Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/stadttil0000shal

א שטעדטיל

פון

שלום אַש

ערשטעס בוך

ארויסגעגעבען פון „פאָרווערטס"
175—173 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק.
1917

דער זיידע און דער אייניקעל

(שלום יעקב אַבראַמאָוויטש און שלום אש.)

פון בעל מחשבות (דר. א. עליאשעוו) *)

פון דעם עלטסטען צווישען די אלטע און פון דעם יונגסטען צווישען די יונגע ווילט זיך מיר איצט רעדען עטליכע וועלטער. ביידע האָבען אונז געגעבען קינסטלערישע בילדער פון דער אמאליגער פאר־צייטיגער פאטריארכאלישער וועלט. ביידע האָבען אונז געוויזען דאָס לעבען פון דער אידישער עדה אין די קליינע שטעדטלעך, אין די אינציגע נעסטען, וואו עס האָט זיך הונדערטער יאָהרען נאָכאַנאַנד אויפגעהאָדעוועט דאָס גהעטאָ־יודענטהום. ביידע זיינען מיט א טיף געפיהל אַרייננעדרונגען אין די נשמה פון די פאַרצייטיגע דורות, און איטליכער פון זיי האָט אונז געגעבען דעם תמצית, דעם עסענס פון דער פאָעזיע, מיט וואָס יענע וועלט האָט זיך אויסגעצייכענט אמאל.

זייער מלוכה האָבען זיי געטהיילט אין צווי העלפטען: שלום־יעקב אַבראַמאָוויטש האָט געגומען די ליטווישע, די מתנגדישע וועלט, שלום אש — די פוילישע, חסידישע. און ביידע קינינגען אויף זיי מיט דער גאנצער קראפט פון גאט־געבענשטע פאָעטען.

אמת, אָהן דעם „זיידען" ר' מענדעלע וואָלט אפשר אויך דאָס אייניקעל ניט אַרויסגעקומען אזוי גראָטען, אזוי שהן. אבער א גרעסערער וואונדער איז דאָס, וואָס שלום אש, וועלכער איז געקומען אויף דער וועלט מיט א יאָהר פופציג שפעטער נאָך אַבראַמאָוויטש'ן, האָט אַרויסגעוויזען די אייגענע טיפע מבינות אויף די פאַרצייטיגע וועלט, ווי זיין ליטעראַרישער זיידע.

אין דעם משך פון צווי דורות איז דאָס אלטע יודענטהום שטאַרק צוברעקעלט געוואָרען. שלום אש קען ניט זאָגען אויף זיך דאָס אייגענע, וואָס שלום אַבראַמאָוויטש. יענער האָט זיך פערגליכען מיט „א פעדעמיל וואָס איז שטאַרק פערוועבט אין דער גרויסער מאטעריע,

*) אַרויסגענומען פון זיינע „געקליבענע שריפטען".

אינהאלט פערצייכנים:

פֿיידזשעס:

דער זיידע און דער אייניקעל, פון בעל מחשבות.... I — VII
(אנשטאָט ע פֿאַרעדע).

קאפּ. 1. די שטוב..... 3 — 16
" 2. א הייזעל ביי דער ווייכסל..... 17 — 32
" 3. דער רעבענונג..... 33 — 49
" 4. דער מתנגדישער רב און דער חסידישער רבי 50 — 66
" 5. די זומערדיגע פֿאַרנאַכטען..... 67 — 79
" 6. אין מיטען וועג..... 80 — 96
" 7. פֿרייטאָג אין שטעדטל..... 97 — 112
" 8. צו מאָרגענס..... 113 — 121
" 9. ראש חודש אלול..... 122 — 130
" 10. נאָך יום טוב..... 131 — 138
" 11. דריי חופות..... 139 — 145

די לעבשאפט פון אותערע היינטיגע יונגע טאלענטן צום עבר ראמאנטיק, חלומות, לבנה־פאעזיע א. אז. וו. — דאס עכטע טאלענט קען ניט לעבן אהן א גרונד אונטער די פיס, און וועו דאס לעבן ניט קיין נענענווארט, שפינט מען זיך צונויף מיט א פערגאנגנהייט.

לאכט פון ראמאנטיק, פערגעסט אבער ניט, אז נאר א דאנק דער היינטיגער ראמאנטיק הערען מיר זיך אויף צו פיהלען אלס ציגיינער אהן א פערגאנגנהייט, אהן א גזע.

* * *

מיר האבען אויבען נעזאגט: אבראמאוויטש און אש האבען אונז נעגעבען דעם תמצית, דעם עסענס פון דער פאעזיע פון דער פרומ־פארצייטיגער וועלט.

אין וואס בעשטעהט אבער די פאעזיע פון דער דאזיגער וועלט?

אום אבער זיך דאס קלאר צו מאכען, מוזען מיר רעדען עטליכע ווערטער וועגען פאעזיע בכלל. האט קיין מורא ניט. איך וועל אייך דא ניט שרייבען קיין פילאזאפישע תורה וועגען פאעזיע, קונסט און עסטעטיק. עס וועט זיין נענוג, וועו מיר וועלען זאגען, דאס איטליכע פאעזיע ביי וואס־עס־איז פאר א פאלק האט צו טהאן מיט צוויי פונדא־מענטאלע געפיהלען: מיט דעם געפיהל, וואס שטארקט, וואס פער־גרעסערט אונזער צוזאמענבונד, אונזער אחדות מיט דער וועלט, און מיט דעם געפיהל, וואס פערשטארקט אונזער אבגעריסענקייט פון דער וועלט, אונזער איינזאמקייט, פער'יתום'טקייט אין דער ארומינער וועלט.

די נשמה פון איטליכען מענשען האט א דאפעלטע טבע. בעת אויפ'ן הארצען איז אמת פרעהליך, בעת עס איז יום־טוב'דיג צו מוטה, פיהלט זיך די נשמה אלס א שוועסטער פון אלץ אין דער ארומינער וועלט. די מענשען אויפ'ן גאס זיינען איהר ליעבער דעמאלט, די נאטור — נעהענטער, און אפילו איטליך וועריעל ווערט בעטראכט דעמאלט מיט פרייגדליכערע מיטפיהלענדע אויגען. די נשמה האט ליעב דעמאלט זיך צו בעהעפטען צו אלץ, וואס טראגט אויף זיך א צייכען פון לעבען און נאטור. אין אזוינע מאמענטען שטראהלט אויס די נשמה טויזענדער פערעם, וואס פערבינדען זי מיט נאהענט און ווייט, מיט דעם מענשען, מיט דעם מענשליכען כלל, מיט דער נאטור, מיט דער וועלט, און מאנכמאל אויך מיט די וויטעסטע וועלטען, — מיט די שטערען אין הימעל. די נשמה צוגיסט זיך דעמאלט אין

וואָס געהט דורך די וועלט מיט'ן נאָמען איר". שלום אש איז ניט קיין פערוועבט פערעמיל און העריבער איז נאָך מעהר וואונדער, וואָס א שלום אש האָט מיטגעבראכט אין די היינטיגע ליטעראטור אזא פרישען לעבעדיגען חוש צו דער וועלט, צו וועלכער ער געהערט שוין אזוי ווענig.

צי בעווייזט ניט אָט די דאָזיגע עובדה — אש'ס ליטעראריש ערשיינונג, דאָס די היינטיגע אידישע עכטע אמת'ע פאָעזיע איז שטארק און ארגאניש פערבונדען מיט דער אידישער פערגאנגענהייט? דאָס איטליכס מאָל, וועז עס הויבען זיך אָן צו ריהרען פאָעטישע געפיהלען, מוזען זיי ציהען חיות פון דער פערגאנגענהייט?

דאָס, וואָס א יונגער טאָלענטפאָלער פאָעט וועלט אינגאנצען פערטרונקען פון א האָלב־טויטען עבר, קען וועלען דאָפעלט אויסגעטייטשט: אָדער דאָס בעווייזט, דאָס דער עבר איז נאָך ניט אזוי טויט, ווי מאנכע משכילים גלויבען, אָדער אז עס איז ניטא קיין געגענווארט, קיין קלאָרע צוקונפט, וואָס זאָל קענען דיענען אלס א קוואל פאר פאָעזיע. וואָס אנבעלאנגט אונז אידען, זיינען בייידע ערקלערונגען ריכטיג. עס איז א גרויסער געפערליכער טעות צו מיינען, אז אבראמאָוויטש'ס און אש'ס וועלט איז שוין אינגאנצען אויסגעשטאָרבען. נאָך ער היום דרוקט האלמנה ואחים דאָס מעהר תחינות פון שרה בת טובים ווי מאנכע פארטייען פראקלאמאציעס און ביכלעך. נאָך ער היום קען זיך קיין פארטיי ניט ריהמען צו האָבען אזוי פיעל איבערגעבענע אנהענגער, ווי געווייסע חסיד'ישע רביים אין א פוילען אדער אין א וואָלין.

צוגלייך אָבער שיינט פאר אונז די געגענווארט דורך א וואָלקען פון פיעלערליי טונקעלע שטרעמונגען, און נאָך אין א גרעסערען וואָלקען איז איינגעהילט אונזער אידישע צוקונפט.

דאָס, וואָס מיר פערמאָגען אין פוילען און אין גאנצען, געפינט זיך נאָר אין דער פערגאנגענהייט. און דער פאָעט, וואָס וויל שעפען פון פוילען און פון גאנצען, געהט צו דעם עבר, מ ו ז געהן צו דעם עבר.

עס איז ניט קיין צופאל, וואָס צוויי דורות נאָך אבראמאָוויטש'ן בעווייזט זיך אן אש. די פארצייטיגע וועלט האָט נאָך איהר ודוי ניט אבגעזאָגט. צו אבראמאָוויטש'ס צייטען איז זי געווען די א י י נ צ י־ג ע, צו אש'ס — די איינציגע גאנצע צוויישען פיעלע אנדערע צושטיקעלטע אידישע „וועלטעלעך". זאָגט וואָס איהר ווילט, רופט אן

וועלכע האָבען געהאַט א שייכות צו איינעם פון די ביידע דערמאָנטע הויפּטגעפיהלען; און דאָס דער פּאָעט האָט זיי אַרויסגעשטעלט פאר אונזערע גייסטיגע בליקען, און אונז געצוואונגען דורכצולעבען אלערליי מדרגות פון די דאָזיגע געפיהלען.

* * *

און איצט קומען מיר ווידער צו דער פראגע: אין וואָס בעשטעהט די פּאָעזיע פון דער פרומ־פּאַרצייטיגער וועלט?

אויך אין דעם גהעטאָ־יודענטהום האָבען מיר צו טהון מיט די צוויי פונדאַמענט־געפיהלען אין זייערע פערשיעדענע מדרגות, דאָס גהעטאָ־יודענטהום איז געקנעטען פון דעם אייגענעם טייג, ווי איטליך אנדער פּאָלק. דער חילוק איז נאָר צווישען אים און אנאנדער פּאָלק, דאָס די דערמאָנטע געפיהלען רופען אַרויס ביים גהעטאָ־אידען אַנדערע גייסטיגע איו מאַטעריעלע אומשטענדען. די טיפּסטע און בריייטסטע געפיהלען פון אחדות צו עפעם א העכערער נערסערער וועלט האָט דורכגעלעבט דער איד אין די קלויזען, אין די בתי־מדרשים; די טיפּסטע איינזאמקייט האָט ער געפיהלט דעמאָלט, וועו דאָס לעבען האָט איהם געצוואונגען צו פערלאָזען די בתי־מדרשים און ארויסצוגעהן אין די קאַלטע פרעמדע גאַס, זיך יאָגען נאָך אן אַרעמער פרנסה. דאָס גהעטאָ־יודענטהום צייכענט זיך אויס דורך איהר הויכע רעליגיעזע און דורך איהר ניידריגע מאַטעריעלע קולטור. איטליכס מאָל, וועו עס האָט געקענט זיך פערבעהאלטען הינטער די ענגע מויערען פון די בתי־מדרשים, די צענטרען פון פרומקייט, האָט זיך דאָס יודענטהום געפיהלט הויך דערהויבען איבער אלע איהרע טעגליכע דאגות, האָט עס דורכגעלעבט די העכסטע אחדות־געפיהלען פון לעבען. אומגעקהרט אבער, אין קאַמפּף פאַר'ן גשמיות'דיגען לעבען האָט דאָס גהעטאָ־יודענטהום זיך געפיהלט שרעקליך פער'יתום'ט, ארומגערינגעלט פון טויזענדער סכנות, ווי א וועריטעל, וואָס קען פון איטליכען צוטרעטען וועהרען.

ש. אבראַמאָוויטש האָט צוערשט אָנגעוויזען אויף דעם הפך צווישען אידישען רעליגיעזען און מאַטעריעלען לעבען, צוערשט געצייגט אלע מדרגות פון צובונד און אחדות־געפיהלען און איינזאַמקייטס־און עצבות־געפיהלען, וואָס א פּאַרצייטיגער איד לעבט דורך אין די עטליכע צעהנדליג יאָהרען פון זיין לעבען.

טויזענדער וועלען, און זי ווערט אויף א רגע איינם מיט אלץ, וואם פאלט אריין אין איהר שטח, זי שליסט אויף א רגע „חבר־לאווער", א טיפע אחדות מיט אלץ אין דער וועלט.

צוגלייך אבער האט אונזער נשמה א טבע אין זיך, וואס איז פונקט קאפויר פון דעם חשק צו שליסען מיט אלץ ארום א טיפע ברייטע אחדות. אין צייטען פון אומעט און טרויער, וען א געדיכטער וואלקען פערדעקט דאם הארץ און נעהמט צו פון מענשען דעם מוטה, — פיהלט זיך די נשמה, ווי פער'יתום'ט, ווי אבגעריסען פון אלץ, וואם טהוט זיך אין דער וועלט. די מענשען אויף דער גאס שיינען דעמאלט ווי פון א פרעמדער נאציע, אויף די אייגענע, די נאהענטסטע פרייגד קריגען דעמאלט אן אונגעוועהנליך פרעמד פנים. אן אבגעריסענע פון אלץ, בלאנקעט די נשמה אין דער ארומיגער וועלט, פיהלענדיג נאר זיך און איהר וועהטאג. און אלץ ענגער און ענגער ווערט דער שטח, וואס זי פערנעהמט. אדרבה, זי זוכט, וואס מעהר פער'יתום'ט צו ווערען. זי זוכט אלץ וואס מעהר זיך אבצושיידען פון דער ארומיגער לעבעריגער וועלט.

די נשמה בייט אפט איהרע ראלען: אדער זי איז די נאהענטסטע מחותנת'טע אויף דער חתונה פון גאט'ס ווערק, אדער זי איז אן ארעם, דערשלאגען יתום'ל, וואס פיהלט זיך אין דער פרעמדער קאלטער וועלט „איינזאם ווי א שטיין".

איטליכע פאעזיע האט צו טהון מיט די צוויי הויפט־געפיהלען אין זייערע פערשיעדענע מדרגות; מיט אלערליי מדרגות פון דעם אחדות־געפיהל און דעם איינזאמקייטס־געפיהל. א פאעט איז דער, וואס קען מיט דער קראפט פון זיין פעדער צווינגען די וואבעריגע נשמה דורכצולעבען דעם טעם פון איינע פון די ביידע געפיהלען אין פערשיעדענע מדרגות.

דער עכטער פאעט קען אבער נאר געבען דאס, וואס ער געפינט פארטיג צי אין דער ארומיגער נאטור, צי אין לעבען פון איינצעלנעם מענשען אדער אין לעבען פון מענשליכען כלל. וועז מיר רעדען פון דער פאעזיע פון דער פרומ־פארצייטיגער וועלט און וועגען דעם פאעט, ווי למשל אבראמאוויטש'ן, וואס האט אונז איהר פאעזיע ענטפלעקט, מיינען מיר דערמיט, דאס די פרומ־פארצייטיגע וועלט האט זיך אויסגעצייכענט מיט א געוויסער רייהע געפיהלען אין פערשיעדענע מדרגות,

זיין ווי יענע טריבע וואסערען, אין וועלכע קיין זאך שפּיגעלט זיך ניט אָב קלאָר און רוהיג.

און איטלעכעם מאָל, וועז מיר ווילען ארויסרופען אין אונזער נשמה א בילד פון א גאנצען פאלקס־לעבען מיט א רייהע פון טיעפע פּאָעטישע געפיהלען, וועלכע נעהמען ארום אלעמען פון גרויס ביז קליין, — מוזען מיר זיך אומקעהרען צו דער אלטער פרום־פּארצייטיגער וועלט, וועלכע האָט געהאט א סטיל. א פּאָרם און א טיעפען, ברייטען אינהאלט. און ניט בכדי זי ווייטער אָבצופרישען, — דאָס אָבגעשטאָר־בענע מוז צופאלען — נאָר אום אין אונזער ניי־עם לעבען מיט דעם ניי־עם תוך (אינהאלט) ארויסצוברענגען די אייגענע גאנצקייט, די אייגענע פּאָעזיע, מיט וואָס עס האָט זיך אמאל אויסגעצייכענט די אלטע וועלט מיט איהר אלטען תוך.

ווי מען אָבער די אלטע פרום־פּארצייטיגע וועלט זעהען אין איהר גאנצער קלאָרער אָבשפּיגלונג, מוז מען געהן צוערשט צו אבראמאָוויטש'ס ווערק. דערנאָך צו אש'ס בוך „דאָס שטעדטעל".

די פּאָזיץ פון דער פּרומ־פּאַרטייטיגער פּשוט׳ער אידישער וועלט ענטפּלעקט זיך גראָדע אומגעקערט, ווי ביי אַנדערע פעלקער. וועגן אַן אַבראָמאָוויטש רעדט פון דעם „פּינטעלע איד", מיינט ער דערמיט די כאַראַקטעריסטישע אומשטענדען פון יחיד און כלל ביים יודענטהום, וואָס וועקען אין איהם א רייהע פון געפיהלען אין גאָר אַן אַנדער סדר, ווי בייט כלל פון אַן אַנדער נאַציע. „דאָס פּינטעלע איד" איז מיט אַנדערע וועלטער — די אידישע פּאָלקס־נשמה, וואָס ווייגט, בעת אַנדערע פּרעהען זיך, און פּרעהט זיך בעת אַנדערע צוגעהען פון האַרץ־קלעמענים, וואָס לעבט דורך די אחדות־ און אבלות־געפיהלען מיט אַלע זייערע טויזענדער מדרגות ביי גאָר אַנדערע אומשטענדען און אין גאָר אַן אַנדער סדר, ווי דער מענש און דער כלל פון אַן אַנדער אומה.

* * *

די פּרומ־פּאַרטייטיגע וועלט איז עפּעס אַזוינס, וואָס וועלט איט־ליכען טאָג אַלץ מעהר און מעהר צוברעקעלט. די לעצטע פעסטונג איהרע — די קלייגע פּוילישע שטעטלעך, וועלכע זיינען ביז גאָר ניט לאַנג נאַך ניט בעריהרט געוואָרען פון דער אַמאָליגער השכלה, הויבט שוין אויך אָן ביסלעכווייז צו צופאַלען. אויך דאָרטען איז שוין אייג־געדרונגען דער הויך פון א נייער צייט, און הויפענווייז פערלאָזט דער יונגער דור די שטעטלעך און געהט קיין ווארשא, צום אייניגען גרויסען אידישען צענטר, זוכען בילדונג און אַטעסטאַטען, זיך „אוים־צומענשלעך".

די נייע אידישע וועלט, וואָס מאַנכע הייסע קעפּ און בריטע הערצער טהוען הייגט בוען, לייגט נאַך בעהאלטען אין א געדיכטען וואָלקען. עס וועט נאַך אוועק א צייט מיט יאָהרען, ביז דאָס נייע אידישע לעבען וועט אויסארבייטען אלגעמיינע פּאָלקסטהימליכע פּאַרמען, וואָס זאָלען קענען וועקען אין אונז די בריטע, טיעפע אחדות־געפיהלען און א טיעפע פער׳יתום׳טקייט, מיט וואָס עס האָט זיך אוים־געצייכענט די אלטע פרומע וועלט. דאָס וואָס געהט ביי אונז הייגט פאָר, צורייסט און צופליקט די פּאָלקס־נשמה, און עס וועלען נאַך א סך וואָסערען פערגעהען, איידער די צורייסענע פּאָלקס־נשמה וועט וויעדער פערוועבען דאָס גוטע פון דער אלטער מיט דעם גוטען פון דער נייער צייט... ביז דעמאָלט אבער וועט אונזער אידישעס פּאָלקס־לעבען ניט געבען קיין טיעפע בריטע פּאָלקס־פּאָזיץ, עס וועט

בלאָטיג איז דער וועג, וואָס פיהרט אין „שטעדטעל" אַריין. עס איז אַ פאַר פורים־טאָג, דער שנעע אויף די פעלדער צולאָזט זיך און צוגעהט, און איבער די אויבערדעק פון די ווייסע שנעע־וועלט ווייזען זיך שוין דאָ און דאָרט שוואַרצע ערד־פלעקען ארוים. דער זוימען, וועלכער האָט זיך איבער דעם גאַנצען ווינטער הינטער די שנעע־דעק אין דער ערד אויפגעהאַלטען — איז ווייך געוואָרען, צושפּאַלטען, און זיינע שפּראָצענדיגע וואָרצלען הויבען אָן צו נאָגען חיונה פון דער מאַמע־ערד. און אין די שוואַרצע ערד־פלעקען איז עס צו דערקענען, אַז די מאַמע ערד איז „טראָגעדיג"... ווייט אויף ביידע זייטען וועג, צווישען די ליפּען־בוימער, געהט אַן אייגזאַמער וואַנדערער מיט'ן פּע־קעל אויפ'ן פּלייצע און מיט'ן שטעקען אין דער האַנד. שוואַרצע קראָהען פליהען דאָרט ווייט איבער'ן וועג, פון בוים צו בוים, און שאַרען אָב מיט זייערע גרויע פיסלעך די ווייסע, לאַנגע שנעע־שנירלעך, וואָס זיינען אויף די צווייגען פון די בוימער. דעם וואַנדערער'ס וועג פיהרט אין „שטעדטעל" אַריין, קום מיט מיט איהם, און וואָס מיר וועלען זעהן און וואָס מיר וועלען הערען, וועלען מיר אין דעם בוך בעשרייבען:

I.

די שטוב

די טהיר פון דער „שטוב" איז אָפען אַ גאַנצען טאָג און אַ גאַנצע נאַכט, און ווי אין אַ גאַסט־הויז דרעהט מען זיך דאָרט תמיד אריין און ארוים. איז'ן איז עס ר' יחזקאל גאַמבינער'ס „שטוב", נאָר דאָך — אַ שטאָדט־שטוב, אַ רשות־הרבים, אזוי, אז אַ ווילד־פרעמדער קומט אַריין און זעצט זיך אַנידער, געהט ניט אָן די קשיא: „וואָס וועט איהר זאָגען, ר' יוד?". דאָ זיינען אלע אין דערהיים. פערלאָזט אַ שטאָדט־בעל־הבית זיין היים אין דער פריה אָהן אַ גלאָז וואַרימס, געהט ער זיך פראָסט מיט טלית און תפילין אריבער צו ר' יחזקאל'ן אין

בען רוקען פערוואָרפען און ביים האַלז מיט א בריטען, רויטען שאַל פערבונדען; צווישען די טונקעלע פאַלדען, וואָס פערוואַרפען זיך אין די פּעלצען, האַלט זיך נאָך אויף דער טונקעלער סוד פון דער נאַכט, וואָס זיי האָבען פון דרויסען מיטגעבראַכט... אויף די קעפּ האָבען זיי שאָפּענע היטלען מיט „לאָפּען" איבער די אויערען פערבונדען, און אַן אייז־הויף איז איבער די היטלען און קאַלנער פערפרוירען. דער „אייז־הויף" ווערט פון דער שטוב־וואַרימקייט צוגאַנגען, און טראָפּען וואַסער רינען פון די היטלען, פון די פּעלצען; און ביים דרעהען זיך איבער׳י שטוב לאָזען זיי נאָך זיך שפּורען וואַסער איבער. זיי זיינען צו צום נרויסען אויוועז, וואָס איז אין א ווינקל פון שטוב געשטאַנען. דער אויוועז האָט זיין היץ פאַראויס פאַר זיך געשיקט און נישט צוגעלאָזט צו זיך. די וואַרימקייט האָט זיי ארומגענומען. זיי האָבען זיך די פּעלצען אויסגעטהאָן און זיינען געבליבען שטעהן אין די דיקע מאַנטלען, ארומגענארטעלט מיט רויטע נארטלען. ערשט דאַן האָבען זיך אָנגעהויבען די בערד צו ווייזען. טהייל ווייס טהייל שוואַרץ, טהייל קורצע טהייל לאַנגע. די יונגערע האָבען דעם אָרט ביי׳ם אויוועז פאַר די אלטע אָבגעלאָזט און אליין זיינען זיי געפאַלען ווער אויף א באַנק, ווער אויף א טיש, און האָבען אָנגעהויבען צו דרעמלען. די אלטע זיינען שטיל־שווייגענד ארום אויוועז געזעסען, און א מאל האָט איינער דעם אנדערען א קשיא פון געשעפט געפרעגט, און נאָך א לאַנגע ווייל האָט יענער איהם א תירוץ אָבגעענטפערט.

די נאַכט האָט ערשט יעצט אָנגעהויבען דורכ׳ן פענסטער אריינ־צוקוקען דורך גרויע בריללען, און עס האָט זיך גערַאַכט, אזוי ווי מען וואָלט א פּאָר טונען ליכטיגקייט אין א פינסטערען נאַכט־ים אריינגע־נאָסען. און דאָס ליכטיגקייט האָט דאָס פינסטערניש קוים מיט עט־וואָס נאָר גרויער געמאַכט. פון ערגעץ־וואו האָט זיך א לאַנגער, אוים־געצויגענער קוקירעקו פון אן אויפגעבאַפּטען האָהן געלאָזט הערען; רע־דער קלאַפּען אויף שטיינער און זיי שלאָגען אָב איינואם אין דער שטי־לער נאַכט. די נאַכט קוקט אלץ מעהר מיט גרויע בריללען דורכ׳ן פענס־טער אריין, אפּנים מען גיסט אלץ מעהר טונען ליכט אין דער פינסטער־ניש... פון א צווייטער שטוב הערט זיך רודערען, וואַסער גיסען, דער־נאָך טריט־אויף און אראָבגעהן. באַלד דערהערט זיך פון דער צווייטער שטוב אן אלט קול, וואָס זאָגט מיט זעהר א ווייענדיגען ניגון תהלים.

„שטוב" ארײן, און ווי א היימישער, הייסט ער איינער פון די דיענסטען, אז זי זאל איהם א גלאז טהיי דערלאנגען. מעהר איז מסוג די „שטוב" צו א גלעזעל באַרשטש; נאך איהם קומט מען ארײן אין א ווינטערדיגען נאכ'ן אָנבייסען, אז דער פראָסט קנאקט, און מען ווײל זיך די גלידער אָנווארימען. און ווער שמועסט נאך, אז מען קאָכט ביי מלכה'לען — ר' יחזקאל'ס ווייב — דעם קנאבעל־באַרשטש. צו נעהמען אין „שטוב" איז ניט קיין חרפה, דער מנהג איז שוין אזוי: א גלעזעל באַרשטש — א טרונק וואסער. פוילט זיך נאָר א שטאָדט־בעל־הבית'טע די הרובע אונטערצוהייצען, נעהמט זי איהר טעפעל און טראָגט עס צו מלכה'לעם קיך אריבער. און אין מלכה'לעם קיך גע־פינען זיך די גאנצע שטאָדט טעפלעך. טהיילמאל פערטוישען זיך די בעל־הבית'טעם מיט די טעפלעך, ווערט דאָרט א לעבען. מאכט זיך א יונג א „ברוגז" אין דער היים, האלט ער זיך אויף אין ר' יחזקאל'ס שטאלען. צו זאָרגען איז נישט דא וואָס, ברויט און זעמעל ווערען ביי ר' יחזקאל'ן נישט פערשלאָסען — אלעם איז אין קיך פריי ווי וואסער. פוטער און רעטעכער איז שטענדיג דא אין קעלער, דער שליסעל פון קעלער הענגט אין קיך, ביי יענטען (דאָס דיענסט־מיידעל), א „וואויע טאָכטער", ברודער, אז נישט קרינט זי קלעפ, ר' יחזקאל הייסט אליין.

די נאכט האָט דאָס שטעדטעל אונטער איהר שוץ ארונטערגענומען, און די גאנצע וועלט ארום און ארום האָט זי אין זיך בעהאלטען. אין מיטען דער נאכט זיך א רעש'ענדיג קלאפען פון פערד און רעדער דערהערט אויף שטיינער. דאָס רעש'ען איז פערשטומט געווא־רען ביי דעם שטראהל שיין, וואָס האָט פון א לאָדען ארויסגעדרינגט, און פון וואָגען איז ווער אראָב... שוועדע „בעלי־בתי־שע" טריט האָבען זיך איבער'ן קאָרידאָר גלאָזט הערען. דאָס האָבען געמוזט קומען היימישע, וואָרום זיי האָבען באלד די קליאמקע פון טהיר געפונען, אויפגעעפענט, און אין „שטוב" ארײן.

אין דער בריטער, לאַנגער „שטוב" איז קיינער ניטא. זי איז פול מיט שאָטענס; די גרויסע ווינטער־לאָמפ מיט דער בריטער שיין, ווי א באָבע אין א בריטען פאַרטוך, ברענט זיך איינע אליין צווישען די שאָטענס אין מיטען שטוב. די אָנגעקומענע אידען זיינען אין לאַנגע, בריטע שאָפען־פעלצען, די בריטע קאָלנערס זיינען ביז'ן האל־

און רוימט איהם עפעס אין אויער אריין. א צוויטער שטעהט ביי'ם טישעל, קוקט אין א סדור אריין און ווארפט אן אויג דאָרט אהין, און פלוצלונג כאפט ער אויף א יוד אונטער'ן ארעם און פיהרט איהם אויף אין א ווינקעל אריין. ווי ער וואָלט יענעם די אויגען נעווואָלט אויסשטעכען, ווייזט ער, אז ער האָט אויף א סוד. דערווייל כאפט זיך נאָך איינער אויף און טהוט זיך אָן טלית און תפילין און שטעלט זיך אָנידער אָב־דאוונען, א צוויטער יוד געהט איהם שוין אין וועג אריין און לאָזט זיך אויף אין דאוונען אריין. אין דערוועלבער צייט רעכענען צווי יו־דען מיט א שטיקעל קרייד אויפ'ן טיש, איינער, מיט א נאסען פינגער, מעקט, וואָס דער צווייטער שרייבט, און דער שרייבט וויעדער, וואָס דער צווייטער מעקט. אין צווייטען ווינקעל שטעהען צווי יודען, און איינער, מיט א גלעל בערדעל און א רונדיג בייכעל, צעהלט דעם צווייטען גלעזל אויפ'ן טיש. ער צעהלט ערנסט ווי איינער דאוונט פרום: 74, 75, 76, ווי ער וואָלט וועלען דערמיט דעם אנדערען זאָגען: זעה, וואָס גלעזל בעטייט. אינדעם עפענט זיך די טהיר, און עס קומט אריין מיט א גלעזיף א הויבער יוד, א בליכדער אויף אן אויג, מיט א לאנגער, רויט־ליבער באָרד, און ער הויבט אָן, אָהן שום טענות און מענות, צו שיטען דעם גלעזען, וואָס צעהלט דאָס גלעזל: „רויטער הונד, 250 רובל גיסט דו? וואָס ביסט דו משוגע געווואָרען?" דאָס גלעזל יודל צעהלט ווייטער דאָס גלעזל — 101, 102. „וואָס האָסט דו צו מיין גלעזל?" טענה'ט אלין דער צווייטער. נאָר קוים האָט יענער די פאָר גילדען צוגענומען, שטעהט שוין דער „רויטער" מיט'ן „גלעזען" און סוד'ען זיך, שלום נעמאכט. אויפ'ן טיש ליגען פראָבען וויין אין רויטע שנופ־טיכלעך, און יעדער יוד, וואָס קומט אריין, כאפט א פאָר קערענדלעך, בעקוקט זיי צוערשט, כאפט זיי אין מויל אריין און פרעגט אין דער וועלט אריין: „וויפיעל דער מאָרק?" ער בעקומט נישט קיין תירוץ, קנאקט ער די וויצלעך און קנייטשט מיט'ן שטערן, אזוי ווי ער וואָלט אליין פון זיך טרעפען נעווואָלט דעם תירוץ, וואָס ער האָט נישט געקענט ארויסבעקומען פון דעם עולם.

די „שטוב" איז די שטאָדט־בערזע. קליינע סוחרים'לעך קויפען אויף ביי די פויערים די תבואה און מען פערקויפט זיי „ר' יחזקאל'ס שפייכלער". אין דער „שטוב" ווערען אָבגעמאכט אלע נעשעפטען, נישט דוקא די, וואָס זיינען נוגע צו ר' יחזקאל'ס נעשעפט, נאָר אפילו

און דאָס קול געהט זיך פאר זיך אין א ווייטען וועג. באלד מישט זיך אריין א דרייסט דין־יונג קול'כעל, וואָס איילט זיך און ווי עפעס מיט א פרעטענזיע מישט עס זיך אריין אין דעם אלטען טרויעריגען ניגון: „אמר אביי" און ווי עס פערטומלען. דאָס אלטע ערנסטע קול, ווי פאר זיך, מיידט אויס דאָס יונגע קול'כעל און ווייניט אין דער וועלט אריין. די יודען ביי'ם אויוועז אין דער „שטוב", דערהערענדיג א „קול תורה", כאפען זיך אויף, רייבען זיך די אויגען. אינער וואשט זיך די הענד אן פענסטער, מען נעהמט באלד ארויס א סדור'ל פון קעשענע, און מען ענטפערט אב מיט א שארפען, האלב־ליטווישען אקצענט: „למה רגשו גוים" און עס דאכט זיך, אז די קולות גיבען זיך אב אינער דעם צווייטען א „שלום עליכם" איידער מען זעהט זיך נאָך...

און גרויער קוקט אלץ די נאכט אריין דורכ'ן פענסטער, אזוי, אז מען הויבט שוין אן צו צוויפלען, אויב עס איז באר־טאג, אדער פאר־נאכט...

פון דער קיך הערט זיך האלץ האקען, דערנאָך אייער קנאקען, מען גיסט עפעס איבער פון איין כלי אין דער צווייטער. די טהיר עפענט זיך, מענשען דרעהען זיך, מען קומט אריין, מען גיסט עפעס אן, אדער מען לעגט עפעס אנידער און מען געהט זיך זיין וועג... פון א ווייטער שטוב הערט זיך א קינד ווייגען... און עס דאכט זיך, אז די קולות מישען זיך אלע צוזאמען: דאָס יודען'ס טרויעריגע תהלים זאָגען, דאָס דינע נמרא ניגונ'דעל, דער דיענסט'ס האלץ־האקען, דאָס פייער קנאקען, און די קולות גריסען און זאָגען דעם נייגעבוירענעם טאָג, וואָס קוקט דורכ'ן פענסטער אריין: גוט מאָרגען!

אין דער שטוב איז שוין האלב ליכטיג. אויפ'ן טיש זיינען אָנגעלעגט פעלצען, קאפאטעס און שאלען. א הויבער יונג שלאָפט אויף דער קאנאפע און שטארט זיינע לאנגע פים אין דער וועלט אריין...

טהיר און טויערען זיינען שוין אָפען, און מען דרעהט זיך אריין און ארוים. יודען קומען אן פון פערשיעדענע עלטער, נידריגע און הויכע, מיט לאנגע און קורצע בערד. מען גיט זיך אב „שלום עליכם" אייגער דעם צווייטען און תוך כדי דבור איז מען שוין אין מיטען געשעפט. מען רעדט און מען קריעגט זיך, אויף טהייל פראגען ענטפערט מען גאָר נישט און אויף טהייל — צופיעל תירוצים. אט האלט שוין איין יוד דעם צווייטען אונטער'ן ארעם און פיהרט איהם אין א ווינקעל אריין

בעת ר' יחזקאל לייענט, וועגדט זיך דערוויל ר' טוביה צום פויער. ר' טוביה רעדט צו איהם, דער פויער ענטפערט איהם אבער נישט. ער קוקט אויף ר' יחזקאל'ן, וואַרטענדיג אויף עפעס.

— דעם וואגען שפאנען! איך אליין פאהר קיין טריסק.

— איך האב דענסמאל באלד נישט געהייסען געהן מיט וואסער, צווויי וואכען פאר די ימים טובים, וועל וויסט וואס ס'קען זיך מאכען? ביי די ערשטע פרעסק, אז עס נעהמט געזונד — זאגט ר' טוביה צו ר' יחזקאל'ן מיט א מין וויבען געבייזער, אליין שוין פערשטעהענדיג אין וואס עס האנדעלט זיך.

— פערפאלען, דאס האלץ שטעלען האב איך נעמוזט, די טראטוועס זיינען געווען געבונדען גאנץ גוט, די שטריק שטארק, די טעג שעהן, גאה רעכען זיך?! וואס קען מען מאכען; עס איז געווען מן השמים, גאה רעכען, פאר חנוכה וועט זיך די וויבסעל שטעלען.

— מען דארף אנטיק'ן און סאקאלסקען מיטנעהמען, אויפ'ן בוידעם ליגען עטליבע הונדערט שאק פרישע „סטראנקעס". די האקעס, די שטריק, — גיט אן עצה ר' טוביה.

— דאס אייז הויבט זיך אן ריהרען, שרייבט מען מיר, גאט זאל געבען, אז די קראכעס זאלען נישט זיין גרויס, נאר טריסק דאכט זיך איז א שטיל ארט, עס איז נישט שטראמיג און מיט גאט'ס הילף, וועז דאס אייז זאל נאר נישט מיט א מאל ברעכען, וועט מען קענען דאס האלץ ראטעווען — זאגט צום סוף ר' יחזקאל.

— מיט גאט'ס הילף.

— קיין גאמבין דארף מען די גאמבינער צווויי הונדערט רובל שיקען, און בצלאל צו ר' אברהם פלאצקער, זאל ער אין שעמעניץ קויפען. איך האב מורא, אז די שעמעניצער זאלען נישט די שעפסען אויסכאפען, לאזען טאר מען זיך נישט.

און רייד'ענדיג זיינען זיי בוידע אין דער צווויטער שטוב אריין.

דער עולם איז האלבעך געווען אין הויף ביים שפייכלער די תבואה אבועקגען, אין דער „שטוב" זיינען נאר געווען די אורחים, וואס זיינען געקומען ביי נאכט מיט תבואה אין „שטוב" אריין. און נאך צווויי שטאדטישע מעקלערס, איינער א יוד אין א „גוי'איש" היטעל, מיט א קראגענדיל און א קורץ רעקעל און מיט א שטעקען אין דער האנד, — דאס איז געווען „קאזעק", דער פריצישער מעקלער,

דאָס, וואָס איינער האָט עפעס מיט'ן צווייטען; אָדער גלאָט אזוי. אז א יוד וויל זיך דרעהען אין א „געשעפט", אָדער אז א יונגערמאן גענהט דעם ערשטען טריט פון קעסט אראָב און וויל אריינטרעטען אין האַנדעל, דרעהט מען זיך צוערשט אין „שטוב". דאָס איז דאָס „בית המדרש" פון האַנדעל.

ביי דער „שטוב" איז אָבגעזונדערט א שטיבעל, „דאָס קאָבינעטעל" הייסט עס, פאַר ר' יחזקאל'ן אליין. ביי א פיער־עקענדיגען שרייב־טיש זיצט ר' יחזקאל אויף זיין „פאטער־שטוהל". ר יחזקאל, א נידריג נאָר א דיק יודעל מיט א רונדיג וויים בערדעל, האַלט זיך אָן מיט אין האַנד די בריל'ען ביי דער נאָז, איין גלעזל פאַלט איהם אַלע מאָל ארוים, און ר' יחזקאל הויבט עס אויף, רייבט עס איבער מיט'ן טיכעל, זעצט עס ווייטער אויף דער נאָז, פרעגענדיג עפעס אָדער אָבענטפערענדיג ר' טוביה'ן, זיין „מענש". ר' טוביה, א הויכער יוד, מיט א דאַרען געזיכט, ענטפערט אָב ר' יחזקאל'ן מיט אייליגעניש און מיט א געלעכטעריל, אזוי ווי ער וואָלט זאָגען: „אַלץ איז גוט, אַלץ איז גוט".

ר' יחזקאל, איינגעוויקעלט אין זיין לאַנגען בריטען שלאָפראָק און אין דעם פיער־קאַנטיגען היטעל, קנעטענדיג א שטיקעל בראָט צווישען די פינגער האַרכט אוים זיין מענש, א מינוט בייזערט ער זיך, א מינוט וועדט ער ווייטער גוט, וועלענדיג זיך מיט זיין מענשען בעראַטהען.

ר' יחזקאל רוקט אויף א שופלאָדעל, נעהמט ארוים א פאַפיער און זאָגט צו ר' טוביה'ן:

— וואָלף מוז נאָך דאַנציג שרייבען, אז דער ערשטער טראַנס־פאָרט איז עקספעדירט.

עס עפענט זיך די טהיר און צוערשט שטעקט זיך א קאָפ אריין, זאָגענדיג: גוט מאָרגען! און דערנאָך פערשווינדעט דער קאָפ און עס בעווייזט זיך א הויכער פויער מיט לאַנגע, פערבלאָטיגטע שטיוועל, וואָס לאָזען נאָך זיך אָן אָנזוהענדיגען צייכען. דאָס פנים איז ביי איהם רויט פון היץ, טראָפענס שווייס רינען פון די פייכטע האָר, און ניט רייד־ענדיג קיין וואָרט, קנעפלט ער אויף זיין פאַלטאָ, דער־נאָך די וועסט, און שלעפט פון דאָרט עפעס ארוים און גיט איבער א בריוועל ר' יחזקאל'ן.

אויך טועה געווען, און צוגערוקט זיך צום טיש עסענדיג אויך אויף אזא ארט, אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער עסט ביים טיש, און אז מען וויל קען מען מיינען, אז ער פערזוכט נאר...

אין הויף איז איצט גאר אן אנדער לעבען. א פאר פורים־טאג. דער ווינטער איז נאך אויף דער ערד, אבער דער פריהלינג שמייכעלט שוין פון הימעל אראב, און פון אלע פיער זייטען וועלט. דער לאנג־געפרוירענער שנעע, וואס איז דורכ'ן ווינטער א צווייטע ערד געווארען, צורינט און צוגעהט ווי שנעע אין וואסער. דער זון'ס ליכטיגע טעמ־טער — די שטראהלען — בלאנדזשען אין דער בלאטע ארום. אין הויף איבער די קעפ פליהען טויבען אהין און צוריק, קומען אויף דער ערד אראב, כאפען א קערענדיל האבער און מיט א גדולה פערשפרייטען זיי זייערע וויסע פליגלען און מאכען פליטה. אין הויף זיינען קערנער האבער פערווארפען, דער הויף איז אין שפע איינגעטונקט... און היהנער דרעהען זיך, פיקען די קערנדליך און ווארפען זיך יערען פאר די פים. ביים שטאל אויף א קייט, אונטער א ביידעל ליגט „בורעק", א גרויסער קודלאווואטער הונד. ער שטעקט זיין דיקען קאפ ארוים און ווארט אויף א בעפעהל. אין הויף, ווי אין ישעיהו הנביא'ס צייטען, דרעהען זיך ארום א וויסע ציג מיט נעדרעהטע הערנער און א נידריגער שעפס, וואס האבען צוואמען שותפות געמאכט און ציפען צוואמען פון די בינטלעך היי, וואס ליגען אויף דער פוהר אין מיטען הויף.

אויף דער צווייטער זייט הויף ליגען איינגעפרוירענע ברעטער און קלעצער, אויף דער האלב איינגעזונקען אין שנעע. יונגען קריכען איבער די קלעצער, דערנרייכען ביז'ן שפייכלער. די טהירען פון שפייכ־לער שטעהען אפען, און פאר די טהירען שטעהט א גרויסע וואג. איינער לענט ארויף געווויכט אויף דער וואג, און דער „שרייבער" (א יונגערמאן אין א פעלצעל און אין א פוטערנעם קאלנער) האלט א ביכעל אין דער האנד און שרייבט די געווויכט אין ביכעל אריין. דורך די אפענע פארטקע קומען אריין צופאהרען איין פוהר נאך דער צווי־טער, מען נעהמט זעקלעך אראב, מען וועגט אב, און מען טראגט זיי אין שפייכלער אריין.

נאטע דער יונג ביי די פערד, א הויכער בריט־בייניגער, פון ר' יחזקאל'ס „גוואדיע", מיט א שוואץ, אבגעברענט געזיכט, מיט

ער איז נעווען נעשיקט פון דער צוקערניע פון א פּריץ צו ר' יחזקאל'ן. ביי יעדען וואָרט, וואָס ער האָט נעזאָגט, האָט ער דערמאָהנט דעם פּריץ מיט דער „צוקערניע". דער צווייטער איז נעווען ר' חסקל עפּשטיין, א יוד א חסיד, אמאל אליין א סוחר, היינט אן אבנעקומענער, א מעקלער איז ער נעווארען נאָר איבער'ן נאמען „עפּשטיין": עפּעס דער נאמען פּאסט צום נעשעפט. ער טראָגט א בעשטענדיג בעפּלעקטע און צוריסענע קאס־זיידענע קאפּאָטע, וואָס האָט נאָך נישט דעם נגידישען גלאַנץ אָנגעווארען.

ר' יחזקאל האָט די יודען „שלום עליכם" אבגענעבען, און איידער זיי האָבען נאָך אָנגעהויבען א וואָרט אויסצוריידען, האָט ער זיי צום כיור נעשטופּט נאָך זיך, אז זיי זאלען זיך וואשען צום עסען. דענסטמאל איז אין שטוב אריין א הויכע, דיקע יודענע אין א בריייטער שירץ. דער דיקער באַנד פון איהרע שליסעלעך קלינגען און זאָגען אָן, אז זי קומט, און די ברילאיאנטענע אוירינגלעך בלאַנקען אין איהרע אויערען. זי האָט א ריין, וויים טישטוך איבער'ן אָנגעשרייבענעם טיש נעלענט, און זאָגענדיג צו די מאנספּערשוינען מיט א בריייט בעל־הבתישען קול: ר' טוביה, וואשען, ר' נאטע שאכלינער, וואשען — האָט זי צום טיש נעגרייט.

די אורחים האָבען זיך נעלאָזט שטופּען צום כיור, פון הינטען איז נעגאנגען דער מעקלער עפּשטיין. מלכה'לע האָט ברויט אויפ'ן טיש אויפגעלענט, דער עולם האָט זיך ארום טיש נעזעצט, פון דער קיך האָט זיך נעטראָגען דער ריח פון געפּרעגעלטע ציבעלעם און די פּאַרע פון רויטען בוריקע־באַרשטש, וואָס האָט דערמאָהנט פון „פּסח" און האָט נעווענקט די תאוה צום עסען. עפּשטיין איז נעזעסען ביים טיש, ווי איינער פון די אורחים, האָט נעגעסען און נעזאָגט גלייך־וועלעך. דער צווייטער מעקלער קאָזאק איז נעזעסען אין א ווינקל אויף די אָנלעהנען פון שטוהל און זיך די וואָנצעם נעדרעהט. ער איז נעזעסען אויף אזא ארט, אז מען ווי האָט מען נעקענט מיינען, אז ער זיצט יא ביים טיש, און אז מען ווי קען מען מיינען, אז ער זיצט נישט ביים טיש. ער האָט נעקוקט אויף עפּשטיינען פון דער הויך. נאָר די דיענסט, וויזט אוים, האָט זיך טועה נעווען און איהם נעמוזט רעכענען, אז ער זיצט אויך ביים טיש, וואָרום זי האָט פּאַר איהם אויך אנידערגעשטעלט א טעלער. ער, הייסט עם, האָט זיך

די שוואַרצע אויגען מיט די שוואַרצע, שארפע ברעמען אין איהר יונג־בלוטיג נעזיכט האָבען „וועַרטער נערדט", — „פייער און פלאַם". זי איז פלינק ארויז אין שטאל נאָך נאָטען, און נישט רויִדענדיג קיין וואָרט, האָט זי פון אינטער'ן קאַפטען א האלבע געקאָכטע הוהן ארויס־גענומען און איהם דערלאַנגט.

נאָטע האָט עם ציגענומען, עפעס ווי עם קומט איהם דאָם.

זי האָט נאָך געוואַרט...

ער האָט געוואוסט אויף וואָם...

און ווייל זי האָט געוואָלט, ווייל ער דוקא נישט. זי הויבט אויף א שטרוי און מאכט זיך ארויסנעהענדיג.

איצט ווייל ער. ער כאפט זי אָן, נעהמט זי פעסט ארוים מיט ביידע הענד, און האלטענדיג אין די ארעמס די בייטש, „זאָטעלט" ער איהר אָן א נראבען קוש אויף דער באק.

— נו, זאָלסטו אווי לעבען, אויב וועסט מיט מיר חתונה האָבען,— זאָגט זי צו איהם, אוועקנעהמענדיג איהר געזיכט.

— פלינקער, די בעל־הבית'טע געהט, כאפ... — מאכט ער צו איהר און שטופט זי ארוים.

זי דערשרעקט זיך, כאפט זיך אויף, אבער באלד איבערצייגט זי זיך, אז ער האָט זי אבגענארט, בלייבט זי שטעהן ביי דער שוועל פון שטאל:

— צוברעכען זאָלסט דו די הענד און פיס אויפ'ן וועג! — זאָגט זי מיט א שעלמיש געלעכטער ארויסלויפענדיג.

— דו, סוקא איינע, — לאָזט ער זיך נאָך איהר.

דאָם שרייבערל ביי דער וואָג, בעמערקענדיג ווי זי לויפט ארוים פון שטאל, ווינקט ער צו אנטיקען דעם הויף־וועכטער.

— פשא קרעוו — לאָזט זיך אנטיק נאָך איהר.

זי שטעקט ארוים אויף זיי די צונג און ווערט פערשוואונדען אין הויז פון דער קיך.

א קנאַק פון נאָטעם בייטש און אן עוות'דיג רעש'ן פון רעדער האָבען צו ווייסען געגעבען, אז די פוהר שטעהט שוין פאר דער טהיר געשפאַנט.

און באלד האָט מען אנגעהויבען צו טראָגען פון שטוב אויפ'ן וואָגען פעקלעך און פעקעלעך. ר' יחזקאל ריהרט זיך נישט אין וועג

ליכטינע צווי׳ נרויסע אויגען, וואס קוקען פון דערווייטען ווי צווי׳ שטורקאצען, פיהרט ארויס פון שטאל צווי׳ הויכע פערד, בולאנעס. איינס פון די פערד האט אויפ׳ן שטערען א שווארצען רונדען פלעק, וואס האט פון צווישען זיין גרויען שאקאלאד־קאליער ווי א שווארץ אויג געשיינט. די האר ביים האלדז זיינען ביי ביידע פערד געווען צוקעמט און איינגעפלאכטען אין פלעכטלעך. די האבער־קינדער זיינען געווען די ליעבלינגען פון ר׳ יחזקאל׳ן. זיי האבען איהם פערשטאנען, האבען געוואוסט, ווען דער וועג איז נויטיג. די בייטש האט מען נאר פאר זיי אלס פאראד געהאלטען. עס איז נאך נישט געווען דער פאל, אז זיי זאלען איהם שבת אין וועג איבערלאזען. זיי האבען עפעס ווי געפיהלט, ווען עס איז פרייטאג און מען דארף זיך אויף שבת אהיים אויל׳ען. ער האט זיך נעקענט אויף זיי פערלאזען. און ווען זיי פלענען אזא „שטיקעל" ווייזען, האט ער זיי אליין מיט זיין האנד נענלעט...

נעזאגט האט מען, אז ר׳ יחזקאל׳ס פערד זיינען נשמות פון אלטע בעלי־חובות, וואס זייערע וועקסלען ליגען נאך ביי איהם אין שאנק, און זיי קענען נישט קיין רוה אין קבר האבען, ביז זיי וועלען איהם דעם חוב נישט אבצאהלען...

נאטע האט געטראגען זיין ווינטערדיג קורץ פעלצל מיט לאנגע לעדערנע שטיוועל און אויפ׳ן קאפ דאס זעלנערישע רונדיגע פוטערן היטעל, אויף וועלכער עס האט נאר דאס „בלעכיל" געפעהלט. און מיט א מין רחבות׳קייט האט ער זיינע חברים צונעפיהרט צום וואגען, זיי די כאמעטקעס מיט די מעשענע קאנטען אויף די העלזער אנגע־טהון, און מיט דעם נייעם געשפאן אויסגעציערט. דערנאך האט ער די בלאהע בענדערנע לייצעס ביים דישעל פערבונדען און ע־האט זיך נענומען צום געזעס. אנטיק האט פון בוידעם די האקעס מיט די שטריק ארבענומען און זיי אונטער׳ן געזעס פערפאקט. אריינגעהענדיג אין שטאל, האט דערוויל נאטע אין פענסטער פון דער קיך אן אויג געוואהרפען, זיין אויג האט זיין שליחות ער־פילט, און באלד נאך איהם האט זיך נאכגעלאזט יענטע דאס דיענסט־מיידעל. דאס רויטע, געזונדע בלוט, וואס האט אין איהרע דיקע, פליישיגע הענד גערונען, האט דורך דעם צוריסענעם קאפטען ארויס־געשפראצט. איהרע שווארצע לאקען איבער׳ן רויטען געזיכט, און

יענטע האָט געשמייכעלט.

נאָטעס א קנאַל פון דער בייטש האָט איהר א גרוס אָבגענעבען: בלייב געזונד, יענטע!

די סאָפענדיגע פערד האָבען זיך אין דער וועלט געלאָזט, אויס־מיידענדיג דאָס שטילע, רוהיגע, פריה־מאָרגענדיגע שטאָדט־געזעל — און נאָטע מיט זעלנערישען היטעל איז ערגעץ־וואו פערשוואונדען געוואָרען...

אין דער „שטוב" ביי ר' יחזקאל'ן איז איצט שטיל. דער עולם האָט די געשעפטען אָבגעמאכט. די פרעמדע, וואָס זיינען בייגאנט געקומען, האָבען זייערס פערקויפט, אויסגעשפאנט און אָבגעלאָזט זייער אָרט אנדערע סוחרים, וואָס וועלען קומען ביי דער נאכט. די גרויסע קאנאָפע זעהט זיך ערשט איצט ארויס מיט איהר לעדערנעם, אלט־מאָדישען איבערציהער און מיט אלע איהרע „גריבער" און „בערגער", וואָס זיינען אין איהר. דער לאַנגער טיש אין מיטען „שטוב" איז בעשריעבען מיט קרייד, דער שווארצער אוויוען איז בעשריעבען, די הויכע שאנק איז בעשריעבען און אלע שטוהלען און בענק זיינען „אָנ־גערעכענט", און די רעכענונגען אויף טיש און בענק, אויף שראנקען און וועגד זעהען אויס ווי כלי־זיין, וואָס די זעלנער האָבען זיי איבער־געלאָזט אויפ'ן שלאכט־פעלד און זיינען אנטלאָפען פון זיי. און די רעכענונגען קוקען איינע דער צווייטער אָן, און קריעגען זיך, און שטעבען איינע דער צווייטער די אויגען אויס...

באלד זיינען אריינגעקומען צווויי נידעריגע, פעטע יונגע־מאנטשיק־לעך: חאצקיל און בעריל, מיט נידעריגע, רונדיגע בייכלעך. די משפחה־גריבעלעך ביי זייערע וויינקעל־נעזער זאָגען אויס, אז זיי זיינען ברידער; ר' יחזקאל'ס שוועסטער־קינדער. אמאל זיינען זיי צווויי יונגע לייטלעך אויף קעסט געווען — היינט זיינען זיי אויך נאָך קעסט־יונגע־לייטלעך — נאָר זיי דרעהען זיך שוין אין „שטוב" ארום. משפחה מיט'ן שטוב, קומען זיי נאָכ'ן אָנבייסען צולעגען זיך אויף דער קאנאָפע, פאר מיטאָג.

בייד מיט א מאל, ווי עס פאסט פאר צווויי ברידער, האָבען זיי זיך בייגאנד אויף דער קאנאָפע ארויפגעלעגט. די פאלטאָם אויס־געטהון, קונציג זיי פאר קישעלעך געמאכט און אונטער די קעפ זיך

ארײן אהן „צדה לדרך". ר' יחזקאל האָט זיך געוויזען אין גרויסען, ברייטען שאָפּען־פּעלץ, דעם ווינטערדיגען פּאלטאָ מיט די ברייטע ארבעל האָט מען איבער'ן געזעם געלעגט (וואָרום א טאָג איז געווען א שעהנער, דער פראָסט האָט נעלאָזט, און די זון האָט אין הימעל געלאכט), נאָך איהם זיין ווייב מלכה'לע — מיט א ברכה אויף די ליפּען, און חברה קינדערלעך, קלייגע און גרויסע, טהיילּ האלטענדיג אין די הענד גמרות — מיטגענומען אין חדר ארײן נאָכ'ן אָנבייסען, קלענערע — בייגעל מיט פּוטער, נאָך טהיילּ האָט דער „בעהעלפער" אונטערגעשטופט: „אין חדר ארײן". די קינדער אָבער, מעהרסטענ־טהיילּ אין פּעלצלעך אָנגעטהון, וואָרטען אָרום דער פּוהר.

— זיידעשי, זאָלּ דער זיידעשי פּאָהרען געזונטערהייט!

— בלייבט געזונד און לערענט מיט חשק! — האָט זיי דער זיידע איטלעכען בעזונדער די האָנד געגעבען, פּון דער הויזען־קעשענע א גרויסען בייטעל ארויסגענומען און די קינדער לעצט־גענלּ געטהיילט.

פּון דעם פענסטער פּון צוויישען די צוויי נעהאָפּטענע גארדינען האָט א מיידעל'ס גזיכט ארויסגעשיינט. דאָס האלבע גזיכט, אָן איידעל גערייטעלטע באָק מיט א שווארצען זיידענעם לאָק און מיט א בלאָהען באָנד פערבונדען, האָט איידעל און אריסטאָקראָטיש פּון דער־ווייטען צום פּאָטער אהין געשאָקעלט:

— פּאָהר געזונדערהייט, טאטעשי!

ר' יחזקאל איז אויפ'ן וואָגען ארויף. זיצענדיג אויפ'ן וואָגען, האָט ער נאָך עפּעם מיט ר' טוביה'ן, זיין מענש, געריידט, געזעגענט זיך, און אהין געשאָקעלט צו מלכה'לען: בלייב געזונד, בלייב געזונד! דערנאָך צום מיידעל'ס ליכטיגען גזיכט: בלייב געזונד, לאה'לע! און צו די אייניקלעך פּון וואָגען אָנגעזאָגט:

— איהר זאָלט בענעהרען צו לערנען!

אין א ווינקעל איז יענטע געשטאָנען. איהרע הענד האָט זי אויפ'ן הארץ פערלענט און געקוקט אויף נאָטען, ווי ער זיצט זיך „שטייף" און שטארק אויף דעם „קאָרשעל" אין זיין קורץ פּעלצעל, און דאָס ממזר'ישע, וואויעשע היטעלע ווינקט אראָב צו איהר. ער האלט די ליצעם אין דער האָנד, גריים אין דער זועלט זיך צו לאָזען, ווי זיינע פערד, די חברים, וואָס קענען נישט איינשטעהן און האָקען מיט זייערע פּאדקאָוועס אויף די שטיינער.

II.

אַ הייזעל ביי דער וועיכסעל

אויבם אַליין אוֹן פאר זיך אליין שטעהט זיך אַ הייזעל אין טהאָל צוויששען צווייי הויכע בערג, וואָם לאָזען זיך הויך אוֹן ווייט אין דער וועלט אַריין, ביים ברעג פוֹן טייך וועיכסעל. ווינטער איז עס. גאָט'ס וועלט איז אין גאנצען אין שניי פערטרונקען. אונזער הייזעל, ווי אַן אַלטער בעל הבית אין תכריכים, שטעהם זיך ביי'ם ברעג, קוקט זיך צו צום פערפרוירענעם טייך, זיין שכן, אוֹן עס שווייגט, ביז דער טייך וועט צו תחית־המתים אויפשטעהן. דערווייל איז דער טייך געשטאָרבען, געפרוירען אוֹן מיט אַ ווייסען קיטעל אויסגעהילט. ראָבען פליהען אויף זיין בריים אוֹן לענג, שטעלען זיך אויף דעם טייך'ס רוקען אוֹן לעבערען זיין אָבנעטאָקטע דעקע. טהיילמאָל געהט אַ מענש אויבער'ן טייך, אוֹן דעם מענשען'ס פים טוקען אין דעם ווייסען, טיעפען שניי. אוֹן פוֹן בייד זייטען הייזעל זעהען אויס די הויכע בערג, ווי שטיקער נעפאַלענע פליגלען פוֹן אַדלער, וואָם לייגען אייגער אויפ'ן צווייטען, אָדער ווי שטיקער געפרוירענע וואָלקען וואָלטען נעפאַלען אויבם אויפ'ם צווייטע. אויף די רוקענם בערג קריכען נידריגע שניי־בוימעלעך; איין בוימעל, בעדעקט פוֹן קאָפ ביז די פים אין שניי, האָט זיך אויפ'ן שפיץ בארג ארויפגעבאפט. עם שטעהט אויבם אַליין אין דער הויך אוֹן עם קוקט זיך ווייט אוֹן בריים אין דער ווייסער וועלט... ביי'ם ברעג פוֹן טייך, צו־פוסענם דעם בארג אוֹן צו־קאָפענם דעם טייך, שטעהט א שערענגע בוימער, אויבם נאָכ'ן אַנדערע מיט שניי בעדעקט, וועלכע זעהען אויס ווי ווייסע עדות, וואָם שטעהען אוֹן היטען דעם ריעזיגען מת, דעם טייך...

אין דעם הייזעל זיצט א משפחה פוֹן יאָהרען־לאַנג. דאָרט לעבט מען מיט זיך אוֹן מיט'ן טייך, דעם שכן. „חיים איבערפיהרער'ס"

ארונטערגעלאגט. צוערשט האָבען זיי זיך אין דער שטיל — אזוי ווי עס וואָלט זיי א שאָד זיין אויף דעם א וואָרט אויסצוניצען — געשטופט זיך, געשטויסען זיך. יעדער האָט פאר זיך דעם אָנלעהנער געוואָלט. נאָר אזוי ווי זיי האָבען זיך אָהן ווערטער געקריגט, אזוי האָבען זיי אויך אָהן ווערטער צווישען זיך שלום געמאכט. איינער האָט דעם אָנלעהנער געזומען, און דער צווייטער האָט זיך צו זיינע פוסענס געלאגט.

חאצקיל, דער עלטעסטער ברודער, האָט קונציג זיך געקראצט מיט איין פינגער אין זיין גאל בערדעל און האָט זיך פערטראכט אויף א רעכענונג, וואָס איז איהם געגנאיבער פאר די אויגען געשטאנען:

— 7 מאל 38 וויפיעל האָבען מיר, הא, בערל?

נאָר בערל האָט איהם מיט דער נאז אָבגעענטפערט. האָט זיך חאצקיל מישב געווען, זיך צו דער וואנד אויסגעדרעהט, און עפעס ויי וועלענדיג אָבטהון בערל'ען, האָט ער אויך דאָס זעלבע געטהון...

פים. פון דעם בלומען־פערקאַוועטען פענסטערעל שטאַרט אַרויס דעם איבערפיהרער'ס אַן אויג און בעטראַכט דעם שותף, דעם טייך, ווי ער איז צוגעדעקט, געפרוירען. דער „איבערפיהרער" קוקט און קרעכצט. צוויי זיינען פערפרוירען: דער טייך הינטער'ן אייז און דער „איבער־פיהרער" אין זיין הייזעל. און ווען דאָס וואַסער רייסט זיך פון הינטער זיין דעקע אַרויס און לעבט אויף, דענסטמאָל קריכט פון זיין ווינטערדיגען קבר אויך דער „איבערפיהרער" אַרויס, האָט הנאה פון זיין שותף, וואָס איז צו תחית־המתים אויפגעשטאַנען, און ער שמירט אויס זיין שיפעל מיט סמאָלע.

ביי נאַכט. די געגענד איז אַרום שטיל. דער הימעל קוקט מיט לעבשאַפט אויף דער וועלט, ווי אַ טאַטע אויף זיין הויז־געזינד. די פעלדער זיינען מיט שניי בעדעקט, און די בערג זיינען ווי טויטע ריזען אין זייערע תכריכים. דענסטמאָל שימערט פון „איבערפיה־רער'ס" פערקאַוועטען פענסטערל אַ שטראַהל ליכטיגקייט אַרויס און דרינגט ערגעץ־וואו אין דער וועלט אַריין. ווייט ערגעץ בלאַנדזשעט אַ פוסגעהער, ער דערזעהט דעם שטראַהל, וועלכער פיהרט איהם גלייך צום פענסטער פון הייזעל די נאַכט איבערצונעכטיגען.

עס איז נאָך ווינטער. מיט שניי אַרום איז אלץ נאָך בעדעקט, נאָר דאָך קוקט שוין גאָט פון דער הויך מיט קלאָהרע אויגען אַראָב. די זון איז איבער די גרויע ווינטערדיגע וואַלקען פערשפרייט, און איהרע שטראַהלען לעכערען די ווינטערדיגע דעקע. אויף די אַרו־מיגע בערג צוגעהט דער שניי קלאָר, רייַן; קיין מענשענ'ס פוס האָט נאָך נישט זייער ריינע וועיסקייט בעריהרט, און גאַנצע שטראָסען צוגאַנגענער שניי לאָזען זיך גלעטענדיג פון די בערג אַראָב און פאַלען אין דעם האַלב־געפרוירענעם טייך אַריין. דאָס אייז איבער'ן וואַסער איז ריין און דורכזיכטיג, און דאָס וואַסער קוקט דורך איהם, ווי דורך אַ קלאָהרע שויב אַרויס. טהייל־מאָל וואַרפט זיך אַ פיש אַרויף, האָקט אויף די שויב מיט'ן וווידעל, וואַרפט אַ בליק אויף גאָט'ס פרייע וועלט און פאַר גרויס גדולה, אז די מאַמע, דאָס וואַסער, וועט באַלד פון זיך די שויב אַראָבוואַרפען, לאָזט ער זיך טיעף־נאַרקענדיג אין וואַסער אַריין די בשורה די חברים אַנצוזאָגען. און אלץ אַרום איז בעהאָפטען אייגם מיט'ן צווייטען, אלץ האָט דער שניי צוזאַמענגעפאַסען. קלאָהר,

הייסט דאָס הייזעל היינט. אמאל מיט א דרייסיג יאָהר צוריק האָט עס געהייסען „משה איבערפיהרער׳ס", און אפשר אין צוואַנציג יאָהר ארום וועט עס נאָר הייסען „דוד איבערפיהרער׳ס". נאָר עס איז נישט קיין חילוק, דער נאָמען טוישט זיך נאָר מיט די יאָהרען. אָבער דאָס הייזעל, דאָס וואָסער און דער נאָמען „איבערפיהרער" בלייבען בײַ איצט. דער היינטיגער „איבערפיהרער" הייסט חיים און איז א יוד פון א יאָהר פופציג, א הויכער און א דאַרער. דאָס פנים אויסגעצויגען און די ווייסע באָרד אויסגעצויגען, און דער הויכער געקנייטשטער שטערן איז אויסגעצויגען. א וואָסער־קינד, אויפגעצויגען געוואָרען ביים וואָסער, און ווער ווייסט, אויב זיין קבר וועט נישט זיין אין וואָסער. נו, וועט עס אין וואָסער גופא נישט זיין, על כל פנים וועט עס זיין ביים וואָסער. און וועט א געווייסער קומען, וועט איהם דאָס וואָסער פון קבר ארויסנעהמען און מיטפיהרען איהם מיט זיך קיין דאנציג, אזוי ווי עס האָט מיט זיין פאָטער און מיט זיין זיידען געטהון... און וואָס איז דער אונטערשיעד, צי מיט דער ערד, אָדער מיט׳ן וואָסער אויסגעמישט צו ווערען? די ערד איז טויט, זי שווייגט תמיד און שטעהט תמיד אויף איין אָרט, דאָס וואָסער לויפט, אייל׳ט זיך אין דער וועלט אריין, עס לעבט כאָטש...

משפּחה מיט׳ן וואָסער איז ער שוין פון לאנג. דאָס וואָסער דאַרף יעדעס יאָהר א מענש, און זיין משה׳לע איז שוין פון לאנג מיט׳ן וואָסער געוואָרען אויסגעמישט, און דרעמעל׳ט דער „איבערפיהרער" א מאל שבת נאָכ׳ן מיטאָג ביים ברעג איין, און א כוואל׳יע קומט צול׳יפען און רוישט, דאָכט זיך איהם, אז משה׳לע מיט זיינע חברים, די כוואל׳יעס, זיינען איהם געקומען וועקען...

זומער ציהט ער די פּרנסה פון וואָסער, א גאנצע וואָך איז ער אויף דעם שיפּעל, און זיין לייוענד שפּאל׳ט און שיידט אָב איין הימל פון צווייטען... שבת. דאָס וואָסער פיהרט זיך יודישל׳ך, עס האל׳ט מיט שבתים און ימים־טובים, שטיל איז עס, עס קושט איין כוואל׳יע די צווייטע, און ער מיט׳ן ווייב זיצען פאָר דער טהיר. ער זאָגט פּרק, דאָס ווייב לייענט אין „צאינה וראינה" און זיי דערצעהל׳ען די כוואל׳יעס גאָט׳ס וואונדער, און יעדע כוואל׳יע כאָפּט א וואָרט און מאָכט פּל׳יטה. ווינטער איז דער טייך געפרוירען, צוגעדעקט איז זיין שייד. דאָס הייזעל איז פערשניייט, פערשאָטען פון קאָפּ ביז צו די

ווינקעל שטוב — האבען רויטע עפעל ארויסגעקוקט, וועלכע האבען פערשפרייט אן עפעל־געשמאק אין דעם קלייניעם דארפישען שטיבעל.

ר' יחזקאל האט זיך ביים טיש אוועקגעזעצט. פאר עגמת־נפש האט ער דעם שאפען־פעלץ נישט אויסגעטהון און האט צום פענסטערל ארויסגעקוקט. ארום איז נאך שטיל, נאר פון גאנץ ווייט הערט זיך א מין גיסען. דאס זאגט אן שלעכטע בשורות, און פון ר' יחזקאל'ס בוסט האט זיך אויס געוואוינהייט א „רבונו של עולם" ארויסגערוטשן.

נאטע איז אריין אין שטוב און האט עפעס דארט ביי דער טהיר געזוכט. די חיים'טע האט זיך מיט איהם געקריגט, וועגען האלץ האקען. באלד האט א פייערל געקנאקט אין קיך — א יאיבל פאר'ן סיהר אבצוקאכען. די חיים'טע ביי דער קיך זעהט, אז דער סוהר זיצט פערקלעהרט ביים טיש, הויבט זי איהם אן צו טרייסטען:

— זארגט נישט, סוהר, וועגען די טראטוועס, גאט וועט העלפען אן וועט אייער סחורה פון וואסער ראטעווען.

ר' יחזקאל האט זיך אומגעקוקט און דערזעהן די חיים'טע. זי, א יודענע, טרייסט איהם, האט ער זיך פאר זיך אליין פערשעהמט, און איז ארויס אין הויף.

— פיהרט מיך, ר' חיים, צום געהילץ, — האט ער צו חיים'ען געזאגט, טרעפענדיג יענעם צוויי עמער וואסער טראגען — נאטע, קום מיט.

חיים האט די עמער אין שטאל געטראגען. אלע דריי זיינען הינטער'ן הייזעל צום געהילץ ארונטער.

אז מען האט נישט געוואוסט, האט מען נישט געקענט בעמערקען, אז דארט ליענט האלץ. האלבליך איז עס אין איין אויננעפרוירען, און פון אויבען איז עס מיט וואס צוגעדעקט. נאר לאנגע ברעטער זעהען זיך וואו ניט וואו ארויס, און לאנגע דיקע שטריק זייענען אנ' געבונדען אן דיקע בוימער, וואס שטעהען ביים ברעג.

— א שלעכט, א שלעכט געשעפט, — ברומט ר' יחזקאל פאר זיך אין מעסט מיט דעם שטעקען אין דער לופט לויט דעם אויג, וויפיעל אייל וויט קען דאס געהילץ ליגען פון ברעג.

— מען מוז קיין יאנאשעץ געהן פויערען שאפען, וואס מעהר פויערן, און אזוי ווי דאס אייז וועט נאר אנהויבען זיך ריהרען, מוז

ריין, העל, נאר איין שווארצער פלעק שטערט די ווייסע שניי־וועלט — דאס הייזעל, וואס עס שטעהט זיך איינס אליין אין טהאל.

די חיים'טע נעהט מיט'ן עמער צו דעם ברונעם, וואס איז הינטער דעם הייזעל, מיט א מאל דערזעהט זי פון דערווייטענס ר' יחזקאל'ס פוהר. זי האט באלד די פערד דערקאנט, און זי האט צום מאן דורכ'ן פענסטער אריינגעקלאפט.

— חיים, דער סוחר פון די טראטוועס פאהרט.

— נעמאכט ווי א חכם, אין א פאר שעה ארום וואלט פון'ם האלץ קיין לעק ניט געבליבען — האט חיים אבנעענטפערט ארויסגעהענדיג אויף דער שוועל פון דער טהיר.

און וואהר איז עס. צווישען די ווייסע פעלדער שווארצט זיך דער וועג און אויפ'ן וועג לויפען צוויי גרויע פערד, וואס קומען וואס א מאל נעהענטער.

באלד איז נאטע מיט א קנאל פון דער בייטש צום הייזעל צו־נעפאהרען. די פערד זיינען נעווען צוהיצט, פערספאפעט. ר' יחזקאל אבגעטהון אין זיין דיקען שאפען־פעלץ, איז פון דער פוהר אראב פרעגענדיג:

— נו, וואס מאכען דארט מיינע העלצלעך?

— מיר האבען געטהון, וואס מיר האבען געקענט. מען האט נאך א מאל מיט שטריקאווען געבונדען, מיט ברעטער צוזאמענ־געקלאפט און מיט גראבע שטריק צום ברעג פערפעסטיגט, אבער ווער ווייסט? שפיעל דיך מיט איהר — האט חיים אויסגעלאזט מא־כענדיג מיט די האנד, ווי ער וואלט דערמיט געוואלט געבען פער־שטעהן די גבורות פון איהר, פון זיין ווייבסעל.

ר' חיים איז צוגעגאנגען צו ר' יחזקאל'ן און האט איהם אב־געשטעקט „שלום עליכם", און ר' יחזקאל איז מיט אן אראבגעלאזענעם קאפ אין שטיבעל אריין.

אין דעם קלייגען, רוהיגען שטיבעל זיינען געשטאנען צוויי הויכע בעטען, פול אנגעלעגט ביז אין האלבען באלקען מיט דעקען, אין וועלכע עס האט זיך אויפגעהאלטען די פעדערען פון די אלע גענז און קאטשקעס, וואס די יודענע האט צייט נאך איהר חתונה יעדען פרייי־טאג געשאבטען — אויף אויסשטייער פאר שוועסטער־קינדער אויף חתונה. פון דעם קלייגעם שויבען־שיינקעל וואס איז געשטאנען אין א

פֿארע האָט די שטוב אײנגענומען. ר' יחזקאל האָט קנאפּ פֿערזוכט, אוועקגעזעצט פון זיך דעם טעלער, די שירים איז פֿאר נאָטען געווען...

ר' יחזקאל האָט פֿלינק אָבגעבענשט און איז צום געהילץ ארויס. ער האָט זיך בײם ברעג אַנידערגעשטעלט און געוואַרט.

און איבער דער ווייט און איבער דער בריט פון דער וויסער וועלט האָט זיך זײן אויג פֿערוואַרפֿען. דאָס וואַסער לויפֿט פון די בערג און עס גיסט זיך איבער'ן אייז. פון דערווייטענס הערט זיך א קנאַק. א שטיק אייז, א האַלבער טיך קומט אָן און רייסט זיך ווייטער, דאָס וואַסער רוישט שטראָמענדיג אין א רינע פון צווישען צוויי שטיקער אייז, און מיט א רעש שטראָמט עס פון דער רינע ארויס און עס לעבערט דאָס אייז, אויף וועלכען עס רינט ארויף. א כוואַליע וואַסער קומט אָן צולויפֿען און גיט זיך א גאָס איבער'ן אייז, באַלד נאָך דער כוואַליע הערט זיך א קנאַק; דאָס אייז שפּאַלט זיך אין א ריעזיג שטיק פון איהם שטעלט זיך קאַפֿויר און ווערט די רגע צושמעטערט אויף שטיקלעך. דאָס וואַסער לאָזט זיך אין א שטאַרקען שטראָם ארוים פון זיין געפֿרוירענער דעקע, מיטשלעפּענדיג מיט זיך די הרוגים, די צובראָכענע שטיקער אייז, און מאַכענדיג מיט זיי א שפּיעלעביל, א דרויריגל אין קאָן, צווישען צוויי כוואַליעס, וואָס אייגע וויל די צווייטע כאַפּען, און פֿאַטשען זיך אין פּנים אריין...

אָט שווימט שוין דאָס וואַסער און עס ברעכט דאָס אייז בײם ברעג, וואו דאָס האָלץ ליעגט. ר' יחזקאל הערט שוין דעם קנאַק. דאָס שטיק אייז איז געפֿלאַצט, נאָר עס ריהרט זיך נאָך נישט. דער באַלוואַן איז צו גרויס און צו ריעזיג, או דאָס וואַסער זאָל איהם קיינען בעווענען. דאָס וואַסער האָלט דערמיט מלחמה, עס שיקט נאָך א כוואַליע און נאָך א כוואַליע. דער באַלוואַן ריהרט זיך נישט. קלעכערע שטיקלעך אייז ווערען אין איהם צוהאַקט, צושמעטערט און געהאַן אונטער, נאָר ער שטעהט אָבער נאָך א מינוט און אונטער איהם הויבט אָן בורטשען, און דאָס אייז ווערט צוטהיילט אויף קלייגע שטיקלעך. אָט ווייזט זיך דאָס געהילץ. איין טראַטוּוע איז אָנגעבונדען אָן דער צווייטער, און אייגע הויבט זיך, רייסט זיך פון דער צווייטער. ר' יחזקאל קוקט אויף זיין פֿערמעגען. עס שטעהט אין סכנה. די שטיקער אייז פֿרובען זיך פון אָרט ריהרען. די שטריק סקריפּען ביי די בוימער. זיי רייסען זיך. די לעצטע מינוט. ר'

מען דאָס געהיליִן פון וואסער ארויסנעהמען. — וויפיעל עס זאָל קאָסטען — פערפאָלען.

— וואָס דען? אז דאָס אייז וועט אָנהויבען ריהרען, וועט עס דאָס געהיליִן ווי א פעדערי׳ מיטנעהמען — שטימט ר׳ חיים מיט, מיט א מין בעהאָלטענער גאוה אויף זיין וואסער.

— עס ליגט ניט וויט פון ברעג. אין גאנצען אן אייל צוויי, דריי.

— מען מוז זיך צואייִלען. פון אויבען קומט דאָס אייז אָן אין א לאָדע מינוט, — זאָגט ר׳ חיים שוין געהענדיג.

ר׳ יחזקאל האָט איהם א 5־רובל׳דיגען געגעבען, אז ער זאָל פון דאָרף אָקעווִיט מיטברייִנגען און אליין אין ער צוריק אין ר׳ חיים׳ם שטיבעל אריין.

אין שטיבעל ביי ר׳ חיים׳ען האָט זיך געטראָגען אין דער ליכט א ריח פון קאָרטאָפּלעם מיט באָבעם (די חיים׳טע וויסט שוין פון לאָנג, אז פון איהרע „באָב" לעקען די סוהרים די פינגער); די חיים׳טע אין אין גאנצען אין דער קיך געווען בערטהון. נאָטע איז געזעסען אין א ווינקל ביי דער קיך, די שטיוועל אויסגעטהון, און האָט זיך די אָנציגם געטריקנט, שמועסענדיג דערווייל מיט די חיים׳טע וועגען א כלה. — די חיים׳טע האָט איהם א שדוך אָנגעשלאָגען מיט איהר׳ם א שוועסטער־קינד פון יאנאָשעץ, זעהר א שעהן, געזונד מיידל מיט א פּאָר הונדערט גילדען. און וועט דער סוחר איבער שבת איבערבלייבען, וועט זי איהר שוועסטער־קינד אהער ברייִנגען.

נאָטע איז געזעסען און האָט דעם שמועס ערנסט אויסגעהאָרכט און מיט׳ן קאָפּ צוגעשאָקעלט; געוואָלט האָט ער דערווייל ביי דער אלטער א גוט מיטאָג אויסנארען. ער האָט זיין עסק פערשטאָנען. די אלטע איז באלד צו איהם משפּחה׳דיג געוואָרען. ר׳ יחזקאל איז אריינגעקומען, איז דער שמועס איבערגעהאָקט געוואָרען.

ר׳ יחזקאל האָט שוין געפונען דעם טיש געדעקט מיט עפּעס א מין מאָדנע „צוועל", וואָס זעהט אוים צו זיין א קאָלדרע אויף די בעטען, מיט א בלעבענעם אויסגעריבענעם לעפּעל, מיט א קלינג פון א מעסער און א גאָפּעל, א הייִמיש־געבאָקען ראָזוואָנע ברויט, אין א זאלץ־מעסטעל. ר׳ יחזקאל האָט זיך נעוואשען, א המוציא געמאכט, און די חיים׳טע האָט איהם א טעלער דערלאָנגט, פון וועלכען די

דאָס וואָסער ברעכט אַלץ, און די פּויערים פליהען פון איין שטיק אייז אויפ'ן צוויטען.

דערווייל האָט די נאַכט זיך אָנגערוקט. פון אויבען איז דער הימעל אין א כמאַרע געפרוירען געוואָרען, נאָר דאָס וואָסער האָט זיך ווייטער דאָס זיניגע געטהון, און די פּויערים האָבען אויך דאָס זייע־ריגע געטהון — שייטלעך האָלץ אין סמאָלע איינגעטונקט און אָנגע־צונדען, און די נאַכט האָבען זיי בעלויכטען; דער עלסטער און מיט איהם די פּויערים — איין באַלקע נאָך דער צוויייטער אויפ'ן ברעג אַרויסגעקראָגען, און דאָס וואָסער האָט גערוישט, געוואָרפען זיך און דאָס האָלץ געשלעפּט צו זיך.

דערנאָך, אז מעהר ווי א העלפט האָלץ איז שוין אויפ'ן ברעג געלעגען, האָט ר' יחזקאל זיין פּוהר געשיקט אין שטעדטיל אַריין נאָך בראַנפען, אַליין איז ער צו ר' חיים'ען אין שטיבעל אַריין.

בייַם טיש האָט ער געטראָפען א יודען אין א לאַנגען פּוטער מיט א לאַנגער, שוואַרצער באָרד. ער איז געזעסען האָלב „אַוועקגעלעגט" אויף א שטוהל און געשמועסט מיט א בחור'ל פון א יאָהר פּופּצעהן — מיט א חן'עוודיג פּנימ'ל, וואָס זאָגט מעהר אויס פון פּאָטער'ס נגידיש־קייט ווי פון פּאָטער אַליין. ער איז געווען אין א סאַמעטען היטעלע מיט פּאות'לעך און מיט א זיידען האַלז־טיכעל. א נגיד'ישער חן און רוהיגקייט איז געווען אין זיין טאַקט, אין זיין מינע. ר' יחזקאל'ן איז ער באַלד געפעלען. ער איז צוגענאַנגען און די הענט אויסגע־שטרעקט:

— שלום עליכם, יודען.

— עליכם שלום.

— היגע? — האָט ווער פון זיי געפרעגט, אָדער ביידע אינאייגעם.

— איך בין א קאָנסקע־וואָליער, מען דאַרף איבער'ן וואָסער — ענטפערט דער יוד מיט דער שוואַרצער באָרד.

— איך בין א קאָזמערער, טראַטוועם אין דער ווייכסל שטע־הען — ענטפערט ר' יחזקאל.

— ווער? ר' יחזקאל נאָמבינער פון קאָזמער, אפשר?

— יאָ. און איהר, ווער זיינט איהר דאָס פון קאָנסקע־וואָליע?

— א וואַ, ר' יחזקאל נאָמבינער, — פרעהט זיך יענער און הויבט זיך אויף פון שטוהל — איך בין מרדכי קאָנסקער.

יחזקאל׳ טרעט נעהענטער צום וואסער צו, ער שטרעקט די האנד אוים, ער זויל אַנריהרען מיט די הענד, און קוקט זיך אום, אויב מען זעהט נישט די פויערים — קיינער קומט נישט. דאָס וואסער לויפט, אוילט, דאָס אייז פלאצט — זיין פערמעגען ראטעוועט, אוי, רבונו של עולם, זיין פערמעגען ראטעוועט.

קומט אַן צולויפען ר׳ חיים מיט פויערים א גאנצע מחנה. ר׳ יחזקאל׳ דערזעהט זיי פון דערווייטען, ער ווינקט מיט די הענד. די פויערים קומען נעהענטער, טהייל האלטען העק, לאָמען, קייטען אין שטריק. ר׳ יחזקאל׳ קריגט מעהר מוטה, ער לויפט פאראוים — ער קוקט נישט אויפ׳ן אייז. דאָס וואסער איז הינטער זיינע פים, ר׳ יחזקאל׳ קוקט נישט, — מיט גאט׳ס הילף, די פויערים נאָך איהם, מען פרענט נישט אויף קיין לוין — וואָס? ווען? מען דארף דאָס האלץ ראטעווען. מען כאפט העק ארויף אויף די טראטוועס, מען שניידט דורך די „שטריקאוועס", מען שניידט אָב איין טראטוועג פון דער צווייטער, דאָס אייז ברעכט זיך, מען האקט, מען ציהט ביי די שטריק, ווער קוקט אויף עפעס? מען שפרינגט אריבער פון איין קלאָץ אויף דעם צווייטען — פון ברעג ציהט מען, וויפיעל׳ מען קען ראטעוועט מען ארוים אויפ׳ן ברעג. די איינצעלנע טראטוועס בינדט מען מיט שטריק און מען פערפעסטיגט זיי שטארקער ביים ברעג.

און דאָס וואסער האָט זיך געגאסען אויפ׳ן אייז און מלחמה געהאלטען מיט איהם, אזוי, אז דאָס אויג האָט געצווייפעלט, וואָס איז מעהר פון אויבען אויפ׳ן טיף: דאָס אייז אדער דאָס וואסער. מיט א שטראָם האָט זיך געלאָזט און געווארפען איין שטיק אייז אויפ׳ן צווייטען, און איין באלוואן איז מיט׳ן קאָפ ארויין אין צווייטען און יענעם צושמעטערט אויף שטיקלעך; פלוצים האָט זיך אויפגעהויבען א שטיק אייז אין דער הויך און האָט אבגעהאלטען זיינע חברים, וואָס לאָזען זיך נאָך איהם; און די שטיקער אייז זיינען ארויף איינס אויפ׳ן צווייטען, איינס אויפ׳ן צווייטען, און א בארג אייז איז אין מיטען וואסער שטעהן געבליבען, דאָס וואסער האָט מיט דרך־ארץ געמוזט פאר זיי אבטרעטען. נאָר באלד האבען די כוואליעס וואסער, ווי זיי וואלטען זיך איין האנד געמאכט, געגומען זיך אויף א מאל׳ אריין אין בארג און איהם צושמעטערט, חרוב געמאכט, און דאָס וואסער האָט זיי אין דער וועלט געפיהרט, היידא...

נרויסע סוחרים דאוגען אין איהר ארם איינגעפאלען שטיבעל, מוז נאָט אודאי זיין ביי איהר אין שטיבעל, און זי — א חורבן נאָך איהר! — זי לעגט נאָר העלצעליך אונטער אונטער'ן פייער. און האָט זיך די האָר אונטער'ן טיכעל ארונטערגעוקט...

פלוצלונג ווען עס איז אזוי שטיל און מען שטעהט שמונה־עשרה און אלץ ארום שטעהט שמונה־עשרה, דערהערט זיך פון דרויסען א נאָם, ווי א ים וואלט אונטערגענאנגען אין א ים... דערנאָך א לאנגע ווייל א שטילעניש.

„האלטען! האלטען!" שרייט מען.

דאָם קול האָט מיט רעש אבגעשלאָגען, אזוי ווי מען וואלט מיט דער פויסט אין פענסטער אריינגעקלאפט. די חיים'טע איז שוין אין דרויסען געווען נאָטע האָט זיך פון שלאָף אויפגעכאפט, א מינוט האָט ער זיך ארומגעקוקט, אויב עס ברענט נישט. באלד האָט ער זיך אן עפעם דערמאָהנט און איז ארויסגעלאָפען. די דריי זיינען געשטאנען און געדאוועט. דאָם יונגעל האָט זיך נישט געהערט אייניהאלטען און איז אין שמונה־עשרה אויסגעטרעטען, ער האָט געוואלט ארויס פון שטוב, נאָר דערזעהענדיג, ווי די צוויי יודען שטעהען און ריהרען זיך נישט פון אָרט, האָט עס איהם זעהר באנג געטהון. ער האָט געוואלט ווייטער זיך שמונה־עשרה שטעלען, נאָר ער האָט זיך געשעהמט פאר גאָט, האָט ער נישט געוואוסט וואָם צו טהון. עס עפענט זיך די טהיר, עס קומט אריין צולויפען חיים אהן אן אטהעם.

— פאניע, די דריטע טראטווע איז אוועקגעשוואומען.

די יודען שטעהען שמונה־עשרה.

א מינוט קוקט זיך דאָם בחור'ל אן מיט ר' חיים'ן, און זיי שווייגען.

די אידען געהען אויס שמונה־עשרה.

— וואָם איז? — פרעגט ר' יחזקאל.

— שיינאץ! — הערט זיך א קנאל פון א פאטש, וואָם ר' מרדכי האָט אנגעמאָסטען זיין זוהן: אין מיטען שמונה־עשרה אויסגעטרעטען?!

— עס איז אנגעקומען, אוועקגעשוואומען.

— אוועקגעשוואומען!

— מען האָט אנגעהויבען צו נעהמען „שוועלען" פון דער דריטער

— ר' מרדכי קאנסקער פון קאנסקע־וואליע — וואונדערט זיך ר' יחזקאל. נו, — ער געהט צו נעהנטער צו איהם און שטעקט איהם די האנד אויס — נו, נו.

— די טראטוועס זיינען נאך איינגעפרוירען אין אייז?

— יא, די טראטוועס זיינען געווען איינגעפרוירען איבער'ן וויג־טער. מען האט גאר נישט געקענט מאכען. זיי זיינען מיט שניי געווען בעדעקט. איצט, נעלויבט צו גאט דערפאר, וויפיעל מען וועט קענען.

— א שעהן געשעפט! גאט זאל שומר ומציל זיין — טאטע אין הימעל!

— א העלפט איז שוין אין דרויסען — מיט גאט'ס הילף! די גוים ארבייטען נישט שלעכט.

א מינוט זיינען זיי ביידע שטיל געבליבען, שטעהענדיג אנגע־לעהנט ביים טיש און האבען געקלעהרט א רגע. אין דער שטוב איז שטיל געווען, פון דרויסען האט זיך געהערט דאס גערויש פון וואסער, ווי עס רינט אויף די שטיקער אייז מיט א שטילען ערנסטען געבייזער. פון דער ווייטען האט זיך אבגעשלאגען א לאנג אויסגע־צויגען קול, וואס עס האט זיך געראכט, אז עס געהט פון א פוסטען פאס; די ארבייטער האבען אייגער דעם צווייטען עפעס צו זיסען געגעבען, און דאס קול האט זיך מיט'ן וואסער־גערויש צוזאמענגע־מישט, אין ווי פון יענער זייט וועלט אבגעשלאגען.

ר' יחזקאל האט זיך רוהיג אנידערגעשטעלט אין א ווינקעל אין האט אנגעהויבען מעריב דאוונען.

און באלד האט ר' מרדכי מיט'ן בחור'ל דאס זעלבע געטהון. זיי האבען אלע דריי אנגעהויבען ארויף און אראב איבער דער שטיב זיך צו דערהען. ר' יחזקאל האט פון צייט צו צייט „רבונו של עולם" געקרעכצט, באלד האבען זיי זיך ביי דער וואנד אנידערגעשטעלט, שטיל געשאקעלט זיך, און שטיל געדאוונט. אין שטוב איז שטיל געווארען, נאר נאטע'ס שנארכען איז אויפגענאנגען פון א בעהאלטען ווינקעל און האט זיך איבער דער שטוב „אויף און אב" געטראגען. די חיים'טע איז נעוועסען ביי דער קיך, שפענדלעך אונטערגעלענט, די שפענדלעך האבען אין פייער נעקנאקט. די חיים'טע האט נעקוקט אויף די סוחרים און האט פאר זיי דרך־ארץ געקראנען. אזעלכע

— צוויי און דרייסיג, טהייער, אין אונזערע סביבות א סך בי־לינער.

און אזוי ווי זיי וואלטען זיך שוין נעהאט אבגערעדט, נעהמט ר' מרדכי א זעקעל ארויס, און בינדט עם אויף. ר' יחזקאל רייד־דענדיג, שטעקט די הענד אין זעקעל אריין, נעהמט ארויס א פאר קערענדליך, כאפט איינס אין מויל אריין, שפאלט עס, און כאפט עס ווייטער אויף די צוויי פינגער און קנעט עס, און לעקט עס.

— דאס מעהל נישקשה. דאס טייגעל, ע, (ער קנייטשט מיט דער נאז). — ווייט פון וואסער?

— א ווידערסט דריי. א צוויי הונדערט זעקלעך באלד ביים וואסער.

— ביז ווען?

— חצי אייר.

— צו טהייער, א פינפערל ארונטער.

ר' מרדכי קנייטשט דעם שטערן, א צייכען, אז ער קען ניט.

ר' יחזקאל שניידט זיך אב א שטיקעל ברויט, ניט אזוי ווי צום עסען, ווי עפעס צו טהון.

נאטע ביים אויוועז הוסט, א פנים מען האט פערגעסען אן איהם, און ער ווי דערמאהנען.

די חיים'טע דערלאנגטע מים־אחרונים־וואסער.

א מינוט שווייגען זיי. דערנאך הויבט איינער דעם צווייטען מיט די אויגען אן צו ווינקען: „נו, ר' יחזקאל", „ר' מרדכי, נו". צום סוף איז איינער מסכים און ער הויבט אן:

— רבותי, מיר וועלען בענשען.

דער עולם בענשט אב. ר' יחזקאל דערהויבט זיך דער ערשטער פון טיש און פרענט מיט א געלעבטעריל:

— נו, בחור'ל, קענסט עפעס לערנען?

— פאר וואס ניט? — ענטפערט דער בחור.

דער טאטע האט הנאה און שמייבעלט.

— ער פאהרט פון דער ישיבה—מאכט א בעמערקונג דער פאטער.

— וואס פאר א שיעור לערנסטו?

— דבר וחצי דבר.

— א, א וואויל־ער שיעור. עפעס מיט מפורשים? און ניט אויסהערענדיג דעם ענטפער פון דעם בחור'ל, וועגדעט ער זיך צום

טראטווע, איז אָנגעקומען א גרויס שטיק אייז, ווי א חיה, און הייבט אויפ קיין דאנציג...

— א סך אַרויסגעראטעוועט?

— א 40-50 שוועלען.

— געלויבט איז גאָט דערפאר! — ער דערמאָהנט זיך פלוצלונג, געהט ארויף און אראָב איבער דער שטוב, זאָגט עלינו... שפייט אויס, הי האָנד זוכט שוין דאָס ביבעל אין בוזעם־קעשענע.

קוים אָבגעזאָגט „עלינו", האָט ער זיך אין פעלץ אָנגעטהון און איז ארויס.

אין דרויסען איז די נאכט פינסטער אזוי, אז עס איז שווער צו גלויבען, אז אויבען איז א הימעל דא, און אויפ'ן הימעל זאָל נאָך א גאָט זיין...

דאָס וואָסער שטראָמט. מען זעהט נישט, מען הערט נאָר די קראָפט פון כעס, ווי עפעס אונגעהייערעס וואָלט געקומען די גאנצע וועלט אוינצושלינגען. ר' יחזקאל דערשרעקט זיך. ער הייסט אויפהערען צו ארבייטען, מען זאָל נישט די טראטווע צונעהמען. איבער נאכט זאָל מען זיך אויף גאָט'ס חסד פערלאָזען און איבערלאָזען די טראטווע בייס ברעג אָנגעבונדען, און ער איז בטוח, אז גאָט וועט אים נית פערלאָזען.

אין מיט א רוהיג האַרץ, מיט בטחון אויף גאָט'ס חסד געהט ער אוועק צוריק צו חיים'ן אין שטוב צו עסען וועטשערע, און מיט א מזומן צו בעטשען.

די סוחרים זייגען געזעסען שטיל בייס עסען. יעדער פערטהון אין זיינע השבונות. פון דרויסען הערט זיך דעם ווינד'ס קלאָגען און וואָסער'ס געוויש. ר' יחזקאל איז גלייכגילטיג.

— ווי האָלט עס בייַ אייך מיט קאָרן? — פרעגט ער ר' מרדכי'ן, כדי די געדאנקען צו פעריאָגען.

— בייַ אונז קאָרן? קיין קערענדיל אין די אויגען צו זעהן. ווער האָט?

און נאָך א ווייל שטיל־שווייגען:

— כ'האָב אפילו א ביסעל ליגען, נאָר, פאר מיר, א ביסעל.

— ווי טהייער?

— צוויי און דרייסיג גילדען, 240 פאָלניש.

גרויען טיכעל געווען איינגעפאסט, צוגעשאקעלט. אין מח איז איהר עפעס א געדאנק קלאר געווארען: אזא יונג איז דאס, דער נאטע, אבגענעסען ביי איהר (זי האט איהם מיט דעם בעסטען געפיטערט), נעמיינט, אז ער וועט מיט איהר, מיט איהר שוועסטער־קינד משפחה ווערען, און ער זיצט זיך גאר אויף דער פוהר, און די פערד ווילען איהם צווקטראגען. אזא יונג איז דאס... ער האט זי אבגענארט און קיין רעכטע פרעטענזיע קען זי דאך נישט האבען צו איהם — וואס טהוט ער דען? ער פאהרט צווען מיט זיין בעל־חבית, נו, וואס דען זאל ער טהון, ביי אידר איבערבלייבען? אבער שאקלען מיט'ן קאפ האט זי געהאט אויף וואס — און זי איז אויף די טרעפעלעך געשטאנען, געקוקט אויף נאטען און זי האט מיט דער נאמבע צוגעשאקעלט.

— אזא יונג איז דאס! א, וואס אזא יונג קען!

נאטע האט דעם קאפ אוועקגענומען און געקוקט ערגעץ אין דער וועלט אריין, א פנים געמאכט זיך נישט זעהן, און האט געפייפט צו די פערד.

— ווי ער זיצט זיך דא שטייף אויף דער פוהר, — האט זי געזאגט מעהר מיט'ן קאפ ווי מיט'ן מויל.

— וואס? הא? פרעגט נאטע און שטעלט אויס פרום די אויגען.

— וואס? וואס? הא — און אנגעפרעסען האסט דו דיך? און אנגעזויפען האסט דו דיך? הא? וואס? — האט די אלטע געשאקעלט מיט'ן קאפ.

— א וואויל־ער יונג נאטע, א וואויל־ער יונג — כ'לעבען — אנגענעסען זיך — אבגענארט די אלטע — כ'לעבען. א שדוך וויל זי? — זאגט ר' חיים אנקומענדיג און קלאפט נאטען אויף די פלייצעס.

— נו, וואס דען, ר' חיים? — מאכט נאטע מיט די אויגען און מיט די פלייצעס — אז מען גיט, נעהמט מען.

— און האסטו ניט צוגעזאגט א חתן וועלען פרעסענדיג אין זויפענדיג? — איז די חיים'טע געווארען דרייסטער.

— אלטער נאר, זאלסט אזוי לעבען! און די חיים'טע כאפט זיך אויף און לויפט אריין אין שטוב.

באלד איז ר' יחזקאל אין שאפען־פעלץ ארוים און ארויף אויפ'ז וואגען.

פאטער אין דער שטיל:

— דער קליינער געפעלט מיר.

— א וואוילען קאָפּ, — ענטפערט ר' מרדכי מיט א וואונק.

— נו, איך וואלט דאָך געוואלט קויפען דעם קאָרן. איהר מיינט, אז איך דארף איהם, נאָר נישט, נאָר גלאט אז איך בין שוין דאָ. מיט האלץ וועל איך א געשעפט מאכען? וואָם? דארף מען עפעס קויפען, אז עס טרעפט זיך צו קויפען.

— נו, אדרבה.

— דאָם פינפערל אָבפוהר־געלד.

— אז איך קען נישט.

ר' יחזקאל נעהמט ארויס א גרויסען פאָק פון א הינטער־קעשענע, עפענט איהם אויף, נעהמט ארויס א פּאָר איינצעלנע הונדערטער, און איז זיי מוסר ר' מרדכי'ן.

— וואָם זאָל מען טהון אז מען קען נישט, — קרעכצט ר' מרדכי און נעהמט דאָם געלד.

און דאָם געשעפט איז געמאכט.

וואר וויסט, וועמעס תבואה פון וועמעס פעלדער זיינען איצט איבערגענגען פון איין רשות אין צווייטען...

און גאָט האָט געהאָלפען. דאָם איז האָט עפעס ווי דורך א גהיימען בעפעהל די טראָטוועס גמיטען, ווי שוועמלעך קליינע, ווי שפּענדליך האָלץ האָבען זיי זיך אין דעם זודיגען וואסער געטוקט, געוואָרפען און געטרייסעלט, און פון אָרט זיך נישט געריהרט. ר' יחזקאל איז ביים ברעג געשטאנען און צוגעזעהן גאָט'ס וואונדער, וואָם ער טהוט מיט איהם און פערלאָזט איהם נישט. צווויי טעג האָבען די פויערים געארבייט און דאָם האָלץ אויפ'ן ברעג ארויפגעבראכט, און ר' יחזקאל האָט בעשיינפערליך געזעהן גאָט'ס הילף.

דאָנערשטאָג האָט זיך ר' יחזקאל מיט ר' מרדכי'ן געזעגענט. ר' מרדכי האָט נעביך געמוזט איבערבלייבען איבער שבת ביי חיים'ען, ער האָט איבער'ן וואסער נישט געקאָנט אריבער.

און וועז נאָטע איז מיט'ן קורצען פעלצעל אויפ'ן וואָגען געזעסען, דאָם זעלנערישע היטעל אויפ'ן קאָפּ, וואַרטענדיג אויפ'ן בעל־הבית, איז די חיים'טע ארויס אויף די טרעפּלעך. זי האָט געקוקט אויף נאָטען און האָט מיט איהר אלטען גרויען קאָפּ, וואָם איז אין איהר

III.

דער רעבעננג

דאָס האָלץ־געשעפט פון ר' יחזקאל'ן האָבען שותפות פיער שוהפּיב, „קעפּ" אָבער נאָר דריי: ר' יחזקאל אַן עיקר־שותף. דער מחותן, ר' חיים ראָזענקראַנץ, א צווייטער עיקר־שותף, און מאָטעלע, ר' יחזקאל'ס אַן אויסגעבעננער זוהן, טאָקע ר' חיים'ס איידעם, און עזר'ל, ר' חיים'ס אַן אויסגעגעבענער זוהן, טאָקע ר' יחזקאל'ס אַן אייר־דעם, — זיי ביידע — א „דריטער קאָפּ".

די רעבעגמייסטערס זיינען דער יונגער דור, מאָטעלע און עזר. זיי רעבעגען היינט־מאָדיש אויף פּאָפּיער מיט טינט און פּערער. יעדער רעבענט בעזונדער, לויפען זיך אַלע ווייל צוזאַמען און לויפען זיך ווייטער, און קיינמאל קומט דער רעבנונג נישט אויס ביי זיי גלייך, ביז די אַלטע נעהמען צו שטיקלעך קרייט און הויבען אָן צו רעבענען אויף זייער אופן נאָך — מיט גלייכע און קרומע פּאָסקעלעך און דער רעבנונג ווערט געמאַכט.

דאָס איז א פּראָסטער שבת־צו־נאַכט'ס־רעבענונג. אז עס קומט דער יאָהר־רעבנונג (דאָס איז סוף ווינטער און סוף זומער), — דענסט־מאל שיקט מען נאָך ר' וואָלף דעם שרייבער, דעם בעוואוסטען חידה־טר־עפּער — און אויב עס איז נאָך דא עפּעס שווערערעס — קומט שערעצקע דער „אדוואָקאט" אַליין, דער וואָס שרייבט אַלע קאָנטראַק־טען מיט די שררות.

די אַלטע אין אמת'ן ווייסען נישט, צו וואָס מען דאַרף די גאַנצע רעבענונגען. פון א רעבענונג פערדיענט מען נישט, און צו קיין רע־בנונג לענט מען נישט צו. און וואָס איז דער אונטערשיעד צו ווייסען וויפיעל — ווייסט מען נישט, קומט די ברכה אריין, און ווייעדער פרום, זיי ווייסען דעם גאַנצען רעבענונג אויפ'ן קאָפּ, ווייסען אין וועלכען געשעפט מען האָט צוגעלעגט, און אין וועלכען פערדיענט.

— בלייבט מיר געזונד, — האָט נאָטע אריינגעשריען דורך דעם פענסטער, וועו די פערד האָבען אָנגעהויבען צו ריהרען.

— פאָהר געזונדערהייד און צוברעך הענד און פים, האָט איהם די אלטע נאָכגעשאָלטען, פיהלענדיג עפעס אין הארץ, אז ער האָט איהר אן עולה געטהון.

נאָטע האָט איהר מיט א קנאל פון דער בייטש אָבגעענטפערט.

דויערען, כאטש ער וויסט נישט פאר וואס און פאר וועמ. פלעגט ער איהר א וואָרט צוואוואַרפען: „נו, שווייג, שווייג, איך בעט דיך", און פערלאָזען די שטוב. טהיילמאל אבער, אז זי הויבט אן אויף זיין וויב אויסצורייַדען, שטעכט דאָס איהם: זי איז דאָך זיין וויב, פאלט ער אן אויף איהר:

— וואָס איז עס דיין געשעפט? דאָס איז מיין וויב, מיט מיר האָט זי חתונה געהאַט, נישט מיט דיר.

— זיין וויב... ניט נאָר א קוק, ווי ער האלט פון איהר שטאהל און אייזען. ר' יחזקאל גאָמבינער'ס שנור איז זי? א מכה! חיים „סטשערב'ס" טאָכטער איז זי, דיין טאטענס פערד־יונג'ס טאָכטער.

— און דיין טאטענ'ס פערד־יונג'ס זוהן איז דיין מאן, און ווי דו ווילסט? — רייצט זיך מיט איהר דער ברודער.

— מיין מאן חיים „סטשערב'ס" זוהן! — (און פון כעס וועדט איהר גאנץ פנים רויט) — ניט נאָר א קוק, צו וואָס איטעלע קען ברייננען, זי וועט דיך נאָך ברייננען אין דר'ערד ארויין לעבעדיגערהייט, און זי הויבט אן צו ווייגען.

אין שטוב געפינט זיך א רעשטיל קינדער, און זיי, הערענדיג, אז די מאמע ווייגט, הויבען זיי אויך אן צו ווייגען.

מאטעל נעהמט צוזאמען די קינדערלאָך און טהיילט זיי צו גראָשען, אז זיי זאלען אויפהערען ווייגען.

גאלדע לענט זיך שוין אין בעט ארויין אויף א גאנצען טאג, און דערנאָך, אז דער מאן קומט אהיים, פאלט זי אן אויף איהם:

— דו האלסט אויף אזוי פון דיין וויב ווי מאטעל? — וואלסט נעזאלט הערען אויף דיין וויב אסור לדבר — וואלסט דו דיך מיט איין וואָרט נישט אנגערופען. מענער, מישטיינס נעזאגט.

און עוזר און מאטעל שטעהען ביידע דערנאָך אין שפייכלער און בעקוקען דעם וויץ און רייַדען פון נעשעפט, ניט עוזר א וואָרט ארויין א וואָרט צו מאטלען אין מיטען דערינען, אזוי ווי פון דער זייט:

— וואָס האסט דו היינט נעוואלט פון גאלדען?

— נאָר נישט, נארישקייטען.

— אויף א גאנצען טאג האָט זי זיך אין בעט נעלעגט.

— וויפיעל האסט דו פערשריבען אויף די קראשענוויצער? — פרענט ער איהם, כדי איהם פון שמועס ארויסצונעהמען.

זיי האָבען אָבגעלעבט זייער ביסעל יאָהרען און האָבען פון קיין רעכענונג נישט געוואוסט, איז אויפגעשטאַנען דער יונגער דור און האָט אייננעפיהרט רעכענען — רעכענט מען, כאָטש נאָך יעדען רעכענונג, וווייסט מען שוין פון פריהער, מוז ארויסקומען א מחלוקה. — „אין אמת'ן — טענה'ן די אלטע, — וואָס איז דער חילוק: מאָטעלע איז נישט מיין קינד ווי עוזר'ל? מאכט אויינער א ברית ,א ברי־מצוה, איז עס נישט מיין שמחה פונקט אזוי ווי דיינע?"

דער יונגער דור זאָגט: אז מען דארף וויסען פון א רעכענונג, אז דאָס געשעפט „פערלאַנגט" צו וויסען פון א רעכענונג — נו, מילא רעכענט מען, קומען ארויס מחלוקות, זאָל גאָט אויסהיטען.

די יונגע קריענען זיך, די שנור מיט די טאַכטער. צווישען איטע, מאָטעלע'ס ווייב, און גאָלדע, עוזר'ס ווייב, איז א בעשטענדיגע מחלוקה. גאָלדע, ר' יחזקאל'ס טאַכטער — וואָס איז עוזר'ס ווייב, זאָגט, אז צווישען די צווויי מויערען, וואָס איהר שווער ר' חיים האָט, שטעקט פיעל פון איהר פאָטער'ס געלה. און איטע זאָגט פערקעהרט, אז צווישען די הייזער, וואָס איהר שווער ר' יחזקאל האָט, שטעקט פיעל פון איהר פאָטער'ס געלה. די אלטע טענה'ן, וואָס איז דער חילוק, — אָדער פון דער מאַמע, אָדער פון טאַטען, נאָכ'ן טויט וועט איהר זיך גלייך טהיילען — זיינען עס דאָך אָבער יונגע מענשען.

גאָלדע, ר' יחזקאל'ס טאַכטער, איז א הויבע יודענע מיט א שייטעל פון דריי לאָקען, וואָס פערוואַרפען זיך אויף איהר גלאַנצענדיגען שטערן, מיט א געשליפען ציינגעל, פאר וועלכען אלע צימטערען. מען איז זי תמיד געוועהנט צו זעהן אין נאָס מיט יונגלעך פון פאַרעגט און מיט יונגלעך פון היינטען, וואָס צופען זי ביי דער בריייטער שירץ: מאַמע, א צווייער! זי איז א שונא אוים'ס לעבען און טויט דער שוועגערין איטע, — און די שוועסטער רעדט אוים אויף איהר פאר'ן ברודער מאָטעל, איהר מאן:

— אוי, אוי, מאָטעלע, ביסט דו אריינגעפאַלען, א רחמנות נעביך אויף דיר, ווי זעהסט דו היינט אוים. פאר דער חתונה האָסט דו אויך אזוי אויסגעזעהן? יא? — הויבט זי אָן צו בעדויערען דעם ברודער, וועו דער לעצטער קומט אריין צו איהר מאן אין א וואכעוטאָג און טרעפט איהם נישט אין דער היים.

מאָטעל איז שוין געוועהנט, אז די שוועסטער זאָל איהם בעי

איינגעמאכטס מיט נעזונד אויפעסען, און דיינע קינדער וועלען עס ביי איהר מיט נעזונד פערצעהרען — זאגט די שווינער אדער די מאמע, נעבעגדיג יעדערער איהר חלק.

אז עס קומט אבער פאר'ן רעכענונג — נישט פון וועג און נישט פון וואו, הערט מען אויף זיך צו נעריסען, און, אז מען טרעפט זיך ביי דער מאמען, אדער ביי דער שוויגער, זעצט מען זיך אנידער איינע נעגען די צווייטע און מען שווייגט.

די קלייגע קינדער אבער ווייסען נישט פון קיין „גליקען", און נאלדע'ס א קינד לויפט צו דער מאמען:

— מאמע, מאמע, די מוהמע רופט.

די מאמע שטופט עס אוועק פון זיך מיט כעס...

נעווען איז עס אין דעם שבת־צו־נאכט פון דעם יאהר־רעכענונג.

די שטוב האט בעקומען נאר אן אנדערן חן. זי איז יום־טוב־דינער, ווי אין אן אטלעסענער קאפאטע אנגעטהון.

איבער דעם גרויסען, לאנגען, בריטען טיש צוגיסט זיך דאס ליכטינקייט פון דער לאמפ. מיט מעהר דרך־ארץ און נאר מיט אן אנדערען חן ברענט זי היינט. דער טיש איז בעלענט מיט פעק „פאפיערלעך" און „פאפיערלעך". פון אויבען אן אין פאטער־שטוהל זיצט ר' יחזקאל. מיט איין האנד האלט ער זיך אן פאר די ברילען, און מיט דער צווייטער האנד רעכענט ער פאר זיך מיט א שטיקעל קרייד. אויף דער צווייטער זייט טיש, אנטקעגען ר' יחזקאל'ן, זיצט ר' חיים ראזענקראנץ דער מחותן, א הויבער יוד, מיט א לאנגער, גלעזער באָרד, וואס פערשפרייט זיך אין צוויי שפיצען, און מיט א לאנגער, מיט האר בעוואקסענער נאז. גרויסע טראפענס שוויים טריפען פון די קניטשען פון זיין בריטען, גלאנצענדיגען שטערן און האלטען זיך אויף צווישען די האר אויף דער שפיץ נאז. דער מחותן רעדט וועניג, און רעדט ער א וואָרט — איז עס א חסד, וואס ער טהוט פון זיין זייט. ער קוקט זיך נאר צו. און רעדט וועד, קוקט ער איהם אן, און דאס איז שוין גענוג... ביי ביידע זייטען טיש זיצען עוזר און מאטעל. זיי רעכענען שוין הויך, מאטעל פאר זיך:

— צוויי און אכציג האנדערט־נעלד אין שעמעניץ.

עוזר, וואס איז, דאכט זיך, נאר געווען פערטהון אין זיין רעכע־

און נישט איינמאל טרעפט זיך די מעשה פערקעהרט, מיט אי־טעלען און מיט עוור'ן.

דער מנהג איז, אז יעדע שוויגער האדעווט אוים אינדיקעם אויף פסח און גיט דער שנור. אזוי פיהרט זיך שוין פון יאהרע־ן לאנג. ביי ר' יחזקאל'ן אויפ'ן הויף דרעהען זיך ארום די אינדיטשקעם בעשטימט פאר איטען. ביי ר' חיים ראזענקראנץ אויפ'ן הויף הא־דעווען זיך ווייטער די אינדיטשקעם פאר גאלדען.

קומט גאלדע און נעהמט ארוים די אינדיטשקעם פון דער מאמע הויף און טראגט זיי זיך אהיים. ווערט דאך א געשריי, עס קומט איטע נאך די אינדיטשקעם צו דער שוויגער, און זיי זיינען נישט דא.

— זיי קעהרען מיר אן פונקט אזוי ווי איהר, מיין מאמע אינ־דיטשקעם, — טענה'ט גאלדע.

לויפט אהיים איטע צו דער מאמען מיט א געוויין: גאלדע האט איהר די אינדיטשקעם אוועקגענומען. נעהמט די מאמע דער שנור'ם אינדיטשקעם און גיט דער טאכטער אוועק. קומט דאך די שנור צו־לויפען: איהר חזקה — ווערט, פערשטעהט זיך, א מחלוקה.

נעהמען די שוויגערם און קויפען אין דער שטיל אנדערע אינ־דיטשקעם און צוטהיילען די שניר.

האבען זיי דאפעלט.

די אלטע לייט ווערען דערפון געוואהר, די קינדער קריענען זיך, און האבען עגמת־נפש.

א גאנץ יאהר, היימט עס, זיינען די שניר נישט ברוגז צווישען זיך — „נישט חבר און נישט ברוגז". מען טרעפט זיך אין גאס, שאקעלט מען זיך צו פון דערווייטען מיט אויפגעריסענע נעז. אבער טרעפט מען זיך ביי דער מאמע (נישט קיין חילוק ביי וועלבער מאמע), וועו מען פרעגעלט אויבעמאכטם, זאגט מען זיך „גוט מארגען", „גיט יאהר", נישט קוקענדיג אויבע אויף די צווייטע, און מען צוטהיילט זיך דאס אויבעמאכטם אין דער שטיל אהן ווערטער. אויבע רוקט צו צו דער צווייטער דעם גרעסערען חלק:

— לאז זי זיך נעהמען, וועלכעם זי וויל — און מען קוקט אויף די וואנד.

— וואס איז דער חילוק, דויבע קינדער וועלען ביי איהר דאס

מיסטערס, א דאַרס, א קליינס, א מאַגערס, א גאָר־נישט. אין דעם גאָרנישט איז אַזוי פיעל דא. א טראָפּען פון א ים, און אין דעם טראָ־פּען א גאַנצער ים. טרוקען איז עס. א פּנים, א בריי־טער, „אויסנע־שטערנטער", איינגעקנייטשטער שטערן, און אין שטערן צווישן אויגען מיט א נאָז — א נידריגס, נעה נעהם שטעק דיר איהם אין קעשענע אריין. וועסט דו דאַרפען אן „אלגעברינק" צו פרענען, וועט ער דיר פון קעשענע ארויסקרייהען. וואָהנען וואָהנט עס — נעה פרעג נאָט! נישט קיין ווייב, נישט קיין קינד. צי האָט ער א מאָל יא געהאט א פאַמיליע, צי האָט ער נישט געהאט — קיינער וויסט נישט, דאָס וואָלף'ס דרעהט זיך ארום אין שטעדטיל, ווי עפעס א צולאָג צום שטעדטיל, א זאָך, וואָס דאָס שטעדטיל דארף עס. האָט ווער א שוועי־רען רעכענונג צו פרענען (נישט ווייל מען דארף איהם וויסען, נאָר גלאַט אזוי, ווייל עס איז טשיקאַווע), קומט מען צו וואָלף'ן. פרענט מען איהם, קנייטשט ער אין דעם שטערן, און דענסטמאָל זעהט זיין שטערן אויס, ווי אן אלט בלעטל פון אן אלט ביכל... און די קניי־טשען פון שטערן — אלטע, אבנעריבענע אותיות, און עס דאַבט זיך, אז די קנייטשען פון שטערען שטעלען זיך צוזאמען און זאָגען איהם אוים דעם סוד פונ'ם רעכענונג.

דעם דאָזיגען וואָלף האָט עוזר צו זיי ארויסגעבראכט, דעם יאָהר־רעכענונג צו מאכען. וואָלף שרייבער פרענט נישט אויף קיין לוין — ער וואַרט נאָר אויף אזא רעכענונג, אז ער זאָל דא זיין גבורה קענען אַרויסווייזען.

אלעס, וואָס די סוחרים „גיבען־אוים" און „נעהמען־איין" — אזוי האָט עוזר איינגעפיהרט — שרייבט מען אין א ביכל אַיין. אין יעדען ביכל מוז אויף איין בלעטל די „הוצאות" וועלען איינגעשריבען, אויפ'ן צווייטען — די „הכנסה".

מילא, עוזר פיהרט זיין ביבל ריין — אזוי זאָגט ער, נאָר מיט די אלטע איז א חורבן, שטענדיג פערליערען זיי זייערע בליישטיפטען, און קומט צו עפעס איינשרייבען, הויבען זיי אן צו זוכען אין אלע קעשענעס, און פערשילטען עוזר'ן אויף די „מאדעס", וואָס ער האָט איינגעפיהרט, שרייבט מען דערווייל אן אויף א שטיקל פאפיער. דער־נאָך צו דעם „יאָהר־רעכענונג" זוכט מען אוים די שטיקלאך פאפיערען,

נונג, כאפט זיך פלוצלונג אויף, ווי עם וואלט איהם ווער אבגעבריהט, מאכט צו איין אויג און קוקט אויף מאטלען:

— וואס? וען? וואס פאר צוויי און אכציג?

— אין שעמעניץ, לייזער רבי'ן נישט געגעבען, הא?

— א, לייזער רבי'ן. הונדערט צוואנציג אין גומבין... — רעבענט שוין עוזר באר זיך ווייטער, ווי עם וואלט גאר נישט געווען.

— גלעלער הונד — זידעלט איהם מאטעל אויס. — „קופיעץ" מיינער, געוואלט מיר כאפען.

מען הויבט אן צו שיטען זיך מיט שטעב־ווערטער. די אלטע רופען זיך אן: נו, נו! און מען קלאפט אין טיש.

דער עיקר „רעבען־מייסטער" איז עוזר'ל. דאס איז אוא מין „צוויי־וועלטיג־יודעל": א „חסיד" און א „רייטש", א פראסטער און א למדן. „וואו ער קומט, הצלט ער מיט", און דערפאר טאקע איז ער דער פערל אין דער כישפחה. א קיילעביג, נידריג יודעל מיט א גלל קיילעביג בערדעל. טראגט שוין א געפרעסט וויים קראגענדעל מיט א שווארצען שניפס, און רעדט, אזוי ווי דער באטער, אבגעצהלטע ווערטער. נאר רעדט ער שוין ארוים א ווארט, מאכט ער צו איין אויגעל, און קוקט מיט'ן צוויייטען אויג מיט חשד אויף יענעם, וואס רעדט צו איהם. יעדען כענש, וועלכען ער זעהט דאס ערשטע מאל איז ער חושד. מיט אלעמען לעבט ער גוט. אליין איז ער, היימט עם, א חסיד, דאוונט אין שטיבעל און האט ליעב צו טראגען אן אטלעבענע קאפאטע מיט א וויים קראגענדעל — און, אז ער רערט, דריקט ער שארפער אוים די „ר", אזוי ווי מען רערט אין ווארשוי. מיט מיטקאווסקען, דעם אוינציגען ליטוואק אין שטאדט, לעבט ער א גוטען טאג. און אז דער ליטוואק רעדט אוים אויב'ן רבי'ן, שאקעלט עוזר צו מיט'ן קאפ, א מאך מיט דער האנד אזוי, אז ווי מען ווייל, קען כען אנגעהמען: אז מען ווייל, איז ער מסכים מיט'ן ליטוואק, און אז מען ווייל, בעדויערט ער דעם ליטוואק, דעם אפיקורס.

עוזר איז פערטהון היינט שטארק אין רעבענען און זיצט מיט „וואלף שרייבער" ביים „ריכטיגען בוך".

ווער איז דאס „וואלף שרייבער"? און וואס איז דאס אזעלכעם דאס „ריכטיגע בוך"?

וואלף שרייבער איז א איד א רעבענמייסטער פון די רעבענ־

טהיר. בײדע האָבען זיך אָנגעטראָפען און האָבען א נערודער געמאכט. האָט זיך וועד פון טיש אומגעקוקט, האָבען זיי זיך בײדע אין דער שטיל פערשעמטערהייט פון דער שטוב ארויסגע׳גנב׳עט, נאָר אין א פאָר מינוט ארום האָט מען זיי שוין וויטער אין שטוב געטראָפען זיצען אויף דער קאנאפע, און איינער האָט דעם צוויטען אין דער שטיל די הענד, די פיס געקנייפט, געבינדען, דער צווייטער האָט איהם מיט א שטאָך פון א שפילקע אָבגעענטפערט, אנשטאָט א וואָרט פון מויל אויסצוזוצען.

אין מיטען דערינען דערהערט זיך פון דרויסען אן „אָנקומעניש". די טהיר עפענט זיך בריים און עם בעווייזען זיך יודען, די שטאָדט־בעלי־בתים, נאָך אין שבת׳דיגע מלבושים אָנגעטהון, טהיל מיט צי־גארען, טהיל מיט לולקעם, און לאָזען פון די בערד א נערידטען רויך ארויס. די שבת׳דיגע קלייד׳ער און די וואָכעדיגע לולקעם האָבען ניט אינאיינעם געשטימט, דאָך האָבען זיי צוזאמען געוואָרפען א חול־המועד׳יגען חן, א חן פון „חסיד׳יש־נגיד׳יש". די שטוב איז פול געוואָרען מיט רויך פון די ציגארען. און פון געריכטען רויך האָבען די צוויי ליכט־פלאָמען ארויסגעשיינט און דאָם האָט זעהר בעל־בתיש אויסגעזעהן און בע׳חנ׳ט דעם עולם. זיי האָבען געזאָגט דעם בריי־טען „גוט וואָך" און האָבען פערנומען, יעדער נאָך זיין שטאנד נאָך, פלעצער ארום דעם טיש. די טהיר האָט איצט מעהר נעסקריפעט — און פון שטוב איז איצט מיט א מאָל אוועקגענומען געוואָרען דער פריהערדיגער דרך־ארץ׳דינער גייסט, וואָס האָט נעהאָט די שטוב אָנגענעילט, אזוי, אז בערל און חאצקיל האָבען זיך מיט א מאָל מעהר הייטישער נעפיהלט און פריי גלאָזט די צונגען אנשטאָט זיך צו קנייפען. די שטוב איז צוריק „שטוב" געוואָרען, מען האָט באלד די רעכענונגען אראָבגענומען, וואָלף שרייבער האָט געכאפט דאָם „ריב־טיגע בוך" און איז דערמיט ערגעץ־וואו פערשוואונדען געוואָרען.

אייגער א הויכער יוד מיט א לאנגער בריים בארד, וועלכער האָט גערעדט מעהר מיט די הענד ווי מיט׳ן מויל, און יעדערען מיט אן עזות׳קייט דאָם מויל פערקלאפט, איז געווען דער ראש המדברים.

— אזוי ווי די שטאָדט, זאָגט ער, האָט קיין פרנסה נישט, און מען דארף נויטיג א רבי׳ן אין שטאָדט, אז חסידים זאָלען האָבען וואוהין אריינצוקומען אויף א יום־טוב, אויף א שבת, און אז עם זאָל א לעבען

מיט די שענק און בענק, וואם אויף זיי זיינען די רעבענונגען אנגעשריבען, און מען שרייבט זיי איבער אין דעם „ריכטיגען בוך".

די אלטע פערשרייבען דאך פערצוקט, אין דעם בוך מעקען זיך די שריפטען אוים, וועלט דערנאך א מחלוקה איבער די ציפערען. איינער זאגט, אז עס איז א 8, דער צווייטער: א 5. אבער מעהרסטע מאל וויסט מען גאר נישט, וואם דאם איז אזוינס. מען פרעגט די אלטע — ענטפערען זיי: „פערדרעהט אייך אייער קאפ". שיקט מען צו לייבעל זויגער־מאכער נאכ'ן „שפאקטוועל", קוקט מען אין „שפאקטוועל" — וועלט אבער פון דאם ניי די זעלבע מחלוקה — און דענסטמאל נעהמט זיך שוין „וואלף שרייבער" צו דער זאך. ער מאכט אן „אלגעבריניק אהין" און אן „אלגעבריניק צוריק" — און וווייזט אוים, לויט, „על פי חכמת החשבון", אז עס מוז גאר זיין א דריי, און טהוט איהם עפעס!

און דאם „ריכטיגע בוך" איז ביי וואלף שרייבער דאם פידעלע, אויף וועלכען ער שפיעלט זיין ליעדעל אוים. ער האלט עם ווי אן אויג אין קאפ און טראגט זיך דערמיט ארום.

געזעסען איז עוזר מיט וואלף דעם שרייבער ביי דעם „ריכטיגען בוך" און האבען ביידע טיעף אין בוך אריינגעקוקט. אין שטוב איז נעווען א שטיל־שווייגעניש, וואם האט נעדריקט, און אין איינעם עפעס א „דרך־ארץ" פערשפריט... אויף דעם טיש, וואס איז נעווען פערוואלפען מיט קלייניע און גרויסע פאפיערלעך, האבען צוויי גרויסע זילבערנע לייכטער ארויסגעשטארט און האבען „ערנסט" געמאכט די „שטוב". און די טהיר האט געקריפעט, די דיענסט האט זיך געדרעהט, זי איז אריין מיט פולע גלעזער טהיי און ארוים מיט ליידיגע.

אין אווינקעל שטוב אויף דער קאנאפע זיינען געזעסען חאצקיל און בעריל, ר' יחזקאל'ס משפחה. זיי זיינען געזעסען „שטיל־שווייגענדיג", זיך נישט א ריהר געגעבען, כדי מען זאל זיי נישט אנזעהן, אז זיי זאלען דא גאר נישט אויסמאכען — און מיט גרויס הכנעה זיינען זיי יעדע מינוט גרייט געווען צו ערפילען דעם קלענסטען פערלאנג מיט דעם גרעסטען פלייס און אייפעניש, וואם איינער פון טיש וועט בעפעהלען. נישט איין מאל זיינען זיי אליין אבער געגאנגען טרעפען, וואם מען דארף, און האבען זיך מיט א מאל געגעבען א לאז צו דער

א קליין יודעל, נאר א בריטם מיט א דיק בייכעל, וואם רעדט נישט, נאר עס קוויטשעט זינגענדיג; עס קוקט נישט, נאר עס בעפעהלט מיט די אויגען. אז עס וויל, איז עס גוט ווי א טייבעל, און שלעכט ווי א שלאנג. שטענדיג די ציגאר אין מויל, מעג זי זיין אנגעצונדען, מעג זי זיין אויסגעלאשען, און דאם ריטשען זיינם מיט די פיס, זאגט אן א פערטעל שעה פריהער אז ער קומט... יעדערען „רוצט" ער, מיט אלעמען איז ער „פאן בראט", ער פיהרט די ראליע פון א גרויסען חסיד, און זאגט אלעמען מוסר, און אלע האבען מורא פאר איהם. ער האלט נאנץ ווינציג פון די אלע רבנים, וואם יודען האלטען פון זיי, ער מאכט זיי אווק מיט דער האנד. מיט דעם שטאדט־רב איז ער אין א בעשטענדיגער מחלוקת. טרעפט זיך א שאלה, פסק'נט ער אליין. זאגט אויפ'ן רב, אז ער איז א גראבער יונג און אלע האבען אוים, און וואונדערען זיך און האבען מורא פאר איהם.

עזר, וואם איז די נאנצע צייט געווען קאלט און האט זיך אוים־געהערט רוהיג, איבער וואם מען קריענט זיך, דערזעהענדיג ר' יצחק יודעל'ס, וועלכער פלענט איהם אלע מאל אויף די פלייצעם קלאפען אין שטיבעל, איז גאר אן אנדער מענש געוואָרען, — א חסיד.

— וואם איז, מען פרענט אייך נאך נישט, — האט ער געשריען צו די בעלי־בתים.

ר' יחזקאל און ר' חיים ראזענקראנץ געהערען צו די בעלי־בתים; זיי דאוונען און חבר'ן זיך מיט בעלי־בתים. זיי קענען אפילו נישט לערנען, נאר זיי זיינען יודעי־ספר. זיי זיינען פון די בעלי־בתים, וואם האבען דרך־ארץ פאר א למדן און וועלען בטל פאר זיי. א יוד א למדן זאגט א וואָרט, כאטש עס איז נישט אזוי גלייך, וואם פון אונז איינער טאר דאם ניט זאגען, דאך מן הסתם וויסט ער, וואם ער זאגט— דערפאר האט ר' יחזקאל שטיל־געשווויגען, כאטש ער האט מיטגעהאל־טען מיט די בעלי־בתים.

ר' יחזקאל'ס האפנונג איז געווען צו האבען א קינד א למדן, א מענשען פון „יענער וועלט", וואם זאל זיצען און לערנען, און ער האט טאקע דערפאר ר' יצחק יודעל'ס פאר א מלמד צו זיינע קינדער ג־ע־האלטען. דער עלטערער זוהן איז אבער נאך בחור־וויז אין געשעפט ארייו, „צוגעכאפט זיך", און צו ביסלעכווייז די תורה פערלאזט. איינם נאר איז איהם נאך איבערגעבליבען — וואם ער האלט זיך פאר א

וועלן, גיט ער אן „עצה", אז מען זאל דעם טריסקער רבי'ן, וואם האט זיך איצט פון ברודער „אבגעטהיילט", אין שטאדט פערבעטן, דער טריסקער רבי וועט בעשטעהן — ער וויסט עס אויף געווים — נאר מיט דעם תנאי, אז מען זאל איהם דעם רב'ס בית־המדרש אבגעבן, און דער שטאדט־רב זאל איהם א קוויטעל ארויסגעבן, אז סנדיקאות געהערען צום טריסקער רבי'ן.

— און אונזער רב לעבט נישט ביז הונדערט און צוואנציג יאהר? דו „קהלה מענש", מן הסתם האסטו א פוטיקע פון דיינעם בעקומען — האט געשריען אהרן ליב־שוסטער, א חברה־מאן אין די „נושאי מטה", א בלינדער אויף איין אויג, שוין האלטענדיג דעם שטעקען אין דער האנד אנטקעגען דעם הויכען יודען.

אהרן־ליב שוסטער האט געהערט צו דער „חברה־מענער". די חברה מענער, אדער די חוטבי עצים ושואבי מים, ווי מען האט זיי אין שטאדט בערופען, האבען געהאלטען פאר'ן רב און די טריסקער חסידים, אבער, האבען זייער רבי'ן געוואלט אין שטאדט ארייגבריינגען.

— מענדעל ליב, פון וועלן אן ביסט דו מיר אזא מאכער געווארען? האסט שוין קיין פרוטה נישט און ווילסט ווייטער א ביינדעל אב־לעקן? הע? — האט צום הויכען יוד געזאגט איינער א קצב, וואם האט א מאל געלערענט מיט איהם אין איין חדר.

— אומעטום זיינען זיי דא די פוירען. מען פרעגט אייך נאך נישט קיין שאלה. אז מען וועט אייך פרעגען, וועט איהר ענטפערען— האט דער הויכער יוד געזאגט, ארויפרוקענדיג זיך העכער צום טיש צו.

ר' יחזקאל, דער דאזאר, דער בעל־הבית פון שטאדט, איז זיך געזעסען און האט אויסגעהארכט די מחלוקת און האט שטיל־געשוויגען, קוקענדיג אויפ'ן מחותן: וואם וועט ער זאגען.

— צווישען אונז רעדענדיג, וועט קומט צו „איהם" היינט אהער? וואם פאר א נאמען האט ער? און וואם איז ער אין אמת'ן — האט דער הויכער יוד פערשטעהן געגעבען ר' יחזקאל'ן אין דער שטיל.

— גוט וואך! — גיט מיט א מאל א קלונג אין שטוב, און דער „גוט וואך" איז עפעס געווען גאר א בעזונדערער — ער איז נישט בטל געווארען צווישען די אנדערע גוט וואכ'ס. טהיל האבען זיך אומגעקוקט צו זעהן, ווער דאס איז — און געווען איז עס ר' יצחק יודעל'ס. ר' יצחק יודעל'ס איז א יוד מיט א בעזונדערען „מיין". איז'ן איז עס

פון אינעוועניג. די דיענסט דרעהט זיך, טראָגט אריין גלעזער טהיי און נעהמט ארוים לייזיגע גלעזער, און יעדעם מאָל, ווען די טהיר עפענט זיך, שלאָגט פון דאָרט ארוים א רויך פון ציגארען און א ליארם, וואָס פערשטומט אויף א ווייל די וויבערשע געשמועסען, און די וויבער קריגען דרך־ארץ פאר „דרינען"... דאָ, אין דער שטוב, זיצען די וויבער און מאכען זיך „נאריש" אין „דרייד־ל". אין דרייד־ל היסט עם, אבער זיי שפיעלען גאָר אין „זעקס און זעכציג" מיט א טאליע קאָרטען, וועלכע די מאנספערשוינען האבען די קינדער געגעבען צו שפיעלען זיך. די יונגלעך שטעהען ביי די מאמעס און ציהען „קאָן־גע־לד", די מאמעס שטופען זיי אָב פון זיך, און די יונגלעך שטע־הען אלץ ווייטער און טהוען דאָס זייערינע. אין מיטען קומט גאָר צו לויפען א יונגעל, כאפט ארוים דעם „קאָן" פון טעצעל און אנטלויפט וואו דער פעפער וואקסט — און נעה טהו איהם עפעם!

דער אלטער דור וויבער טראָגט טיעפע הויבען מיט פערשיידענע קאָליר־טע בענדער און ברייטע שטערנטיכלעך, וועלבע זיינען אין שפיצען אויסגעשניצט און אין יעדער שפיץ פונקעלט זיך אן אנדער ציהרונג: אין איין שפיץ — א רויטער קרעל, אין צווייטען שימערט א ברילי־אנט, און דאָס וואַרפט איבער דעם אלט־געקנייטשטען, גלענ־צענדיגען שטערן א „שבת־מלכה" חן; דער יונגער דור טראָגט שוין שייטליך מיט פערשיידענע מאָרנע לאָקען און די ציהרונג אין די שייטלען אריינגעשטעקט. די קלייד־ער זיינען מעהרסטענטהייל פון פערסישע טיכער־שטאָף אין פערשיידענע קאָלירען, וואָס איז דענסט־מאל די מאָדע געווען, און געמאכט זיינען זיי אויך געווען נאָך דער דענסמאָלדיגער מאָדע, — פאלדען אויף פאלדען, איין פאלד אריין מיט'ן קאָפ אין די צווייטע; דאָ מישען זיך די פאלדען אוים און לענגן זיך צוזאמען, דאָרט צוגעהען זיי זיך שוין אין צווי בעזונדערע וועגען. אויף די הערצער טראָגען זיי אלע „האַרץ־ברעטלעך", דאָס איז א לאַנג פיער־קאנטיג שטיק סאמעט, אויף וועלכען עם זיינען אויפ־געהאנגען וויי אויף א שילד די מתנות, וואָס דאָס וויבעל האָט בעקומען וועו זי איז א כלה געווען. איטע די שנור, גאָלדעלע די טאכטער זייגען געזעסען איינע אנטקעגען די צווייטע און ביידע זיינען זיי געווען שטיל (וואָרום זיי זיינען ברוגז צווישען זיך; היינט איז דער רעבענונג...), און אז איינע האָט זיך פון איהר אָרט אויפגעהויבען, האָט די צווייטע

חסיד, דאוועגט אין שטיבעל און חבר'ט זיך מיט ר' יצחק יודעל'ס. און איצט, זעהענדיג אז זיין עזר און מאטעל האלטען מיט מיט ר' יצחק יודעל'ס, מיט די חסידים, האָט עם דעם אלטען הנאה נעטהון — חסידים, עס איז עפעס נאָר אנדערש — פאר זייער רבי'ן... און ר' יחזקאל האָט זיך נאָר נישט אנגערופען.

ר' יחזקאל האָט פאר זיין יונגסטע טאכטער די „בת זקונים" לאה'לע נעווּאלט א למדן און א בעל־יחוס פאר אן איידים זיך נעהמען, אז דער איידים זאל קעסט עסען כל ימיו און תורה לערנען, אז אויף דער עלטער, ווען ר' יחזקאל ווּעט אין דער היים שוין זיצען, זאל ער אין דער שטוב דעם קול התורה הערען — ער האָט די זאך איבער־נעגעבען ר' יצחק יודעל'ס. ר' יצחק יודעל'ס „גוט וואך", וואָס האָט אזוי קלינגענדיג אין שטוב אבגעקנאקט, האָט דעם אלטען עפעס הנאה נעטהון. אין זיין הויז — חסידים, און דער אלטער האָט שוין גע־נומען פאנטאזירען וועגען דעם איידים דעם למדן. ער האָט זיך אויפ־געהויבען און אריבערגעוואונקען צו דעם מחותן ר' חיים'ן, אז ער זאל מיט איהם אין א צווייטען שטוב ארײַן (אזוי איז שוין אויסגעפיהרט ביי די אלטע, אז קיינער שטעקט ניט די האנד אין קאלטען וואסער אריין, אז דער צווייטער וויסט נישט דערפון). ר' יצחק יודעל'ס האָט נאָך א לאנגען אומקוקען צו דער „חברה" א וואָרט „גווּאַרפען":

— אייל'ט אייך נישט אזוי, און וואו זיינען מיר עפעס? — אין איז מיט שארענדיגע טריט אין די צווייטע שטוב אריין צו די אלטע.

— ר' מרדכי קאנסקעווּאל'יער שרייבט דאָך מיר, אז איהר האָט זיך מיט איהם געזעהן אין „טריסק", אז איהר קענט זיין בחור — נו, וואָס דאַרף מען מעהר?

און פון דער „שטוב" האָט זיך געהערט אהרן־ליב'ס קלאפען מיט'ן שטעקען אין טיש: „גע'הרג'עט קענען זיי ווערען, אייַדער"...

די וויבער האָבען זיך אין עס־שטוב ביי מלכה'לען, ר' יחזקאל'ס וויב פערזאמלט. עס איז א מנהג ביי מלכה'לען אין שבת־צו־נאכטס פון גרויסען רעכענונג אויף פסח דאָס לעצטע שמאל'ץ אויסצוואַזען. אין יענער שטוב זיצען די מאנספערשוינען ביים יאָהר־רעכענונג, עס הערט זיך פון דאַרט א שטיל גערויש, וואָס זאגט אוים די ערנסטקייט

רוהיג זיינען זיי „פאר זיך" געווען איינגעפאסט אין דעם בריטען גרויסען אויגען־לאָך, און דאָס דיניטשקע ציטערעדיגע היטעל האָט געהיט דאָס אויג. דער „אויבער־שומר", די שוואַרצע ברעם, וואָס הענגט אויף דעם ראַנד פון דעם גרויסען וויסען שטערן, וואָס זעהט אויס ווי א מענשען־קרוין פון גאָט געשענקט, האָט זיך אין דער שטיל דעם אויג צוגעקוקט און אלעם דעם אויג נאָכגעמאכט... די האָר אין צוויי צעפּ פערפלאָכטען, חנ'עוודיג און מיידעל־ציטערנדיג האָבען זיי זיך איבער איהרע אידעלע ציטערנדיגע אקסעל ארומגעלאָזט. זי איז נעוועסען פאר זיך, און א כלה־חן האָט כון איהר געזיכט ארומגעלויכטען צנועה'דיג און שטיל־שווייגענדיג. יערעם מאָל, וועו עם האָט זיך געהערט דעם דיטשעל'ס קול, האָט איהר האַרץ לייכט אויפגעציטערט, און די יונגע ברוסט האָט דעמסמאל לייכט זיך בעוועגט. זי האָט מורא נעהאט, אז דאָס דיטשעל זאָל זי נישט טשעפען, נאָר באלד איז אויף איהר אויך די צייט געקומען.

— ווייסט, דער שרכן זיצט דערינען מיט'ן טאטען און שמועסען וועגען א שדוך.

זי האָט דעם קאָפּ ארומגעבויגען און איהם פון זיך מיט איהרע לייכטע וווייסע הענד אָבגעשטופט.

— אזוי ווי עס קען אויף דער לבנה ראש־חודש רעטעכלעך וואַקסען, אזוי וועסט דו דעם חתן קריגען.

אין שטוב האָט געקלונגען א געלעכטער.

לאה'לע האָט זיך פלינק פון טיש אויפגעכאפט און איז פאר חרפה פערשוואונדען געוואָרען.

אויף די וועגד פון דער גרויסער, לאנגער קיך האָט דאָס קופער ארומגעפונקעלט. און איין ראַנדעל האָט אריבערגעווינקט צום צוויי־טען, וואָס איז געהאנגען געגען איהם אויף דער צווייטער וואנד. די דיקע בייכיגע בעקענס, די קופערנע אויסגעצוינענע בראטפאנען, די הויכע קריגען מיט פערשיערענע שנויצען האָבען בעל־הבית'יש פון די וועגד ארומגעהאנגען, פערשפרייט ארום זיך א היימישקייט און דער־צעהלט פון גוטע געווועזענע צייטען... אין אייוועו פלאקערט עס, און טיעפע בריים־בייכיגע קופערנע טעפ שטעהען און קאָבען און קאכען, און דער פרישער, פעטער גריוועו־גערוך לענט זיך איבער דער קיך און

עפּעס מאַדנע די ליפּען פערקרימט, די אויגען צום באַלקען פערגלייסט און לייכט אַבנעזופצט. דאָס איז געווען א מין ברוגז־מינע.

זיי האָבען געשפּיעלט. און דער אַנפיהרער פון שפּיעל איז געווען א יודעל „א דייטשעל", „אן איינגעהער" און אן „ארויסגעהער" ביי מלכה'לען, ווי אין אַנדערע הייזער. נערופען האָט מען איהם אויך: „דאָס ווייבערש יודעל". שוין דענסטמאל האָט ער געטראָגען „דייטש־מעריש" א קורץ רעקעל און אזא מין זיעבען קאַנטיג היטעל מיט א גלאַנצענדיגען דאשעק. געטראָגען האָט ער „דייטשמעריש" נישט אזוי לשם דייטש, נאָר ווי איבער „גלאַט אזוי", ווייל עס פּאַסט באַר אזא מין ווייבערש יודעל צו טראָגען „דייטש". געווואוסט האָט ער צו יעדער קריינק אזא מין רפואה, וואָס ער פלעגט עס אַנרופען „קאָרפּום דליקטו". מיט די דייטשען רעדט ער פויליש, און שרייבט „פראַשע־ניעס" אויך אויף פויליש, דערפאַר פלעגט מען איהם אין שטעדטעל רופען „מאכער". איז'ן איז עס אזא מין יודעל, וואָס אומעטום קומט עס, אומעטום איז עס היימיש, וואָס אלעמען זאָגט ער „דו" און וואָס אלע זאָגען איהם „דו". צום מעהרסטען פלעגט עס זיך חבר'ן מיט ווייבער, און עפּעס אזוי ווי איהם וואָלט מען מתיר געווען, פערברענגט ער צווישען זיי פראַנק און פריי. ער וויסט פון זייערע סודות, און עס מאַכט נאָר נישט אויס — „א האַלבע יודענע", אלעמען פלעגט ער איינגעהמען מיט זיינע גלייכע וועדטלעך. ער האָט נערעדט, האָט מען געלאַכט, כאָטש עס איז מעהר נאַרישער געווען ווי לאַכעדיגעס. ער פלעגט זיך דעם קאָלנער פון פּאַלטאָ אוועקשטעלען, דאָס היטעל זיך פערדרעהען, מאַכען זיך דרעמלען און דאָס בערדעל פלעגט זיך שאָק־לען — איז נענוג געווען, אז עס זאָל ברייגען צום געלעכטער.

היינט, שבת־צו־נאַכטס פון גרויסען יאָהר־רעכענונג, איז איהם אודאי געקומען, אז ער זאָל זיך געפּינען ביי ר' יחזקאל'ן. פון קיך טראָגט זיך א ריח פון געפּרעגעלטע שמאלץ, און נעווואוסט האָט ער, אז נאָך דעם רעכענונג וועט זיין די גרויסע „מלוה מלכה", ווי עס איז שוין דער מנהג ביי ר' יחזקאל'ן פון קדמונים אָן.

ביי א ווינקעלע טיש איז געזעסען לאה'לע, דאָס כלה־מיידעל. פון די פרישע נעריטעלטע באַקען האָט דאָס יונגע בלוט ארויסגע־קושט זיך... אזוי ווי דאָס בלוט פון א רויז, וואָס רייטעלט זיך אויף דעם סאַמעט־בלעטעל, ווען די זון גליהט דארויף. די אויגען שטילע,

— ווייל איך מאך מיר אליין הבדלה, און טרינק פון הבדלה־ווײַן,
— ענטפערט די אלטע מיט האלב־פערשלאָסענע אויגען און מיט אַן אלט פערקרימט נעלעבטערל אויף די אלטע פערקרימטע ליפּען.

און וועז די אלטע מאכט זיך נאָריש מיט די קינדער, איז חאַצ־קעלע, דאָס עלטסטע אייניקעל, א יונגעל פון א יאָהר 10, שטאַרק פער־נוכען מיט א דרייַדעל גיסען. אין דער קיך האָט ער אַן איינעבויגענע לעפּעל מיט צין אריינגעשטעלט, און איצט פּאקט ער די פּאָרס אין א הויפּען זאמר אַרין.

און דאָרט ביים אַנדער ווינקעל קיך, ווייט פון יום־טוב'דיגען, זיצט יענטע דאָס דיענסט־מיידעל, ביי א גרויסען עמער מיט וואסער און שיילט די קאַרטאָפּלעס, וואָס ליגען אין איהר שוים, און וואַרפט זיי אין עמער וואסער אריין, צו די גרויסע „מלוה מלכה"...

נאָטע הינטער איהר צופט זי ביי די בלוט־שפּראָצענדיגע האַנר:
יענטע, וואָס וועט זיין?...

— זאָלסט אזוי לעבען ווי דו וועסט מיט מיר חתונה האָבען...

דערצעהלט עפעס פון הייטישע זאכען.... אויף דעם לאנגען פליישיגען טיש, וועלכער איז מיט א לאנגען קופערנעם בלעך בעקלאפט, שטעהען אנגעשטעלט טיפע בעקען, קלייניע און גרויסע, גרייט דאס שמאלץ אין זיך אריינצונעהמען.

ביי דער קיך אין א ווינקעלע זיצט רחל לאה, די איינגעהערין. א הויכע, אלטע יודענע מיט ווערצעלעך אויף דער נאמבע, און צוויי־דריי לאנגע האר ציהען זיך פון די ווערצעלעך ארויס. די אלטע, גרויע קאץ ליגט אין איהר שוים און לעקט איהר די איינגעדארטע ביינערדיגע הענד. ארום איהר שטעהען מלכה'לעס אייניקלעך, יונגלעך מיט מויז־דעלעך, טייל אין הייזלעך, טייל אין קליידלעך, טייל אין שירצלעך, טייל אין ציצה־כנפות'לעך און הארכען אויס וואס די באבע דערצעהלט א מעשה מיט א „פייערדיגען הענטעל ביים שמאלץ פרעגלען."

„אמאל שוין לאנג, דערצעהלט זי, האט א יודענע שמאלץ אין א פייערקע געפרעגלט, האט זי דעם טאפ פון פייערקע ארויסגענומען, זעהט זי עס שטעקט פון פייער א פייערדיג הענטעל ארויס, און עס הערט זיך א שטים: „גוטע פרוי, גוטע פרוי, גיב מיר א פאר גריוועז, וועט קיין עין הרע אין שמאלץ נישט אריינקומען". האט זי טאקע אזוי געטהון. האט זי אנגעהויבען גיסען שמאלץ. גיסט אין טאפ, גיסט צוויי, גיסט דריי, גיסט זעקס, גיסט אכט, גיסט צעהן, ביז זי האט שוין מעהר קיין טעפ נישט געהאט — האט עס אויפגעהערט.

די קינדער הארכען אוים און ווארטען מיט שרעק ביז מען וועט דעם טאפ פון די פייערקע ארויסנעהמען, און זיי זאלען שוין זוכה זיין צו זעהען דאס פייערדיגע הענטעל.

דערווייל שלאפט רחל־לאה איין, און די אלטע הויב (א גלגול פון מלכה'לעס די בעל־הבית'טעס הויב) מיט די אלטע, בריייטע בענדער לאזען זיך איהר איבער'ן אלטען, איינגעקנייטשטען שטערן. דענסט־מאל נעמט א יונגעל און שטעקט דאס הענטעל אוים און גיט א צופ די אלטע באבע ביי די הער פון ווארצעל.

— האב, האב, האב, — מאכען די אלטע, איינגעשרומפענע אויס־געדארטע ליפען, אין פרובען כאפען דעם קינד'ס פינגערל אין דעם אהנצייגערדיגען מויל אריין.

— באבעשי, פאר וואס וואקסען אייך די הער אויף די ווארצע־לעך? — פרעגען די קינדערלעך.

אויעק־געפֿלויגען און מיט דעם זייערע נשמות, וואָס זיינען געוואָרען פֿערוואָגעלט אין פויגעלעך, מתקן געווען.

און דיינע הימלען אין דער הויך האָבען זיך אויסגעצויגען, אייניר אין דעם צווייטען אריינגעפֿאַסען, און גאנץ ווייט און בריים אין פרעמדע לענדער. אריין האָבען זיי זיך פערבֿאַנדשעט און בעשיצט דיין קליין וועלטעל, אזוי ווי דו האָסט זיי אָנגעזאָגט פון אָנהויב אָן. און דאָס וואָסער הינטער'ן שטערטעל האָט זיך ווי א שטיל געבעט, — מיט וועלכען ער וואָלט דיך דאָנקען געוואָלט, טאָטע אייניציגער, פאר אלץ, — געגאָסען כוואליע אויס, כוואליע איין, פון פרעמדע לענדער אין פרעמדע לענדער. דורכרייזענדיג, האָט עס א שטילע, לאַנגע געשיכטע דערצעהלט אויף א וואָסער־שפּראָך. און פון וואָסער זיינען אויפגעאַנגען בעהאלטענע טוי־וואָלקען און האָבען בעהויכט דיינע פעלדער, וואָס האָבען זיך אין דער לענג און אין דער בריים אויסגעשפרייט. די טוי־וואָלקען זיינען געלעגען איבער די פעלדער גאנצע נעכט און זיי אָנגעטרונקען און בעפרישט. און פון די פעלדער האָבען זיך געטראָגען בעהאלטענע ריחות אין דער לופט ארום און פערפולט מיט לעבען, ערקוויקט און ערפרישט יעדעם דיין בעשעפענישׂ, וואָס זיי האָבען אויפֿן וועג געטראָפען.

ל"ג בעומר. אין דער גאָס פאר טהיר און טהויער זיצען וועיבער, בעל־הבית'טעס מיט שטריקנאדלען אין די הענד, שטריקען זאָקען און דערצעהלען מעשיות. און די חדר־יונגלעך, וואָס זיינען אין שטאָדט איבערגעבליבען, שטעהען ביי זיי און ציהען די מאמעס שירצען: מאמע, א צווייער!.... די פרומע רבי'צין, אָנגעטהון אין חול־המועד'דיגען וועיסען שאל, זיצט פאר איהר טהיר, ארום איהר די כלי־קודש־וועיבער, — די שוחט'קע מיט דעם חזנ'ס וועיב. אויף די פּאָר אייניציגע בוימער, וואָס זיינען פערוואָרפען אין געסעל (וואָס קיינער וועיסט נישט, וער עס האָט זיי דא אייניגעפֿאַנצט), ציהען זיך חדר־יונגלעך און רייסען צווייגלעך. פון פעלד קומען צוגעהן באַרוויסע יונגלעך מיט פּעק געלע פעלד־בלומען אין די הענד, און רופען אין דער גאס:

נא דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ,
נא דיר בלומען, גיב מיר קנעפּ!

די קינדער קומען אָן צולויפען, רינגלען זיי ארום, רייסען אָב די קנעפּלעך פון די הייזלעך, פון די קאפּאָטקעלעך און קויפען בלומען,

IV.

דער מתנגד׳ישער רב און דער חסיד׳ישער רבי

עס איז געקומען ל"ג בעומר.

און די גוטע מוטער־ערד, וואָס האָט מיט איהר חסד אויף זיך דער שטאָדט׳ס הייזלעך געטראָגען און אלץ, וואָס געפינט זיך אין זיי און אויסער זיי, האָט זיך מיט נאָט׳ס לייטזלינקייט ערפרישט, בע־קלידט פון קאָפּ ביז די פים מיט גרעזלעך, בלעטלעך, גרינינקע קע־פּעלעך האָבען זיך פון אונטער׳ן געהילץ, פון אונטער שטיין און ביין ארויסגערישען, געשפּראָצט, און מיט א ליעבער, פרומער מינע האָט זיך דאָס גרעזלע געשאָקלט אהין און אהער און גענאָגט זיין בישל בידנע חיונה פון דער מוטער־ערד. און די מוטער־ערד האָט איהרע פולע בריסטען אויסגעשטעלט און אָנגעזויגען אָנגעקאָרמעט יעדעך אָפענע מיילכל, וואָס האָט נאָר בדעה געהאָט צו זויגען. אלץ ארום, טאָטע אין הימל, האָט מקיים געווען דיין שליחות, געהאָרכט און גע־טהון דאָס, וואָס דו האָסט זיי בעפוילען פון ששת ימי בראשית אָן: דאָס גרעזלע איז געוואקסען, געצויגען זיך, ווייל זיין מצוה איז צו וואקסען, די פויגלעך האָבען זיך זייער נעסט געמאכט איבער די פענסטערלעך פון דער אלטער ווייבערשער שוהל און האָבען א גאנצען טאָג אין דיין פרום בית־המדרש־געסל, פון וואנען עס טהוט זיך הערען דער הייליגער קול התורה, ארומגעשפּרונגען, ארומגעטאנצט פון דעכיל צו דעכיל, אויפ׳ן פענסטער פון אלטען בית־המדרש אונטערגעשפּרונגען, א קדושה געכאפּט, א שמיה רבא, א וואָרט תורה אונטערגעכאפּט, און אוועקגעשפּרונגען, אויף דער ערד זיך געשטעלט מיט א קוויטש — א ברכה, און געכאפּט א קרישעלע בייגעל, זעמעל, פוטער־ברויט, וואָס א חדר־יונגעלע האָט דעריבער א ברכה געהאט געמאכט, און איז דערמיט

וועלכעם זיי עסען, מוז וואקסען אויף בעהאלטענע פעלדער, און דאָם פלייש,וואָם זיי עסען, מוז זיין פון אזעלכע בהמות, וואָם פיטערען זיך אין פערבאָרגענע לאָנקעם, — אז נישט, וואָלט מען זיך אמאָל געפרעגט, וואו איז דאָם ברויט אהינגעקומען פון די פעלדער? וואו זיינען די בהמות אוועקגעקומען פון די לאָנקעם?...

א יוד, א שניידער, מיט קיינעם נישט געהאט קיין געשעפטען, אויסער מיט אײן גאָט, זיין בעשעפער. די נאכט דעקט נאָך דעם הי־מעל צו, וועז דער שניידער גרויס זיך אין בית־המדרש אריין. בעהאל־טען אונטער אן אייוועז, ביי א שראנק ספרים, דאנקט ער זיין בעשעפער דערפאר, וואָם ער האָט איהם בעשאפען, פאר דעם ברויט, מיט וועלכען ער דערנעהרט זיך, און פאר דעם חסד, וואָם ער וועט טהון מיט איהם נאָך זיין טויט און וועט איהם צונעהמען צו זיך. קיינער זעהט נישט, וועז עם געהט א יוד, א שניידער אין בית־המדרש אריין, וועז עם ויצט א שניידער ביי א פויער׳ס א סערמיענגע. און זעהט מען איהם, דאכט זיך, עפעם שוין אזויגם, א געוועהנטליכעם, ווי דער קלאָץ, וואָם שטעהט אין מיטען מארק. עם פרעגט שוין קיינער נישט, צו וואָם שטעהט א קלאָץ? צו וועז א קלאָץ?

זיין ווייב, חנה די שניידערין, האָט אויף זיך גענומען א מצוה בירושה (איבערגענומען פון דער מאמע עליה השלום, און די מאמע פון דער באָבע, און אזוי אײן דור נאָך׳ן צווייטען): יערען פרייטאג פאר־נאכט אין דער אלטער וווייבערשער שוהל צווויי ליכטלעך אָנצוצינדען. עם האָט קיינער נישט געפרעגט, וועד צינדט אָן די צווויי נשמה־ליכט־לעך, וואָם פינקלען זיך יערען פרייטאג־צו־נאכט׳ס פון דער אלטער וויי־בערשער שוהל אראָב, צי זיינען די אלטע בעל־הבית׳טעם פון די קברים אויפגעשטאנען? מען וואָלט זיך מעהר געוואונדערט, אז מען וואָלט אמאָל אזוי אין א שעהנעם פרייטאג־צו־נאכט׳ס די צווויי ליכטלעך נישט נעזעהן. וואָלט מען דעמאָלט בעמערקט, אז עם פעהלט עפעם אין דער שוהל (חאָטש וואָם, וואָלט קיינער נישט געקענט טרעפען). און פאר די צווויי ליכטלעך, וואָם די פראָסטע מאמעם צינדען אזוי לאנג אָן אייגע נאָך דער צווייטער, האָט זיי גאָט בעלוינט און האָט זיי אָבגענע־בען אײן ליכט, ר׳ דוד׳ל, דעם רב פון דער שטאָדט.

נאָך א לאנגער צייט, ווי חנה די שניידערין האָט קיין קינדער נישט געהאט, האָט גאָט דערהערט איהר געבעט און האָט איהר א זוהן גע־

קעהרען זיך אום צוריק צו זייערע מאמעס מיט העגד בלומען און ארָאב־
געלאזטע תחתונים׳לעך...

אין מיטען מארק ווערט פלוצלונג אויסגעשפרייט א לאנגע, ברייטע
פלאטע, און עס דערהערט זיך א קאטערינקע שפיעלען. קינדער קו־
מען אָן צולויפען פון אלע עקען, דערנאָך עלטערע מענשען. מען שטעלט
זיך ארום, מען רינגעלט ארום, און אייגער אין א פערדרעהטען הוט אָהן
א דאשעק, אָננעצויגען אין עפעס א מין נעשטריקט העמדעל און אָנ־
גענארטעלט אין א ברייטען פאסעק, אין שיך און זאָקען, דרעהט זיך
ארום און ארום דעם רעדעל מיט א קאנטשיק אין דער האנד און האקט
איבער די קעפ, און ווארפט היטלעך אין די קופקע אריין און די קאטע־
רינקע שפיעלט צו. פלוצים ווייזט זיך א הויכער יונג אין אָבגע־
קרייט פנים, אָננעטהון אין א פאָר נאנצע הויזען פון אויבען ביז ארָאב,
מיט א זייגער אויסגעמאָלט אויף די הויזען אויף דער סאמע „זייט מיר
מוחל“... אויפ׳ן בויך שטעלט ער זיך ארויף א הויכען דראָנג, און
אויפ׳ן שפיץ דראָנג לעבט א גאנצע משפחה, וועלכע מאכט נאָך קונצען
דערצו. די קאטערינקע שפיעלט צו, און דער מענש מיט דעם קאנטשיק
אין דער האנד קלאפט איבער פנים׳ער, איבער נאקעטע קעפ. עס ווייזט
זיך א האלב נאקעט מיידעל אין א קורץ קליידעל ביז צו די קניע, מיט
בלאָנדע, צולאָזטע האָר, פערקעמט און איינגעפלאָכטען מיט פערשיע־
דענע קייטעלעך און קמעות, מיט א חנ׳עודיג נעזעל, און א פאָר רויטע
בעקעלעך, און ברעכט זיך אין א רייף... ס׳ווייזט זיך נאָך איינער, וואָס
שלינגט שווערדען אין, איינס נאָך דעם צווייטען און דערנאָך קומט
א צווייטער און שלעפט איהם גאָר פון מויל ארויס, אָנשטאָט די שווער־
דען — לאנגע טיכלעך מיט ווייבערשע קאפקעס. און גאָר פרעג זיי
קשיות!

און די קאטערינקע שפיעלט צו, און דער מענש מיט׳ן קאנטשיק
קלאפט צו איבער קעפ, איבער פנים׳ער.

נעווען איז א מאל א יוד א שניידער אין שטאדט. מען האָט ניט
נעווואוסט, פון וואנען עס קומט א יוד, און וואו אהין עס נעהט א יוד.
ער איז נעווען איינער פון די טויזענד, וואָס זייער לעבען נעהט ווי א
שאטען דורך פאר אונזערע אויגען, און וואָס קיינער מערקט נישט,
נישט זייער געבאָרען ווערען און נישט זייער שטאָרבען. דאָס ברויט,

יעדען פאר־טאָג אויפנעשטאַנען און געזאָגט מיט די בעלי־בתים תהלים ביז צו עלות השחר; מיט'ן ערשטען מנין נערוועט, כמנהג אשכנזים, און יעדען ערב ראש־חודש יום־כפור קטן אָבגעריבט אין דער קאַלטער שוהל.

חסידים האָט עס שרעקליך פערדראָסען, און, אזוי ווי זייער שטייגער איז, האָבען זיי זעהר נוהג קלות געווען אין איהם און נישט אנדערש איהם נערופען, ווי „דוד'ל שניידער". א חסיד האָט איהם אמאל אויף א ברית־מילה בעלייגט און האָט איהם „שניידער־יונג" נערופען. בעלי־בתים האָבען דעם חסיד געוואָלט קורץ כדג זיין, נאָר דער רב האָט זיי איינגענומען מיט נוטען, און פון דעמאָלט אָן חתמ'עט ער זיך: „אני הקטן דוד חיט".

חסידים, די וואָס האָבען מיט איהם אין איינעם אין בית־המדרש געלערנט, האָבען ניט געקענט פוּעל'ן ביי זיך, איהם צו זאָגען „רבי", און זיינען נענאָנגען פון דערווייטענס. ער האָט זיך אויף פון זיי דערווייטערט, האָט זיך גהאלטען מיט די „חוטבי עצים ושואבי מים" און נאָך זיי נאָכגעפאָרשט. פאר זיך אליין האָט ער נישט געקענט לערנען, דאָס, וואָס ער האָט שוין געוואוסט, האָט ער געמוזט איבערגעבען דעם צוויטען. יעדען פרייטאג־צו־נאכט'ס פלעגען זיך די בעלי־בתים צוזאמענגעקומען אין בית־המדרש אריין מיט חומשים אין די הענד, און ר' דוד'ל פלעגט מיט זיי די סדרה לערנען. ער פלעגט זיי נעבען צו פערשטהן און אויסטייטשען שטיקער מדרש רבא'ס, די בעלי־בתים האָבען די פינגער געלעקט פון זיינע מתיקות'דיגע רייד. שבת נאָכ'ן שלאָף פלעגט ער זיך אריינזעצען צווישען די בעלי־מלאכות אין בית־המדרש, נעהמען א תהלים אין דער האנד אריין און זאָגען מיט זיי תהלים, ער א פסוק, זיי א פסוק. ער האָט געזונגען יעדעם וואָרט, און דער קול האָט זיך ארויסגעלאָזט אויסער דעם בית־המדרש, אין געסל גע־שאלט און נערופען אין בית־המדרש אריין. יונגען, שבת־לאָבוסעם, וואָס האָבען אין נאָס פאלענט געשפיעלט, האָבען דעם פאלענט אוועק־געוואָרפען; בעלי־עגלות, פישערס, וואָס האָבען מיט די וויבער אין נאָס שפאציערט, האָבען די וויבער אוועקגעוואָרפען, אין בית־המדרש נעקומען. דאָס בית־המדרש'ל איז וואָס אמאל פולער און פולער נע־וואָרען און דער רב, פערטרונקען צווישען קעפ, שטעהט און זאָגט תהלים, און דער קהל ענטפערט איהם אָב. ער א פסוק, זיי א פסוק.

שאנקען. זי האָט איהם א נאָמען געגעבען דוד'ל, און דאָס איז טאקי ר' דוד'ל, דער היינטיגער רב פון שטאָדט.

באלד פון קליינערהייט אָן האָט זיך דוד'ל ארויסגעוויזען אנדערש פון אנדערע קינדער. א סדור'ל, וואָס דער טאטע האָט איהם געקויפט, „א"ב" זיך אויסצולערנען, האָלט ער נאָך אין דער בוזעם־קעשענע ביז'ן היינטיגען טאג. אהן א פערדעקטען קאָפּ האָט ער אין וויעגעל נישט געוואָלט איינשלאָפען. נאכ'ן יאָהר האָט ער שוין די ברכה געפּלא־פּעלט איבער דער מוטער'ס ברוסט.

געלערענט אין חדר מיט גרויס התמדה. נישט פלינק איז דער קאָפּ, נאָר דאָס, וואָס קומט אריין, געהט שוין נישט ארויס, און פרום, אבגעהיטען, ער געהט זיך זיין „אָקסען־שריט". נישט אויף קיין האָר פון שלחן־ערוך אבצוטרעטען.

הונדערט און איין מאָל האָט ער די הוראה גע'חוז'ט און געלייענט זי אויסענווייניג מיט די הערות, מיט'ן פינגער געטייטעלט, פערבונדען די אויגען, אויפ'ן טאָוועל, וואו יעדער אות שטעהט.

אז ר' בעריל ז"ל, דער אלטער רב פון דער שטאָדט, איז נפטר גע־ווארען און האָט נישט איבערגעלאָזט קיין ממלא מקומו, נאָר א דער־וואקסענע יתומה, וואָס מען דארף זי חתונה מאכען, האָבען בעלי־בתים אנגעהויבען צו רייַדען, אז דוד'ל זאָל חתונה האָבען מיט דער יתומה און ממלא מקום זיין.

חסידים זיינען געווען געגען דעם: לייזער שניידער'ס זוהן פאר א רב? בעלי־בתים אָבער, וואָס האָבען געוואָלט די זכיה האָבען צו זעהן, אז אייַנער פון זיי איז עולה לגדולה, האָבען זיך איינגעשפּארט. עם האָט זיך געמאכט א שטארקע מחלוקה. נאָר איין מאָל האָבען זיך די בעלי־בתים צוזאמענגענומען אויפ'ן בית־עולם, געשטעלט א חופּה דוד'לען מיט דעם רב'ס יתומה, און אריינגעלאָפּט אין קבר אריין: „מזל טוב, אייער אייַדעם איז ממלא מקום!"

חסידים האָבען מורא געהאט פאר בושת־המת, האָבען זיי שטיל־געשוויגען און האָבען געווארט ביז'ן ערשטען רגל — וואו אהין וועט ע־ פאָהרען?

ר' דוד'ל אָבער האָט געהאט זיין נמרא און יורה־דעה און איז זיך נעזעסען אין דער היים און האָט יום ולילה געלערענט. דער רב האָט זיך נעפיהרט בעלי־הבתיש: געווען א חברה־מאן אין דער חברה תהלים,

דאָס זיך דאָס געזיכט אין די הענד, און די גאָלדענע, לאַנגע אויערינגלעך האָבען איהר נאָכגעבאָמבעלט.

דער רב איז צום שראנק ספרים צו, ארויסגענומען א ספר און האָט זיך פערטראכט.

אין טהיר האָט זיך געוויזען יודעל מלמד, דער מוהל פון דער שטאָדט, און האָט די רבי'צין גערופען: רבי'צין, זייט נאָר מוחל.

די רבי'צין האָט זיך אויפגעכאפט.

דער רב האָט עם בעמערקט און האָט א ווינק געטהון צו ר' יודלען מיט'ן פינגער: נו, וואָס, זיי געהען שוין?

יודעל האָט דעם קאָפ אראָבגעבויגען.

— בייַ מיר האָבען זיי גע'פועל'ט, מן הסתם איז עם מן השמים, איך בין נישט ראָוי צו דער מצוה.

— רבי!

— איבער מיר זאָלען יודען נישט האָבען צו עסען? מילא, וואָס איז דער חילוק, איך האָב אויך מיר געגומען מצות הכנסת־אורחים. דאכט זיך, דאָס וועט מיר קיינער שוין נישט קענען אוועקנעהמען. און דו, יודעל, זאָגען זיי דיר אויך אָב דאָס מוהל'שאפט?

— איך וויים נישט, מן הסתם. נאָר וואָס איז דער חילוק, אז אָהן אייך, רבי.

— עס איז דיין הזקה. על פין דין טאָרסט דו זיך נישט אָבזאָגען, כל זמן....

פון הינטערן פענסטער דערהערט זיך פלוצלונג א גערודער. מענשען קומען אָן. עס ווערט א געלאָף, א געשרייַ: „דאָס קוויטעל!" דעם בלינדען שוסטער'ס קול הערט מען אין פענסטער:

—„רבי, אונזער רבי, איהר וועט אייך א שוואַרץ יאָהר אויסריכטען!"

מען קלאָפט אין דער טהיר, הענד רייסען אויף, אנדערע קלאָפען די טהיר צו. שטעקענס פאָכען אהין און אהער, א קנאָק פון ערגעץ אין א שויב. עפעס פאלט אריין דורכ'ן פענסטער. די רבי'צין שרייט און ציהט דעם מאן בייַ דער קאָפאָטע. פון דרויסען הערט מען: „די קצבים נעהען."

דער רב גיט א ריים אויף די טהיר און נעהט ארויס. די נאָס איז פול מיט קעפ — יודען, וווייבער, קינדער. עס מישען זיך אויס בונ־

יודען האָבען געוואוסט אז זיי האָבען זיך אויף וועמען צו פערלאָזען. איז איינעם שלעכט געווען, איז ער צום רב ארונטערגעגאנגען, און דער רב האָט אין רפואה געהאט — תהלים. וואָס פאר א יוד עס זאָל נישט זיין, האָט זיך דער רב מיט איהם אַנידערגעשטעלט איןווינקל בית־דין־שטוב און האָט אָנגעהויבען מיט'ן יוד תהלים צו זאָגען. און דער יוד, דערהערענדיג דעם רב'ס קול, ווי עס קומט פון א צובראָכען האַרץ, האָט ער זיך אויסגעווויינט פאר'ן רב און איז אַוועק מיט א גרויס געמיט.

אז דוד'ל איז רב געוואָרען, האָט ער אויף זיך א מצוה גענומען, וואָס ער זאָל זי מקיים זיין אפילו מיט'ן גרעסטען מסירת־הנפש, און זאָל די מצוה מאכען ירש'נען מדור לדור, אז נאָט וועט איהם מזכה זיין צו דעם. דאָס איז די מצוה פון אברהם־אבינו־סנדיקאות, און ער האָט מיט די בעלי־בתים אָבגעמאכט, אז סנדיקאות געהערט צו איהם.

פאר די נשמות פון זיין טאטע־מאמע האָט ער געקלערט.

דער רב ר' דוד'ל האָט זיך אין זיין שטוב ארויף און אראָב געדרעהט, דעם הויבען שטערען געקנייטשט און פון צייט צו צייט ביטער אָבגעקרעכצט. הינדעלע די רבי'צין האָט פערשטעלט דאָס געזיכט אין איהרע בלייכע, לאַנגע הענד, געזעסען אין אווינקל ביים אייוועז און האָט ביטער געווויינט.

— דוד, א מעשה וועל איך מיר טהון. איך וועל עס נישט קענען אריבערטראָגען. דו מוזט דאָ זיין א קשה עורף.

— און איך זאָג דיר, אז עס איז מן השמים. מן השמים לאָזט מען מיך נישט צו צו דעם. וואָס קען איך געגען דעם טהון? מן הסתם דארף עס אזוי זיין. א גאנצע עדה יודען זאָלען איבער מיר הונגערען? די שטאָדט וועט חלילה אונטערגעהן, — זיי האָבען געווויינט פאר מיר, דאָס האַרץ וועלט צושניטען.

— אוי, די בושה, די חרפה, רבונו של עולם, דו קענסט דאָך נישט זעהן קיין שפיכת דמים.

— אוי, אשה, אשה, מען טאָר נישט זיין קיין נוקם ונוטר, געדענק, פערזינדיג זיך, חלילה, נישט.

— טאטע איינציגער, — האָט די יודענע געקרעכצט, פערשטעלענ־

צום סוף איז ער צוגענאנגען צום אָרון־קודש, וואָס איז געשטאַנען אין א ווינקעל, האָט זיך אָנגעהויבען ערנסט צו שאָקלען און האָט געזאָגט:

„עס איז ידוע וגלוי פאר דעם מי שאָמר והיה העולם, אז נישט פון מיין גוטען רצון געה איך אוועק פון דער מצוה, וועלבע איך האָב געגענ־מען מקיים צו זיין, אפילו מיט מסירת הנפש. איך טהו עס מחמת שלום" — און איז צו צום טיש, גענומען א פּען אין האַנד אריין, און אָנגעהויבען שרייבען.

חסידים ארום האָבען שטיל געשווינגען. פון דער צווייטער שטוב האָט זיך געהערט דער רבי'צין'ס כליפענדיג געווין.

באלד האָט זיך דער רב אויפגעהויבען, ר' יצחק יודעל'ס איז צו און די האַנד אויסגעשטעקט נאָך'ן קוויטעל.

— ניין, זאָגט דער רב, און הכנסת־אורחים וואו איז? הינדעל, די קאפאָטע, — האָט ער אריינגערופען אין דער צווייטער שטוב.

הינדעל איז אריין מיט אויסגעווינטע אויגען, צו צו דער קליי־דער־שראַנק.

— אשה, איך פרעה מיך, און לויב גאָט, וואָס ער האָט מיר איין מצוה צוגענומען און די צווייטע געגעבען, און דו זיצט און טרויערסט.

די רבי'צין האָט זיך די טרעהרען פון געזיכט מיט'ן פארטוך אויס־געווישט.

— קומט, לאָז מען מקיים זיין מצות הכנסת־אורחים — האָט דער רב אויסגערופען צום עולם, ארויסקומענדיג אויפ'ן גאס, און האָט מיט־געשלעפט יודעל מלמד ביים ארבעל.

— אנטקעגען דעם רבי'ן — האָט זיך נאָכ'ן רב געהערט ר' יצחק יודעל'ס קול.

און דער גאנצער עולם האָט זיך הינטער דער שטאָדט ארויס־געלאָזט.

אלע, האָס גאנצע שטעדטעל, האָט זיך נאָכ'ן רב אויף דעם וועג געלאָזט דעם רבי'ן אנטקעגען.

פון יעדער טהיר האָבען זיך מאנספערזאָנען ארויסגעלאָזט, גע־כאפט די שבת'דינע קאפאָטעס, די סאמעטענע היטלען, נעווועלבער האָ־בען זיך פערמאכט אין מיטען העלען טאָג, טהירען האָבען זיך פער־קלאפט, און אלע זיינען אוועק נאָכ'ן עולם אויפ'ן וועג. בעלי־בתים, דער־

טיגע שניידערשע היטעלעך מיט סאמעטענע שבת'דיגע. עם שווארצט זיך ווי א לויה.... אלע לויפען, שרייען. יודען רייסען זיך ביי די בערד. איינער האלט איבער'ן צווייטענם קאפ א שטעקען. דער הויכער יוד שטארט פון אלע ארוים און מיט די דינע הענד שארט ער קעפ פאר זיינע פיס.

— רשעים! — האט דער רב געגעבען א געשריי.

— דער רב, דער רב, — איז געוואָרען א געשריי צווישען עולם, און עם איז שטיל געוואָרען. אלע האבען די קעפ אראבגעלאזט און געווארט אויף עפעם. יעדער איינציגער האט זיך בעהאלטען אונטער דעם צווייטען, אז דער רב זאל איהם נישט דערזעהן.

— יודען, וואס שלאגט איהר אייך, ווי די גוים? — האט דער רב ביטער געשריען און טרעהרען האבען זיך איהם געווייזען אין די אויגען.

א טרויעריג שטיל־שווייגען האט אלעם צוגעשטיקט, נאר פון דער מאסע שטומע שווארצע קעפ האט זיך א קול געלאזט הערען:

— דאס קוויטל פון די סנדיקאות, דאס קוויטל!

מען האט זיך אומגעקוקט: ווער רעדט, אבער מען האט נישט געקענט דערגעהן.

— וואס ווילט איהר, א קוויטל, נאט אייך, אבי זאל זיין שלום, אייער רבי וויל דאך אודאי אויך דאס.

קיינער האט זיך מיט קיין ווארט נישט אנגערופען.

— אונזער רבי — האט דער בלינדער שוסטער ארויסגעקייכט פון עולם אין טרעהרען — א חאלערא זאל אייך אנידערלעגען!

קיינער האט נישט געוואגט צו לאבען.

אין דעם איז א קליין, נידריג יודל ארוים פון דער עדה און צו צום רב, און ערנסט פערגלייזענדיג די אויגען מיט כונה, ווי ער וואלט א ברכה איבער'ן ספר געמאכט, האט ער געזאגט:

— דער רבי וואָרט הינטער דער שטאָרט, מיר זיינען געקומען נאכ'ן „קוויטל".

דער רב איז אין שטוב אריין. דאס קליינע יודל, ר' יצחק יודעלס, האט זיך נאכגעיאגט נאכ'ן רב, און חסידים האבען זיך נאך איהם נאכגעשטופט, אבגעשטופט מיט די עלענבויגענם די בעלי־בתים הינטער זיך.

דער רב איז אין שטוב אייניגע מאל געגאנגען ארויף און אראב.

חסידים האָבען זיך באלד צוזאמען בעהאָפטען, איינער צום צווייטען. איינער האָט אַרויפגעלאָזט די האַנד אויפ'ן צווייטענס אקסל, ביי די הענד זיך נענומען, בעהאָפטען זיך און זיינען נעוואָרען אן עדה אין דער עדה. זיי האָבען קיין חלוק נישט געמאכט צי „משלנו" אדער נית „משלנו". וועד ס'האָט נעוואָלט, האָט זיך ביי דעם נארטל אַנגענומען, ביי די הענד זיך פערבונדען, און האָט זיך צוזאמענגעהאָפטען. קינדער זיינען זיך נעקומען צולויפען, פערפֿאַנטעוועט זיך צווישען די פיס, ביי די פאַטערס נארטלען זיך נעכאפט, ביי די פאַטערס קאפאָטעס און נאָכגעשלעפט זיך. און די עדה איז נעוואָרען וואָס אמאל גרעסער און גרעסער, פון אלע עקען האָבען זיך יודען צוזאמענגענומען, בעהאָפטען זיך און אַנגעהויבען צו זינגען, הויך מיט'ן קול:

„ברוב עם הדרת מלך".

און די קולות האָבען זיך אין איינעם אויסגעמישט, אזוי ווי די נשמות האָבען זיך צוזאמענגעגאָסען, און עס איז נעוואָרען איין קול פון טויזענד הערצער, און דער קול האָט נעקלונגען איבער פעלדער און וועלדער און האָט ערגעץ נאָנץ ווייט אַבגעשאלט:

„ברב עם הדרת מלך".

אויבען אויפ'ן הימל האָט זיך איין שטיק העל־שיינענדיגער הימל אין אנדערען אריינגעגאָסען. פון אלע עקען וועלט זיינען אַנגעקומען צו שווימען העל־זילבערנע, נגידיש־חסידישע וואלקענדלעך, און איינס האָט דורכגעשוועבט איבער'ן צווייטען. אין עק וועלט האָט זיך געכמארעט, נאָר דער שווארצער וואלקען איז צורונען, און פון זיינע שפאלטען האָט די זון אַרויסגענאָסען מיט ליכט, און די ליכטיגקייט האָט אַבגעלאָנצט און בעהאלט א גרינע בייט אונטען אויף דר'ערה. און די גרינע, ליכטיגע בייט האָט געשפיעלט צווישען די אנדערע מאטע בייטען.

און אזוי ווי אונטען אויף דר'ערה, אזוי האָבען זיך מיט אמאל אויף אויבען די הימלען צוזאמענגענאָסען, איין ליכטיגער וואלקען האָט זיך געגאָסען אין צווייטען, אויסגעמישט זיך, און זיינען איינס געווא־רען, נאָכגעצויגען זיך נאָך דער ערה דעם רבי'ן מקבל פנים זיין, און אונטען איבער די לאָנקעס האָט א ווינדטעל געבלאָזט און געבויגט די גרעזער, און די גרעזער האָבען זיך נאָכגעשאקלט, נאָכגעבויגט נאָך דער ערה... און די איינזאמע בוימער אין די פעלדער האָבען מיט זייערע

זעהענדיג, אז דער רב געהט אנטקעגען, האבען פערגעסען זייער שנאה קענען די חסידים, אין חארצען האבען זיי זיך געפרעהט: א רבי קומט אין שטאדט אריין, חסידים וועלען קומען אויף שבת, די שטאדט וועט וועלען אויפגעריכט. זיי האבען זיך אויך אנגעטהון די שבת'דיגע קאפאטעם און זיך געלאזט נאך דער מחנה. וואם א מאל איז אלץ די מחנה גרעסער געוואלען, בעלי־מלאכות האבען אוועקגעוואלפען די מלאכה, קרעמער — די קראמען, און אלע האבען זיך געלאזט אויפ'ן קאנסקער וועג דעם רבי'ן אנטקעגען. גוים להבדיל, אוים נייגעריג־קייט, האבען זיך אויך אויסגעמישט מיט דער מחנה. פון ר' יחזקאל'ס הויף איז נאטע ארוים מיט א בריטשקע און וואגען, די פערד זיינען געוועז געשפאנט אין נייעם געשפאן מיט'ן מעשענעם בעקלאפעכטם. ר' יחזקאל מיט די זיהן און אייניקלעך זיינען געזעסען אין איין וואגען. ר' חיים, דער צווייטער שותף, מיט די זיהן, אירעמס און אייניקלעך אין צווייטען וואגען. נאר אז אנקומענדיג צו דער עדה, האבען זיי דערזעהען, או די גאנצע עדה געהט צו פוס, זיינען זיי אויך פון די וועגען אראב און אין עולם אריין.

די פעלדער ארום און ארום, ווי וויסענדיג, אז זיי געהערען צו איין גאט, האבען זיך אלע אויסגעמישט. און א ים פון גרינעם גראז לאזט זיך ווייט אווק. א וויינטל בלאזט און בעווענט דאם גראז, איין כוואליע פון א גרינעם ים איבער'ן צווייטען. אין דעם גרינעם ים פערבלאנדושען זיך שמאלע, אויסגעטרעטענע שטעגעלעך. דארט אין מיטען די פעלדער, פערבלאנדושעט אין גראז, שטעהען הויכע יתומים'דיגע בוימער, און מיט דער בושה, אז גאט האט זיי צו נארען ארויסגעשטעלט, וואם זיי זיינען העכער געוואקסען פון אלץ ארום און ארום, שאקלען זיי זיך איינזאם און דאוונען ביחוד אין פעלד. צווישען די פעלדער ציהט זיך לאנג אווק דער שטומער וועג, פערשטעלט פון בוידע זייטען מיט אלעמען ליפען־בוימער. די לאנגע צווייגען, וואם אט ערשט האבען זיי פון זיך זייערע קנעפ שפראצעכטם ארויסגעצווינגען — פלעכטען זיך איין צווייג אין דעם צווייטען אריין.

און גאט'ס עדה אויפ'ן וועג. אויף די פעלדער טרעפט מען רבי'ם מיט חדר־יונגלעך שפאצירען ל"ג בעומר אין פעלד, די יונגע גבורים מיט די פיילענבויגענם אין די הענד זיינען באלד אריין צווישען דער מחנה, אויסגעמישט זיך, און אויך אקעגען דעם רבי'ן געגאנגען.

— איך האָב אייך דאָס קוויטעל געבראכט, — זאָגט דער רב, דאָס קוויטעל איבערגעבענדיג.

דער רבי האָט די בלייכע האַנד אויסגעשטעקט נאָכ'ן קוויטעל.

— דרויי מאָל ש"ס וועל איך אייך אַוועקגעבען, עס איז מיין מצוה,

— האָט דער רב געשטאַמלט, נאָך א קליינע ווייל מחשבה.

צווישען עולם איז א געמורמל געוואָרען.

— צו וועמען פאַהרסט דו? — האָט דער רבי מיט א שמייכל געפרעגט, דאָס קוויטעל אין בוזעם־קעשענע אַרייגלעגענדיג.

— צו קיינעם נישט.

— צו קיינעם נישט. נו, וועסט דו ביי מיר ביים טיש זיצען, האָט דער רבי געשמייבלט.

דער רב איז נאָך געשטאַנען.

באַלד האָבען זיך צוגעלויפט חסידים, האָבען דעם רב אַוועקגעשטופט אין א זייט און דער עולם האָט זיך וויטער געלויפט מיט די הענד איבער די קעפ, געדריקט זיך נעהענטער צום רבי'ן.

— יודען, מיר וועלען מנחה דאַוונען — האָט דער רבי אויסגעלופען און איז אראָב פון וואָגען.

באַלד ביים וועג איז א קליינער געדיבטער וואלד געשטאַנען. בוימער ווי זיי וואָלטען אין איין גאַרטל געוועזן פערפלאָכטען. דער רבי פאַראויס, דער עולם נאָכ'ן רבי'ן אין די בוימער אַריין.

עס איז שוין פאַרנאַכט געוואָרען. די זון האָט נאָך אין וואלד אַריינגעקוקט צווישען די בוימער. וואו נישט וואו און וועז נישט וועז האָט זי דאָס גרינס צווישען אין בוים אוז דעם צווייטען בענולדעט. דער קליינער וואלד איז שטיל געווען. ווי א שטילער סוד וואָלט אין איהם פערשטומט געוואָרען פון צייטען, צייטען לאַנג.... די הימלען איבער'ן וואלד אין רויט־בלויען פייער האָבען צנועה'דיג זיך וויט אראָבגעלאָזט. טיף אין וואלד האָט אַן איינזאמער פויגל געפופען; נערופען נישט וויסענדיג וואָס. דאָרט טיף אין וואלד האָט וועד א בוים אונטערגעהאָקט אוז דער בוים האָט זיין ודוי הויך צווישען די בוימער אויסגערופען...

אוז אַרום וואלד האָט די נאַנצע וועלט געוואָרט...

נאָך ניט פאַרטיג איז דאָס גרינס געווען, נאָר עס האָט ערשט אָנגעהויבען צו בליהען. די ערד האָט ערשט די בריסטען אויסגעשטעקט,

צווייגען געשאַפֿעלט, געבעטען עפּעס, געגריסט פון דערווייטען, און ארום האָט דעם עולם־קול הויך, וויט און בריט אָבגעקלונגען:

„ברב עם הדרת מלך".

דער רב מיט די פּאָר בעלי־הבתים זיינען געגאַנגען אין א זייט־וועג. זיי האָבען געוואַהן, ווי דאָרט יודען העפּטען זיך איינער אין צווייטען, זיינען איינס מיט'ן הימעל און דער ערד געוואָרען, און זיי, די בעלי־בתים, חברה־מענשען, ארויסגעשטופט, ארויסגעוואָרפען, האָבען זיי עפּעס דרך־ארץ געקראָגען פאר דעם גרויסען אחדות, וואָס זינגט.... און פון די בעלי־הבתים האָט מען זיך יעדעס מאָל אָבגעריסען און צו די חסידים אריבערגע'גנב'עט זיך.

באַלד איז אָנגעקומען פון וועג אַן א גרויסער וואַלקען, וואָס האָט אויפגעשטייגט פון דער ערד אין הימעל אריין. דער וואַלקען שטויב לויפט פּאַראוים, קומט וואָס אמאָל נעהענטער און זאָגט עפּעס אַן:

— דער רבי פּאָהרט! דער רבי פּאָהרט!

און יודען וויי גרוים און ווי קליין האָבען זיך געגעבען א לאָז הענדום־פּענדום אין וואַלקען שטויב אריין, און איהם צוריפען, פערבלאָזען, און עס האָט זיך ארויסגעוויזען א גרויסער וואָגען. אין וואָגען איז דער רבי אין א ווייסען, אטלעסענעם כאַלאָט געוועזן פערטונקט צווישען שווארצע סאמעטענע קעפּ און פּאות, אַן אַלט גרויער יוד, פערוואָרפען די הענד איבער'ן הארץ, פערגלייסט די אויגען אין הימעל אריין, און דער הויכער איידעלער אריסטאָקראַטישער שטערען קנייטשט זיך פון צייט צו צייט.

— שלום עליכם!

און עס האָבען זיך געגעבען א ציה הענד דאָרט, לאַנגע, בלייכע, פעטע, דיקע, רויט־האָריגע און איידעל־גלאַטע, — א ים הענד, איינע איז פערטרונקען געוואָרען אין דער צווייטער; איינע ארויף, די אַנדערע אראָב, און דער רבי האָט יעדען בעזונדער שלום־עליכם אָבגעענטפערט.

צום סוף האָט זיך דער רב צוגעוואַקט צום רבי'ן, האָט צו איהם די האַנד אויסגעשטעקט: שלום־עליכם!

— עליכם שלום, ווער איז עס? — האָט דער רבי געפרעגט.

— דער רב פון שטאָדט.

— דער רב פון שטאָדט? אזוי.

וועלט , ווי זי וואלט זיך א מינוט איינגעהאלטן. דאָרט טיפּ אין וואלד איז נאָט און הערט זיך אויך איין צו דעם אלט־בעקאנטן נגון פון אמאָל, און דעם רבינ׳ס קול ווייזט אין וואלד:

תק—ע בשו—פר ג—דול לחרו—תנו ושא נס לק—בץ גליו—ת—כי...

אלץ ארום איז שטיל געווען. א טונקעלער, טרויעריגער נעבעל האָט דאָרט טיפּ, ווי די שכינה רוהט, זיך אויסגעשפרייט, און פון דאָרט טיפּ האָט א טרויעריגער פערגעסענער זום־זום־זום געברומט און האָט געשפּיעלט איבער וועלדער און פעלדער און דער ווידער־קול האָט זיך ווייט צוגאָסען און פערטרויט בהאלטענע סודות.

נאָט׳ס א גרום איז עס געווען צו זיין כנסת ישראל פון לאנגע, לאנגע צייטען...

באלד האָט דער רבי זיין תפלה געענדיגט. יתומים אונטער בויּמער האָבען קדיש געזאָגט, און אפשר האָבען אויך בוימעלעך קדיש געזאָגט איבער זייערע טאטעס און מאמעס, אָדער זיינען די קינדער זייערע חזנים געווען...

דער רבי איז צוריק ארויף אויפ׳ן וואָגען. מען האָט די פערד אויסגעשפאנט, יודען נאנצע מחנות, נאנצע עדות האָבען אין דעם וואָגען זיך איינגעשפאנט. קעפ זיינען נעקראָכען איבער קעפ, איינער איבער׳ן צווייטען, איבער די רעדער און אויף די רעדער און דער ווייסער באלאָט, פערטרונקען אין ימים קעפ און הענד, האָט זיך געטראָגען אין דער הויך, און פאר איהם און נאָך איהם כוואליעס קעפ, כוואליעס קעפ מיט איין קול, מיט איין שיר:

„ברוב עם הדרת מלך".

און נאָך דער עדה האָט א טונקעלער, טרויעריג ליעבער טייוואלקען איבער וועלדער און פעלדער נערוהט און געזויגען, און געטרונקען יעדעס מייל־עכיל, וואָס האָט זיך געעפענט.

דעם רבי׳נס ברכה...

און וואָס נעהענטער די כוואליעס קעפ זיינען צום שטעדטיל צוגעקומען, האָבען זיך אלץ מעהרער מענשען, וויבער, אלטע לייט, קינדער פון שטאָדט זיך נעלאָזט, די אנגעקומענע זיינען אין די מאסען קעפ פערשוואונדען געוואָרען, און מיט איין קול און מיט איין שיר: ברב עם הדרת מלך! — זיינען זיי אין שטאָדט אריין.

און דאָס גרינס האָט ערשט צו זויגען אָנגעהויבען, צו נאָגען און ציהען חיונה. אלץ ארום האָט ערשט אָנגעהויבען צו לעבען און האָט גע־ווארט איף א דערלעזונג, אויף א ברכה, אויף א תקון.

און דער עולם איז פערוואָרפען אין וואלד. א יוד הינטער א בוים, א יוד הינטער א בוים. יונגע קינדער הינטער יונגע צווייגעלעך, קוסטעם, אלע האָבען זיך טיף און ערנסט געשאָפעלט. דעם רבינ׳ס ברכה האָט געקלונגען אין וואלד, און מיט דער אנד האָט ער צוגעשאָ־קעלט און געוויזען:

„ברך עלי—נו ה׳ אל—הי—נו את הש—נה ה—זאת ואת כל מי—ני תבו—א—תה לטו—בה, ו—ת—ן בר—כה על פני הא—ד—מה. ושבע—נו מטו—בה וב—רך שנ—תנו כש—נים הטו—בות, ברוך א—תה ה׳ מב—רך הש—נים.“

און ביי יערען בוים א נשמה, און יערע נשמה, וואָס איז הינטער איהר בוים געשטאַנען, האָט פאר איהר בוים געבעטען, און מיט דער ברכה האָט מען דעם תקון אויף דאָס גרינס געזעהן. און די בוימער האָבען זיך מיטגעשאָפעלט, ווי געוואָלט עפעס בעטען, זאָגען, נאָר בוימער זיי־נען שטום, און די נשמה, וואָס שטעהט הינטער דעם בוים איז דעם בוים׳ס שליח צבור, און דער בוים שאָפעלט זיך מיט: אמן! אמן!

אלץ ארום האָט נערואוועט, געבעטען און געדאַנקט גאָט, און דער הימעל האָט זיך גענעהענטערט צו דער ערד, די ערד — צום הימעל. אן עדה יודען, אן עדה בוימער. די בוימער האָבען זיך מיטגעשאָפעלט, א צווייג אן א צווייג געקלאפט, די גרעזער אהין און אהער זיך בעוואָויגען, די פויגעל פון צווייג צו צווייג געשריען, געקוויטשעט. און דער ווי־דער־קול האָט טיף אין וואלד נערופען צווישען די בוימער, און דעם העקער׳ס קול דאַרט טיף האָט אָבגעקלאפט, און די קולות האָבען זיך אויסגעמישט, עס איז געוואָרען איינס. אלץ האָט זיך בעהאָפטען. און עס איז געוואָרען איין תפלה,איין הארץ, איין נשמה. און דאַרט טיף אין וואלד איז די שבינה צווישען די בוימער אויסגעצויגען און דא־וענט מיט...

די גאנצע וועלט איז גאָט, גאָט אין דער גאנצער וועלט דאַוונט.

באלד איז אלץ שטום געוואָרען. די בוימער האָבען זיך אויפגע־הערט צו שאָפעלען, דאָס נראָו צו בעוונגען. דאַרט טיף אין וואלד איז דער פויגעל פערשטומט געוואָרען און דער ווידער־קול פון העקער. די

V.

די זומערדיגע פאַר־נאכטען

ווי די דריי וואָכען האָבען זיך אָננעהויבען אריינצו׳גנב׳ענען אין שטעדטיל, איז דאָס זומער־לעבען ווי אין מיטען אָבגעהאקט געוואָרען. די וועלט אַרום און אַרום האָט אויסגעזוכהן ווי א פרינצעסין, וואָס זיצט אין איהרע יום־טוב׳דיגע קליידער און טרויערט נאָך איהר גע־ליעבטען, וועלכער האָט זי פערלאָזט... א ווינדטיל בלאָזט און וועהט איבער די גרעזער, שאָקעלט זיי אהין, שאָקעלט זיי צוריק. דאָס בלע־טיל אויפ׳ן צווייגעל, דאָס גרעזיל אין דער ערד ווינען אין זיך פאר דער נאַנצער וועלט.

ליעבע, זומערדיגע פאר־נאכטען! פון בעהאלטענע וועלטען קומען זיך צוציהען איבער׳ן הימעל שטיקער ליכטיגע, שטיקער טונקעלע וואל־קען, מישען זיך צוזאמען טיף אין בריטען האריזאנט פון הימעל. די הערליכע ליכטינקייטען מיט די דונקעלע וואלקען ווערען בעהאלטען הינטער בלאָהע, פאַכערדיגע פאַרהאנגען. ליכט פערוויקעלט אין ליכט הענגט בריט און ווייט איבער׳ן וואסער און שפיגעלט זיך אָב אין זיינע ליכטיגע, געשליפענע כוואליעס. און די כוואליעס געהען, א כוואליע נאָך א כוואליע, ווי זיי וואלטען דאָס הארץ אויסגערעדט איינע פאר דער אנדערער. ווייט, ווייט נויגט זיך דער הימעל אראָב אין וואסער אריין, און דאָס וואסער נעהט אין הימעל אויף. דער הימעל מיט דעם וואסער גיבען זיך דעם ערשטען, ליעבען אונשולדיגען קוש און נעהען זיך שלאָפען לענגן אין געדיכטען וואלד, אין שווארצען וואלד, אין עק וועלט...

ליעבע זומערדיגע פארנאכטען אין שוהל־נעסל! טונקעל־טרויע־רינע נעבלעלטע טוליען דאָס שטילע נעסל, און וויקלען עס, ווי זיי וואלטען עס וועלען פערהויליען פון מענשען׳ס אויגען. אין עק וועלט פון גע־דיכטען וואלד שימערט נאָך ארוים דאָס לעצטע ביסל רויטליכקייט,

א ליעבער פערגעסענער טוי־וואלקען, וואם האט פון די וואסערען אויפגעשטיגט, האט זיך צערטליך און מיט א מוטערליכער ליעבע איבער'ן שטעדטיל געלענט, צו בעשיצען, צו בעוואָרענען, און דער וואלקען האט עס נעהילט און געטוליעט. און דאם שטעדטיל איז ליעבליך אייננעשלאפען.

וויט אין נעסעל האט זיך געהערט א קינד וויינען...

בון ר' יחזקאל'ס צוויי גרויסע פענסטער, וואם געהען אין שוהל־נעסעל אריין, האבען אין טונקעלען טוי־נעבעל צוויי גרויסע ליכט־פלאצען אַרויסגעדרענגט, און א שטיל פערטרונקענער ליעבער נגון איז פון דאָרט אין נעסעל אריינגעשוואומען.

דער רבי איז דאָרט אויפגעשטאנען.

פון די וואכעדיגע בית־המדרש־פענסטער, וואם זיינען געווען נעגען איבער ר' יחזקאל'ס פענסטער, האבען אויך זעקס קליינע ליכטלעך אין דעם טוי־וואלקען אריינגעדרענגט, און א קאלטער, וואכעדיגער „והוא רחום" פון אן אלטער שניידערישער ברוסט האט פון דאָרט זיך אַרויסגעריסען:

„יכפר עון ולא ישחית."

און טיף אין נעסעל, פערהילט אין נאכט־נעבעל הערט זיך א יונגעל'ס לאבוסדינע שטימע:

נא דיר בלומען, גיב מיר קנעפ.
נא דיר בלומען, גיב מיר קנעפ!

הויבען זיך פון די ערטער און פיהרען דאָס זייערינע אין די שטאָלען. פון ערניץ פאר א הויז הערט זיך א הארמאָניע שפּיעלען. דאָרט זיצט סטעפאן, דער איינציגער גוי אין געסל, מיט זיין מיידל און שפּיעלען ליעבעס־ליעדער, און דאָס קול פון דער הארמאָניע מישט זיך אוים אין אייגעם מיט'ן פרוש'ס וויינענדיגען נגון. און עס ווערט איין טרויעריגער, הארץ־רייסענדיגער נגון, וואָס ווערט פערטרונקען וויט אין נעסל...

ליעבע זומערדיגע פאר־נאכטען אין שול־נעסל! דאָרט וויט צום שווארצען וועג צו, צום „בית־עולם", שפּאַצירען ארום בית־המדרש בחורים אין די זומערדיגע לייכטע שניט־רעק. עס שפּאַצירען בעל־הבתישע מיידלעך אין די זומערדיגע קאָרטאָנע קליידלעך. די בחורים אויף איין זייט, די מיידלעך אויף דער צווייטער זייט, שיקט א בחור אריבער א פערשעהמטען בליק אויף דער צווייטער זייט, ווי גע־פינען די כלה, וואָס איהר גאָלדענעם זיינער טראָנט ער אויף זיין וועסט; ער פערשעהמט זיך, און דאָס הארץ קלאפט אין איהם... ווי א מיידל וואַרפען אן אויג צו די בחורים, כדי צו געפינען איהר חתן, פאר וועלכען זי העפט איצט אויס א תפילין־בייטעלע, שעהמט זי זיך פאר די חבר'טאָרינס. איהר הארץ קלאפט אין דער שטיל, און דאָס לייכטע קאפטענדיל בעוועגט זיך...

ליעבע זומערדיגע פאר־נאכטען אין שוהל־נעסל! היינט זיינען אָבער די „דריי וואכען", היינט טאָר מען קיין ליעבעס ניט שפּיעלען, האָט מען עס אבגעלעגט אויף שבת־נחמו... נאָר די נעבלען, וואָס הילען דאָס שטעדטיל איין אין ליעבע, טרויעריגע סודות, וועקען אין דער שטיל דאָס הארץ, דאָס געסל טוליעט זיך צום נעבעל, דער נעבעל צום נעסל, און זיי שפּיעלען אין דער שטיל א געהיימע ליעפּע... און די ריחות טראָגען זיך פון יענער זייט פעלדער און דערפרישען דאָס הארץ... די ברוסט ווערט פול, און עס ווערט עפעס אזוי לייכט, אזוי ליעב, אזוי זים, און עס ווילט זיך אזוי זיין געטוליעט, געליעבט! אוי, טאָטע אין הימל!

ליעבע זומערדיגע פאר־נאכטען אין שוהל־נעסל! ווער עס האָט אייך געהאָט, ווער עס האָט אייך פערלאָרען...

אויף דעם שווארצען וועג, צום בית עולם צו, ווייטער אראָב אין

פערזונקען און פערטונקען צווישען בלאָהע ימים ווי אָבנערימענע, פער־
געסענע אינזלען. — פון די פענסטער פון דעם אלטען בית־המדרש
ווינקט ארויס א ליכטעל, און דעם פרוש'ס קול ווייניט אין געסעל, און
קלאָנט זיך פאר דער מאמע־נאכט... און די מאמע־נאכט נעהמט מיט
זיין געוויין און פערטרינקט עס אין בעהאלטענע וועלטען, און מישט
עם אויס, און עס ווערט איין טאָן פון דעם נאכט־כאָר; די זשאבעס
אין וואסער האלטען איהם מיט צום טאקט. פון שווארצען וואלד קומט
צויהען א פערגעסענעם זשומען. און די נאכט נעהמט די קולות אלע
אין זיך אריין, און ווערט פערטרונקען מיט זיי אויף דעם שווארצען
וועג צום בית־עולם צו... פון רבי'נס פענסטער דרינגען ארויס צוויי
גרויסע ליכט. דער רבי אין וויסען כאלאט דרעהט זיך איינער אליין
ארויף און ארָאב איבער דער שטוב, און יעדעם מאהל, ווען דער ווי־
סער כאלאט נעהט פערבייי די צוויי פענסטער, לויפט ווער דורך איבער'ן
וויסען פלייט, וואָם איז אנטקעגען די פענסטער. פאר טהיר און
טהויערען זיצען האלב נאקעטע יודען, בעלי־בתים, בעל־הבית'טעם,
בעלי־מלאכות, אָנגעהאָרעוועטע פון א גאנצען טאָג, אויסגעבעט אויף
בעט־געוואנד און כאפען א ביסעל „פרישע לופט", קלייניע מיידלעך
שפאצירען צוזאמען פאר דער טהיר, אָנגעהמענדיג זיך ביי די הענד,
און זינגען הויך אויפ'ן קול:

נעהט דער גראָף אין וואלד אריין,
טרעפט ער א מיידעל ביים בוים שטעהן.
— מיידעלע, מיידעלשי, וואָם טהוסט דו
אין וואלד אליין?
— איך בין נענאנגען אין וואלד אריין
און וויים נישט וואו א היים צו געהן.

אויפ'ן פלויט פון חנה־שרה'לעם גאָרטען, פון וועלכען די צוויינען
מיט באָרנעם שטיינען אין מארק אריין, קלעטערען די חדר־יונגלעך.
זיי כאפען אָן די צווייגען און רייסען פון זיי אונצייטיגע אויבס. דער
סעדער לויפט ארויס, די קינדער אנטלויפען, נאָר איינס נעביק איז
הענגען נעבליבען אויפ'ן פלויט. דער סעדער כאפט איהם ארָאב דאָם
היטעל, און דאָם יונגעל שטעהט און קראצט זיך און וויינט. ער האָט
מורא אהיים צו געהן צו דער מאמען. קיה געהען אהיים פון דער
פאשע, דער שעפער שפיעלט אויף דער פישטאלקע, בעלי־בתים דע־

נאכט, דרינגען טיף אין וואסער אריין, און זיי זעהען אוים פון דער־ווייטען, ווי גרויע, טונקעלע חיות זיינען מיט די לאפעם אין דער שווארצער נאכט איינגעזונקען געווארען, און קענען נישט מעהר ארויס, די ליכטלעך, — די אויגען אין זייערע שטערנס, דרינגען אהער פון דער־ווייטען און בעטען הילף...

און אויף דעם שווארצען וועג, טיף דארט אין דער נאכט, האט גאט זיך דאס פנים אין ביידע הענד פערשטעלט... און זיינע צוויי גרויסע טרעהרען — וואס ער וויינט אויפ'ן חורבן בית־המקדש — האבען אויף דער ערד זיך אראבגעגאסען און אלץ פערטונקט און פערטרונקען...

אויפ'ן שווארצען וועג צום בית־עולם צו אין דער טונקעלער נאכט שפאצירען א יונגעל מיט א מיידעל: גבריאל, דעם רבי'ס זוהן, דער ממלא מקומו, און לאה'לע, ר' יחזקאל'ס יונגסטע טאכטער.

זי האט איהם געזעהען דורך א שפאלט פון דער טהיר דעמ־מאל, וועז זיין פאטער איז ביי זיי איינגעשטאנען. פאר־טאג'ס, וועז זי איז נאך אין איהר בעט געלעגען, האט זי דערהערט פון אן אפענעם פענסטער זיין קול. ער לערנט און זיין קול איז ארויס דורכ'ן פענסטער און אויסגעמישט זיך מיט דעם ריח פון די יונגע גרעזער, וואס האבען זיך פון דעם נאכט־טהוי געווענקט; ער איז אריין מיט דעם בלומען־געשמאק, און איז פאר איהר געזיכט פערבייגעפלויגען און געזונקט איבער איהר, און איהר ברוסט האט זיך אוכוויסענד געהויבען און געווענקט זיך... און פון דעמסעלבען האט זי געבענקט נאך זיין איידעל, מלאכים'דיג געזיכט, וואס האט ווי א ליכטיגע לבנה פון זיין מיעפען שטרייפעל ארויסגעשיינט, נאר ר' האט נישט געוואוסט דערפון. זי האט פון גאר נישט געוואלט וויסען, נאר יעדען פאר־נאכט האט זי זיך אין שוהל־געפעל שפאצירט... עס האט זי עפעם געצויגען אהין, צו די „הויכע רייטשען מיט ר' לאנגע בייטשען", די וואס שפיעלען און ציהען די נגונים פון די טאפאלען־צוויגען, און האבען זי געצויגען טיעפער ארויין, טיעפער אין שווארצען וועג ארויין, טיעפער און טיע־פער... איהם אבער האבען זיי אויך געמוזט ציהען, און ער האט זיך אויך געמוזט לאזען פערפיהרען...

און זיי האבען נישט געזעהן, ווי זיי פערקריכען זיך. די נאכט

שוהל־געסעל האָט זיך די וועלט דאָס געזיכט אייגנעטוליעט אין הארץ פון דער נאכט, און די נאכט אין הארץ פון דער וועלט ,און ביידע האָבען זיך בעהעפט, און דאָרט ווייט, טיף אין וואלד זיך פערבלאָנדזשעט און זיך שלאָפען געלענט אין געדיכטען וואלד.

אויף דעם שווארצען וועג, צום בית־עולם צו, שטעהען אלטע, אָבגעלעבטע טאָפאָלען, ווי ווילדע לציים, מיט אָבגעהאקטע פים און הענד. זיי שטעהען ווי גלגולים פון רוחות, ווי אָנגעקומענע פון פאר ששת ימי בראשית, ווי שטומע עדות פון אָנהויב וועלט ביז'ן סוף וועלט... נאכט, צוועלף א זייגער, קומען צוגעהן „הויכע דייטשען מיט לאנגע בייטשען", און שטעלען זיך הינטער די טאָפאָלען און ציהען פון זייערע צווייגען די ליעבסטע, הארץ־נאָגענדע נגונים, ציהען, ציהען ביים הארץ, אוֹן פערנארען מענשען מיט זייערע געזאנגען אין וויסטע זומפען...

אין פעלד, אין גראָז ליגען קופקעליך חסידים, הינטער'ן שטאָדט, און זינגען דעם יאוש'דיגען:

שוכני בתי חומר,
למה תשאו עין?
ויתרון אדם מן הבהמה — אין!

מיט'ן נגון פון דעם חזן, וואָס מען האָט איהם לעבעדיגערהייר אין קבר בענראָבען. און דאָס קול קלינגט איבער די קברים, וואָס שטעהען אויפ'ן בערגעל און די קברים אויסגעמישט מיט גאָט'ס ערד, פערטרונקען אין ימים גרינם, לעבען דאָ זייער שטיל, שווייגענדיג לעבען. עס שווייגען די טויטע בייזער אין די פיער אייל־ען פון קבר, וואָס האָט איבער זיך נאָר א פיצעל הימעל. דאָס ווינדטעל בלאָזט איבער זיי, אויסגעמישט מיט דער ערד, גיבען זיי פון זיך דאָס לעבעדיגע גרינם ארוים. אָט זיינען די בייזער צוגעקומען צום אמת'ען תכלית, צום לעצטען סוף פון לעבען, פון פאר'ן אייביג און פון נאָכ'ן אייביג... און די נאנצע וועלט האָט זיך געאייניגט, דאָס לעבעדיגע מיט'ן טויטען, דער הימעל מיט דער ערד, יעדעם גרעזיל, יעדעם בוימעל, און עם איז אין לעבען, איין וועלט, איין גאָט'ס געוואָרען...

פון דער צווייטער זייט וועג שפיענעלט זיך אָב דאָס וואסער אין דער נאכט, ווי א צווייטע וועלט זעהט עס אוים פון דערווייטען. קלייגע ליכטלעך פון די בערלינקעס, וואָס רוהען אין וואסער איבער

א ביסעל ווייטער איז דאָס וואסער, און די נאכט־לאמטערנדלעך דרינגען זיך אין דער טיעפעניש פון וואסער, און דערצעהלען זיי מעשיות פון אנדערע וועלטען.

דאָס יונגעל מיט'ן מיידעל געהען נאָך, און לאָזען זיך פערפיהרען נאָך די פאקעלדרינע לאמטערנדלעך.

זיי זיינען צום וואסער אָנגעקומען, ביים ברעג זיך געזעצט.

עס האָט זיך פלוצלונג קלינגען געהערט.

און דאָס קלינגען האָט מיט אימה פון גאנץ ווייט אָבגעקלונגען, ווי א מאמע וואלט זיך אין דער פינסטערער נאכט געקלאָגט: געוואלד, מען האָס מיר שלעכטס געטהון! געוואלד, מען האָט מיר שלעכטס געטהון!

דער הימעל צום שטערטיל איז מיט א מאָל ליכטיג געוואָרען, ווי א רויט־ברענענדיגע, ליכטיגע כמארע פון א ליכטיגען ים איז געקומען צו ציהען פון א פרעמדער וועלט און האָט זיך פערבלאָנדזעט אינ'ם פינסטערען נאכט־ים אריין, און האָט א האלבען הימעל בעלויכטען. צי האָט נישט א מעכטיגע האנד א שטיק נאכט פון דער הויך אראבגע־וואָרפען, און דער וועלט דעם אָפענעם הימעל געוויזען? צי האָט זיך אפשר דאָך די זון איין מאָל אין לעבען טועה געזוען, און אָנשטאָט אין א פרעמד לאנד צו גהען, איז זי פאר דער צייט צוריק געקומען? און אונטען אויף דר'ערד פלאקערט זיך, איין וואלקען פייער קויערט זיך אין צווייטען אריין און זיי פלאמען זיך אין איינעם און שטייגען אין הימעל אריין, און צינדען א שטיק הימעל אונטער. ערד, לופט און הימעל קושען זיך צוזאמען אין איין פלאם פייער. עס האָט פון דער וועלט דעם נאכט־שלייער אראָבגעריסען און צוריק טאָג געמאכט... פון דער־ווייטען הערען זיך ווייגענדיגע קולות, און דער שטאָדט־גלאָק קלינגט און קלינגט מיט א געוואלד, ווי א מאמע וואלט זיך געקלאָגט: געוואלד, איהר האָט מיר שלעכטס געטהאָן! געוואלד, איהר האָט מיר שלעכטס געטהון!

דאָס יונגעל מיט דעם מיידעל זיצען ביים ברעג וואסער. ליכ־טיגע שטראהלען פאלען אריין און בעלויכטען דאָס וואסער פון יענער זייט. און פון דאָרט, פון וואנען דאָס וואסער ברענט זיך, קומען צו־שוויסען ליכטיגע כוואליעס און סוד'ען איין אין דער שטיל די איבריגע

איז געפאלען איבער זייערע קעפ און האט זיי אין זיך אריינגענומען, בעוועבט זיי מיט פינסטערניש הינטער זיך און פערשטעלט זיי פון מענשענ'ס אויגען. די טויטע מצבות אויפ'ן בערגל זיינען עדות געווען, אז די קינדער האבען צוויישען זיך קיין וואָרט נישט געהערט, נישט ביי דער האנד זיך אָנגענומען, נאָר ער פון אייך זייט וועג, און זי פון דער צווייטער זייט וועג האבען זיך געלאָזט נאָכציהען נאָך די שטומע, הארץ־נאָגענדיגע נגונים, וואָס די „הויכע דייטשען מיט די לאנגע בייטשען" האבען מיט זייערע דינע, לאנגע פינגער פון די אלטע טאָפאָלען־בוימער ארויסגעצויגען. אט די נגונים האבען זיך אין זייערע הערצער אבגעקלונגען, ווי אויף סטרונעס, און האבען די קינדער אלץ געצויגען צו זיך, געצויגען שטום, און געשפיעלט שטומע, סודות'דיגע טענער אויף די הארץ־סטרונעס אין דער שטיל... אין דער שטיל...

און די נאכט איז געפאלען איבער זיי, און די טהוי־וואלקען האָבען געשוועבט פאר זיי, און הינטער זיי.

און אלץ ארום איז פול מיט ליעבע. דער הימל און די ערד ליענען אינאיינעם געאָרעמט פערוואָרפען אין וואלד, די נאכט אין דער וועלט, די וועלט אין דער נאכט, און שמעקענדיגע ריחות קומען זיך צו טראָגען פון די ארומיגע פעלדער, וועהען איבער'ן פנים, און דערצעהלען שטומע סודות, וואָס מען טראָגט ביי זיך אין הארץ ארום און וואָס מען זאָגט זיי קיינמאָל ניט ארויס...

און די ברוסט בעוועגט זיך שטיל, פאמעליך, און בענקט נאָך עפעס, און א בענקעניש ליענט אויף אלעם אויסגענאָמען, די גאנצע וועלט בענקט, נישט וויסענדיג אליין נאָך וואָס, נאָך וועלט...

אין נעדיכטען וואלד ליענט נאָט אין שווארצען מאנטעל געהילט, און בענקט נאָך זיך אליין און נאָך די וועלט... אין עק וועלט, וואו דאָס לעצטע רויטע אויג זינקט אין די בלאָהע, שווארצע ימים, קושט זיך דער טאָג מיט דער נאכט און בענקען נאָך זיך און נאָך דער וועלט...

אין מיטען האריזאָנט בלאָנדזעט א ליכטיגע לבנה, ים אוים, ים איין, און בענקט... — דער קליינער בית־עולם בעהאלט זיך אין זיך און בענקט...

און דאָס יונגעל און דאָס מיידעל לאָזען זיך נאָכציהען נאָך די פערגעסענע נגונים...

וויטער דאָס זייניגע. טהיל מענשען, נישט וויסענדיג וואָס צו טהון, באפּען פענסטער, טהירען און לויפען דערמיט אין דער וועלט אריין. ווילדע מאמעס לויפען אין פייער מיט צוואוואָרפענע האָהר, פערוואָר־פענע קליידער. זיי לויפען און שרייען: מיינע קינדער! ווילדע, פער־לאָזטע, נאקעטע קינדער לויפען איבער דער גאס, שלעפּענדיג פּעקלעך, און שרייען: מאמע! מאמע! און די אלע קולות ווערען פערטרונקען אין איינעם אינ'ם קנאק פונ'ם פייער, און דאָס פייער שיקט זייניע צונגען פון דאך צו דאך און לאָזט איבער נאָך זיך איין חורבה נאָך דער אנדערער. אין די חורבות בלייבען שטעהן הויכע, שוואַרצע קוימענס, ערות אויף דעם אונגליק, וואָס דאָס פייער האט אָנגעמאכט. טהיל בעלי־בתים, כאפענדיג ווער א האק, ווער א לאפעטע, האקען די וועגד, ריסען די דעכער פון זייערע אייגענע הייזער. זיי האקען אהן רחמנות, ווי עס וואלט אין זיי אריינגעקומען א ווילדער גייסט צו מאכען א תל פון אלץ, אלץ חרוב צו מאכען.

איינער ברעכט מיט בלויזע הענד די שויבען און לויפט דער־נאָך מיט צובלוטיגטע הענד איבער דער גאס. דאָס פייער אָבער ווערט ניט שטיללער. די בייזע, פייערדיגע לאפעם ציהט עס פון דאך צו דאך, און מיט א בייזען קנאק, ווי ס'וואלט געווואלט פערשטומען דאָס געוויין פון די קינדער, פון די מאמעס, פונ'ם עולם, ברעכט עס איין שטוב נאָך דער אנדערער. די אלע קולות נעהמען זיך צונויף צוזאמען און הויבען זיך אויף ביז'ן הימעל אריין... און דער שטאָדט־גלאָק האט אלץ נאכאנאנד געקלונגען און נעקלונגען, ווי ער וואלט געוואלט ביים פייער רחמנות ערווארטען, ווארפען זיך צו זיינע פים אָדער קלאָגען זיך פאר די נעהיימע קראפט אויף דעם חורבן, וואָס דאָס פייער האט אָנגעמאכט...

באלד איז געווארען א נעשריי: די שוהל ברענט, די שוהל!

און עס האט זיך אָנגעהויבען א געלויף פון אלע זייטען. טאטעס האָבען די הויז־געזינדען אוועקגעווארפען, מאמעס — די זויגעדיגע קינדער, אלע האָבען זיך ארום דער קלייניער שוהל ארומגעשטעלט. איהרע הויכע פענסטער, וואָס זיינען געווען גענאניאיבער דעם פייער, האָבען ווי ליכטיגע לאמטערנעס גלויכטען. יודען האָבען געקרעכצט, די האָהר פון קאָפ זיך גריסען; ווייבער האָבען זיך ארום איהרע בריהענדיגע וועגד ארומגעשטעלט, ווי זיי וואלטען זיי וועלען מיט

כוואליעם דאָם, וואָם דאָרט טהוט זיך אָב. דאָ ליעגט די נאכט אויס־
געצוינגען איבער'ן וואסער. עפּעס וואָם פּליאסקעט זיך שטיל אין
איהם... מתים געהען אויף פון דעם בית־עולם, קריכען אריבער דעם
פּלויט און זיי זיינען טובל זייערע נשמות אין וואסער, איידער זיי
שטייגען אויף אין הימעל אריין צום בית־דין של מעלה.

און דאָם וואסער ניסט זיך אין דער שטיל, חאשט די נשמות,
וואשט זיי אָב פון זינד, און די מתים שווימען מיט די כוואליעם
וואסער אין שווארצען וואלד אריין, אין הימעל אויפצושטייגען...

און פון יענער זייט פּלאקערט די וועלט. זיילען פייער אין זיילען
פייער שטייגען אייגער נאכ'ן צווייטען אין הימעל אריין, און צינדען
אן די לופט, דעם הימעל, און זייער פייערדיגער גלאנץ שפּיעלט אויף
די כוואליעם....

דורך בעהאלטענע וועגען זיינען די קינדער אין שטאָדט צוריק
געקומען.

האלב־נאקעטע וויבער, נאקעטע קינדער, כאפּענדיג דאָם ביסעל
אָרימקייט, פּאק בעטגעוואנד, ווער א קישען, ווער אן עמער מיט
שטוב־זאכען, מיט אימה'דיגע געוואלדען, מיט פונאנדערגעלאזענע
האהר, לויפען זיי פון פייער, נאָם אוים, נאָם אין. קלייגע קינדער,
האלטענדיג זיך אן די מאמעס שירצען, גרעסערע, העלפּענדיג דער
מאמען די פּאקלעך טראגען, לויפען אין דער שווארצער וועלט אריין,
מיט געוואלדען, מיט געווין. און דאָם פייער לויפט זיי נאָך, ארוים־
שטעקענדיג נאָך זיי זיינע צונגען. מאמעס טראגען זויגענדיגע קינ־
דער אין די קישענס, בריידער — קלייגע שוועסטערלעך, שוועסטער —
קלייגע בריידערלעך. מען לויפט מיט זיי אין פרעמדע שטיבער, זיי
אוועקצוליגען אין פרעמדע בעטען, צו פרעמדע קינדער. דאָם פייער
יאָגט די מענשען פון די הייזער, טרייבט זיי ארום ווי ווילדע רוחות
און טראָגט זיך פון דאך צו דאך. דאָם פייער איז ווי אן אונגעהויערע
ווילדע חיה מיט בריטע, ווייטע ברענענדיגע לאפּעס, איז געקומען
צולויפען פון וויסטע מדבריות און האָט זיך איבער'ן שטעדטעל גע־
לעגט, צו פערניכטען אלץ, אלץ... יודען, גוים שלעפּען עמערלעך וואָ־
סער, נעהען מיט א געוואלד און גיסען דעם וואסער אין פייער אריין:
דאָם פייער טרינקט עס אוים מיט א לעכערדיגען קנאק און טהוט זיך

קורט, און זיינען דערמיט אין דער שווארצער נאכט אנטרונען געווארען.

די שוהל האָט געפלאקערט. איין וואנד איז ארויף אויף דער צווייטער. פון אינווענדיג האָט זיך יעדעס מאהל געהערט, ווי דאָס פייער ווארפט פון דער הויך מיט א נצחון באלקעס, קלעצער, ברעטער אייגס אויף דאָס צווייטע און עסט זיי מיט זיינע פייער־צונגען. און ארום איז א ביטערליך געווין פון די ארומיגע וווייבער, קינדער און מענער. מען קרעצט, מען שרייט, מען ברעכט די הענד, און דער שטאָדט־נלאָק האָט אלץ נעקלונגען און געקלונגען, ווי ער וואָלט געוואָלט ביים פייער רחמנות ערווועקען, ווארפען זיך פאר זיינע פיס אדער קלאָגען זיך פאר דער נעהיימער קראפט. דאָס פייער אבער האָט די אלע קולות אין זיך אריינגענומען און אין איינעם אבגעקנאקט. דאָס איז געווען א נצחון־געשריי פונ׳ם משחית, וואָס איז געקומען די נאנצע וועלט צו פערניכטען...

גרוי און ערנסט איז דער טאָג ארוים אויפ׳ן הימעל. ווייט אויפ׳ן האָריזאָנט האָט דער מארגען־שטערען בלוטיג געפלאקערט אין איין העלישען שפיגעל, און זיין רויטער גלאנץ האָט זיך אבגענלעצט איז די גרויע, וואסערדינע כוואליעס פונ׳ם הימעל. עס האָט אויסגעזעהן, ווי גרויע כוואליעס וואסער זיינען געקומען צושווימען פון פרעמדע ימים, פון ליכטיגע וועלטען, און האבען זיך איינע נאָך דער צווייטער אין הימעל פערבלאנדזעט. און דער מארגען וואשט דעם נייגעבוירענעם זוהן, דעם יונגען טאָג, וואָס שטייגט ארוים פון די גרויע כוואליעס וואסער, וואשט איהם כוואליע אויס, כוואליע איין, אז ער זאל שיינען, בעלייכטען הימעל און ערד.

און די נאנצע וועלט האָט זיך געווועקט פון דעם ליעבען שלאָף. די גרעזלעך, נאָך פערטרונקען אין נאכט־טהוי, האבען זיך אנגעהויבען צו ציהען נעגען דער זון; בלומען האבען אויפגעעפענט זייערע אויגעלעך, זייערע מיילבעלעך, און האבען פון זיך ארויסגעהויכט דעם בלומען־ריח, מיט וועלכען זיי האבען זיך א נאנצע נאכט אנגעטרונקען. אלץ, אלץ האָט זיך געווועקט, די וועלט האָט פון זיך אראבגעוואָרפען דעם נאכט־שלייער, די נאכט־קלייד, וואָס זי האָט אין זיי מיט דעם וואָלקען־טהוי געשלאָפען, און מיט דעם שמייכעל פון א כלה, וואָס וועקט זיך אויף די ערשטע נאכט נאָך דער חתונה, האָט עס אלץ געשמייכעלט, אנגעטרונקען מיט ליעבע און לעבען...

זייערע שירצען פערשטעלען. א פּאָר יודען זיינען געשטאנען און גענאָסען עמערלעך וואסער אויף די היים אָנגעזונגטע וועגד — דאָס פייער האָט עס מיט א קנאק אויסגעטרונקען, און גענומען זיך דאָס זיניגע טהון.

גוים זיינען אָנגעקומען צו לויפען מיט באָסאקעס און העק, זיינען ארויף אויף דעם שוהלדאך און גענומען איהם רייסען פון די וועגד. יודען האָבען זיי ביי די פּאָלעס אָנגעכאפט, געבעטען רחמנות. די באָסאקעס האָבען דאָס דעבעל צופליקט, גערייסען, און יעדעס שטיק בלעך, וואָס מען האָט פון דאך אראָבגעשליידערט, האָט פּאָסען גע־ריסען פון די יודישע הערצער.

אין דעם איז דער רב אָנגעקומען צולויפען און מיט גרוים געוויין איז ער צוגעלאָפען צו די שוהל־טויערען. ער האָט פערהאקט די טהירען, די לאָדען און האָט זיינע דארע, בלייבע הענד אויסגעשטעקט, אוועקשטופענדיג דעם משחית. דאָס פייער איז דורך דעם דאך גע־קראָכען, און באלד איז געוואָרען א גרוים געוויין און געשריי: דער דאך! און יודען האָבען די טהירען אויפגעפראלט, די פענסטער אויפ־געהאקט און אין שוהל ארייז. דא האָט שוין דער דאך ארום און ארום געפלאקערט. אין פייער האָט זיך געהערט, ווי באלקענס פאלען איינער אויף דעם צווייטען. דאָס ברענענדיגע פייער האָט זיך מיט א מאָל מיט'ן קאָפּ קאָפויער געשטעלט און האָט פון אונטען־אויס זיינע צונגען געשיקט, געשאָסען מיט ברענענדיגע פונקען, מיט שטיקער פייער אין דער וועלט ארייז. פון אן אויפגעהאקט פענסטער האָבען זיך א רויס געטהאָן רוחות שוואַרצער רויך, איין רוח איז אין צווייטען מיט'ן קאָפּ ארייז, און האָבען זיך געריסען דורכ'ן אויסגעהאקטען פענסטער אין פייער ארייז. אויף א מינוט האָבען זיי פערשוואַרצט דאָס העלע ברענענדיגע ליכט, באלד אָבער האָט דער רויך זיך דורכגעבראָכען א וועג און איז מיט א קנאקעריי ארויס פון פייער אין הימל ארייז. און אין דעם גדריכטען שוואַרצען רויך פון אויפגעהאקטען פענסטער זיינען געפלויגען ברענענדיגע פונקען, האָבען זיך געטראָגען שטיקער פייער. און דורכ'ן אויפגעהאקטען פענסטער האָבען זיך אָנגעהויבען ארויס־כאפען יודען, אין דעם שוואַרצען רויך און אין די שיסענדע פונקען, ארויסראטעוועדיג וועד א האלב־נאקעט ספר־תורה, וועד אן אלטען טליהענדען טלית, וועד א שטיק לייכטער און וועד א ברעט פון ארון־

און דאָ און דאָרט איז ביי זיין טליהענדער חורבה א יוד, א בעל־הבית געשטאנען און געצוינגען פון פייער נאָך נישט קיין גאנץ־פערברענטע באלקעס, ברעטער, און דאָס גליהענדע מיט וואסער גע־לאשען און האָט זיך געלעגט א באלקע צו א באלקע, א ברעט צו א ברעט און געמאכט שוין פלענער אין מח, ווי זיין צופיהרטע נחלה אויף די פים צו שטעלען...

ארום איבער די פעלדער זיינען האלב־נאקעטע וווייבער געלעגען, האלטענדיג אין די שירצען זייערע זויגענדע קינדער. ארום זיך האָ־בען זיי געהאט די צונויפגעלעגטע פעקלעך און קינדער, און די זון האָט דאָס אלעס בענאסען מיט ליכט.

צווישען די בעלי־הבתים אין שטעדטעל האָט מען אין דער שטיל גערעדט, אז גאָט האָט זיך אָן דעם רב'ס קריוודע אָנגענומען, און זיין צארן אויף די שטיינער און העלצער אויסגענאסען...

דאָס פּייער איז שוין געווען פערלאָשען. דאָ און דאָרט האָט עס נאָך זיין לעצט ביסעל צאָרן אויסגעלאָזט צו אַן איבערגעבליבענער וואָנד, צו א פּלייטעל, א באלקע און עס האָט געטליהעט און געטליהעט, דאָס שטעדטעל איז א חורבן געווארען... טליהענדע קופּעס קויען, פערברענטע דעכער, ליענענדיג איבער פערברענטע וועגלעך, האָבען זיך נערויכערט און נערויכערט. דאָ און דאָרט האָט זיך נעוויזען א האלב אבנעמאלט וועגדעל פון א צולעגטער שטוב, וואָס האָט נאָך אין זיך נעהאלט אן אנגעקלאפטע פּאָליצע. אין דער נאָס זיינען ארומ־גענפלויגען פון דעכער צו דעכער פערעדען, אונטער די פּיס האָבען זיך נעוואלגערט צובראכענע כלים, שטיקער מעש פון ליכטערלעך און שבת'ניקעס, און אין מיטען דערינען א שטיק זיידען שבת־קלייד, א טליהענדע שמאָטע מיט אן אנגערויכערט שייטעל. פון די גליהענדע חורבות האָבען די הויכע, שוואַרצע קוימענס ארויסגעשיינט און האָבען עדות נעזאָגט אויף דעם חורבן, וואָס דאָ איז נעווען. דאָ און דאָרט זיינען יודען נעשטאַנען און מיט שטיקער אייזען אין די הענד האָבען זיי פון די גליהענדע קויהלען אויסגעשאַרט שטיקער צובראכענע כלים, האלב־אנגעטליהעטע קאלדרעס, פּיס פון צובראכענע טישען, בענק, און יעדער האָט זיך זיין ביסעל בעל־הבת'ישקייט צוזאמענגעראבעלט, מאמעס זיינען ארומגעלאפען אין די הייזער מיט געבראכענע הענד און האָבען צוזאמענגעקליבען די פּיצעלדיגע קינדערלעך, וועלכע זיי האָבען ביי־נאכט אין פּרעמדע הייזער, אין פּרעמדע בעטען נעלעגט. מיידלעך זיינען ארומגעלאפען און פון פּרעמדע הויפען דאָס ביסעל בעל־הבת'ישקייט, וואָס זיי האָבען עס ביי־נאכט צוואוואַרפען, צוזאמענגעקליבען, געלעגט א פּעקעל צו א פּעקעל און אויף זיי די פּיצעלדיגע קינדערלעך ארויפגעזעצט. קליינע יונגלעך האָבען פון פּייער אויסגענראבעלט די האלב־פערברענטע ספרים, אויסגעזוכט צוטרעטענע שמות, נעקושט עס, צוזאמענגענומען און אין דעם איבערגעבליבענעם בית־המדרש'ל געטראָגען.

און דער ליכטיגער טאָג און די ליכטיגע זון, וואָס האָט זיך הערליך ווייט און בריים איבער'ן הימעל אויסגענאָסען, האָט געשאָטען אויפ'ן שטעדטעל מיט ליכט און העלקייט, נאָר די ליכטינקייט האָט גליהענדע חורבות, איבערגעבליבענע קוימענס און וואלגערנדיגע קליינע קינדערלעך בעלויכטען און בעהעלט.

זען אויף, אז די שטיבער געהערען צו זיי. דער גורל איז געפאלען אויף איינעם א ליבוש פוטערמילך, וואס נישט געשטויגען, נישט נעפלויגען קומט צו איהם זשענושע סטראשניק און רייסט ביי איהם פיער מיט א האלבען רובל „פאראטקעס" יעהרליך. דער לייבוש פוטערמילך איז נישט קיין גואל, נישט קיין קרוב, נאר געה טענה מיט זשענושען, אז זשענושע ברענגט די פאפיערען, און נעהמט די שבת־לייכטערלעך אוועק. און דער בירנע לייבוש מוז יערען טאג נעבעך קומען מיט'ן בעזעם אוועקקעהרען פאר א פרעמדער טחיר. יעצט דולט מען איהם א קאפ מיט א פייער־וואנד, און ער שלעפט זיך אב פון טאג צו טאג. דאס נאכצע שטערטיל בעט, אז עס זאל קומען א פייער אין די הייזליך, איינמאל פאר אלע מאל, אבברענען, וואלט שוין איינמאל א סוף נעווארען צו די מחלוקת. יונגלעך אין חדר ווינשען זיך: אוי, הלואי פלאקערט אוים א פייער אין מיטען העלען טאג, און מען אנטלויפט פון חדר. נאר ווייל די שטאדט בעט, וויל דאס פייער דוקא נישט קומען.

דארט הינטער די לופט־הענגענדיגע הייזלעך אין פארען א קעלער, וואס ארויסקומענדיג אין איהם, דאכט זיך, אז ער פיהרט אין בעהאלטענע וועלטען ארונטער. דארט אין דעם קעלער איז פארען א בעקער־אויוון פון תרח"ס צייטען. יודען גלויבען, אז אין דעם אויוון זיינען אייגעמויערט פיעל קופערנע טעפ מיט גאלדענע רענדלעך, נאר מען האט מורא דעם אויוון צו ריהרען, אז דאס נאכצע הויז, וועלכעם איז אנגעלעהנט אויפ'ן אויוון זאל נישט אינפאלען און מענשען הרג'ענען. פון אויוון גרילט עם שטענדיג ארויס סיי ביי נאכט. מענשען זאגען, אז דעם בעקער'ס נשמה וויינט דארט שטענדיג און האט קיין רוה נישט... אין קעלער דארט וואהנט א יודענע אן אלמנה, שרה די בעקערין מיט זעקס טעכטער „יתומות". איין נאט וויסט, ווי ארום איז די יודענע ארויסגעקומען אין קעלער, נאר אז זי וואהנט — וואהנט זי שוין. אויף דער צווייטער זייט קעלער וואהנט א יוד א וואטען־מאכער, וואס פערפעדערט די נאנצע נאס, און וואס די חדר־יונגלאך רופען איהם דזוואן! דזוואן! און דער יוד יאגט זיי מיט א שטעקעל, און וואס דער יוד האט אזא טבע יעדען שבת־צו־נאכט'ס, אין די זומער שבתים, אויפ'ס טויט אוועקצופאלען, און שרעקען די שטאדט: די כאלערע... און מען לויפט נאך חיים'ל קונצען־

VI.

אין מיטען וועג

דאָס „שטעדטעל" הויבט אָן אייניצוויייז קומען צו זיך. אלטע בעלי־בתים ווערען נישט פערפאלען, און שטאָדט ווערט צוריק שטאָדט. פון די גראָבען אש האָט מען די האלב־פערברענטע ברעטער ארויסגעשארט, און ווי איינער האָט געקענט האָט ער זיין נחלה מיט ברעטלעך צוזאמענגעקלאפט. און „שטאָדט" ווערט צוריק „שטאָדט". ביי ר' יחזקאל'ן האָט מען זיך דערווייל אָנגעהויבען צו צוקלויבען אויף תנאים. לאה'לע די כלה האָט פון נאָר נישט געוואוסט. זי איז געוועסען ביים פענסטער יעדען פריה־מאָרגען און האָט זיך צום רבי'נס בחור'ל, צו אברהמ'לס לערנען איינגעהאָרכט, וואָס האָט זיך אין נאָרטען אין אייר־נעם מיט דעם בלומען געשמאק אויסגעמישט, אין איהר פריש, ריין חדר נעדרינגט, איבער איהר געזיכט געפאָבערט, און אויף איהרע נאָ־קעטע, יונגע בריסט געבלאָזען. דעם תנאים גרייטען האָט מען אין דער קיך אָנגעזעהן.

פון הינטער דער ערד האָבען זיך מומעס, באָבעס נעיאוועט און מען האָט זיך גענומען צום אָנגרייטען. פון ר' יחזקאל'ס שטוב צו די בעקעריי'ס קעלער האָט א סטענגע מעהל זיך געווייסט אויף די שטיינער...

דאָרט, וואו ר' יחזקאל וואָהנט איז פארהאן א ליק. אין דער ליק ציהט זיך א שערענגע נעבויטע הייזער, אָדער איין הויז מיט פיעל־קאנטיגע דעבער, איינער איבער'ן צווייטען. קיין הויף צו די הייזער איז נישט דא, און איין נאָט ווייסט אויף וואָס פאר א גרונד זיי שטעהען. דאָבט זיך נאָר נישט אויף נאָט'ס ערד... די הייזער נע־הערען צו פיעל בעלי־בתים, און צו קיינעם נישט. עם היסט, אז אזוי שטעהען די שטיבער ליידיג אָהן איינוואָהנער, מיט אויסגעהאקטע שוי־בען, נאָר קוים ווייל א „יורש" זיך אריינציהען קומען זיך צו יאוועז צעהנדליגע אנדערע יורשים מיט פאפיערען און מעטרעקעס און ווי־

רישע יודעל, שלאפט אפילו שוין ביי נאכט דאָרט. און די ווייבער לויפען, שרייען, אלע זיינען פערטהון, ווי מען וואלט יעדער פון זיי א פעקעל אויף דער האנד געלעגט, און זי וויים נישט וואו זיך דערמיט אהינצוטהון.

צום שפעטסטען זיינען געקומען יטה'לע און הינדה'לע, די שנור מיט די טאכטער. זיי האבען א טבע זיך לאנג צו לאזען בעטען, און זיינען ארויינגעקומען, ווי פון הימעל אראבגעפאלען. עס הייסט: זיי הויבען גאָר נישט אָן צו וויסען פון קיין פותר פון קיין חלום, און פרעגען זיך תם'ווואטע: וואָס מאכט מען דאָ? הויבט די מאמע אָן צו דערצעהלען, ציהען זיי „פשעטשע" די אקסלען אויף, זעצען זיך צום סוף אַנידער יעדע אין איהר ווינקעל אריין, פערקרימען די שנעבלעך, און ווילען זיך נישט „מישען".

— וואָס זיינט איהר ברוגז? — בעט זיך די מאמע און די שוויגער.

— איך בין ברוגז? — מאכט א חן'עוודיג שנעבלע יטה'לע און גיט א דרעה אוועק מיט'ן קאָפּ.

— איך בין ברוגז? — גיט הינדעלע א חן'עוודיג שמייכעלע, און א לאָק גיט זיך איהר א וואָרף איבער'ן שטערן.

און מען זיצט ווי אָנגעזאָטעלט און מען קוקט פון דערווייטען זיך צו, וואָס די מאמע מיט די יודענעס טהוען, און מען רופט זיך, הייסט עס, קיין וואָרט נישט אָן.

די מאמע דרעהט זיך, לויפט אהין און אהער און קוקט די שנור מיט די טאכטער אין די אויגען ארויין, ווי זי וואלט מורא האבען: וויים איך? גוט אזוי?

— וואָס זאָל מען די כלה אָנטהון? פרעגט די מאמע.

— וויים איך? זאָל זי זאָגען, וואַרפט הינדעלע מיט אן אויג צו יטה'לען.

— זאָג איהר, אז זי זאָל זיך פערדרעהען איהר קאָפּ — בעפעהלט יטה'לע די מאמע.

די מאמע הויבט זיך אויף פון די קאסטענס אין וועלכע זי פאקט די קליידער איין און פערלעגט די הענד ביי די באקעס:

— אהא, איך מאך דאָך שוין פיעטשע א שטיקעל שמחה!

מאכער, אז ער זאל קומען מיט'ן שמעק־פלעשעלע.

אך, די זומערדינע דאנערשטאגס ביי נאכט דארט אין ליקעל! וועז צו די 6 „יתומות", וואס איינע איז גרעסער פאר דער צווייטער, קומען אנצולויפען די שטאדט־יוננען, שניידער, שוסטער־געזעלען. זומער־נאכט נאך דער ארבייט, די נאכט איז פינסטער, די לאדען זיינען פערמאכט, און די געזעלען דרעהען זיך ארום מיט די חול־המועד־שטעקעלעך אהין און צוריק. יעדעם מאל קומט זיך צו ווייזען א יתומה פון קעלער, וואדפט א בליק, דערכאפט זי א קוש, א לעק, א טאפ פון א יונג און וועדט צוריק פערשוואנדען אין קעלער אריין...

דארט איז היימליך געווען אין די שבועות־נעכט, וועז דאס שטעד־טיל יודען פלעגען אין שוהל זיין ביים תקון, און דאס שטעדטיל ווייבער, מיידען ביי די בעקערין, פוטער־קוכענס באקען. און יונגען האבען זיך נעדרעהט, און די לבנה האט מיט א האלב אויג צוגעשיינט... און אלעס האט זיך אין דער האלב־פערטרונקענער נאכט געטונקען....

אין דעם קעלער האט מען זיך צוזאמענגענומען דאס נעבעקס צו באקען צו דער תנאים. עס זיינען אנגעקומען מוהמעס, באבעס. רחל־לאה מיט די ווארצעלעך אויף דער גאמבע — זי איז איבער אלע. זי האט מיטגעברענגט פון דער היים דעם גרויסען מערשעל מיט'ן שטויסעל און האט דריי טעג כסדר געריבען, געשטויסען און געמאלען. עס זיינען אנגעקומען צו לויפען אייניקלעך פון דער נאנצער וועלט און האבען געכאפט אוים דעם מערשעל און זיינען אנטרונען געוואדען... פון א הויכען בוידעם האט מען אראבגענומען פערשיעדענע בראט־פאנען מיט צעהנערליי פארמעלעך צו קיכלען: „מגן־דוד'ליך", פייגעלעך, קאטשקעלעך און גלאטע „האמבורגער" קיכעלעך מיט זיבען שפיטצלעך. רחל־לאה האט פון איהר קאפ אויסגעקלאהרט פער־שיעדענע אזעלכע שמאכטעם מיט שפיצלעך און קאנטען. פאר יעדער כלה, וואס זי האט פאר איהר דאס נעבעקס נעבאקען, האט זי א בעזונדער חג'דל אויסגעקלאהרט, דירעקט פאר דער כלה'ס־וועגען, לויט איהר מזל נאך.

דאס נעבעקס האט מען איינגעפאקט מיטצונעהמען „אין וועג אריין" צו דער תנאים. ר' יצחק יודעל'ס איז דורך דער צייט אין ר' יחזקאל'ס שטוב א נאנצער בעל־הבית געווארען, ער האט זיך מיט ווייב און קינד ארייננעצויגען. און חיים'ל קונצענמאכער, דאס ווייב־

צעפּ שוין אין א קוילעטש פערלענט, רויט־טויט און האָט נעבעך נישט געזוּאוסט וואו די אויגען אהינצוטהון. הינדה'לע האָט איהר אָנגעזאָגט, אין אָנגעזאָגט, ווי זי זאָל זיך פיהרען „אנשטענדיג", ווי זי זאָל דאנקען, או מען וועט איהר חתימה־געלד געבען, און ווי זי זאָל ענטפערען די מהותנת'טע, או מען וועט זי עפּעס פרעגען, און „רעה" יטה'לע האָט אלע מאָל שטעבענדיג צו הינדה'לען די אויגען אהינגעוואָרפען.

צו ווייזען זיך פאר די מחותנים האָט מען מיטגענומען די לאַווי־טשער רבי'צען, אן אלטע מוהמע, א יודענע מיט אן אָבגענאָלטען קאָפּ ווי א שעפּס, אין א קאָפּקע, און א בריוט קלייד מיט א שפּאָר קישלע פון הינטען... אוי וועה! די יודענע האָט נעטהון אהן דין. קודם־כל האָט זי אָנגענומען דאָס ווייבערישע יודעל, וואָס האָט זיך אויף מיט־גענאָפּט מיט די פוהר ווייבער, צווישען די אלטע מוהמעס, דאָס הארץ זיך צו דערכאָפען — און אראָבגעוואָרפען איהם פון וואָגען (פאר איהר איז ער נאָך געגוג מאנספּערשוין). דערנאָך האָט זי די גאנצע צייט די כלה אין אויער עפּעס איינגערוימט און אָנגעזאָגט איהר, או דאָס מיידעל נעבעך איז ווי א פלאָם פייער רויט געוואָרען פאר בושה — — דאָס ווייבערישע יודעל איז א שפּאָר שטיקעל וועג נאָך דער פוהר נאָבגעלאָפען, דערנאָך, או די לאַוויטשער רבי'צען האָט אזוי לאנג געשאָקעלט מיט איהר אָבגענאָלטע גאָמבע ביז זי איז אנדרימעלט גע־וואָרען, האָט ער זיך פון הינטען־אוים אויפגעכאפט, אריינגעשטעקט אין וואָגען אריין דאָס פיער־קאנטיגע, געקנייטשטע שבת'דיגע צילינ־דריל און אָנהאלטענדיג זיך אין די ליסטען פון וואָגען, איז ער איינגעדרימעלט געוואָרען, און דאָס צילינדריל האָט די לאַוויטשער רבי'צען אויף אלעם צוגעשאָקעלט...

אזוי זיינען די פוהרען אָנגעקומען צופאָהרען צו דער קרעטשמע.

די יודישע קרעטשמע איז געשטאנען צווישען צווייי וועגען, וואָס שיידען זיך און נעהען אָב אין פערשיעדענע צווייי שטעדט פון צווייי גובערניעס, וואָס אין יעדער פון זיי געפינט זיך א רבי. חסידים מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, מיט די שטעקלעך אין די הענד טהיי־לען זיך אָב, און נעהען צווישען די גרינע גרעזער אין די צווייי וועג־גען, און שיסען זיך אריבער שטיינער פון איין וועג צום צווייטען. אורחים, די וואָס נעהען אין די מדינות, קומען אָן פון בייד זייטען

אין א שעהנעם פריהמאָרגען האָט מען די פוהר געשפּאַנט, אין דאָרף געפֿאָהרען, אין וועלכען עס האָבען געוואָלט זיין די תנאָים אין מיטען וועג.

נאָטע האָט אויגעציערט די פערד, איינגעבונדען זיי בלויע און רויטע סטענגעל־אָך אין די געפּלאָכטענע האָר אויף די רוקענס, ארונטער־געבונדען די ווייד׳ען. הינטער די שטאָדט האָט ער א האָלבען בוים אָבגעבראָכען און ארום די פוהר מיט בלעטער בעפּוצט, אז עס זאָל שעהן אויסקוקען.

אויף דעם ערשטען וואָגען זיינען געזעסען די מאַנספּערשוינען. דער רב מיט ר׳ יחזקאל׳ן, עזור און לייבי׳ל, ר׳ יצחק יודע׳ס מיט ר׳ שמעיה׳ן, אן אלטער שמש פון רבי׳ן, וואָס טראָגט דעם רבי׳נס איבערגענאַנגענע קליידער, נאָהענטע און ווייטע קרובים, אין סאַמעט־היט, געהויבערט, ווי חול־המועד, סאַמע ציגארן. אויף די אנדערע וועגען זיינען געזעסען די ווייבער מיט׳ן געבעקס און „אָנגרייטעבטם". ביי דער כלה פון ביידע זייטען הינדה׳לע און יטה׳לע; ביידע עפּעס אָנגעטהון אין אזעלכע מיני רונדיגע, קליינע קאפּעלושל־אָך, געפּלאָכטען פון שווארצע שטרוי און בעפּוצט מיט שווארצע קארָנקעס, „ארויפגעזעצט" אויף די שפּיץ קעפּ און אזעלכע מיני פערערען, עפּעס גלגולים פון אמאָליגע פארצייטישע מאָדעס... הינדה׳לע האָט די לאָקען פון שייטעל אויסגעפּרעסט און אויסגעלאָקט „פּאָ וואַרשאַווסקו", פער־וואָרפען אין דריי שפּיצען אויפ׳ן הויכען, גלאַנצענדיגען שטערן. מיט די גאָלדענע אויריגען, און היינטמאָדישע קייטלאָך מיט די קאָליעס אויף די העלזער — מתנות פון זייער כלה־צייט, וועו מען האָט זיי געהאָט געפיהרט „אין מיטען וועג", האָבען זיי זיך דערמאָהנט אין זייער צייט — און האָבען מיט די קעפּ צוגעשאָקעלט... די מחותנת׳טע מלכה׳לע איז געזעסען צווישען די מוהמעס, וועלכע אין די בלויע, שבת׳דיגע, זיידענע הויבען מיט די בענדער אין די טערקישע שאָלען זיינען געזעסען שטיל; די דארע פערליגטע ליפען אריבערגעצויגען איבער די נישט צייטיגע זשיאָסלעס און האָבען פאר גרויס גדולה א וואַרט מורא געהאט אויסצורעדען. און די מחותנת׳טע מיט א פולער שירץ לעקאָך האָט זיי יעדעס מאָל פערשטופט מיט עפּעס אנדערש די מיילער. און די כלה, די כלה אליין, איז זיך געזעסען צווישען יטה׳לען און הינדה׳לען, שוין אין א היינט־מאָדישען קאפּילוש און די

פערדלעך, אויף דעם געשפּאנעכטס, אויף די וועגען, ליגט אויסגע־
גאָסען בעזונדערע חנדליך, שמאָטעלעך פון די פערשיעדענע שטעדט...
אויף דער שוועל פון דער קרעטשמע זיצט א ליטוואק, עפעס א מאָדנער
יוד, מיט אזא העמדעל, אין א קורצען ראָק, וואָס זעהט דאָך אוים ווי
א לאַנגע קאַפּאָטע אין א הוט מיט א הויכע דענגע. עס איז א זומער־
דיגע היץ — און דאָך טראָגט ער א פּאָר טיעפּע קאַלאָשען, — אַנגע־
קומען פון גאַנץ ווייט, דאָ אָבגעשטייגט אויסצורוהען זיך און איבער־
צוגעבט־גען אין ער „דערצעהלט" די יודען, וואָס טהוט זיך ערגעץ־וואו
גאַנץ ווייט, העט, העט אין דער ליטע מיט אחינו בני ישראל. ווי
אחינו בני ישראל לעבען אָב אין דחקות און נויט. און אזא למדן
איז ער, דער „ליטוואק"! רעדט לשון־קודש ווי א וואסער, נאָר ער
רעדט אזוי ליטווויש: „וואָס?" „וואו". יודען האָבען דרך־ארץ פּאָר
איהם, קרעכצען: „וואָס רעז, מיר קענען?"... נאָר אין הארץ גלויבען
זיי איהם עפּעס נישט, א „ליטוואק", באַלד, באַלד וועט ער זיי אָב־
געבאַרען. און ער רעדט דאָך מיט זיי אזוי ווייך, און אזוי פרום איז
ער, אזוי לאַנג געשטאַנען שמונה־עשרה ביי מנחה, נאָר געשאָקעלט האָט
ער זיך נישט... און ווער ווייס וואָס ער טראָגט הינטער'ן הארץ....

עס בעווייזט זיך פלוצלונג א וואַלקען קאַרזש אויפגעהענדיג פון
בייד ע זייטען וועג און לענט זיך געדיכט איבער די פעלדער. דער
וואַלקען קאַרזש קומט נעהענטער אָן, לויפט פאַראויס, באַלד צוריסט
ער זיך אויף שטיקלעך. עס הערט זיך א קנאַלען פון בייטשען. באַלד
בערבאָהרט מען פּאָר דער קרעטשמע: פוהרען אָנגעשטאָפּט מיט
מחותנים מיט סאַמעט בראַנווין היט, מחותנת'טעס אין בריטע
קלייַדער, מיט בראַנפען און לעקעך. מען איז אראָב פון די וועגען.
דאָרט אויף חתן'ס צד, עפּעס מאָדנע יודען, פון אן אַנדער מדינה.
מיט לאַנגע און קורצע בערד. דאָרט אויף זייער צד איז אויך דאָ א
הויכער, הויכער יוד, א מין ר' יצחק יודעל'ס, מיט א שמאָלע, לאַנגע
בארד, און שמאָלע, לאַנגע הענד, וואָס שטופען אלע אָב, און ער איבער־
שרייט אלע. מען האָט זיך שלום־עליכם אָבגענעבען, די מחותנת'טעס
דאָם ערשטע מאָל זיך געזעהן און דאָם ערשטע מאָל זיך געקושט. די
לאַוויטשער רבי'צען האָט אלעמען געדוצט, און באַלד אלעמען אויפ'ן
אָרט מוסר געזאָגט.

די פוהרמאַנעס האָבען די פערד אויסגעשפּאַנט, די פערד אָבראָפּ

וועג פון פערשיעדענע שטערט און שטייגען אָב אין קרעטשמע אויף נאכט־לעגער. אין דעם „טראקט" איז דאָ א בעזונדער שטיבל פאר זיי, וואָס אין דעם שטיבל געפינען זיך וואנצען און אנדערע קליינע ווערימלעך... פון פערשיעדענע מדינות. דאָרט טרעפט מען זיך פון רייסען און זאמאָש און די אורחים דערצעהלען מעשיות, וואָס האָט זיך מיט זיי געטראָפען אין זייער וואנדלערען. די בעלי־עגלות מיט די לאנגע, געדיכטע, קאָלטענעוואטע בערד, וואָס זיינען בעוואקסען און פערהילען אין זיך דאָס נאנצע פנים, מיט די פיפקעלעך אין מויל, די — וואָס זיינען איינגעהילט אין די דיקע באָנדעס, אין די גרויסע שאָפען־פעלצען מיט די גרויסע קעלנער, און פיהרען די גרויסע וועגען מיט קאלך און נאפט, סמאָלע און זשענעכץ; די וועגען מיט די גרויסע שטאלקאטשען, וואָס פלאקערען זיך פאָהרענדיג ביי נאכט און זאגען אָן פון דער־ווייטען — שטעלען זיך דאָרט אָב אין דער קרעטשמע אונטערפאשען. דאָרט טרעפען זיך יודען פון פערשיעדענע נענענדען, פון פערשיעדענע מדינות, און דערצעהלען וואָס ס'טהוט זיך ביי זיי אין לאנד, וואָס עס הערט זיך מיט יודען, און ווי ס'געהט דאָרט אחינו בני ישראל.

עס איז פארנאכט. דער הימל איז צוהאקט אויף טויזענדער שטיקלעך. ווייסע פליסטערענדיגע וואלקענדלעך מיט בלויע, העלע אינזלען שווימען ארום אין העלען גליהענדען ים. און דער ים, וואָס נעהט אונטער אין א רויט געשטאלט, פליסט אָב אין מערב זייט. פאר דער קרעטשמע שטעהען פוהרען, הויבע וועגען מיט בוידלעך, אָנגעלאָדען מיט פעק סחורה אזש די אקסען ברעכען זיך אונטער די רעדער. יודלעך פיהרען איבער סחורה פון איין מדינה אין דער צווייטער אריין. די פערדלעך זיינען אויסגעשפאנט, פאשען זיך און קלעהרען גוט אריין אין דער גרויסער קאָרעטע, וועלבע שטעהט פאר זיי, ווי זיי וואלטען נעקלעהרט, פון וואנען כחות צו נעהמען די סחורות איבערצופיהרען. יודען זיינען איין פאָלק פון איין נאָט, און אלע וואר־טען אויף איין משיח'ן, נאָר יעדעס שטעדטיל האָט איהר טעם, איהר מיין, בעסער געזאָגט, איהר חנ'דיל, וועלכעס זי ניסט עס אוים אויף איהרע איינוואָהנער. אָט לינען דאָ גלייבע יודען אויסנעצוינען און שלאָפען און וואָרימען זיך אין די זונ'ס לעצטע שטראהלען, און דער קאָרוש, וואָס נעהט אויף פון וועג בעדעקט זיי גלייך צו, און אויף די

געזאגט א מפולפל'דיג פשט'על מיט בקיאות, אויסגעמישט איין גמרא מיט דער צווייטער, און איינס־וועגס פערענטפערט א הארבען רמב"ם. דא און דארט אנגעטשעפעט א פני־יהושע, מיט א מאל האט ער זיי ביידע אוועקגעווארפען און געפרעגט א קשיא: „חלב מנין דשרי"? און אויסגעמישט שחיטת־חוץ מיט אבר מן החי. ר' יצחק יודעל'ס האט איהם אלץ געוואלט כאפען אויף דער „וועגטקע". ער האט זיך ארויסגעדרעהט, זיך נישט געלאזט, געוואלפען, געפאלען און שטענדיג געבליבען שטעהן אויף די פיס.

מיט א מאל גיט זיך דער רב א מיש ארויין מיט א גמרא און הייסט דעם חתן זאגען א שטיקעל „אויפ'ן ארט", בלויזע גמרא מיט רש"י. אברהמ'ל, דאם בחור'ל, הויבט אן צו זאגען, נאר אין דעם גיט א לויף צו ר' אשר ישכר'ס, דער הויכער, הויכער יוד, דעם יונגעל'ס מלמד, און גיט איהם א נעהם אוועק פון דער גמרא: „קיין פרעמדע דארפען מיר נישט", גיט ער א געשריי צום רב. ר' יצחק יודעל'ס קוועלם, עוזר'ל האלט מיט זייער צד. ר' יחזקאל וויל זיך ארויינ־מישען, נאר ער האט דרך־ארץ פאר יודען למדנים. דער רב בלייבט שטעהן, עם ווערט א גערודער, מען קריענט זיך, און אלע ווערען פערהוילט אין קלאמבען רויך פון ציגארען, פון ליולקעם טאבאק, וואס האבען אנגעפילט דאם שטיבעל, און די קלאמבען רויך האבען אנגעפילט דעם אפענעם פענסטער, אין גאט'ס שמעקעריגען שטח ארויין...

אין אווינקעל שטוב זיינען געזעסען די צוויי אלטע בעלי־בתים, ר' יחזקאל און „דער מחותן" ר' חיים ראזענקראנץ. די צוויי אלטע גרויע קעפ, די צוויי אלטע גרויע בערד האבען געהערט ווי יודען חסידים קריענען זיך איבער גאט'ס תורה. הסידים האלטען פאר ס'זייערע, איינער פאר'ן צווייטען. געהערען צו איין דאך, יודען האבען עפעס שותפות — אט זייערע קינדער, זייער עזר'ל, ווי ער מישט זיך. און דאם בחור'ל, דער חתן, ווי עס שיט זיך איהם פערל פון מויל, דברי־תורה; ער מישט זיך מיט זיי, שפארט זיך מיט יודען מיט גרויע בערד, און קומט זיי ביי. ביי דעם אלטען ר' יחזקאל'ן אין די אויגען ווייזען זיך טרערהרען. דאם אלטע פערטריקענטע הארץ ווערט עפעס אנגעפילט מיט ליעבע, נייע געפיהלען, ער נעהמט זיך צום מחותן:

איינגעשיט, די הענד צולענט אויף די באקעם, און האבען זיך מיט גאוה פון איין צד צום צווייטען אריבערגעקוקט, און „גוטע ווערטלעך" און „גלייכע ווערטלעך" זיך אריבערגעשיקט, גאר נישט, גלאט אזוי „שלום־עליכם" אבנגעבען זיך.

די מחותנים זיינען אין דער שטוב אריין.

אין שטוב מיט זעהר א ניערריגען באלקען, מיט קליינע פענסטערלעך הויך ביים באלקען זיינען נעווען די מאנספערשוינען. איבער דער שטוב האט זיך ארויף און אראב געדרעהט ר' מרדכי קאנסקע־ווא־ליער'ס בחור'ל אברהמ'ל. ער איז דורך דער צייט העכער געווא־סען, מיט א פאר שפראצענדיג שוואַרצע באקען־בערד, אין אן אט־לעסען קאפאטעלע מיט א זיידען גארטעלע, א שוואַרץ־חן'עוודיגער, עם שניידט זיך אויס א צווייטער טאטע. צוויי לאנגע שוואַרצע גע־קרייזטע פאות'לעך. מען האט איהם שלום־עליכם אבגענעבען. ר' יצחק יודעל'ס איז צו איהם און האט מיט'ן נערעדט שוין ווי מיט א דערוואקסענעם יונגען־מאן. דער בעל־הקרעטשמע, וואס האט זיך לכבוד די מחותנים די הויכע, גרויסע, פערראסטע שטיוועל אנגע־טהון, וואס ליגען א נאנצען זומער פערוואַרפען אין קאלטען קעלער — האט צוויי גרויסע ליכט אויפ'ן נעדעקטען טיש אנידערגעשטעלט און איז ארויס. מחותנים האבען זיך אנגעהויבען צו בעקענען. ביי די מאנספערשוינען נעהט עס איינס, צוויי, מען ניט זיך די הענד, שלום־עליכם, און אן עלטערער זאגט דעם יונגערען „דו". און וויעדער ארום, זיי זיינען דאך „משלנו", ר' מרדכי קאנסקער רבי'נס א חסיד (האט דאך דער רבי ר' שמעיה'ן נעשיקט). דער למדנישער עולם איז באלד ארויס אין א שארפען שמועס פון לערנען. ר' יצחק יודעל'ס האט זיך מיט יענעם הויכען יור, דעם חתן'ס מלמד שוין ביי די בערד נעהאלטען און איינער דעם אנדערען נענעבען עפעם צו פערשטעהן. מען האט זיך נעזידעלט און מיט ציגארען איינער דעם אנדערען מכבד נעווען. דער רב האט אויך זיך אריינגעמישט, נאר ער האט זיי נישט נעקענט נאכאייל'ען. חסידים האבען איהם דורכגעלאזט, אוועקגעמאכט מיט דער האנד. דערווייל איז אנגעקומען עזור'ל און האט אויך אן אויער אונטערגעשטעקט און מיט דעם שטערן נעקנייטשט און יעדעם מאהל מסכים נעווען, די אויגען פארמאכט: יא, יא, עס איז דאך אזוי....

מען האט זיך נענומען דעם חתן צו פערהערען. דער חתן האט

קישעלע פון הינטען האָט איהר נאָכגעשריען: „בין איך מיר די לאָ־ווישטשער רבי'צין!" נאָר אזוי שטיל איז געווען צווישען די ווייבער, אלע פערמאכט די פיסקער, ווי זיי וואָלטען געוואָרט, אז ס'זאל ווער קומען פון דרויסען און זאָל פלוצים א שויב אויסהאקען... נאָר, מען ווייסט נישט ווי ארום ס'איז געוואָרען, האָט מען אָנגעהויבען צו שמועסען אָבגעהאקטע ווערטער, פון צייט צו צייט האָט יערע פון זיי א „דייטש" ווארט אריינגעוואָרפען, צו ווייזען זיך... און פון דער צווייטער שטוב האָט זיך געהערט „זיין קול", אין מיטען איבערגעהאקט פון ר' יצחק יודעל'ס, די כלה איז רויט געוואָרען און דאָס הארץ האָט איהר אזוי געקלאפט... און הינדעלע מיט די לאקען האָט זיך געזעצט נענאיבער איהר און האָט זיך, אויף בעל־הבתישען ארט, אבגע־עטהעמט, געבלאזען פון זיך און געבאמבעלט מיט די גאלדענע קייט אויפ'ן האלז.

דאָרט אין זייער צד איז אויך געווען — איך זאל אזוי לעבען! — אויך א „הינדעלע" מיט א „איטעלען" — צוויי שניר. זייער הינדעלע איז א הויכע, מיט א שווארצליך־אָבנעברענט געזיכט, טראָנט א טשע־פעק, און ביז'ן רוקען אריין געגאָלטע האָהר, און א לאנגע שערענגע פערל אויפ'ן טשעפעק. א יודענע — א קאָזעק! לאזט זיך נישט פון קיינעם, חנפ'עט זיך צו צו דער שוויגער און רעדט: „יאָ", „ביי אונז אין ווארכשע". און זייער „איטעלע" איז א דיניטשקע, אן איידעלע, מיט א שמאָל, דין, קורץ געזעל, וואָס גלאנצט און ציהט זיך ברוגז'דיג, אויפ'ן האלדז א לאנגע קאָראנקאָווע פריזקע, און א דין, לייכט שייטל מיט א שרונד און א ווייס אטלעסען שאלעבל איבער'ן רוקען, מיט א ווייס וועסטעלע פון פראָנט און „שפרעכט": „איכע", „ביי פאטער, מוטער צו הויזע האָט מען געשפייזט פיטער־קוכען מיט קאפע", און יעדעס מאָל, וועז די צווייטע האָט איהר „אויפ'ן פוס אָנגעטרעטען", איז זי צו דער שוויגער־מוטער צו און האָט אָנגעהויבען צו ווייגען: „איכע וועל נאָך הויזע!" די מוטער'ס מילך נאָך אויף די ליפען, א יונג קעלבעלע, ערשט פון דער מאמעס ברוסט אוועקגענומען.

האָט די „הינדעלע" אריבערגעקוקט מיט שטאָלץ צו יענער „הינדעלע" אזוי א ביסעל פון דער הויך, „איין אינדיק צום צוויי־טען", און האָט איהר מיט'ן בליק נעגעבען אָנצוגעהערען ווער זי

— נו, מחותן, אז גאָט האָט אונז מזכה געווען... מיר קענען נישט, — קענען דערפאר אונזערע קינדער. און צווייי אלטע בערד צוקושען זיך אין א טונקעל ווינקעל...

און דאָ ווערט וואָס א מאָל מעהר די שטוב פערטרונקען אין רויך, וואָס שטייגט אויף פון געדיכטע בערד, פון געדיכטע וואָנצעס, און נעהמט דאָס שטיבעל אויף. סאָמעט־היט, שטרייַמלען וואַרפען זיך אין רויך אהין און צוריק. די צווייי פלאָמען פון דער ליכט וואַרפען עפעס א נגידיש־חסידישען גלאַנץ און מען הערט ווי יודען שפּארען זיך, און דעם חתן׳ס קול קלינגט ווי א געלעכל און שיט מיט תורה, שפּארט אלע איבער. ר׳ יחזקאל האָט נחת: זיין איידעם וועט עם זיין, הינטער זיין דאָך וועט זיך הערען דאָס קול התורה. געהט ער צו ר׳ מרדכי קאָנסקע וואָליער, נעהמט איהם האלב ארום, און האלב האלט ער זיך צוריק מיט דרך־ארץ:

— מחותן ר׳ מרדכי, איך ווייל פון אייך אבקויפען אייער בחור׳ל, וויפיעל איהר וועט פון מיר וועלען, און דער אלטער יוד וויינט מיט היסע טרעהרען פאר גדולה.

די מחותנים זיינען ארויס אין נערטעל אריין אבשמועסען מכח נדן.

אין דער צווייטער שטוב, דאָרט וואו דער קארטשמער מיט דער קארטשמערין שלאָפען, האָבען זיך די וויבער צוזאַמענגענומען. די וועגד זיינען געווען בעהאָנגען מיט בילדער, אלטע סאָלדאטען און נערעלען און נאפּאָלעאָן איז אויך דאָ געווען אין איינעם מיט א יוד עפעס מיט א פרעמד היטעל — א פעטער פון א פרעמד לאנד, און איבער די פענסטער האָבען גארדינקעלעך געהאנגען מיט גרינס אריינגעשטעקט נאָך פון שבועות.

די כלה נאכ׳ן אבוואשען און פערקעמען די האָהר און נאָבדעם, ווי מען האָט איהר דאָס נייע קלייד אנגעטהון מיט די „פראנצענלעך", האָט מען זי אויבען־אָן אנידערגעזעצט: זיץ און שוויג! ארום איהר איז דער עולם וויבער נעזעסען שטיל אויף די שטוהלען, קיינע האָט זיך נישט נעוואגט קיין וואָרט אנצורופען, איינע האָט נעוואַרט אויף דער צווייטער, און אז איינע האָט אבנעהומסט און איהר קול האָט אבנעהילכט, איז זי רויט געווארען. נאָר די לאָווישער רבי׳צען האָט זיך איבער דער שטוב נעדרעהט, די הענד פערלענט, און איהר שפּאר

נעמאכט, און „אונזער" הינדעלע האָט זיך געשליפען דאָס מיילכעל אויף יענער מיט אזא לשון:

— כ'וויים נישט, כ'לעבען, געקומען פון דער שוואַרצער יאָהר און נעהען די כלה פערהערען, ווי מען וואָלט די כלה אויפ'ן מארק גע־פיהרט — און זי האָט א נאָנדליכען דרעה מיט'ן נעזעל צונעגעבען.

— ביי טאַטע, מאַמעלע אין „ווארכשע" — האָט יעדע געדריקט מיט איהר צונג, — פיהרט מען זיך אזוי.

האָט זיך די „איבע" נעמוזט דערמאָהנען אין איהר כלה־צייט און איז פאַר דער כלה ארויס מיט א געווויין (אזא טבע האָט זי שוין, באַלד ווייניט זי), און איז אויף די כלה'ס האלז ארויפנעפאַלען און זי אָנגעהויבען צו קושען, צו האַלזען.

איז אריינגעקומען דער „מחותן" ר' יחזקאל:

— נו, ווייבער, קריגט אייך נישט, זאָל מען צוזאַמענפיהרען חתן־כלה אויב זיי געפעלען זיך. האָט זיך אפילו די לאַוויטשער רבי'צען אריינגעמישט און נישט צוגעלאָזט, האָט זיך אָבער עווז'ל איינגעשפּארט און נעזאָגט, אז „די היינטיגע וועלט פערלאַנגט עס דורכאויס", און וועגדעניג זיך צו די „איבע", האָט ער צו איהר האַלב־דייטשמעריש „געשפּראַכען":

— זי מוזען עס וויסען גענוי, וואָס דען די בהמות! — האָט ער נעוויזען אויף די מחותנים...

זיינען אַלע ווייבער ארוים פון שטוב, און מען האָט די כלה אַליין נעלאָזט זיצענדיג אין א ווינקעלע רויט־טויט און האָט פאַר הרפה און בושה די אויגען פון דר'ערד נישט נעקענט דערהייבען. נאָר די „איבע" האָט זי נעקושט, נעהאַלזט און נעוויינט, ווי מען וואָלט זי חלילה צו דער שחיטה נעפיהרט: אז זי איינע ווייסט און פיהלט, וואָס די כלה שפירט יעצט אין הארץ... אפשר האָט זי זיך דערמאָהנט פון איהר „זעהענעם" און בעווויינט די צייט...

האָט די מחותנת'טע דעם חתן אריינגעפיהרט, און דער בחור בלאָם ווי די וואַנד, די פּאות האָבען זיך בעוועגט איבער די בלייבע באַקען און האָט זיך אָנגעהאַלטען אין די מאַמעס הענד. די מאַמע האָט איהם צום מיידעל צוגעפיהרט: „דאָס וועט זיין דיין כלה, זעה אויב זי נעפעהלט דיר?", און איז פלינק פון שטוב ארוים, זיי אַליין איבערלאָזענדיג.

די קינדער זיינען געשטאַנען, אזוי ווי מען וואָלט זיי ביידע

איז: „ר' יחזקאל נאַמבינער'ס טאַכטער", — אויסגעקוקט נאָר ביז יענע וועט איהר אַבענטפערען, וואָלט דאָ אַרויסגעקומען א חתונה, זאָל איין נאַט אויסהיטען! ! האָט זיך אַבער יענע „הינדעלע" צוגעראוקט צו דער שוויגער (כדי די שוועגערין די גאַל אַבצודרייקען) און אַנגעהויבען צו רערען מיט די ליעב־חן'עוודינע ריידעלעך און די שוויגער, די מחותנת'טע, האָט נאָר געפרענעלט זיך אין פוטער פאר נחת.... האָט זיך די „איבע" צוגעשאַרט צו דער כלה, און האָט נערעדט מיט דער כלה אין דער שטיל ווי א ליעבע שוועסטער, און האָט זיך נעקושט מיט איהר, און פערצאַלט איהר ווי זיי וועלען זיך ליעבען, ווען זיי וועלען שוועגערינס זיין — האָט עס ווייטער יענע שנור, די „ווארכשווער'ן" פערדראָסען, וואָס די „איבע" האָט די נאַנצע כלה צוגענומען, האָט זי זיך געגעבען א שאַר צו דער כלה, און נערעדט צו איהר מיט א ליעבליך שמייכעלע, ווי זיי וועלען זיך ליעבען, אז זיי וועלען שוועגערינס ווערען — — — אז די „איבע" זאָל דערווייל די גאַל פלאַצען.

און אונזער „הינדעלע" און אונזער „יטה'לע" זיינען זיך געזעסען שטיל אויף זייערע שטוהלען און האָבען נעדרעהט מיט די מיילבלעך, די ליפעלעך בעלעקט, — און נישט געוואָלט זיך „מישען"...

איז אריינגעקומען עזור'ל, דעם סאַמעט־הוט ארויפגעדרוקט ביז'ן האַלבען קאָפּ, א ביסעל אויפגעדרויסט, די הענד אין די קעשענעס:

— וואָס זיצט איהר אזוי ווי די אַנגעלאַדענע, נו, מחותנת'טע, האָט איהר פערהערט די כלה?

איז צוגעגאַנגען „יענע הינדעלע" (די שוואַרצליבע), מיט א פערקניפטען קנויל פאָדעם און זי האָט נענעבען די כלה אויפצורופּאַנטערן, „לאַמיר זעהן, וואָס די כלה קען?", האָט זי זיך אַנגערופען און האָט די כלה געפרענט פערשיעדענע פראַגעס. די כלה האָט אַבגענטפערט, און די הינדעלע האָט דעם „טשעפיק" אין דער הויך געוואַרפען, נאַכקלעהרענדיג, וואָס האָט די כלה געזאַגט. און די כלה איז נעבעך רויט געוואָרען און דאָס הארץ האָט איהר געקלאַפּט...

האָט עס אונזער „הינדעלען" און אונזער „יטה'לען" נישט גע־פעלען: מען נעהט זי פערהערט. עפעס פון די שוואַרצע יאָהר נע־קומען און מען פערהערט די כלה! האָט זיך אין ביידע דאָס משפחה־בלוט ערוועקט און עפעס, ווי אומגערען, האָט מען צווישען זיך שלום

פּאָטע און נעצופּט איהם. די מחותנת'טעס זיינען ערנעץ ווּאו פּער־פּאַלען נעווּאָרען און מען האָט זיי באין אופן נישט נעקענט נעפּינען. און דאָ האָט מען נעשריגען: לעקעך! בראָנפּען! און זיי האַלטען זיך אין איין קושען — קושען און האַלזען. עוזר'ל האָט זיך אריינגע־כאָפּט צוווישען די נשים און שטאַרק זיך נע'חבר'ט מיט דער „איכע", און האָט מיט איהר דייטשעריש „נעשפּראָכען" „פון דער היינטיגער וועלט"... און דאָס ווייבערישע יודעל, אָך, דאָס נעקניטשטע ציליע־דעריל האָט נאָר אין נאָנצען אויפּנעלעבט, ווי פון דער ערד איז ער ארויסנעשוואומען, ער האָט שלום נעמאַכט מיט לאַוויטשער רבי'צען און חבר'ט זיך מיט יענע מחותנת'טעס, זאָגט גליק־וועלעך, נאָר פּאַר „יענע הינדעלע" מיט'ן פּעדעריל אויפ'ן טשעפּיק האָט ער מורא, ווי פּאַר פּייער, און האַלט זיך פון איהר פון דער־ווייטען... און פון דער קיך טאַנצט אריין די אַלטע רחל־לאה אקענען די כלה מיט א טעלער טאָרט און נעבעקס:

„נישט קיין נעבעטענע,
אַליין נעקומען,
כאָטש אן אָריגע, —
פּאָרט א מוהמע...

די נאָכט איז נאָך נעלענען איבער דאָרף און פעלד, און איבער די נאַנצע וועלט איז איין לבנה אויף־נעווען און נעשפּיעלט זיך צווישען די וואָלקען. פּאַר די קרעטשמע זיינען נאָך די פוהרען נעשטאַנען מיט די שטאָלקאטשען, וואָס האָבען נעפּלאָקערט אין דער נאָכט אויף די פוהרען פון די מחותנים, מען האָט נאָך אריבערגערעדט פון איין פוהר אין דער צווייטער, יודען פערענטפערען נאָך די לעצטע רמב"ם, ווייבער האָבען אריבערגעשיקט גריסען אַלטע באָבעס, אַלטע מוהמעס, און די נאַנצע משפּחה. די קנאַלען פון די בייטשען האָבען אין דער שטילער נאָכט זיך נעהערט און זייער עכא האָט ווייט און בריים אָבגעקנאַלט. און די פוהרען זיינען זיך צופּאָהרען, טהייל אויפ'ן לינקען וועג, טהייל אויפ'ן רעכטען וועג.

ביי די פוהרען, וואָס זיינען אָב אויפ'ן וועג לינקס, איז אן אָרט נעווען ניט בעזעסען. עס האָט דאָרט ווער נעפּעהלט — עס איז נעווען

אבנעשמיסען, מורא האבענדיג זיך פון ארט אוועקצוריהרען. דער בחור איז געווען צומישט און נישט געוואוסט וואו ער זאל די הענד אהינטהון. זי איז געשטאנען ביים פענסטער, נאהענט נעבען איהם, האט געהערט ווי זיין הארץ קלאפט, און האט אויף איהם עפעס זעהר גרויס רחמנות געקריגען... זי האט פאמעליך די אויגען אויפגעהויבען און האט איהם אנגעקוקט, און האט זיי שוין נישט געקענט אוועק־נעהמען. האט זי עפעס געוואלט זאגען, נאר זי האט פערגעסען וואס...

נאר געוואלט האבען זיי ביידע, אז זיי זאלען שטעהן אזוי, נישט רעדענדיג, נאר נישט, נישט קוקענדיג — און עס זאל קיינער, קיינער נישט זיין... נישט קוקען...

זיינען אריינגעקומען די פאמעס, און מען האט די קינדער גע־פרעגט: „געפעלען זיך?" און מען האט אין די הענד געפאטשט: „געפעלען, געפעלען!"

זיינען געוואקרען די וויבער גאנץ גרויס מחותנת'טעס צווישען זיך און האבען זיך אנגעהויבען הערצליך צו קושען און איבערצובעטען זיך, און די „יאך" האט פאר דער כלה דעם חתן אנגעהויבען אבצו־לויבען, און די „איבע" האט זיך אין די כלה בעהאפטען: „מיר ווערדען שוועסטערן ווערען, אויף אימער און אייביג אמן".

האט דער רב מיט ר' יצחק יודעל'ס אריינגעבראכט א גרויס פאפיער, און מען האט די כלה געגעבען אונטערצושרייבען. די כלה האט איהר נאמען מיט מזל אונטערגעשריעבען. האט איהר דער מחותן, ר' מרדכי קאנספקא וואליער, געגעבען א גאלדענע, לאנגע קייט מיט א „קאליע" „חתימה־גע־לד" — האט די כלה צוגענומען און גע־זאגט „א שהנעם דאנק" און דעם מחותן געגעבען א קוש אין האנד.

האט די לאווויטשער רבי'צען געכאפט א גאנצען סטויג טעלער און אויף דר'ערד געגעבען א טראסק: „מזל־טוב! מזל־טוב!

און די „הינדעלעך" און די „יטה'לעך" זיינען צו איינע צו דער צווייטע און האבען די שנעבעלעך אויסגעשטעקט, די שנעבעלעך, וואס טהוען א גאנץ יאהר פון זיך שוועבעל און פעך שיטען, און האבען זיך הערצליך צוקושט: מזל־טוב! מזל־טוב!

ר' יחזקאל האט זיך צואוויינט ווי א קליין קינד, און ווען ער וואלט זיך נישט פאר חסידים געשעהמט, וואלט ער זיך מיט זיין אלטע צוקושט, האט ער געכאפט ר' חיים דעם מחותן ביי די קא־

VII.

פרייטאג אין שטעדטעל

זומערדיגע פרייטאגס־נאכמיטאג!

חדר־יונגלעך זאגען אב די הפטורה, זיינען מעביר די סדרה און נעהען אהיים מיט די סדורים׳לעך, חומשים און מיט די גמרות, אויף מאָרגען צום פערהער. נעקומען אהיים, שלעפט מען ארויס יאגדעס. די מאמע גיט דעם יאגדע־סטאָניק און מען שמירט זיך דאָס נאנצע פנים איין. מען נגב׳עט ארויס פון קעלער א פּאָר מעהרען. די מאמע נעהמט צו די שטיוועל מיט די רעקלעך און שליסט זיי איין אין קאס־טען, אויף מאָרגען צום דאווענען. נאָר באָרוועס און האלב־נאקעט האָלא אין נאס ארויין, הינטער דעם שוהל־פלאץ, — דאָרט וואָרט שוין חברה. מיט פּעק שטיינער לויפט מען אויפ׳ן מארק און מען צוטרייבט דעם בעקער׳ס טויבען, וואָס פליהען איבער׳ן מארק ארום, און דער בעקער לויפט ארויס יאגען, כאפט מען די פים אין מען מאכט פליטה...

דאָס שטעדטל, וואָס איז אבגעברענט נעוואָרען, איז האלב׳ס צו־נעלאטעוועט. דאָ און דאָרט זעהט מען חורבות, ארומנעקלאפט מיט האלב־אבגעברענטע ברעטער. יעדענס רשות איז בעזונדער אין א צוים איינגעצוימט. דאָ און דאָרט זיינען אבגעלענטע קלעצער און ברעטער. נוים שטעהען און ארבייטען, יונגלעך קריכען ארוים און שפרינגען, און הוידען זיך אויף די ברעטער. ביי דער נעבי זיצען יודען, לוידיג־נע־הערס, אהן־פרנסה׳דינע, קוקען ווי די נוים ארבייטען און גיבען עצות, ווי מען דארף מאכען די פענסטערליך, די טהירען. יוהען שפּאָרען זיך איבער די נעביידעס און די נוים מאכען פון זיי חוזק. אויפ׳ן מארק זיינען שוין דאָ נרינע עפעליך, שעהנע באָרנעליך — א פּאָר א צווייער. א יונגל בלאָזט אין א נאָרנעל פון א נע׳שחט׳ענע קאטשקע, און חברה נאָך איהם הרר... הרר... עס לויפט פּאָרבי א מיידעל אין בית־

דער חתן, וואָס איז מיטגעפֿהרען מיט די מחותנים צו גאסט אויף שבת נחמו.

אויף דעם לעצטען וואָגען צווישען די וויבער איז די אלטע מוהמע רחל־לאה געזעסען, זי האָט א ביסעל צופיעל געטרונקען, די הייטלעך האָבען זיך איהר שווער איבער די אויגען געצויגען, און די דינע, אלטע ליפען האָבען נאָך האלב פון שלאָף געברומט:

„נישט קיין געבעטנע,
אליין געקומען,
כאָטש אן אָרימע, —
פֿאָרט א מוהמע...

פערד אויס און רייט מיט זיי איבער'ן נעסעל צום וואסער אראָב, און ר' יחזקאל זעצט זיך פאר דער טהיר, און בעט אין האַרצען, אז נאָט זאָל איהם צושיקען א יוד אויף שבת.

אלעס אין דער נאם איז פרייטאָג'דיג. די הימלען ציהען זיך אזוי לאנג און בריט אוועק; ציהען זיך, אום ערגעץ וואו אויף שבת אהיים צו קומען. וואָס ווייטער, ווייזען זיך אלץ מעהר יודען אין אטלעסענע קאפאטעס, אין שיך אין זאקען. יונגלעך אין אטלעס און אין זיידענס, גענהען מיט פעקליך צום וואסער באָדען זיך. דאָס זיינען חסידים'לעך, יונגע חסידים'לעך, וואָס זיינען געקומען צום רבי'ן אויף שבת־נחמו.

און הימליך ווערט אין שטעדטיל, הייסליך. בעלי־מלאכות טראָגען אָב די לעצטע ארבייט, יונגען כאפען ביער־נעלד, לויפען אין די קראָמען נאָך קראגענדליך מיט שניפסליך, און מען לויפט צום וואסער באָדען זיך לכבוד שבת.

הינטער דעם אלטען שוחט'ס הויז גיסט זיך דאָס וואסער. בייי־נאכט זיינען זיך דאָרט טובל די טויטע פון דעם נעגנאיבערדיגען בית־עולמ'ל, נאָר פרייטאג פארנאכט—דאָס שטעדטיל. גאנץ קאָזמער איז אין נאקעטען, ווי גאָט האָט זיי בעשאפען... א פעלד איז בעלעגט מיט וויסע פעקליך, און נאקעטע זיידעס, נאקעטע טאטעס, נאקעטע אייניקלעך זיינען אין וואסער. אין ענין שווימען איז דאָס שטעדטיל שוין בעוואוסט פון לאנג אָן. יודען האלטען פון שווימען. טאטעס לערנען זייערע קינדער שווימען אויף די בייכלעך. די קינדער וויינען, זייער געשריי נעהט ביז אין הימל אויף, און די טאטעס שלעפען זיי טיפער, טיפער אין וואסער אריין, טוקען זיי די קעפלעך. דאָס קינד עפענט די אוינעלך אויף, מאכט א נוואלד, און וויעדער א טוק. פערזאָרגטע יודען, וואָס זיינען א גאנצע וואָך אין דאגות־פרנסה, מאכען זיך נאריש און וווייזען קונץ־שטיק. דער לאָזט זיך א „נארקים", דער צווייטער „לעגט קלאפטער", דער דריטער מאכט א „רעדל", קאָרטשעט זיך אין, פערלעגט די הענד ארום די פים און דרעהט זיך אין וואסער. דער מלאווער בחור נעהמט נאָר די וועלט אָב מיט זיין שווימען. ווי א פיש לייגט ער אָב נאנצע שעה'ן אונטער וואסער, כאפט אָן יערען ביי די פים, פלוצלונג ניט ער נאָר א שפרונג ארויס, מאכט א קאָזעליק, און וויטער אין וואסער אריין.

המדרש אריין צו פרענען א שאלה אויף אן עוף, און דאָ ווייזט זיך א יודענע מיט א טרפה'ר קאטשקע אויף א טעלער, טראָגענדיג זי צום גוי'שען בעקער. טאטעס מיט יונגלעך גהען צוריק פון שערער מיט אבגענאלטע קעפלעך, ווי די שעפסען, לכבוד שבת־נחמו. פון וועג אן קומען אנצוגהען יודען אורחים מיט פעקלעך אויף די פלייצעס, אין שטאדט אריין אויף שבת. פוהרען קומען צוראָהרען אין מיטע מארק אריין, אנגעפאקט מיט חסידים, אלטע יודען און בחורים, און יונגלעך, וואָס קומען אויף שבת־נחמו צום רבי'ן. די שטאָדט ווערט פול מיט פנים חדשות. יודען גהען ארום, ווי אין ירושלים, פראנק און פריי, מיט שטריימלעך, שיך און זאקען, מיט פאות און ליולקעס... עס ווערט לעבעדיג, פרייטאג'דיג אין שטעדטיל. מען לויפט, מען איילט זיך, מען דערקענט, אז עס איז ערב־שבת, ערב א גרויסען טאג. די זון ציהט זיך איבער'ן שטעדטיל אויף עפעס אזוי פרייטאג'דיג, גיסט מיט ליכט, און איז נישט מקפיד, וואו איהרע גין־נאלדענע שטראהלען פאלען אריין, און וועמען זיי בעלויכטען. פון דער שענק פאָהרען אהיים שכור'ע פויערים און שכור'ע פויערטעס אין רויטע טיכער און ווייסע כאלאטען. זיי קושען זיך, ווייגען און לאכען, נעהמען זיך ארום און טאנצען. די פערד זייערע, די פולע, רונדיגע פערד, זיינען אויסגע־פוצט מיט בענדער, ווי מען פאָהרט אויף א חתונה. זיי פאָהרען מיט רעש ארויס פון שטעדטיל, קלאפען איבער די שטיינער, און די חזירים־לעך אויף די פוהרען קוויטשען מיט, און חדר־יונגלעך לויפען זיי נאָך, און מא־כען גרויסע גוואלדען: בע! הורא! עס קומט צופאָהרען לייבל דער וואסער־פיהרער מיט זיין פעסל וואסער פון טייך, בעפאלען איהם די קינדער און צופען פון פערדל די האָהר אויף סטרונעס צו פידעלעך. לייבל שילט, קנאלט מיט'ן בייטש, נאָר ווער קוקט אויף איהם, מען צופט ווייטער דאָס פערדל און מען פאשעט עס מיט יאגדעס, מיט בולקע־פוטער, און דאָס פערדל פערדייהעט אלעס...

עס ווייזט זיך דער רב פון שטאָדט. ער נעהט מיט א חברה אורחים ארום אין די הייזער און שטעלט וואו יערערען אב אן אורח אויף שבת.

אין נעסל קומט צופאָהרען פון וועג דער נביר ר' יחזקאל מיט זיין מענש נאָטע. אויף שבת אהיים נעאיילט זיך. נאָטע שפאנט די

מעטענע, שבת'דיגע היטלען געקומען אויף דער התונה.... פאר טייל הייזער ווייזען זיך שוין שבת'דיגע בעלי־בית'טעם מיט זייערע טעכטער־לעך. אבנעוואשען, אויסגעקעמט זיצען זיי פאר דער טהיר...

און שטיל און רוהיג איז אין גענסל. דער שבת קומט אן מיט רוהיגע טריט, און פערשפרייט מנוחה. ווי אלײן פאר זיך קלינגט דער קירכען־גלאק, רופט מיט א פרום געבעט אין קירכע אריין. פון דעם קלייגעם בית־המדרש'ל פינקלען זיך אויס די שבת־ליכטלעך און עס דאכט זיך, אז זיי האלטען מלחמה — דער קירכען־גלאק מיט די שבת־ליכטלעך. יעדעס ציהט צו זיך. דורך דאם שטילע שטעדטל נעהען פרומע קריסטען, מענער מיט פרויען, נעהען אין קירכע אריין. און אבנעוואשענע יודען מיט ווייסע קראגענס פון די העמדער, איבער די שבת'דיגע קאפאטעס פערבויגען, נעהען אין בית־המדרש אריין. חכידים אין אטלאס און אין זיידענס, אין שיך־און־זאקען, נעהען צום רבי'ן. און שטילער, רוהיגער, שבת'דיגער ווערט דאם שטעדטל, ווי עס וואלטען זיך איינגעטיילט דאם בית־המדרש'ל מיט דער קירכע, יעדע נעמטען זיך דאם איהריגע. פון די אבנעוואשענע פענסטער פינקלען די ליכטלעך און די לייכטערליך ארוים. מיידלעך הויבען זיך אן צו ווייזען אין געסל שפאציערנדיג, און דעם חזן'ס לכה דודי זינגט אין געסל און דער קירכען־גלאק קלינג מיט, די קולות מישען זיך אוים און עס ווערט איין שטילע תפלה צו איין גאט...

אין גאט ווייזט זיך ר' יחזקאל מיט זיין התן. זיי נעהען אין בית־המדרש אריין האווענען. עס ווייזען זיך מיידלעך אויפ'ן שוועל אין טהיר. ארענטליבע בעל־הבית'ישע טעכטער קוקען פון די אפענע פענסטער ארוים, קוקען נאך און סוד'ען זיך: לאה'לעם חתן! לאה'לעם חתן!

מיידלעך, כלה'ס שפאציערען אין שוהל־גענסל. עס נעהען דעם שוחט'ס טעכטער אין גאלדענע קיטעלעך, וואס זיי האבען געקראגען פון די מחותנים.

בחורים, חתנים'לעך, נעהען שפאצירען אויף דער צווייטער זייט, אין די אטלעסענע קאפאטעלעך, אין די זיידענע גארטעלעך, מיט די שווארצע פאות'לעך און מיט די גאלדענע זייגערם, וואס זיי האבען געקראגען פון די מחותנים חתן־מתנות...

אין מיטען דער גענסל, וואס איז פערהילט אין דער שטיל־ער

„דאָס דאוך יעדעס יאָהר א מענש...“ און אין מיטען דערינען ווערט א געשריי: געוואלד, ער טרינקט זיך! און דאָרט, וואו דאָס וואסער איז שטראָמיג, האָט עס א מענש אריינגעכאפט. דער מענש רייסט זיך אַרויסצוקומען פון די ארומיגע כוואליעס, נאָר זיי האָבען איהם אריינגעקראָגען, און עס ציהט איהם ווער אונטען אין וואסער אראָב. דער מלאָווער בהור לאָזט זיך א „נאָרקים“, כאפט דעם טרינקענדען ביי די האָהר אָן און שלעפט איהם פון וואסער ארויס. דער־וויילֿ קומען אָן פון דער שטאָדט צולויפען וווייבער, קינדער מיט גע־וואלדען: וועמען! חיים משה, וואו ביסט דו? יודען כאפען דעם טרינקענדען, הויבען איהם אָן צו רייסען און וואַרפען, ציהען איהם די שליפען מיט א פאסעק ארום — און זיינען מחיה מתים...

דאָס וואסער געהערט צו דער שטאָדט, נאָר דאָס פעלד, וואָס איז ביים וואסער, געהערט צו דער שטאדט'ס שרה. שיקט ער ארויס א זשאנטשע מיט א הונד, אז ער זאָל אוועקיאָגען די באָדענדע, ווערט א געשריי: „דער זשאנטשע געהט!“ כאפט מען די פעלקיך קליידער אויפ'ן קאָפ און מען לויפט נאקעטערהייד אין שטאָדט. נאנצע מחנות נאקעטע יודען לויפען מיט די פעלקיך, און דער גוי מיט'ן הונד יאָגט אין סאמע שטאָדט אריין, ביז עס קומען די קצבים אנטקעגען דעם גוי מיט גרויסע שטעקענס און לייזען אויס דאָס שטעדטיל פון גוי'שע הענד...

די זון הויבט זיך שוין אָן צו זעצען ווייט אויפ'ן לינטשעצער וועג. עס ווערט פארנאכט. ביים וואסער הויבט אָן רוהיגער צו ווערען. מען אייליט זיך אהיים, צום טיך קומען שוין נאָר די לעצטע פוהרמאנעס, וואָס זיינען שפעט אין שטעדטיל אנגעקומען, און בעלי־מלאכות, וואָס האָבען שפעט די מלאכה געענדיגט. פון מארק צונעהמען די יודענעס זייער סחורה און טראָגען זיי אהיים. אויסגעבאָדענע יונגלעך לויפען איבער דער גאס מיט פלעשעלעך צו ווויינשטיינען נאָך ווין אויף קדוש. די געוולבער פערמאכען זיך אייניגוויג. אין עק גאס ביים גרויסען אייגפאָהר־הויז, אויף דעם וועג צום בית־עולם, צופלאָקערט זיך א רויט געשטאלט אין א וואלקען פון גיל־גאלד שטויב... דער הימל וועדט איבער'ן שטעדטיל טונקעל. מען הויבט אָן קלאָפען אין שול אריין. אין טיל פענסטער ווייזען זיך שוין שבת־ליכטלעך, נאָר די האלב־אויג־געפאלענע הייזלעך, דער רעשט חורבות זעהען אוים עפעס נעבעדיג, ווי ארימע מחותנים, וואָס זיינען אין צוריסענע בגדים און נאָר אין סא־

געווען געמאכט לויט דער דעמאָלדיגער מאָדע מיט ברייטע פאַלדען, וועלכע איינע האָט זיך פערבלאָנדזעט אין דער צווייטער, מיט דעם זיי־דענעם שאַלעכל מיט די בלויע פרענזעלעך, וואָס דער מאן האָט איהר מיטגעבראכט פון לייפציגער מארק, אין דער הייסער שבת'דיגער קאָ־רענגאָווער הויב, — איז געשטאַנען, דאָס פנים אין איהרע בלייכע אויי־דעלע הענד פערשטעלט, און האָט ליכט געבענטשט. לאה'לע, אַן אויסגעוואשענע, מיט שווארצע לאַנגע זיידענע צעפ פערוואָרפען שבת'־דיג איבער'ן סאמעט־בלויען יאקעלע, און זעהט אוים ווי אַן אַרענטליך מיידעלע, וואָס האָרכט „וואָס טאָטע־מאמע הייסען, און וואָס גוטע, פרומע לייט הייסען" — און א ברכה מיט הצלחה רוהען אויף איהר קאָפּ... זי זיצט זיך ביי דער מאמען, און לייענט מיט איהר אין דער תחנה:

„רבונו של עולם, מיין מצוה פון די ליכט־אָנצינדען זאָל אזוי אָנ־גענומען זיין, ווי די מצוה פון דעם כהן־גדול, וועָן ער האָט די ליכט אין ליעבען בית־המקדש אָנגעצונדען. אז מיינע קינדערס אויגען זאָ־לען לייכטען אין דער ליעבער, הייליגער תורה.... זייערע מזלות זאָלען לייכטען אין הימעל...."

די פענסטער זיינען געווען אָפען אין געסל אריין: געגנאיבער פון גאָרטען האָט זיך געהערט די קוואָקטשעריי פון די זשאבעס, און פון גאנץ .ווייט אין „שווארצען וואלד" האָט זיך א ליכטל געלויכטען. איינגעפאסט אין דער פינסטערער נאכט, האָט עס אויסגעזעהען ווי א פערגעסען ערגעץ שבת־ליכטל, און די זשאבעס בענטשען דעריבער.... א טונקלע כמארע איז געהאָנגען איבער'ן וואסער און אלץ פערדעקט, נאָר פון ווייט, פון יענער זייט האָט זיך געפונקעלט א ליכטל, און ס'האָט געדוכט, או די אלטע, די ווייכסל, א גרויע באָבע, האָט זיך אויף שבת־ליכטלעך אָנגעצונדען לכבוד שבת... און פון אָפענעם פענס־טער קומען אריין צושווימען גאָט'ס ליעבע זומערדיגע ריחות פון טוי־זענדער בליטהען און געוויקסען, און האָבען זיך אויסגעגאָסען אין שטוב, געכאפט א וואָרט פון תחנה, א שבת'דיגע ברכה און צוריק ארויס, און געשוועבט מיט דער ברכה איבער פעלדער און וועלדער, איבער הימעל און ערד און פערשפרייט שבת'ברכות איבער גאָט'ס וועלט...

יודען זיינען אהיים געגאנגען פון בית־המדרש, פון מניינים'לעך. ווער עס האָט געקענט, האָט אן אורח מיטגענומען. די שבת־מלאכים

נאכט, דערהערט זיך פלוצלונג א קול פון א ווייענדיגער מאמע: מיין קינד, מיין יצחק'ל! קומען זיך צולויפען ווייבער, מיידלעך פון אלע זייטען: וואס איז? וואס איז? „מיין יצחק איז אוועקגענאנגען נאך ביי־טאג און איז נאך נישט אהיים געקומען. וועה צו מיר! מען האט איהם ביי'ם וואסער געזעהען!" — ווייבט די יודענע אין רוהיגען גע־סעל. ארום שטעלען זיך צוזויף קופקעלעך און שמועסען: „דאס וואסער דארף א מענש!" „דאס וואסער דארף א מענש!"..

און שטילער, טונקעלער ווערט די נאכט, דער שבת קומט אן מיט רוהיגע טריט און פערשפרייט מנוחה. און דאָרט וויט, וואו דער הי־מעל לויגט אויפ'ן וואסער, איז דער סוד אויסגענאסען, וואו יצחק'ל, דער יודענע'ס יונגעל, איז ערגיץ וואו אהינגעקומען.

לויפט די מאמע מיט א געוויין צום וואסער אראָב, דאָרט צום הי־מעל און וואסער, וואו זיי לויגען ביידע אויסגענאסען, געוואָהר צו ווע־רען דעם סוד, וואו איהר קינד, איהר יצחק'ל, איז ערגיץ וואו אהינגע־קומען...

פרייטאג־צו־נאכט'ס. דעם טיש ביי ר' יחזקאל'ען האט מען לכבוד דעם חתן געדעקט אין דער לעצטער שטוב. מען האט אויפגע־רוקט די פלינלען פון דעם גרויסען טיש, ווי מען טהוט עם נאר איין מאל אין יאהר ביי דער פורים־סעודה, וועו אלע קינדער און די אייניקלעך קומען זיך צוואמען. מלכה'לע, די בעל־הבית'טע, האט נישט געוואַ־לעוועט קיין ליכט, זי האט געלייענט און געוואוסט גאנץ גוט, אז וואס מעהר ליכט פרייטאג־צו־נאכט'ס, דאס מעהר פרנסה בעווילינט גאט. דער גרויסער טיש איז געווען בעשטעלט מיט זילבערנע לייכטער, אלט־פרענקישע, זעקס־רעהרענדיגע. אין שטוב האט אלעס געבלאנקט, גע־לויכטען פון די ליכט. לכבוד דעם חתן האט מלכה'לע ארויסגענומען דאס זילבערנע גאפעל־מעסער, וואס ווערט נאר בענוצט צו דער פורים־סעודה, אויפגעשטעלט די זילבערנע בעכער. אויבען־אן זיינען געווען געגרייט די חלות פאר ר' יחזקאל'ן, בעדעקט מיט א חלה־טישטיכעל, רעכטס איז געווען געגרייט פאר'ן חתן, די חלות פאר איהם זיינען ג־ווען בעדעקט מיט א טישטיכעל, געהאפטען אויף זילבער, וואס לאה'לע האט פאר איהר חתן אויסגעהאפטען. מלכה'לע, אנגעטהון אין איהר וויסען זיידענעם קלייד מיט גאלדענעם בעשלאג פון אונטען, וואס איז

דערצעהלען.... לאה'לע הויבט אלע ווייל פאמעליך אויף די אויגען און ווארפט אריבער א בליק. ער, אין דער אטלעסענער קאפאטע און מיט דעם שווארצליכען פנים, איז אזוי חנ'עוודיג. אט זעהט זי אויף איהם דעם גאלדענעם זייגער אין דער זיידענער ווסט, דעם זייגער, וואס ער האט פון איהר געקראגען. ער איז איהר חתן.... מיט איהם ווט זי וואהנען אין איין שטוב... קיינער נישט, נאר זיי ביידע.... און דאס יונגע הארץ בעווגט זיך אזוי לייכט, אזוי שטיל.... דאס ווינדטעל הערט דעם סוד און פליהט מיט איהם דורך דאס אפענע פענסטער ארוים אין דעם גראס'ס שווארצען וואלד אריין, דארט פאר'ן שבת־ליכטעל דעם סוד צו פערטרויען...

ער זיצט שטיל, די אויגען ארבנעלאזט. וואס קלערט ער איצט? וועגען איהר, וועגען זיין לאה'לען! (רויט ווערט זי!) דאס איז איהר חתן, א חתן פאר איהר האט דער טאטע מיטגעבראכט... אך, וען ס'וואלט קיינער נישט זיין, טאטע־מאמע וואלטען שלאפען געגאנגען, וואלט זי צו איהם צוגענאנגען, שטיל־ערהייד, עס איז דאך איהר חתן. צו א חתן מעג מען... וואס — ניין?...

שא, דער טאטע מיט'ן חתן זינגען. זיין קול, ווי עס קלינגט, ווי עס הילכט, עס לויפט ארוים דורך דאס פענסטער:

„מנוחה ושמחה אור ליהודים!....“

זי, די כלה, דערלאנגט צום טיש, שטעלט אנידער א טעלער פאר'ן טאטעשי, פאר די מאמעשי און פאר איהם....

„זאל ער מיר עסען געזונדערהייד...“ און דאס הארץ קלאפט איבער זיין אקסל, עפעס האט איצט נעמוזט פאר זיין געויכט דורכלויפען...

אין מיטען עסען זיינען נעקומען צוגעהן דער מחותן ר' חיים מיט דער מחותנת'טע, עם איז געקומען עוזר'ל, לייב'ל, איטעלע און הינדעלע מיט די קינדערלעך, און גלאט קרובים און בעקאנטע. מען האט אבנע־געבען דעם חתן שלום עליכם, געפרעגט איהם, ווי דער חזן געפעלט. דערנאך איז געוואקסן א שמועס וועגען חזנים. אויינער האט געזאגט א שטיקעל שיר המעלות'ל, האט דער חתן איהם אבגענטפערט מיט א זמר'ל. דאס נאנצע נעסעל איז צוואמענגעלאפען אונטע־ר'ן פענסטער. דער חתן האט פערמאכט די אויגען, די האנד אונטער די באק אונטער־געלענט און זיין קול האט זיך נעגאסען, האט זיך געלאזט אויף א „שטייגעריל“. אונטער'ן פענסטער ווערט אלץ מעהר מענשען, מען

זיינען פֿאראויס פֿאר די פֿרינצען געבליבענע און האבען זיי שלום־עליכם אבגענעבען, און מנוחה פערשפּרייט. און יודען, דערזעהענדיג די גוים, וואס זיינען געוועסען אין זייערע וואכעדיגע קליידער מיט זייערע וועיבער און קינדער אויף די בויגק פֿאר די טהירען און האבען געשפּיעלט און געזונגען, האבען זיי געקרעכצט, רחמנות געהאט אויף זיי: גוים נעבעך, זיי האבען נישט קיין שבת!...

און דיין פֿאלק ישראל האסטו געטרייסט, טאטע אין הימל! אלץ איז עפּעס ווי אויסגעלייזט געווארען, בעקלידט מיט דערבארימקייט, ווי די שכינה וואלט איהר פֿאלק ישראל ארומגענומען, די טרעהרען פון געזיכט אבגעווישט, געטרייסט איהם, די פּאות איהם אויף די באקען געקרייזעלט, ווי א געטרייע מאמע געקרייזעלט, חנ'דלעך געמאכט, און מיט ליעבשאפט צו איהם געזאגט: הבן יקיר לי אפרים: צי א טייערער זוהן ביסטו מיר, אפרים? אם ילד שעשועים, אדער א שפּיעל־קינד, כי מדי דברי בו, וואהרום אין מיין טהון רעדען וועגען איהם, זכור אזכרנו עוד, טהו איך אן איהם אלץ נאך נעדענקען, על כן המו מעי לו, איבער דעם ברומען מיינע נעדערים נאך איהם, רחם ארחמנו נאום ד', ערבא־רימען טהו איך מיך איבער איהם, טהוט זאגען נאט.

און נאט'ס ערבארימקייט איז איבער וועלט און נאכט געווען אויס־געגאסען.

ר' יחזקאל איז אהיים געקומען נאכ'ן דאוונען, און א רעכט ביסעל אורחים האבען זיך נאך איהם נאכגעשלעפּט.

— גוט שבת!

„שלום עליכם, מלאכי השרת, מלאכי עליון"...

און געזעהען האט מען, ווי די מלאכים מיט זייערע צוויי וויסע פליגעל פערשפּרייטען מנוחה ארום אין דער שטוב. מלכה'לע מיט דער כלה זיינען געזעסען ביי'ם טיש, ווארטענדיג אויף קדוש, און האבען אויסגעהארכט פון מאן און חתן די חניפה'דיגע רייד־עלעך, וואס די מאנספּערשוינען האבען די וועיבער פּארגעזאגט:

„אשת חיל מי ימצא"...

מען זיצט ביים טיש. ר' יחזקאל זיצט אויבען־אן מיט'ן חתז קענענאיבער דער וויב מיט לאה'לען. עס איז שטיל ארום, נאר דאס ווינדטעל, וואס בלאזט דורך דעם אפּענעם פענסטער, האלט אין איין

צע שטרײמלעך און שוואַרצע בערד איינער אין אַנדערען, ביים צווייטען, אין איינעם! אלע אויגען זײַנען אָנגעוואַנדט צו דעם וויסען כאַאַט, וועלכער דרעהט זיך ארויף און אראָב צווישען דעם ים שוואַרצע שטרײמלעך און וועלכער מאכט זיך א וועג פון איין עק בית־המדרש צום צווייטען. דאָס איז דער רבי. זיינע הענד זיינען אין גאַרטעל פערפלאָכטען. די אויגען צום באַלקען אָנגעוואַנדט און דער הויבער, שכינה'דיגער שטערען איז אין איין שאַרפען קנייטש; איין מחשבה, איין כוונה: צו גאָט!

און גאָט איז דאָ, דאָ, צווישען דער עדה. ער האָט זיך מיט יודען אויסגעמישט, ער איז געוואָרען איין חלק אין כלל, איין קנויטעל, איין בלעמל אין דער מנורת־הכלל. די שכינה און די כנסת־ישראל, די כנסת־ישראל און די שכינה. ביידע פערוואַנדלט אין גלות, טרעפען זיך צוזאמען און דערמאָהנען זיך די כלה־צייט. איז עס דען נישט ווי צווישען א חתן־כלה, וואָס עס האָט זיך ביי זיי א ברוגז'ל געמאכט? זיי זיינען זיך צוגאַנגען אין פערשיעדענע וועגען און פרעמדע לענדער, און איצט טרעפען זיי זיך אי'ראיינעם אין א פרעמדער סטאַנציע...

און דער רבי האָט געזונגען זיין ליעבעם ליער צו גאָט: שיר־השירים.

נישט געזונגען האָט ער, נאָר טיף געזאָגט, מיט כונה. יעדעס וואָרט מיט זיין טעם און זיין מיין:

... „איהר זאָלט נישט קוקען, וואָס איך בין אזוי שוואַרצליך, וואָס די זון האָט מיך אָבגעברענט. מיין מאַמע'ס קינדער האָבען מיר שלעכטס געטהון, זיי האָבען מיך געמאכט פאר א גערטנער־היטערין, מיין גאַרטען האָב איך נישט געהיט."

„זאָג מיר, דו וואָס מיין נשמה ליעבט, וואו פֿאַשעט זי, וואו הויערט זי אין דער מיטאָג־צייט?"

— „אויב דו קענסט נישט די שהנע צווישען די פרויען? געה נאָך די שעפֿסען־טריט און זעה דיינע ציגעלעך ארום די געצעלטען פון די פֿאַסטוכער."

— „איך בין מיר א בלימל פון שרון, א רויז פון די טאָלען."

— „אזוי ווי א רויז צווישען די דערנער, אזוי איז מיין נעליבטע צווישען די טעכטער."

— „אזוי ווי אן עפֿל צווישען די וואַלד־בוימער, אזוי איז מיין נע־

שטעקט קעפ אריין. „גוט שבת!" „לאה'לעם חתן" — האָבען מיידלעך זיך נע'סוד'עט און מיט'ן פינגער געוויזען. די טהיר האָט זיך נע־עפענט און פרעמדע מענשען האָבען אָנגעהויבען אריינצו'גנב'ען זיך, צוערשט מיט א ספק'דיג געלעכטערל אויף די ליפען: הייסט עס, גלאָט אזוי, און דערנאָך האָט מען זיך שוין געדריקט, די שטוב אָנגע־שטאָפט.

און צום טיש האָט מען וויין דערלאָנגט, כום אויס, כום איין.

באלד איז אָנגעקומען ר' יצחק יודעל'ס מיט'ן בריטען „גוט־שבת!" דער עולם האָט פאר איהם א ווארע געמאכט. עוזר'ל האָט איהם אויפ'ן אקסעל די האנד ארויפגעלעגט און הויך זיך גע'דו'צט. ר' יצחק יודעל'ס האָט נישט געוואלט לאַנג זיצען: „דער רבי געהט קדוש מאכען". דער עולם האָט זיך באלד גענומען צום בענטשען. נאָכ'ן בענשען האָט זיך דער יונגער עולם געהן צום רבי'ן, און די מחותנים, ר' יחזקאל'ן מיט ר' חיים'ן — אין בית־המדרש אריין, וואו דער רב פלעגט לערנען יעדען פרייטאג־צו־נאכט'ס מיט די שטאָדט־בעלי־בתים די סדרה פון דער וואָך.

ר' יצחק יודעל'ס האָט שטארק אָנגעהויבען בעטען, אז ר' יחזקאל מיט ר' חיים'ן זאָלען היינט לכבוד דעם חתן מיטגעהן צום קדוש צום רבי'ן.

די בעלי־בתים האָבען זיך צוערשט א ביסעל געשעהמט דורכלאָזען א סדרה, נאָר די קינדער, און דער חתן אליין האָבען זיך שטארק אָנגע־האלטען. ר' יצחק יודעל'ס האָט געזאָגט: „מען מוז אייך געווען־נען"....

האָבען זיך די בעלי־בתים, א ביסעל מיט בושה, געלאָזט זיך נאָכ־שלעפען נאָך די קינדער צום רבי'ן.

עס איז געווען דער ערשטער פרייטאג־צו־נאכט'ס, ווען די בעלי־בתים האָבען זיך נישט געפונען אין בית־המדרש ביי'ם רב'ס סדרה.

ביים רבי'ן אין בית־המדרש.

איין עדה: און נאָט'ס עדה איז אין נאנצען אלע גלייך, סיי קינ־דער, סיי אלטע, אלע איין נשמה, איין בנין, איין נאָט לויבט מען, אין איין בית־המדרש דאווענט מען. און די תפלה איז אייניע, טויזענדער קולות פון איין האַרץ. דער עולם איז צעזאמענגעגאָסען, א ים שוואר־

כ׳האָב אָבנעוואשען מיינע פּיס, ווי אזוי קען איך זיי פערשמוצען ?"...

„האָט מיין געליעבטער די האַנד אויסגעשטרעקט פון שליסעל־לאָך, האָבען מיינע געדערים נאָך איהם געטהון ברומען.

„האָב איך מיך אויפגעהויבען צו עפענען מיין געליעבטען, און מיינע הענד טהוען מיר טריפען, און מיינע פינגער מיט מירוס די קלאָמ־קעס שמירען.

„איך האָב אויפגעעפענט מיין געליעבטען, נאָר מיין געליעבטער איז שוין לאַנג געהאַט אוועק. די נשמה איז איהם אויסגעגאַנגען אין זיין רעדען. האָב איך איהם געזוכט און כ׳האָב איהם נישט געפונען. האָב איך איהם גערופען, האָט ער מיר נישט געענטפערט.

„האָבען מיר געטראָפען די, וואָס דרעהען זיך אין שטאָדט אַרום, האָבען זיי מיך געשלאָגען, האָבען זיי מיך געביילט, האָבען זיי מיר די קלייַדער אראָבגעצויגען, די „מויערן־היטערס" — — —

פלוצלונג האָט דער רבי אויפגעהערט צו זאָגען. ער האָט זיך אי־בער׳ן בית־המדרש געדרעהט, קיין וואַרט נישט נערעדט, וואָט אמאָל מעהר די אויגען אויפגעריסען און געקוקט אויפ׳ן באַלקען און דער שטריף אין שטערן האָט זיך איהם אלין טיעפער געשניטען, אויף חסידים איז געפאַלען א ליעבע אימה, וואָם האָט אלע אינאיינעם צוואַמענגענע־מען אין געהאַלטען.

פלוצלונג האָט זיך דער רבי געגעבען א כאַפּ אויף אין מיט גרוים פרייד, ווי עס וואַלט עפעם פאר איהם פלוצלונג ענטפלעקט געווארען, האָט ער נענעבען א געשריי אוים :

„שלום עליכם, עליכם שלום, מלאכי השרת, מלאכי עליון"...

אין עם איז געווארען צווישען עולם, ווי עס וואַלטען אריינגעפאַלען טויזענדער מלאכים פון הימעל. די מלאכי־השרת האָבען זיך אויסגע־מישט מיט׳ן עולם חסידים ביים רבי׳ן אויף שבת, אלטע בעקאַנטע, משלנו, און מען האָט זיך ביי די נאַרטלען אָנגענומען, געפרעהט זיך איינער מיט׳ן צווייטען :

„שלום עליכם, מלאכי השרת !"...

און דער עולם האָט זיך טיעפער געלאָזט, איינער אין צווייטען, איינער אין אנדערען, מיט גרולה, מיט שבת־שמחה, מיט איין אחרות, מיט איין ליעבשאפט :

„שלום עליכם, מלאכי השרת !"

לעבטער צווישען די זיהן. אין זיין שאטען וועל איך ליגען, זיינע פרוכ־טען זיינען מיר זים"...

„מיין געליעבטער איז געגליכען צו א הירש, אדער צו א יונגען אינד. אט שטעהט ער הינטער אונזער וואנד, קוקט אריין דורך דאס פענסטער, ווארפט אויגען דורך די שפאלטען"...

„ענטפערט מיין געליעבטער און זאגט צו מיר: מיין פרייגדין, מיין שעהנע, קום מיט מיר!"

— „ווארים איז, דער ווינטער איז שוין אוועק, דער רעגען איז שוין פארביי."

„פעלד־בלימעלעך ווייזען זיך שוין אויף דער לאנקע, דעם פויגעל'ס־צייט איז געקומען, און דעם קוקו'ס קול הערט זיך שוין אין אונזער לאנד"...

„שטעה אויף, מיין פרייגדין. מיין שעהנע, און קום מיט מיר". — — —

און דעם רבינ'ס קול זאגט נישט, נאר עס בע'טעם'ט יעדעם וואכט, גיט יודען צו פערשטעהן דאס זיסקייט, די צוגעבונדענקייט, די טרייר־שאפט, וואס עס פיהלט די כנסת־ישראל צו דער שכינה און די שכינה צו דער כנסת־ישראל.

און די עדה פיהלט עס און נייגט זיך, און בויגט זיך, ווי א דארש־טיגעס פעלד זאנגען צום טריפענדיגען וואלקען. די עדה כאפט א וואכט, און עס זינגט אין די הערצער, עס טרייסט, א גרוס פון דער שכינה צו דער כנסת־ישראל אין גלות.

„וואלט איך געווען א פייגעלע אין וואלד,
וואלט איך צו דיר געפלויגען..."

און יודען נעהמען זיך צוזאמען, און עס ווערט איין הארץ און איין נשמה.

און דער רבי זאגט די ווערטער מיט אזוי פיעל ליעבע, ווי ער וואלט א בריוועלע געליינט, א נעטריי בריוועלע „פון צוויי טויזענד מיל": „איך שלאף, און מיין הארץ איז וואך. די שטימע פון מיין גע־ליעבטען קלאפט אין טהיר: עפען מיר, מיין שוועסטער, מיין פרייגדין, מיין טייבעלע, מיין קאפ איז פול געוואלרען מיט טוי, מיינע לאקען מיט נאכט טראפען."

„כ'האב אויסגעטהון מיין העמדעל, ווי אזוי קען איך עס אנטהון?

הויב, ווי גרויסע שבת־טראָפען, און די שנירלעך פערל, וואָס זיינען גע־
ווען פערצוינען איבער דעם האַרץ אויף דעם זיידענעם קלייד, ווי פער־
גליווערטע, אונשולדיגע טרערען, האָבען בעשיינט, האָבען בענאַנצט
דאָס מלכות'דיגקייט. איבער דעם שבת־מלכות'דינען געזיכט איז גע־
ווען אויסגענאָסען דער יודישער שטאָלץ, דער יודישער חן. ארומגע־
רינגעלט פון די שניר און די טעכטער איז זי צו צום טיש. די זיידענע
קליידער האָבען נאָכגעשאָרכט, די ברילִיאַנטען און פערל האָבען די
אויגען פערבלענדט און דרך־ארץ פערשפרייט.

דער רבי האָט נענומען דעם הויכען זילבערנעם בעכער, פול אָנגע־
גאָסען מיט ווין און האָט קדוש געמאכט: ויברך אלהים את יום השביעי
ויקדש אותו — און נאָט האָט געבענשט דעם זיבענטען טאָג און האָט
איהם נעהיילִיגט.

און דער רבי האָט איהם נעהיילִיגט. די קדושה האָט צווישען
עולם איבער די קעפ ארומגעשוועבט, זי איז ארוים דורך דאָס אָפענע
פענסטער אין גאָט'ס פער'סור'עטע וועלט אריין, און אלץ, אלץ די גאַנצע
וועלט פון וואָכע־דינען נעהויבען, דערהויבט און פער'שבת'ט.

אין נעסיל איז שוין פינסטער. די שטערען, טיעף איינגעזעצט
אין טיעפען בלויען הימעל, זעהען אוים ווי שבת־ליכטלעך, וואָס נעהען
אוים אין א יודיש שטוב, וועו דער עולם איז ארום טיש אויף די מעשה־
ביכלעך איינגעשלאָפען. דאָ און דאָרט האָט זיך נאָך אין א פענסטער
נעברענט א שבר־ליכטעל, נעהאלטען ביים אויסגעהן, און פון אָפענעם
פענסטער האָט זיך נאָך נעהערט א פערשלאָפען, אויסגעהענדיג זמירות.
דעם רבינ'ס קדוש האָט זיך אויסגעשפרייט אין אלע פיער עקען וועלט
און צווישען נאכט, הימעל און ערד און איז פערשלאָפען נעוואָרען פאר
מתיקות'קייט... ווייט אין דער נאָס האָבען זיך נעהערט טריט פון די
יודישע שומרים, וואָס האָבען בייַ־נאכט דאָס שטעדטיל נעהיט, אז מען
זאָל עס נישט אונטערצינדען....

פון דעם רבינ'ס אָפענע פענסטער האָט דאָס זינגען הויך, בריט
און ווייט אין דער נאָס זיך א וועג נעמאכט.

צווי ווייסע בערר, צווי ווייס־נרויע האָר־קעפ האָבען זיך אין דער
טונקעלער נאכט נעווייסט. געווען זיינען עס ר' יחזקאל און ר' חיים
צוריק־נעהענדיג פון רבינ'ס קדוש.

און דער רבי איז אריין צווישען עולם, אויסגעמישט זיך מיט דער עדה, צוזאמענגענומען זיך ביי די הענד, און מיט גרויס גדולה, אלע אין איין קול:

„בואכם לשלום!"

פלוצלונג איז דער רבי ווייטער שטיל געוואָרען און געבליבען שטעהן אין מיטען שטוב, די אויגען אלץ צום הימל אָנגעוואונדט, ווי זיי וואלטען פון אויבען עפעם געשעפט, געפאָרשט. די הענד האָט ער טיעפער אין נאָרטל פערקניפט, און איז לאנג געשטאנען, זיך נישט א ריהר געבענדיג. מיט א מאל האָט ער זיך וויעדער נעגעבען א כאפ, אוועק אין א בעזונדער ווינקל צווישען דעם אָרון און דער וואנד, געבענדיג א בויג איין דעם קאָפ אין ווינקל און איז געבליבען שטעהן פערטיעפט אין זיך אליין, און האָט עפעם וואָס אין דער שטיל געזאָגט... דערנאָך האָט ער זיך פאמליך אָנגעהויבען צו שאקלען, און עס האָט זיך גענאָסען אָהן ווערטער א שטיל־פליסענדיגע תפלה. פון צייט צו צייט האָט ער מיט דער האנד צוגעמאכט, ווי ער וואלט עפעם דערמיט וואָס בעטמ'ן, אויסזיינגען, אויסזאָגען, און באלד איז ער וויטער געבליבען שטיל פערטיעפט.

דער עולם אַרום — כוואליעס קעפ איבער כוואליעס קעפ, — איז שטיל פערזונקען געוואָרען אין א מתיקות'דיג שווייגען, און א ליעבע, זיסע אימה האָט אלץ ארומגענומען, און יודען האָבען זיך אָנגענומען ביי די הענד, און זיינען דערציטערט געוואָרען וואַרטענדיג.

נאָר פלוצלונג האָט זיך דער רבי אויפגעכאפט און מיט גרויס חדוה'קייט האָט ער זיך געוועגדט צום עולם:

— צום קדוש!

זיין פנים האָט געלויכטען, ווי די שכינה וואלט עס בעקושט און בעהיילינט. פון זיך האָט עס א ווארימקייט געשיקט און אלע, אלע צו זיך, און אין זיך אריינגענומען.

דער עולם האָט א וועג געמאכט. אין דער טהיר האָט זיך נעוויזען א צוג ווייבער, מיט דער רבי'צין אין מיטען. פון איהר הויבען גלאנצענדיגען שטערן האָט דער שטערנבאָנד, בעפוצט מיט בריליאנטען, גאָלד און פערל, ארָאבנעשיינט מיט א שבת־מלכות'דיגען גלאנץ און ארום פערשפרייט דאָם מלכות'ידקייט און געזאָגט: „גוט שבת!" די גרויסע בריליאנטען פון די לאנגע אויהרינגלעך, פון הינטער דער שבת־

VIII.

צו מאָרגענס

שבת אין דער פריה. די זון געהט אויף אויפ'ן הימעל, און אי־בער'ן שטעדטיל ציהט זיך דער ליכטיגער טאָג. אַליין ווערט עס טאָג, פון שטעדטיל העלפט קיינער נישט צו. די געוועלבער זיינען פערמאכט, פערהאקט, עס וועקט זיך קיינער נישט. קומט א פויער אין גאס אָן צו־פאָרען מיט זיין פיהר, זעהט עס קיינער נישט אָן, ער שטעלט זיך אָב די פערד פאשען און „האלט שבת" אין מיטען גאס... וואו נישט וואו און וועו נישט וועו וועייזט זיך א יוד א בעל־הבית פאר דער טהיר, אין א פאָר ריין־געוואשענע גאטקעס, און געגעצט פראנק און פריי אין דער וועלט ארויס. דאָרט געהט א יוד, א חסיד, צוריק פון מקוה און טראָפענס וואסער רינען איהם פון די נאסע פאות אויף דעם פריש־געוואשענעם קאָלנער פון העמד, וואָס פערלענגט זיך מיט א בעזונדער בעל־הבית'ישקייט איבער'ן קאָלנער פון פאלטאָ. אין מיטען מארק וועייזט זיך פלוצלונג א הויבער, דאָרער יוד, מיט א לאנגע, בריטע באָרד, און עפענט א גרוים מויל אויף און ציהט אויס ווי א לאנגען שנור:

— אין שו—ל—ל א—ר—יין!

הויבען זיך אָן וועייזען יודענס אין ווייס געפרעסטע ספאָדניצעס, לויפען צו און קלאפען אין לאָדען ארויין: שרה'לע, מען האָט שוין גערופען! האקען זיך פרענטען אייזען, עפענען זיך לאָדען, און עס ווייזען זיך וועיסע שלאָף־מיצען פון די אויפגעפענטע פענסטער. קוקען צום שטאָדט־זייגער, וואָס איז אויפ'ן טהורעם פון שפיץ ראָט־הויז: ווי שפעט איז?

הויבען זיך אָן צו וועייזען אויסגעפוצטע ווייבער. יודישע קינדער לויבען זיך צו סטראָיען פון איין שבת צום צווייטען; אין אלעם שהנסטען, וואָס א יודענע האָט, וועט זי זיך אין דעם אויסציערען צו וועייזען זיך אין גאָט'ס הויז. דעמאָלט פלענען זיין די בריט־זיידענע

פון דעם בית המדרש׳ס פענסטער האָט נאָך ארויסגעדרינגט א קליין, פעררויכערט ליכטעל, און א האלב פערשלאָפען קול פון גאנץ פערשלאָפענע יודען האָט זיך געלאָזט הערען.

זיי זיינען אריין אין בית־המדרש.

ביים טיש, וועלכער איז קוים בעלויכטען שוין פון אן אויסגעהענגדיגער לאָמפּ, זיצט דער רב, ארום בעלי־בתים, פערמאָטערט פון א גאנצער וואָך ארבייט, און לערנט מיט זיי די סדרה פון דער וואָך:

— ואתחנן אל ה׳ בעת ההיא לאמור: „האָב איך מיך געבעטען ביי גאָט אין יענער צייט, אזוי צו זאָגען.“

א גרוים דעמפיגקייט האָט געדריקט צווישען דעם קליינעם, האלב־פערשלאָפענעם עולם.

צווישען עולם האָט דער הויכער בלינדער לייב שוסטער ארויסגעשטאָרט, און הויך אויפ׳ן קול צוגעשנאָרכט...

די בעלי־בתים האָבען זיך פערשעהמט.

טייל פון דער מקוה. די גאַס איז וואָס אמאל בעלעבטער געווארען, היימישער און שבת'דיגער, די זון האָט זיך ליכטיג צוגאָסען איבער'ן הימעל, א פרישע, א ליכטיגע, א נייע אָנגעקומען אויף שבת. און זי האָט בעגאָסען מיט ליכט איין רייהע היזער, און די צווייטע זייט איז אין שאָטען געלעגען. און אויף די בלעטער פון די בליהענדע בוימער פאר דער טהיר האָט זיך נאָך דער נאכט־טוי אויפגעהאלטען.

נאָר די שול איז נעבאך געשטאַנען וויסט, א חורבן, און ארומגעצוימט מיט ברעטער, א קבר פון א שול... און די איינציגע וואנד, וואָס איז נאָך שטאַהן געבליבען נאָך דער שרפה — א „כותל מערבי", א מצבה אויף א שול. — און יודען געהען דורך, קרעכצען און געהען דאוונען אין בית המדרש אריין.

אין בית־המדרש האָט מען שוין געדאוועט. דער שול־חזן האָט זיך אָנגעגרייט נייע „שטיקלאָך" פאר'ן עולם, וואָס קומט צום רבי'ן. דער חזן, ארום די משוררים, די יונגלאָך, די קוויטשערלאָך, וואָס א נאנץ יאָהר טהוען זיי זיך אין די גאַסען ארומוואלגערען, קיינער קוקט נישט אויף זיי, הייבט מיט אין מאל זיינען זיי גרויס געוואָרען, מאכען פרעהלאָך, מאכען וויינען דעם עולם, און טראָגען זייער געבעט אין הימעל אריין... ביי דער טהיר שטעהען די „מבינים", דער הענטשקע־מאכער מיט'ן געשוירען בערדעל און חברה, און „קריטיקירען", דרעהען מיט די נעז פון צייט צו צייט, טאָפען מיט די פיס, פערהאלטען זיך די אויגען, און מיט א מאל גיבען זיי א פערדרעה דעם קאָפ, האָרכען זיך אין: אט... אט !... ר' יחזקאל מיט'ן חתן זיינען געקומען א ביסעל שפעטליך, נאָר עס פאסט אזוי פאר א חתן, פאר א חסיד. מען האָט איהם מכבד געווען מיט מפטיר, וווייבער האָבען פון דער וווייבערשער שול אראָבגעקוקט און איינגעהאָרכט זיך, ווי דער חתן זאָגט דעם „מפטיר".

נאָכ'ן דאוונען האָט ר' יחזקאל אהיימגעבעטען דעם עולם אויף „קדוש". אלע בעלי־הבתים האָט מלכה'לע פערהאלטען אין א צווייטער שטוב זאלען איבערווארטען די פיש ביז חסידים וועלען קומען. איז געקומען עזר'ל מיט ר' יצחק יודעל'ס און מיט זייערע מענשען, מען האָט אָנגעהויבען צו באפען, צו רייסען, נישט געווואוסט נישט ווען, נישט וואו, אוועקגעשטופט די בעלי־הבתים (די אָנגעהאָרעווטע יודען זיינען איינציגווייז אנטריינען געווארען...) חסידים האָבען א גרויס געדודער געמאכט, אלע אין איינעם, יונג און אלט, געשטופט, געשטויסען זיך,

קלײדער, וואָס האָבען זיך אָנגעהויבען פון אויבען שמאָל און זיינען וואָס בריײטער אראָבגעגאַנגען, אַזוי, אז די יודענע האָט אויסגעזעהען, אז זי וואָהנט אין דער קלײד מיט א האַלב טוץ קינדערלאָך. מען פלעגט זיך לעיב האָבען צו סטראָיען אין קאָראָנקעס, ירושות פלעגט מען זיך איבערלאָזען פון מאַמע צו טאָכטער, רעכטע קאַלישער קאָראָנקעס. יעדעס קאָפטאַנדעל איז ארום די ארבעל און ביים האַלז־מויל געווען בעהאָפטען מיט בריײטע, זיידענע קאָראָנקאָווע פריזקעס. און אויפ'ן קאָפ אזא מין האַלב קאָפּעלושעל, צוויי בלימלעך אויפגעצויגען אויף צוויי דראָטען, אויפגעפוצט אויף דער הויך, און ארומגעהילט מיט א טערקישען טוך, וואָס מען פלעגט זיי רופען „שול־טיכער". יונגע וויבלעך פון דער היינ־טיגער וועלט פלעגען טראָגען קראָגענדלעך אויף די העלזער מיט לאַנגע צוויי שפיצען און פערבידען מיט א לייפּציגער זיידען שאַלעכל, און די צוויי אויסגעהאָפטענע שפיצען פון שאַלעכל זיינען געווען פערשלייפט אין א בריײטען שליף איבער'ן הארץ. דאָס פלעגט זעהר פאַסען און פעראיידלען דאָס וויבליכע געשלעכט. און אויף דעם נלאָטען שייטל אזא מין קאָפּעלוש פון שווארצע קאָראָנקעס מיט א לאַנגע, שווארצע פע־דער, וועלכע איז געווען פערבונדען מיט זיידענע צוויי בענדער איבער'ן האַלז. מיידלעך, אָנגעטהון שוין אין די שבת'דיגע אָבנגלאַנצטע קא־מאשלעך, איינגעוויקעלט אין פערשוילען, אין די וויסע אונטער־קלײ־דער, שטעהען אין די טהירען, אין די פענסטער איבער דער נאַנצער גאַס און מען קוקט נאָך. די אויסגעפוצטע פיהלען, אז זיי געהען אויפ'ן פּאַראַד, נעהען זיי פאַמעלאָך, מיט א „מינעלע" און „חן'דעל", וווייסען, אז הונדערטע אויגען קוקען יעצט אויף זיי, בעטראַכטען אלע זייערע מינעס, יעדע בעוועגונג, און אלץ, וואָס איז אויף זיי, ווערט אָבגע־וואָויגען און אָבגעמאַסטען אין הונדערטע מייל־ער... די יונגלאָך פאַר־אויס, טראָגענדיג דער מאַמע, אָדער דער מוהמע דעם סדור'ל מיט דער תחינה, פערבונדען אין א נאָז־טיכעל. עס האָבען זיך געלאָזט יודען, בעלי־בתים, אין שבת'דיגע קאָפּאָטעס, אין ריינע שטיוועל, מיט די קעל־נער פון די געוואשענע העמדער. טייל אין טלית אָנגעטהון, נאָך טייל האָבען די יונגלאָך די טליתים מיט די חומשים נאָכגעטראָגען. עס האָ־בען זיך געלאָזט חסידים אין אטלעסענע קאָפּאָטעס און שטריימלעך און וויייסע גענפרעסטע קראָגענדלאָך מיט זיידענע שניפּסלעך (וועלכעס האָט צו־וויסען גענעבען פון בעל־הבית'ישקייט אין דער־חיים) טייל אין מקוה,

גליטשען זיך יודישע קינדער איינס נאכ'ן אנדערען, איינס נאכ'ן אנדערען, און צורייבען די שבת'דיגע קאפאטקעלעך מיט די שבת'דיגע שטיוועל. ווייבער געהען שפאציערען אויפ'ן וועג, פארן בארג, און שטעלען זיך אב, שרייען אויף דעם בארג ארויף: נחום, די שבת'דיגע קאפאטע! חיים, געהסט אראב, דו געהסט? חברה הערען נישט און גליטשען זיך וויטער איינס נאכ'ן אנדערען בארג אראב. באלד שרייט א יונגעל: דער רבי געהט, דער רבי! און חברה מאכען פליטה, ווייט אוועק....

און דארט ווייט, אונטער'ן בארג, ציהט זיך דער וועג אוועק, אט וויזט זיך דאס וואסער'ל, וואס טיילט דאס שטעדטל דורך, דארט איז די וואסער־מיהל, דאס דאר קלאפט אין וואסער, און עס פאטשט פון דערווייטען, און דארט, נאך דער וואסער־מיהל, געהען בית־המדרש־בחורים וויט אויפ'ן וועג שפאציערען...

נאכ'ן טיש ביי ר' יחזקאל'ן. ר' יחזקאל, ווי דער דרך פון א בעל־הבית אום שבת, איז ארונטערגעקראכען אונטער דער דעק, מלכה'לע האט אויך דאס זעלבע געטהון.

לאה'לע, אנגעטהון אין א שבת'דיג קלייד על און א וויים שירצעל, איז אריין אין סאלאן און, ווי א היינט־וועלטיגע כלה, האט זי זיך ביים פענסטער אנידערגעזעצט, לעזען א מעשה־ביכל. „ער" האט זיך אי־בער'ן סאלאן געדרעהט אהין און צוריק, שוין א ביסעל מעהר דרייסטער, צוגעוואוינטער. מען האט זיך געפיהלט „אונזער", חאטש מען האט נאך קיין רעכט ווארט צוויישען זיך נישט געהאט געדעדט. זי האט וויטער געלעזען, און זיין „אנוועזנהייט" האט שוין נישט געשטערט, נישט גע־שהמט; מען האט זי י דאך פאר חתן־כלה געמאכט. זי האט גאר־נישט געדעדט, נאר געפרעהט זיך, אינוועניג האט עפעס געפרעהט אין הארצען: עס איז א י ה ר, פאר א י ה ר א חתן'דעל. און זי האט אין הארץ זיינע טריט געצעהלט. זי י האבען ס'מאל נישט געקוקט אויף זיך, טיילמאל האבען זי י פון זיך די אויגען נישט ארבגענומען, מען טאר דען נישט? נאר רעדען האבען זיי נישט געהאט ווען צו רעדען, זיינען זיי שוויגערהייט אין שטוב געווען.

— ווי אברהם'לע אפשר זאלדוואסער טרינקען? — האט זי איהם פלוצלונג א פרעג געטהון, שוין דרייסטער א ביסעל.

אויסציהענדיג די הענד געכאפט וואס מען האָט דערלאַנגט צום טיש. מלכה'לע האָט גאָר געקוואַלען פון נחת: אין איהר שטוב חסידים, למדנים, ווי עס לעבט, ר' יחזקאל איז אליין אויך א חסיד געווארען. חסידים האָבען איהם געכאפט אין קאָן ארײַן, געקלאפט איהם אין די פלייצעס. מען האָט אנגעהויבען צו זינגען, עס איז פרעהליך געווארען. מלכה'לע האָט געטיילט פיש. דער עולם האָט זיך געזעצט צום טיש, פון די גאנצע שטאָדט האָט מען אנגעהויבען צו ברענגען פאר'ן חתן „קוגעל": „די מאמע שיקט קוגעל פאר'ן חתן" — האָבען די מיידלעך געזאָגט, אריינברענגענדיג עפעס אין א טעלער, פערשטעלט מיט א צוויי־טען און מיט א סערוועטל ארומגעהילט.

— א שהנעם דאנק, זאָגט די מאמע, אם ירצה השם, אז דיין חתן וועט זיצען בײַם טיש, וועט מען מיט פלאשען ווײַן אָבשיקען — האָט נעקלונגען די אנטוואָרט פון דער בעל־הבית'טע.

דער טיש איז געווארען פערשטעלט מיט פערשיעדענע קוגלען, און לויט די קוגלען האָט מען דערקענט די בעל־הבית'טע פון דעם קוגעל. „א בעל־הבית'ישער לאקשען קוגעל" — פון אן אלטען בעל־הבית, וואָס פיהרט זיך אויפ'ן אלטען שטייגער. „א געלייגטער קוגעל" מיט א סך ראָזשענקעס און גענפילעכטס — פון א היינטוועלטיגער „מאדאם", א האלבער שטראָדעל שוין. „א טרוקען־מעהליגער קוגעל", גוט דורכגע־פרעגעלט מיט שמאלץ, מיט ווינציג ראָזשענקעס, נאָר א סך פעפער — פון א חסידישען טיש קומט ער אראָב....

אין דער גאס איז לעבעדיג, פרעהליך, דער עולם זיצט נאָך בײַ די טישען, פון טיל פענסטער הערט זיך דער יום־מנוחה — טיל בעלי־בתים זיינען איינגעשלאָפען אויף די סדורים, ביי'ם בענשען. דער יונגער עולם, אָדער די חדר־יונגלעך, גנב'ענען זיך אוועק פון טיש, לויפען ארויס פאר'ן בענשען אויף דער גאס ארויס, ארויף דעם בארג, וואָס איז הינטער דער שטאָדט, שפאציערען מיט מיידלעך...

און דער שבת איז אויפ'ן בארג, דאָס שטעדטיל שלאָפט זיך ג'עשמאק, אונטער דער מאמעס פארטוך — די מנוחה פון שבת. און חדר־יונגלעך האָבען זיך אויף דעם בארג פערקליבען, אויף דעם שפיץ בארג שטעהען יונגען און קוקען דורך די פויסטען אויפ'ן שטעדטל, מרגלים הייסט עס, „שפירען אויס" דאָס „ארט" מיט שפאקטיוון, בארג־אראָב

די פנים'לאך גיסען זיך אנגסטען שוויים, קומען אן פּאַראוים צו לויפען פון געלויפענישׂ, שרייענדיג הויך: „געכאפט, געוואלד, מען האָט זיי געכאפט!" די „לויה" קומט אָן אין דער גאס. אין מיטען דער קעפּיגער מאסע יודען און ווייבער פיהרט מען ר' יחזקאל'ס פערדם־יונג — נאָטען, אוי! דאָס זעלנערישע היטעל אונטערגעריסען! אויסגעריסענע האָר, רויטע, אויסגעריסענע אויערען, און ווער עס האָט א האַנד, א פוס, פּאַטשט, קלאַפּט, צופט. און ער האָט זיך אַבגעגעבען א קרבן תם'ווטע, ווי ער וואָלט אליין נישט פערשטאַנען, וואָס דאָס איז. פון דער צוויטער זייט — יענטע'לען, מלכה'לעם דיענסט. דאָס טוך ארונטערגעריסען, די האָר צופלאַשעט, דער קאפּטאַן צוריסען, זי בעהאלט דאָס רויטע פנים צווישען די רויטע, גראָבע הענד. א יודינע געהט נאָך איהר און קלאַפּט איהר נאכאנאנד מיט די פויסטען אין קאָפּ אריין: „נחת האָב איך דערלעבט פון דיר, נחת!" און מען פיהרט דאָס פּאַפּאַלק פאר יחזקאל'ס פענסטער. און די גאנצע גאס אין איין קול: „געכאפט, געוואלד, געכאפט!..." ר' יחזקאל כאפּט זיך אויף אין דעם שלאָף־ראָק מיט די לאַצען און געהט ארויס: פאטשען!...

— געוואלד, אן עברה!

אונזער „חתן" „כלה" האָבען זיך פאר בושה בעהאלטען, וואו דער פעפער וואקסט...

דאָס געסל נאכ'ן מיטאָג האָט געלערנט. פון יעדען פענסטער ויינען אנדערע קולות אָנגעקומען צושווימען. ר' יחזקאל, ווי א יוד א בעל־הבית, האָט זיך פּשוט אנידערגעזעצט, ווי זיין שטייגער, צוערשט די סדרה אבגעלייענט, דערנאָך האָבען זיך אָנגעהויבען די איניקלעך צו שיטען, ר' יחזקאל האָט פערהערט די סדרה, די באָבע האָט געטיילט שבת־אויבם, א בארנע מיט אן עפּל און א האַנד אגרעס, און האָט געקוואָלען פון נחת.

דער חתן איז געזעסען און געלערנט פון דער צווייטער זייט טיש, הויך, הויך, אויפ'ן קול, אין דער לאַנגער גמרא, נערעדט צו זיך, גקריענט זיך מיט זיך, און זיך אליין איבערגעבעטען. באלד האָט ער זיך גענעבען א לאָז אווענ, און ערגעץ־וואו פערבלאַנדזעט געוואָרען, און וואָס אמאל זיך טיעפער און טיעפער פערטיפט. ר' יחזקאל איז פערשעמט געוואָרען מיט זיין אָרים חומש פאר דער גרויסער גמרא, פאר

— א שעהנעם דאנק, — האָט ער איהר אָבגענטפערט. און איהר קול האָט פאר איהר אָבגעקלונגען, א י ה ר קול, זי איז דאָך שוין מיט איהם א שטיקעל משפחה, וואָם, ניין?

האָט ז י איהם א גלאָז זאדע־וואסער דערלאָנגט, פאר איהם אנידער־געשטעלט, נעהענטער צוגערוקט, האָט ער דאָם גלאָז אין דער האנד גע־נומען, און האָט הויך א ברכה נעמאכט. האָט זי געפיהלט, ווי די ברכה געהער זיך שוין מיט איהר אָן, האָט זי אין דער שטיל „אָמן" אָבגענע־פערט. איז איהר עפעם אזוי גוט געווען, ווי זי וואָלט בשותפות מיט איהם די ברכה געמאכט...

זיינען זיי ווייטער שטיל געוואָרען. ער האָט זיך ווייטער אין דער שטוב געדרעהט אהין און צוריק. ער האָט איהר נעוואָלט דערצעהלען די מעשה פון לאָווישטשער בחור, פון זייער בית־המדרש, האָט ער זיך דערמאָנט, אז זי איז א מיידעל, פון וואנען ווייסט זי פון אזעלכע זא־כען? האָט זי איהם נעוואָלט דערצעהלען פון איהרע חבר'טעם — איז ער א יונגעל. האָבען זיי נאָר נישט געהאט וואָם צווישען זיך צו רעדען. זיינען זיי ביידע שטיל געשווינגען, נאָר געפיהלט, אז עס איז זיי גוט אין איינעם, עפעם זיינען זיי זיך ביידע חתן־כלה, און ווייטער — פטור...

און פון דרויסען האָט די שבת־זון דורכ'ן אָפענעם פענסטער אריינ־געשיינט, ארויפגענאָסען ליכט אויפ'ן שויבען־שענקעל און האָט בעלויכ־טען די זילבערנע לייכטער מיט די גלעזער. פון אָפענעם פענסטער, פון וואנען דער פולער בוים בלעטער שאָקלט זיך אריין, האָט זיך גהערט דאָם גלעבטער, דאָם ארומלאָבעסען פון די יונגען, וועלכע זיצען אויף דער באנק פאר זיערע פענסטער, און דאָ, און דאָרט שפאציערען אויס־געפוצטע מיידלעך אין דער גאס און וואַרפען אריין אויגען אין פענסטער און ווילען כאפען א בליק אויף לאה'לעם חתן.

פלוצים קומט אָן אַן „אָנקומעניש", א געלויפיג געשריי הילכט פון דערווייטען; אין דער גאס ווערט א געלויף, מען כאפט זיך פון די בענק אויף, און מען לויפט ערגעץ־וואו אין עפעל ארָאב. פון די ארויסגע־נייגטע לייבעכער, וואָם העננען איבער די פענסטער, ווייזען זיך שלאָף־מיצען; אויף שוועל און טהירען ווייזען זיך ווייסע ספאָרניצעס, קעפ אין טיכער פערהילטע, און מען קוקט.... און דאָם געלויפעניש, שוואַרצע קעפ, ווייסע האלקעס, קינדער, יונגלעך, מיידלעך, איינער נאָכ'ן צווויי־טען — קומען אָן נעהענטער אין געסעל אריין. צוהיצטע יונגלעך, פון

געהאט מיט'ן מויל איבערצו'חזר'ן. אין האָרץ האָט עס נעשניטען.
— די ח־א־ל — —

און די לבנה האָט זיך נעמאכט א וועג צווישען די טונקעלע וואָלקען און איז אַרויסגעשוואומען אזוי גוט, הערצליך, אזוי „גוט־וואָכענדיג"....

דא און דאָרט זיינען קופקעלעך יודען געשטאנען און האָבען די לבנה מחדש געווען...

און ערנעזי־וואו וויט האָבען די זשאבעס אין וואסער געקוואקטשעט, אבער וועך וויסט זיי דאָרט, וואָס דאָס זיינען פאר א לייט?...

דער הייליגער גמרא... אין זיין שטוב, אונטער זיין אָרימען באלקען קריענען זיך ארום אזעלכע גרויסע תנאים „אביי און רבא", ווי שהן איז דאָס, ווי גוט איז דאָס!

פאר דער טהיר זיינען געזעסען אויף די שטוהלען מלכה'לע מיט דער מחותנת'טע, די שנור און די טאָכטער, אין זיידענס, אין סאמע־טען, אין די גאָלדענע קייטען, און האָבען זיך אין די נאָס צוגעקוקט צו די שפּאציערענדע.

און די זון ציהט זיך פּאוואָלע מיט רוהיגע, שבת'דיגע טריט ארונ־טער אונטער'ן שטעדטעל. יודען גהען אהיים שלש־סעודות עסען, גהען צוזאמען און שמועסען צווישען זיך. עס גהען די וויבער שבת'דיג אָנגעטהאָן מיט קינדערלעך, קינדערלעך און קינדערלעך אהן עין־הרע.... וואָס רייסען די מאמעס ביי די פארטיבער: „שבת־אויבס!" „שבת־אויבס!" די וויבער מאכען זיך נישט הערען (שפּאציערענדיג רוהיג), און פון אָפענעם פענסטער קלינגט ארויס דעם חתן'ס קול און מאכט זיך בריים זיין וועג, און פער'שבת'ט דאָס געסעל; די דורכגע־הענדע שטעלען זיך אָב אויף א ווייל: דער חתן לערנט! דער חתן לערנט!

לאה'לע האָט זיך אין דער שטיל מיט איהר נאָלדענע קייט גע־שפּיעלט: איהר חתן לערנט, א י ה ר ח ת ן....

ס'איז שוין פינסטער געוואָרען. דאָ און דאָרט האָט שוין פון די פינסטערע פענסטערלעך ליכטלעך אָנגעהויבען ארויסצודרינגען און בע־לויכטען דאָס פינסטערניש וואָס איז אין שטוב. פון גאנץ ווייט קומט אין געסל אָנצושווימען א פערנעסענער ניגון, זינגענדיג ביי'ם רבי'ס טיש צו „שלש־סעודות", און שווימט דורך דאָס געסל אין אן אנדערע וועלט אריין. א בענקעניש פון בהאלטענע פעלדער האָט געטליעט דאָס געסל. געוועלבלעך האָבען זיך געעפענט, און ויאו נישט וואו און וועו נישט וועו איז א יודינע אין א טוך איינגעהילט דורך דער גאס דורכ־געלאָפען מיט א שטיל געוויין: „נעוואלד, מיין מאן איז מיר אוועקגע־פאלען!" טיל זיינען געלאָפען אין דער אפטייק אריין נאָך זאָדע־וואס־סער, טיל צום רופא נאָך דער וואַרים־פלאָש, און דאָס „וויבערישע יו־דעל" איז פון שטוב צו שטוב ארומגעלאָפען מיט'ן שמעק־פלעשעלע....

א שרעק איז דורכ'ן שטעדטעל דורכגעלאָפען, ווי דער מלאך־המות וואָלט מיט זיין פליענדיל אין אויער געפאָבעט, מען האָט עס מורא

ביידלעך מיט „בלינדע יתומות", מיט יודען אויף קלעצלעך, מיט וויסטע עגונות; יודען אַרעמלייכע מיט שעהנע בערד; נשרפים מיט כתבים אין די הענד. עס זיינען אַנגעקומען גרים אין שטעדטל, יודען מיט גוי'שקע פנים'ער, אַדער גוים מיט יודישע סדורים'לעך; האָבען דערצעהלט פון זייערע טאַטעס, אז זיי זיינען גראפען און געגנראלען, און זיי האָבען ליעב געקראָגען די יודישע אמונה, צוליעב איהר אלעס אַוועקגעוואָרפען, און האָבען זיך גרויסערהייד געלאָזט מל זיין. יודען האָבען עפעס אין הארץ פאר זיי מורא געהאַט: יודען און דאָך נישט קיין יודען....

אין בית־המדרש־גסל איז הייסליך געווען; מוכר־ספרים'ניקעס מיט ביידלעך זיינען אַנגעקומען צופאָהרען, מיט פערשיעדענע ספרים, תחנות'לעך און סדורים'לעך, וואָס שמעקען פון ווארשוי, פון בער־דיטשעוו און פון „רייסען" אויך. די חדר־יונגלעך האָבען פון די פערדם עקען גערעסען האָר, געפייניגט די פערדלעך און אויפ'ן וועג ארויסגע־פיהרט צו רייטען אויף זיי. די מוכר־ספרים'ניקעס האָבען אין בית־המדרש געוואויגט, הינטער'ן קאַסטען שמות, און טיי זיך געקאָכט ווען יודען דאוונען. זיי האָבען אויף לאנגע טישען די ספרים פערשפרייט, יונגלעך האָבען פון די מאַמעס טאַשען גערעסען אויף סדורים'לעך, אויף ספרים'לעך, און וועלכע יודישע מאַמע וועט דעם ביסען פון מויל נישט אָבשפּאָרען און איהר יונגל אויף א ספר'ל, אויף א סדור'ל א פּאָר גרא־שען נישט געבען?...

זיינען אַנגעקומען אין שטעדטל אריין פערשיעדענע קראנקע צום רבי'ן צופאָהרען: א יוד מיט א דבוק, וואָס קרעהט פון איהם א האָהן ארויס; א ווייבל מיט א בויך־קוויטשער; פערשיעדענע יודען מיט פערשיעדענע חלאָים, יעדער מיט אן אנדער פעקל; און פלוצלונג — נאָך אייגער, א דין־תורה האָבען מיט א נעשטאַרבענעם, וואָס לאָזט איהם נישט ביי נאכט רוהען, און קומט איהם רופען צום בית־דין של־מעלה; דאָס גאנצע שטעדטל קומט זיך צולויפען, הערען דעם טויטען רעדען פון הינטער דעם פאָרהאַנג.

און אויף די אורחים ליגט עפעס א שטויב פערשפרייט, א שטויב פול מיט בעהאלטענע סודות, דער שטויב, וואָס ליגט איבער אלטע, היי־ליגע ספרים, און עס דאכט זיך, אז עס איז ערנעץ וואו פאראן א יודישע וועלט, א יודיש לעבען, א גרויסער יודישער בית־המדרש און דאָס גאנצע יודישע פאלק לעבט אין א גרויסען קאַסטען שמות, בעהויכט מיט הייליי־

IX.
ראש חודש אלול

דערווייל זיינען אָנגעקומען די אלול טעג אין שטעדטל אריין.

געבראַנגט האָט זיי צופיהרען דער וואָלען יוד, וואָס ווייזט זיך יעדעס יאָהר אין „די טעג" אין שטעדטל...

איין גאָט וויסט, פון וואַנען ער איז אָנגעקומען און ווער ער איז. דער ערשטער ווינטער־שליח איז ער געווען.... אין „די טעג", ווען די בעל־הבית'טעס זיצען פאר דער טהיר נאָכ'ן אָנבייסען און טיילען די קינדער צווייערם אין חדר אריין, די זון בעזוכט נאָך דאָם געסיל, אָבער זי ווארימט עס שוין נישט — בעווייזט ער זיך פלוצלונג, דער „וואָלען־יוד". ער האָט געמוזט אָנקומען פון ערגעץ־וואו ווייט, וואו עס מוז איצט ווינטער זיין, וואָרום ער טראָגט טיעפע קאלאָשען, מיט קלעמבען וואָל אונטער'ן ארעם, וואָלענע זאקען צו שטריקען. א קליינער, א דאַרער איז ער, און טראָגט אין די גרעסטע היצען א דיקען וואָלענעם שאל אויפ'ן האלז, א זכר פון ווינטער, א יוד מיט א סוד, וואָס דער ווינטער, דאכט זיך, האָט איהם אין שטעדטל געשיקט, — אָנזאָגען עפעס. און דערזעהט מען איהם פלוצלונג אין שטעדטל, ניט עס א קלאָפ אין האַרצען, און עס ערוועקט זיך א הרהור תשובה...

דער ערשטער ווינטער־פויגעל.

און נאָך איהם האָבען זיך אין שטעדטל אָנגעהויבען צו ווייזען אזעלכע מיני אורחים, וואָס מען האָט זיי א גאנץ יאָהר נישט געזעהען, אורחים מיט זשיוונע היט, מיט לאַצען און קאָפעטעס, געשניטען מיט א שניט פון א פרעמד לאנד. אורחים מיט פעקליך ציצית, מיט פערשיערענע קמעות. און קינד־ערשע ביינדלעך, וואָס האָבען צו ווייסען געגעבען, אז ערגעץ ווייט־ווייט איז פאראן א וועלט, זיינען פאראן יודען... און דער וועג מיט די טאָפאָלען פיהרט אריין, פיהרט ארוים, אונער שטאָדט אין דער וועלט אריין און פון דער וועלט ארוים... אורחים אין

א משוגענער הונד זיינע שטאָהלֿ־קאָצענע אויגען אהער. דער שטאָדט־בכור מיט זיין האַרעם ציגען בעלעקען די מצבות, און א שטילער, בייזער ווינד קלאַפט די צווייגען פון די בוימער. דאָרט און דאָ זיינען לעבע־דיגע פערבאָרגען צווישען די מצבות און א שטיל געווײַן געהט אויף פון צווישען דעם הויכען, ווילדען גראָז, וועלכער פערשפרייט זיין ביח־הקברות־געשמאַק און מען ווייסט נישט, צי דאָס געווײַן קומט פון די טויטע אָדער פון די לעבעדיגע... דאָרט פיהרט חנה־אסתר — די בית־הקברות־יודענע, די עלטעסטע פון דער שטאָדט — א וויבעלֿ, און ווייזט אַן איהר, וואו איהר פאָטער'ס ביינער רוהען. און דעם חזנ'ס „קווי־טשערלֿעך", צווישען איין „אלֿ־מלֿא־רחמים" און דעם צווייטען, קלאַפען אַב פון די הויכע בוימער די קלײַנע עפעלֿעך, דאָס וואָס קעהר זיך פון קהלֿ אַן צו זיי....

און דענסטמאָלֿ איז אַנגעקומען דער ארץ־ישראלֿ־איד נאָך דעם ארץ־ישראלֿ־גענלה, וואָס איז נעיוען אין די פוישקעס, וואָס האָבען געהאַנ־גען אויף די טהירען ביי די מזוזות אין יעדען יודישען הויז, און וואוהין יעדע מאַמע האָט צו ליכט־צינדען אריינגענלֿענט „ליכט־גענלה".

ווי א שאָטען איז ער אַנגעקומען. א הויכער, דאַרער יוד מיט א בלייך יום־כפור'דיג פנים, און וואָס אין זיין הויבען, געקנייטשטען שטערן איז נעווען א טיעפער סוד אויסגענאָסען. דער סוד, פאר וואָס מיר זיינען אזוי לאַנג אין גלות... דער סוד, וועז משיה וועט קומען... א יוד פון יענע יודען, וואָס מיר גלויבען, אז זיי זיינען ערגעץ־וואו דאָ, נאָר מיר ווייסען נישט וואו; א יוד פון יענע יודען, וואָס דערוועהענדיג זיי, דערמאָנען מיר זיך אַן עפעס... א פערבאָרגענע געטרייישאפט וועהט אין אונזערע הערצער, און מיר פיהלֿען זיך, אז מיר געהערען צו וועמען...

אַן ארץ ישראלֿ־יוד אין א ווייסען, אטלעסענעם כאלאט מיט לאַנגע שוואַרצע פאות. ער זיצט אין בית־המדרש, אין א בעהאלטען ווינקעלֿע, ארום איהם האָבען זיך צוזאמענגענקליבען א פאָר אלטע יודען, ר' משה דוד „שמות־יוד", וואָס האָט אויף זיך געזומען די מצוה די שמות אויפֿן „גוטען־ארט" מקבר צו זיין. ר' ישעיה וואלֿף, ר' נאָטע, די וואָס זיצען אויף דער עלטער אין בית־המדרש; אלטע בעלי־בתים פון דער חברה תהילים, משה רבינו'ס לייב־גווארדיע און דוד המלך'ס גוטע פרייַנד. זיי האָבען שוין לאַנג אין דער־היים תכריכים אַנגענרייט, מיט זעקלֿעך ארץ־

גען שטויב, און אויף דעם ליגט אויסגענאָסען דאָס יודישע חנ'דעל — דאָס יודישע הייליכקייט, בענקעניש....

א שהנער, העלער טאָג. די ווייבער זיצען ארום די שוועלען פאר זייערע טהירען און שטריקען זאָקען און מאָטלען נלאָט אזוי אין דער וועלט ארײן. פון ערגעץ וואו א הויף שוויסט אין מארק ארויס דאָס־קול פון קליינע קינדערלעך, וואָס זיצען אין חדר און לערנען די הייליגע תורה, און א יודענע דערמאָנט זיך וואָס אין דער תחינה שטעהט גע־שריבען: „אין זכות פון די קליינע, אונשולדיגע קינדערלעך, וואָס האָבען נעטהון די העלזלעך אויסשטרעקען...“ די זון זעהט מען שוין נישט אזוי אין הימעל אָן ווי אויף דער ערד, די שטראהלען בלאָנדזען אין מארק ארום לאנגווייליג, ווי אונגעבעטענע נעסט — און פלוצלונג דערהערט זיך א שופר בלאָזען. דאָס קול ציטערט אין דער לופט פון שטעדטיל און פערציטערט קליין און גרויס.

זיינען די ווייבער פאר די שוועלען פון זייערע הייזער געזעסען; און דאָרט איינע האָט זיך איהר וויים שלייפעל, איהר ראש־חודש־אלול־בלימל אויפגעציערט, זיינען פוהרען פאר די טהירען אָנגעקומען צופאָה־רען, און ווייטע מוהמעס, ווייטע שוועסטער־קינדער, וואָס זיינען ערגעץ אין דער פרעמד, זיינען אָנגעקומען מיט זייערע טיכער און שערעמעס אויף קבר־אבות, אויפצוזוכען זייערע טויטע טאטעס, זייערע טויטע מאמעס, אויפ'ן אלטען בית־הקברות.

און דאָס בית־הקברות ליענט אויסגעשפרייט א גאנץ יאָהר אויפ'ן בארג, בעהאלטען איז יעדע מיצבה הינטער איהר בוים. א נשמה הינ־טער א בוים, — און אלע קומען זיי אין שטעדטיל ארונטער. יעדער רב פון זיין דור אין די סביבה פון זיינע בעלי־בתים פון זיין צייט אויף אן אנדערען פונקט פון „גוטען ארט“. קום, לאָז מען צעהלען די דורות, די טאטעס פון שטעדטיל! טיל נעמען פון די געשטאָרבענע הערען זיך נאָך צוויישען די לעבעדיגע. וועד עס האָט זיין נאָמען איבערגעלאָזט אויף שטיינער אוז העלצער, וועד אויף א געסיל אוז וועד אויף א הויף: „ר' יוחנן'ס“, „ר' משה'ס הויף“, אוז ניי־קאזמער בויט זיך אויף נייע הייזער אוז עס שטעהען אויף נייע בעלי־בתים... שטיל איז אויפ'ן בית־עולם. פון ערגעץ הינטער א מצבה, וואָס איז פערוואָרפען הינ־טער'ן פלויט, מיאָנטשעט א בייזע קאץ ארויס, פון ערגעץ וואו שיקט

טען, ווי עס שטעהט אין פסוק: ויש שכר לפעולתך: עס איז דאָ א בע־לוינונג צו דיין מיה..."

און די אלטע, תהלים'דיגע, בעלי־בתים האבען זיך פערבענקט... און וואו נישט וואו און יוען נישט וועז האָט א טרעהר־טראָפען אויף דעם ברילען־שייבעל געקאפעט...

עס איז נעווארען פארנאכט. פון אן אנדער לאנד האָט א קאלטער ווינד געוועהט אין גאס. דאָרט און דאָ האָט זיך אן אלטער בעל־הבית געוויזען אין זיין ווינטער־פאלטאָ; ווינטער שוין געמאכט, מיט אן אראבענעלאזטען קאפ אין בית־המדרש געגאנגען, מנחה דאוונען. שנייי־דער־און־שוסטער־נעזעלען האבען אוועקגעוואָרפען די חול־המועד'יגע שטעקלעך, מיט וועלכע זיי האבען שפאציירט אין די סעדער, אין די נערטנער, און מיט „שהנע מיידלעך" ליעבעם געפיהרט, — און זיינען, ווי אלטע, מיט די סדורים אין די הענד אין בית־המדרש געגאנגען, א קאפיטל תהלים זאגען צווישען מנחה און מעריב. — „ראש חודש אלול". פון די קליינע נעוועלבלעך פאלען ארויס גרויסע פאסען ליכט פון קליינע רויבערדיגע לעמפלעך און „פערפרומען" דאָם געסיל. דער הימעל אין איין ייט ברענט אין א רויט־העלען גיהנום'דיג פייער: מען ברענט, מען בראָט דאָרט די רשעים, און זייער שטראָ־מענדיג בלוט פאלט ארויף אין די פלאקערס פייער און גליהט און פלא־קערט. פון דער צווייטער זייט ציהט זיך א רוהיגער, פרומער, ערנסטער וואלקען, — איבערלענט זיך מיט אן ערנסטער, פרומער מינע, וואס ער טהוט, — גלייך ווי אין איהם וואלטען פערטריקענט געוואָרען די טרעהרען פון די גוטע מלאכים, וואס ווייזען אויף די רשעים'ס בייז־קייט. און ער נעהמט ארום און בעשיצט דאָם שטעדטעל, ווי עס וואלט געהייסען: אויף נישט! אין גאס, צווישען די בוימער, איז ליידיג און לעער, עס ווייזט זיך נישט קיין בחור, נישט קיין בתולה, אלטע, פרומע וועלבער רייבען די הענד אָן די טהירען פון זייערע געוועלבער, אין פערגלייזען די אויגען צום הימעל און ענטפערען אָב אָמן נאָכ'ן קדיש, וואס הערט זיך פון בית־המדרש ארויס... דאָם בית־המדרש איז אָנגע־שטאָפט מיט יודען, יונג און אלט. אין גאט'ס הויז ווערט א וואַרימ־קייט. יודען האבען זיך געגעבען א נעהם צוריק צום רבונו של עולם. א מניד איז געשטאנען אויף דער בימה און האָט יודען מוסר געזאגט,

ישראל־ערד. און די אלטע יודען האָרכען אוים וואָס דער ארץ־ישראל־יוד דערצעהלט פון דער אלטער מאמען.

יודען קוקען אויף איהם. אין די קנייטשען פון זיין קאפּאטע האלט זיך ארץ־ישראל־שטויב אויף, דער שטויב וואָס וועהט איבער די הייליגע קברים, איבער די מאמע רחל'ס קבר. און דאָס האלט אין זיך אויף א שטומען, לייבען סוד, פון ווייט...

פון זיין פּעקיל האָט ער שטיקלעך קאלך ארויסגענומען, וואָס ער אליין האָט אבגעקרישעלט פון דעם כותל המערבי: „אליין דאָרט נעוועז, מעריב מיט א מנין יודען געדאוועט." יודען נעהמען די קרישקעלעך קאלך אין האנד אריין, טהוען זיך אָן די אייזערנע בריללען, און בעטראכטען: שטיקלעך קאלך פון דעם „כותל־המערבי", פון בית־המקדש. פון בית־המקדש איז דאָס, דאָס שטיקעל קאלך, פון דענסטמאל נאָך... דעם כהן גדול געזוהען, געזוהען יודען עולי־רגל זיין, קומען אָן מיט קרבנות קיין ירושלים....

פון זיין פּעקיל נעהמט ער ארוים ערד. ערד פון דער מאמע רחל'ס קבר. דאָרט געווען, אויפ'ן וועג קיין אפרת, ווי עס שטעהט אין חומש, וואו יעקב אבינו האָט אונזער מאמע רחל'ן בעגראָבען, אויפ'ן וועג קיין בית־לחם, פון קבר האָט ער ערד אראָבגענומען.

און יודען בעקוקען די ערד פון די אלטע קברים, פון דער מאמע רחל'ס קבר, וואָס יעקב אבינו, אונזער טאטע יעקב, האָט מיט זיינע אייגענע הענד בעגראָבען...

און א שטימע זאָגט אין האָרץ:

ואני, און איך האָב נישט אזוי געטהון, בבואי מפּדן, — און אין מיין טהון קומען פון פּדן, מתה עלי רחל — איז דיין מאמע רחל אויף מיר געשטאָרבען, בארץ כנען — מיינט מען אין ארץ־ישראל, בדרך — אויפ'ן וועג, בעוד כברת ארץ — עס איז נאָך געווען א תחום־שבת, לבוא אפרתה, — אריינצוקומען קיין אפרת, ואקברנה שם: זאָגט רש"י: און דאָך האָב איך זי נישט אריינגעבראכט קיין אפרת, אז איך זאָל זי בעגראָבען אין ארץ־ישראל; ביזטו דאָך בייז אויף מיר; זאָג איך דיר, אז עס איז געווען על פּי הדבור: אז נבוזראדן וועט יודען אין גלות־טרייבען, וועט די מאמע רחל פון קבר ארויסגעהן, און בעטען פאר זיי רחמים, אזוי ווי עס שטעהט אין פּסוק: „קול ברמה נשמע". וועט גאָט זי טריים־

קיין וואָרט, קיין הויך נישט געהערט געוואָרען. דאָ און דאָרט האָט זיך א „אוי, טאָטע!" ארויסגעריסען פון אן אלטער, פערקרענקטער ברוסט. און דער שטומער עולם שאָטענס, ווי ער וואלט מסכים געווען אויף דעם קרעכץ, האָט זיך אהין און אהער אין א בעהאלטענעם כור געשאָקעלט. א שטומע נ״מה, געהילט אין א שוואַרץ לייַלעך, האָט אין דער שטיל צווישען עולם מתפלל געווען, און די תפלה איז א שטומע און א שוואַרצע געווען...

עס איז שוין נאָכט געוואָרען.

פון די טאָפאָלען, וואָס זיינען אויפ'ן „שוואַרצען וועג" צום בית־עולם צו, זיינען די ניגונים פערשטומט געוואָרען, א פּנים די „חויכע דייטשען מיט די לאַנגע בייטשען" האָבען זיך צו פריה שלאָפען געלעגט. און פון דאָרטען וועהען קאלטע ווינדען. אין געסל איז טונקעל, אלץ איז אין שוואַרצע לייַלעכער געהילט. די לאָדען זיינען איבער די בענסטער פערמאַכט, און פון די לאָדען־שפאלטען דרינגען שטראהלען ליכט פון די אָנגעצונדענע לעמפּלעך ארויס. יודען זיצען ביי דער ארבייט שוין. עס הערט זיך א קלאָפען פון א שוסטער׳ס א העמערל אויפ'ן שוסטער־שטיין, און דאָס קלאָפען שלאָגט אָב אין געסל, ווי עפעס בעקאַנטעס, איינגעבאַרענעס, ווי די גרילן אין אויוון... און דערמאָנט דעם עולם אָן די לאַנגע, פינסטערע ווינטער־נעכט ביים ווערקשטאַטל. אין האַרצען קלאָפט עס מיט שרעק: „ביי־נאכט".

ארום דער שטאָדט און אין דער שטאָדט זיינען די הייזלעך בערטרונקען אין ימים גרין־בעוואקסענע בוימער פון די שטאָדט־סעדער, וואָס האָבען אין זיך דאָס שטעדטל אריינגענומען און געמאכט עס פאר א גרויסען בלומען־טאָפּ. די בני־ישראל האָבען אין די סעדער געוהנט, דאָ און דאָרט האָבען פון דעם טונקעלען גרינס פייערלעך ארויסגעשיינט, און א רויך טראָגט זיך פון די סעדער: א סעדערין קאָכט אָב וועטשערע, און די ליכטלעך צווישען די טונקעלע גרעזער האָבען מיט א ליעבער, פרומער אימה פער׳סוד׳עט דאָס שטעטל, און אין דער שטיל געצויגען צו זיך. און דאָ און דאָרט זיינען צווישען די טונקעלע גרעזער ארויסגעפלויגען ברענענדיגע וועריטלעך, ווי פונקען פייער, ווי פערלאָרענע נשמות...

און מיט זיין זינגענדיגען, מגידות'דיגען קול האָט ער יודען אויפגע־מישט דעם יחוס, ווער זיי זיינען, און וואָס זיי זיינען, — אז זיי זיינען גאָט'ס קינדער, גאָט וויל זיי נאָר פרובען און ער וואַרט יעדע מינוט, אז יודען זאָלען צו איהם צוריקקעהרען; און האָט זיי א משל געגעבען מיט א בן־מלך, וואָס האָט זיך פערזינדיגט צו זיין טאטען דעם מלך, און האָט זיי אויסגעטייטשט א פסוק פון ישעיה: „כה אמר ה' — גאָט טהוט זיך אזוי זאָגען: אי זה ספר כריתות אמכם — וואו איז זיך דער גט, וואָס איך האָב אייער מוטער געגעבען?"

און יודען האָבען זיך געפיהלט קינדער, — פערוואָגעלטע קינדער אין גלות — פון זייער טאטען אין הימעל. און נאָך דער דרשה האָבען זיך יודען געגעבען א נעהם צום „מעריב".

דער זעלבער וואַבענדיגער „והוא רחום", וואָס דערמאָהנט אָן דעם ווינטער־לאָמפ, דאָס זעלבע יודעל „ר' אשר־אהרן־קל־וחומר'ס" הייזע־ריגער ניגון (ר' אשר האָט שוין זיין חזקה), נאָר דאָך איז עס נישט דער זעלבער „מעריב". עס לעבט עפעס צווישען דעם שווארצען עולם, וואָס איז בעהאלטען אין דער האלב־טונקעלהייט פון בית־המדרש; א פערגעסען בענקשאפט וועהט צווישען עולם, דאָס בענקשאפט פון פער־טריבענע פרינצען צו זייער פאטער דעם מלך... א גלאנץ איז געפאלען, א טונקעל־טרויעריגער גלאנץ, א בעהאלטענער גייסט, וואָס האָט יודען א בשותפות'דיגע נשמה געגעבען. און דער פראָסטער, וואַבענדיגער „והוא רחום" איז אן אנדערער געווען, אנדערש ווערטער גאָר. בורא יום ולילה, גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור, — א נשמה האָט געלעבט צווישען דעם פראָסטען, וואַבענדיגען עולם, די נשמה פון יודישען כלל, די פראָסטע, די וואַבענדיגע פון דער חברה תהלים...

דער עולם איז געשטאנען שמונה־עשרה. אין בית־המדרש איז האלב־טונקעל, די ליכטלעך פאר'ן עמוד האלטען שוין אין צאנקען, נאָר ערגעץ דאָרט, אין בעהאלטענע ווינקעלעך, טוקען זיך טראָפען ליכט אין ארומיגע ימים פינסטערניש. א שטומע שטילקייט איז ארום איבער די קעפ געהאנגען. דער אייניגער טלית צווישען די מענגע שווארצע קאפאטעס האָט אויסגעזעהן ווי א לעבעדיגער צווישען טויטע שאטענס: אן עולם פון שווארצע שאטענס בעווענגען זיך אהין און אהער, ווי א סוד'דיגער ווינד וואָלט אין זיי געבלאזען און געבויגט זייערע קעפ אהין און צוריק, ווי א ווינד וואָלט זאנגען געלעגט... צווישען עולם איז

X.
נאך יום-טוב

אריבער די ימים־טובים. דאָס שטעדטעל האָט זיך אָבנעפאסט א תענית און דערפאר נאָך דעם געקראָגען א שמחת־תורה. אין דער־פריה האָט נאָך אהרון ליב שוסטער מיט'ן בלינדען אויג אָנגעטהון זיך פאר א טערק מיט'ן טלית אויפ'ן קאָפּ, געטאַנצט אין שטעדטיל מיט'ן ספר־תורה'לע און געקלאָפּט אין טיש פון בית־המדרש מיט דער פויסט: „אונזער משה רבינו, אונזער...“ האָט זיך אָבער צוגערוקט די ערשטע נאכט פון נאָך יום־טוב, א ווינטערדיגע חשון־נאכט...

א שטומע, געשטאַרבענע נאכט, — קיין היזעל, קיין ליכט. קאַלטע ווינדען בלאָזען און רייסען זיך אָהן אן אָכהויב, אָהן א סוף. דאָ און דאָרט מאָלט זיך אויס א שאָטען פון א שטעהענדיגען בוים, וועלכער בעוועגט זיך מיט א נאָקעטער צווייג און מאכט אין דער נאכט דעם איינדרוק פון א גלגול פון א געשטאַרבענעם בוים. דער שאָטען פון זיינע פאַנטאַסטישע, נאָקעטע צווייגען שיידט זיך אָב אין שרעקט אין דער פינסטערניש פון דער נאכט. אָרום און אָרום איז שטום, טויט און שווארץ. ווייט אין געסל אראָב, דאכט זיך, געהט פאַמעליך דער שאָטען פון רחל־לאה, די געשטאַרבענע מאמע. זי געהט פאַמעליך אין איהרע ווייסע תכריכים און האָרכט זיך אויס הינטער דעם לאָדען פון איהר שטוב, צי פייניגט נישט די שטיף־מאמע איהרע קינדער... דאָ און דאָרט שפיעלט זיך דער ווינד אָן אן אָבגעריסענעם בלעך אָן א שילד ערגעץ פאר א געוועלביל און קלאָפּט אהין און אהער. ערגעץ דאָרט, אין א פערלאָזטער רינע, טריפען טראָפען וואסער, און די טראָפען קלאָפען, בלאָנדזענדיג אין דער רינע... ווייט אין געסל הערט זיך א רעש'ען פון א גרויפען־מילעביל. די גרויפען פאלען אויף דעם רייב־ייטיין, און עס קלאָנט זיך, האָט פרעטענזיעס — ווייסט איין גאָט, אויף וואס און אויף וועמען...

און גאָט׳ס וועלט איז געווען ווי א פערליעבטע, צנועה׳דיגע כלה, וואָס שפּאַצירט אויפן אליין ביים עק וועג, אין געסעל אראָב, צום שווארצען וועג צו.

דער טונקעלער, שטילער היפעל האָט „קריאת־שמע" געלייענט איבער׳ן שטעדטיל: „המפיל שנה על עיני" — טהוט וואַרפען א שלאָף אויף מיינע אויגען, „ותנומה על עפעפי" — און א דרעמעל אויף מיינע ברעמען...

זיין... איבער די דעכער, איבער די פלויטען לויגט פערהויבט דער ווייסער מאָרגען־טוי, פריש, קאלט און שניידט פון דערווייטען — דער ערשטער ווינטער־הויך. פון טהייל קוימענס געהט א רויך ארוים: א יודענע קאָכט שוין דאָס אָנבייסען — דעם יעסענדיגען קרויט־באָרשטש מיט קאָרטאָפלעס, און איבער'ן שטעדטעל פערגרויט זיך א קאלטער תחינה־טאָג...

טהייל־כאָל האָט זיך די זון פלוצלונג אין הימעל ענטפלעקט, ווי פון דער העלער הויט ארויסגעקראָכען, ווי דעם חוב עפעס אָפּגע'פטר'ט. א מינוט האָט מען זיך אין הארצען האָפנונג געפיהלט. באלד אָבער האָט א ווינד אין מארק געבלאָזען, געכאפט דאָס ביסעלע שטויב מיט די פּאָר שטרויען, וואָס די דאָרפס־פוהרען האָבען אין מארק איבערגע־לאָזט, מיט נאָך שמאָכטעס און לאכטעס, וואָס דער גוטער יאָהר ווייסט זיי, פון וואנען זיי האָבען זיך אין מארק פערבלאָנדזעט, און דער ווינד האָט מיט זיי א טענצעל אין קאָן געמאכט. דאָס שדים־טענצעל האָט אין פּנים ווי מיט ריטער פון א בעזים געשניטען, און ווי מיט א בעזים האָט עס אין הארץ יעדעס שטיקעל האָפנונג אויסגעקעהרט...

די סוכות שטעהען נאָך פון נעכטען, דער ווינד נעהמט א ביסעל כּבֿד אראָב און טראָגט עס אין מארק, און ווי פערשעהמט בלייבען זיי שטעהן, די סוכות, בגלוי ראש, גארנישט — פיער ליידיגע וועגד, ציזאמענגעקלאפט פון העלצלעך און ברעטלעך, אהן א דאך, אהן א שטיקעל סכך, צו וואס? און צו ווען? א שעהן פנים האָט דאָס!

און די דריי בוימער אין דער יודישער גאס שטעהען אייגעטינקט אין זייערע אָבגעוועלקטע בלעטער. די בוימער מיט די נאקעטע צוויי־גען לוקען שטום און טויט, ברייט און ווייט אין מארק ארויס. טהייל־מאל זיינען זיי, ווי עפעס מסכים אויף וואס, שאקלען צו מיט א נא־קעטער צווייג, וואס האלט נאָך א בלעטעל אויף איהר שפיץ — א זכר פון זומער: אזוי, אזוי, מיינע קינדערלעך!

נעכטען איז שמחת־תורה געווען, און אן אלץ האָט מען געהאט פערגעסען; א מאל אין יאָהר פרעהליך זיין — איז מען פרעהליך געווען. האלב־שכור האָט מען זיך שלאָפען געלעגט, האָט מען זיך אויפגעכאפט אין דער פריה, האָט עס פון די בעטען געהויבען. — איבער יום־טוב האָט א יודישער קרעמער דאָס ביסעל מעהל פון זעקעל

אין דער טויטער נאכט הערען זיך אוינזאמע טריט, אבקלאפענדיג אן שטיינער. עס גיהט שוין א יוד מיט'ן טלית־זעקעל אין בית־המדרש אריין תהלים זאגען, און א קאלטער „גוט מארגען" קלאנט אין נעסעל. פון א הויכען פענסטער דרינגט א ליכטעל ארויס, ווי עס וואלט אין דער לופטען געהאנגען, אין א שטיל קלאפען פון א נייה־מאשין צוריים־ט די גע שטאַרבענע נאכט: א שניידער איז אויפגעשטאנען צו דער ארבייט. פון א הינטער־געסעל הערט זיך א וואגען שפאנען, און ווער לויפט דאם ווייט אין דער פינסטערער נאכט אין גע סעל...

די נאכט ליגט נאך טויט איבער'ן שטעדטעל, און דאך הערט זיך שוין דאם לעבעדיגען שטעדטעל, פון אונטער דער נאכט וועקט עם זיך...

גרויער ווערט די נאכט, און דער טאג הויבט אן ארויסצוקוקען ווי דורך בהוויכטע בריללען. עס שניידען זיך ארויס פון גרויען שטח שאטענס פון הויכע הילצערנע געביידען, און ווי ניי־בעשאפען נעהמען זיי ערשט אן אויף זיך פלייש און ביינער... פון די פענסטער ווייזען זיך „מארגען־ליכטלעך". א קאלטער ווינד בויגט די בוימער אין גע סעל, און עס דאכט זיך, אז די הילצערנע גע ביידען לאזען זיך אויף בויגען נאכ'ן ווינד... אין מיטען מארק שטעהען פויערשע פוהרען גע שפאנט. יודען לויפען מיט פעקלעך, קאסטענס, מיט דרענגער און ברעטער. מען פאהרט אויפ'ן מארק אינ'ם צווייטען שטעדטיל אריין.

פון נעסעל קומט אנגעפאהרען ר' משה פעלצענמאכער, ער פאהרט ארויס מיט די פעלצען־פעלכלעך, צו וואשען זיי אין טייך. דער נאכט־טוי הויכט נאך אויף זיין וואגען. דער הימעל ווערט גרויער, אין א טלית זיך איינגעוויקלט, און האלט ערשט ביי „מה טובו". די הייזלעך שטייגען און שיידען זיך אב אלץ בולט'ער פון גרויסען שטח. דא און דארט פערלעשען זיך שוין די ליכטלעך אין די פענסטער, און ווי זיי וואלטען פון זיך א סוד ארבענעווארפען, שטעהען זיי, ווי אנגעקומענע פון אן אנדערע וועלט, מיט אונטערטהעניגקייט: אט אזוי זיינען מיר, אזוי ווי איהר זעהט אונז!...

בחורים, בעלי־בת'ישע קינדער אין ווארימע פאלטא'ען, מיט די תפיל־זעקלעך געהען אין בית־המדרש אריין לערנען. ס'איז שוין גרויסער טאג, און פון בית־המדרש שיינען נאך אלץ ארויס אנגעצונדענע ליכט. עס הערט זיך לערנען, דאוונען, — ווארים מוז אינעווייניג

נעבליבענעם לולב). דער רויך פון פייער נעהט אויף און לענט זיך שוואַרץ איבער'ן שטעדטעל, קינדער האָבען דאָם שטעדטעל אייגענומען...

מלמדים דרעהען זיך אין מאַרק ארום, חנפ'נען די אָרימע בעלי־בתים. אָנגענעסענע טאַטעם האָרכען אויס די גוטע רייד און שאָקלען צו מיט'ן קאָפּ... בחורים קומען אָן צופאָהרען פון דער פרעמד מיט די קעסטלעך אויף די פלייצעם און נייע קאָפּאָטעם (נעמאַכט אויף יום־טוב), נעהען אין די הייזער ארום, שאָפען זיך טענ. מאָמעם בעגלייטען זייערע בחורים'לעך אויסער דער שטאָדט ארוים, נאָכשלעפּענדיג נאָך זיי די קעסטלעך, שיקען זיי אין דער פרעמד לערנען; קלעהרען אויף א תכלית...

דאָם גאַנצע שטעדטעל האָט פאר עפּעם מורא. עס ציטערט, ס'קלעהרט אויף א תכלית...

הינטער דער שטאָדט ארוים שפּאַציערט א יוד א שניידער מיט א לאַנגער, געלער באָרד און פערלאָפּענע אויגען מיט א הויבען, דאַרען נעזיל. א יונג, אָנגעטהון אין א נייעם „סאַק־ראָק" — זיין זומער־לוין. נעהט מיט איהם דער שנייידער, זאָגט איהם גליקען צו, דער יונג שווייגט שטיל. און דאַרט אויפ'ן וועג לאָזט זיך שוין אייגער מיט א פּעקל אויף די פּלייצעם וויט אין דער וועלט אַריין, זוכענדיג ערגעץ א שטיקל ברויט אין דער פרעמד, און א מאַמע נעהט נאָך און בענשט און וויינט...

פּארנאַכט קומען אָן די פוהרען צופאָהרען פון מאַרק, מיט פּעק, קאַסטענס, דרענגער און ברעטער. פון די געוועלבער דרינגען די לעמפּלעך ארוים, די הימלען זיינען בעכמארעט, לייענען געדיכט נאָהענט איבער'ן שטעדטעל, א קאַלטער רעגען קאָפּעט (אזוי איז שוין, אז עס איז א מאַרק, מוז רעגענען) מיט אין מאָס, מיט איין כונה, אָדער נאָר אָהן כונה. די רינשטאָקעם ווערען בריייטער, פולער מיט וואַסער, נעהמען א האַלבע גאַס צו. מען קען שוין נישט אריבער פון איין זייט גאַס צו דער צווייטער. מען שטעהט אויף די שוועלען און מען קוקט זיך אריבער. דאָם וואַסער פון די רינשטאָקען קומט אריין אין די געוועלבלעך, וועלכע לייגען מיט די שוועלען אין דער ערד אייגעקאַפּעט. יודען שארען ארוים דעם אונגעבעטענעם גאַסט מיט לאָפּעטעם, פלעדער־ווישען. דורך איין טהיר נעהט ער ארוים, דורך צעהן צוריק

אויפגענעסען, ביי א יודישען בעל־מלאכה איז דאס העמערל מיט דער צוואנג ערגעץ־וואו פערפאלען געוואָרען...

מען איז אין מארק געקומען מיט די שטעקעלעך, מוכן ומזומן א גראשען געלד צו פערדינענען. דער ווינד בלאָזט. א „בעל־יכול" דרעהט זיך אין מארק ארום, ארויסגעקראָכען און צולעגט זיך אין זיין שאָפען־פעלץ, איינער נאָך אין זיין יום־טוב'דיגען, זיידענעם הוט (דער וואָכענדיגער איז איהם ערגעץ־וואו איבער יום־טוב פערפאלען געוואָרען). יודען דרעהען זיך ארום, קוקען אוים אויף א פוהר ווי אויף משיח'ן. איינער איז אויפ'ן צווייטען ברוגז, פון דערווייטען, פאר גארנישט אין דער וועלט... אויף דער שווע פון ר' לייביש עפ־שטיין'ס געוועלביל שטעהען מעקלערס, פריהרען אין די כאלאטלעך, עם הייסט, ווי זיי האָבען שוין גארנישט וואָס מעהר צו טהון. דער „בעל־יכול" קויפט א רעטעך אין גאס ביי די שטעלעלען צום מיטאָג. יודען קוקען איהם נאָך און קרעכצען, טייטען אויף איהם מיט די פינגער, אלע קלעהרען איצט אין גדאנק: נאָר ער אליין וועט היינט מיטאָג עסען...

אין געסעל דערהערט זיך א געדרעד. דער סטראָשניק שלעפט צוויי לייכטערלעך מיט די שבת־קאָלדרעם פאר פאָדאטקעם, א יודענע לויפט נאָך, בעט זיך, — דער סטראָשניק הערט נישט. יודען ציטערען אין די לייכטע כאלאטלעך, און עס קלאפט אין די הערצער: אוי, אוי, היהר־געלד...

קינדער געהען נישט אין חדר אריין. פון אלטען חדר ארוים און אין נייעם נאָך נישט אריין, דרעהט מען זיך דערווייל פוסט און פאם ארום, און מען וואַרפט זיך דער מאמען אין די אויגען. די מאמעס שילטען, כאפט מען א שטיק ברויט אין קעשענע אריין און מען לאָזט זיך. אין קצב'ישען געסל זיינען אויסגעשפרייט פעלצען־פעלכלעך צו טריקענען זיך אויף דער זון. אויף לאנגע זעק איז פער־שפרייט ווינטער־אויבם, עפעל, פלוימען, כאפט מען הענד פלוימען און מען לויפט אין שטאָדט־פעלד אראָב, וואו די בהמות פיטערען זיך. א שווערער טוי הויערט אויף אלעם, נאָר עס שארט נישט, מען נעהמט צוזאמען צוויגען, שטענגלעך פון טערקישען ווייץ, אויערנעבלויבען סכך און מען מאכט פייער, מען בראָט קארטאָפעל, מען זעצט זיך ארום און מען פלעכט לולב־פינגערלעך (אוועקגע'גנב'עט פון איבער־

און קאסטענס מלכה'לע, ר' יחזקאל גאמבינער'ס ווייב. ווי אן אלטע בעל־הבית'טע איז זי געפאהרען אויף מארק אינקויפען דעם אויס־שטייער פאר לאה'לען, דער יונגסטער טאכטער. אז זי איז נעקומען מיט די פעק און די קאסטענס, זיינען זיך צוזאמענגעקומען דאס גאנצע הויז־געזינד, די גאנצע משפחה, און אלע נאהענטע און ווייטע בע־קאנטע, איטעל און הינדעלע, און רחל־לאה מיט די מוהמעס, בעקוקען די זאכען, זאגען מבינות, ווייפיעל עס קאסט, און ווינשעווען דער כלה. מלכה'לע האט אויסגעפאקט דעם ציטץ מיט'ן קארט, די טיכער און די געצויגענע ליילעכער, און פון יעדען שטיקל בעזונדער זיין הים־טאריע דערצאהלט, די טרעפענישען און די געשעהענישען, ווי אזוי און ווי ארום עס איז געווארען נעקויפט, און די „שיעור'ן", וואס האבען זיך געטראפען ווי די „האהר" אויפ'ן קאפ. די וויבער האבען יעדע זאך בעזונדער געטאפט, געוואויגען און געמאסטען און געגאנגען טרע־פען, ווייפיעל עס קאסט און קיינמאל נישט נעקענט טרעפען: אדער א ביסעל צו־פיעל, אדער א ביסעל צו־ווינציג. אליין צו פערשטעהן, האבען די וויבער, ווי דער שטייגער איז (אזוי ווי זיי וואלטען זיך אבגערעדט פון פריהער) פונקט קאפויר געטראפען, איינע ווי די צווייטע. אז איינע האט געוואגט בוידעם, האט די צווייטע געמוזט פונקט טרע־פען: קעלער. איז דארט ארויסגעקומען א ביסעל מינעם, מיט מיילע־כער־פערקרימענישען, נו, נו... איז געקומען צוגעהן דער קאלישער ווייב־ערשער שניידער (א שווארצער יונגער־מאן נאך אויף פנים אויסגעאסען), דער מיט'ן אכט־קאנטינען היטעלע, וואס לייענט מעשה־ביכלאך, און וואס אלע שבת טאנצען ביי איהם יונגען מיט מיידען, און וואס ער האט א געוואוינהייט די וויבער צו קיצלען הינטער די ארעמס, אז ער נעהמט זיי די מאס, און וואס טאקע איבער דעם האט ער שוין נישט איין מאל נעקראגען אויסגעפאטשט פון ארענטליכע בעלי־בתים. ער איז געקומען מיט'ן בוך, וואס ער רופט עס „זשורנאל", — אזא מין בוך מיט וויבערשע מענטעלעך, — און האט געוויזען, ווי מען טראגט אין פאריז קליידער מיט שמאלע ארבעל און ארום האלז אזעלכע „פרענ־זעלעך", איינם אויפ'ן צווייטען פערוואלפען, און האט דערצאהלט, ווי מען טראגט אין פאריז אזעלכע מיני מאנספערשוינענדיגע קאפאטעם מיט באשליקען פון הינטען. ער וויסט, זאגט ער, ווי צו ארבייטען,

אריין, און גוליט ארויס שטיקער האלץ און ברעטלעך פון די געוועלבלעך און שווימט דערמיט אין געסל. די ווייבער לויפען נאך: כאפט, האלט אין, האלט אין!

אין געסל שפאציערט אין בית־המדרש אריין גדליה יודעל'ס, דער טויט אליין, א יוד א סוכאטניק פון טאטען און זיידען, הויך ווי א יוד, און שמאל ווי א יונגל, אזוי אז מען האט מורא, אז דער הויכער גוף זיינער זאל ייך נישט דורכברעכען. זיין דינער האלז איז מיט א דיקע פאטשיילע פערבונדען. ער כארכעלט און קוקט מיט די גרויסע אויפגערישענע אויגען. דאס שטעדטל ווייסט, אז ער וועט שטארבען דעם חודש, דער ערגסטער חודש פאר סוכאטניקעס, און זיי קוקען אויף זייער גלייבען, וואס איז נאך היינט מיט זיי, און מארגען וועט ער שוין נעהערען צו דעם סוד, וואס איז אזוי בעהאלטען פון אונז, און וואס מיר האבען אזוי מורא דערפאר. אין געסל ווערט שטיל, אז גדליה יודעל'ס געהט דורך, מען הויבט אן אין די הערצער תשובה צו טהון, ווי דער מלאך־המות מיט זיינע בריטע, שוואַרצע פליגלען וואלט דורכ'ן געסל דורכגעפלויגען. יונגלעך שטעהען און סוד'ען זיך אין אויער, און ווייזען מיט'ן פינגער אויף איהם... און דאס געסל האט דרך־ארץ פאר'ן טויט...

ביי נאכט זיינען די בעל־הבית'טעס געזעסען מיט די שכנות ארום דעם אויוון, אין וועלכען עס האט זיך געבראטען עפעלעך פאר די יונגלעך, וואס לערנען אין חדר ביי־נאכט. די ווינטער־לאמפ האט זיך אויפ'ן טיש געברענט, און די ווייבער זיינען געזעסען ארום, די ווינטער־וועש פערריכט און מעשיות דערצעהלט. די יונגע קינדער, וועלכע לערנען אין די דרדקי־חדרים, האבען די בעהעלפערס שוין פון חדר געבראכט, און ביז די עלטערע וועלען פון גמרא־חדר קומען און אנהויבען דאס גרויסע שפיעל, זיצען זיי דערווייל ביים קליינעם קינדערשען טישעלע און שפיעלען „הענגלעך". אין שטוב איז דערווייל נאך שטיל. דורך די פינסטערע פענסטער קוקט אריין די פינסטערע נאכט. אין דרויסען איז נאכט — און דא זיינען מיר אין דער־היים, „ביי דער מאמע".

פון לאוויטשער מארק איז אויך צוריקגעקומען מיט איהרע פעק

XI.
דריי חופות

מזל־טוב, מזל־טוב! היינט איז לאה'לעס חתונה.
א שטילע, קלאָרע טבת־נאכט.
נאָך א פאָר טעג, ווי דער שניי האָט אָהן אן אויפהער געשאָטען אויפ'ן קליינעם שטעדטעל און בעשאָטען עס פון קאָפּ ביז צו די פיס, איז אין א שעהנעם פארנאכט די לבנה אָנגעקומען. זי האָט זיך נעמאכט א וועג דורך די וואָלקענס און האָט דאָס שטעדטעל ליכטיג געמאכט אזוי, אז די קינדער, וואָס זיינען אהיים געגאנגען פון חדר מיט די ברענענדיגע לאמטערנעלעך, האָבען זיך מיט זיי מעהר בענוצט פאר אן אילומינאציע, ווי אויף צו בעלייכטען דעם וועג. נאָך דער לבנה זיינען ארויסגעשוואומען די שטערען, יעדער אייניגווייז, פון די בעהאלטענע ערטער, וואו זיי לייגען אין זייער רוה, און האָבען זיך א לאָז געטהון צווישען די גרויסע ריסען פון איין וואָלקען און צווייטען אין די עקען וועלט אריין. די שטערען האָבען געשימערט און בעלויכטען די בערג שניי, וועלכע האָבען געהויערט איבער'ן שטעטעל און אין שטעדטעל, ווי סטאדעם ווייסע שעפסען, איינם ביים צווייטען...

אין שטעדטעל איז היימליך. די געוועלבלעך זיינען אָפען, די לעמפלעך שיינען ארויס, יונגעלעך כאפען זיך אויף די שליטענס, וועלכע קלימפערען אין גאס. אין שטעדטעל איז א שמחה: דריי חופות! דער גביר פון שטעדטעל, ר' יחזקאל, מאכט חתונה זיין יונגסטע טאָכטער לאה'לען. ר' יחזקאל'ס פערד־יונג נאָטע פיהרט אונטער דער חופה יחזקאל'ס קעבין יענטען און דער בלינדער עקיבה גיט אין א ספר תורה'לע. ביי ר' יחזקאל'ן וועט דער רבי אליין מסדר קדושין זיין. אזוי פיעל חסידים, נגידים זיינען אָנגעקומען אויף דער חתונה, מיט א מוזיק פון סאמע פידלען, און ר' נח בדחן אויף דא, — עס

ווי מען טראָגט אין דער וועלט, נאָר דאָ איז נישטאָ פּאָר וועמען. טאקע דערפאָר וועט ער באלד נאָך פּסח פּאָהרען קיין לאָנדאָן, אויפ'ן ים, ער האָט שוין אין דער־הויים א „שיפס־קארטע" ליענען. און דאָס אליין האָט ער „געשפּראָכען" אין אזא מין ניי־מאָדנער שפּראָך, מיט דייטשע ווערטער, פון די ביכער ארויס. „אזא שניידער־יונג איז דאָס, קיין יוד וועט שוין פון איהם נישט זיין"...

אין קיך שטעהען אויסגעשטעלט אלע קינדער, יונגלעך און מיידלעך (ערשט צוריקגעקומענע פון חדר, די ליכטלעך ברענען זיך נאָך אין די לאמטערנעלעך). אין מיטען צווישען זיי שטעהט רחל־לאה די בעקערין און טהיילט פון א גרויסער שירץ ארויס קלייניע האָניג־לעקעכלעך, לאַנגע פּלעצעלעך, געמאכט ווי פּייגעלעך, וואָס זי האָט פּאר זיי געבאקען, וואָרים, אזוי איז שוין דער מנהג פון לאַנג, צו־טהיילען די קינדער לעקעכלעך, אין דער נאכט, וועז מען גיט אוועק די אויסשטייער צו נייען.

ארום, בענישט מיט ליכט דעם שניי, וואס ליענט ווי א וואריטער דעק איבער'ן שטעדטעל. ליכטיג, היימליך, ווי ביי־טאג. די שטערען ווינקען אראב, דער שניי פינקעלט ארויף, ברילאנטען פליהען אין אויר ארום, און די הייזלעך שטעהען אין די וועיסע קאפּאלעך אויפ'ן קאפּ, און שליטענס ראמפּלען, גלעקלעך קלינגען, רוישען, און יונגען כאפּען זיך אויף פון הינטען אויפ'ן בראטעל.

אין נאס האט זיך געהערט פידלען שפּיעלען חסידישע, לאנגע, אויסגעצויגענע נגונים. ר' שלמה לינשעצער'ס פידעלע ווויינט אין דער גאס, און עס האט זיך אוועקגעלאזט אויף א שטייגער. די שטערען אין הימעל, די וויסע וועלט ארום און ארום שוויינט און הארכט זיך איין. חסידים זינגען זיסע נגונים. פון די פענסטער ווייזען זיך ליכט און לאמפּען. אויפ'ן געסעל ווערט העל, ליכטיג, ווייבער שטעלען זיך פאר די טהירען מיט אנגעצונדענע קיהן־העלצלעך. די פייערען צו־פלאקערען זיך. מען פיהרט דעם חתן מיט דער כלה צו דער חופה פאר'ן שוהל־הויף. עס הויבען אן געהן חסידים אין שווארצע שטרוימ־לעך — א ים שווארצע סאמעטענע היט, אטלעסענע קאפּאטעס. עס שיטען זיך ווייבער אין בלאנקענדע שטערנטיכער און מיט ברילאנטען, וואס זיינען אויסגעוועקט ווי שטערען. ברייטע, זיידענע קליידער רוישען. כפּול־שמונה'דיגע הבדלות פלאקערען אין די הענד. שווארצע סאמעט טוקט זיך אין זיידענע, העלע קליידער, ווי שווארצע שטרא־מען וואסער אין וויסען שניי. דער רבי איז אין א וויסען כאלאט אין מיטען, און די שווארצע סביבה איז ארום איהם. די לאוויטשער רבי'צין אין דעם ברייטען שטערנבאנד טאנצט פאר חתן־כלה, שיט ראזינקעם און מאנדלען, קליינע חדר־יונגלעך, מיידעלעך כאפּען די ראזינקעם, וואס פאלען איינע נאך דער אנדערער. די שמשים מיט רצועות טרייבען פאנאנדער די קינדער, מאכען א וועג. עס וויזען זיך חתן־כלה. זיי געהען בייזאמען, פערדעקענדיג זיך די אויגען מיט די נאז־טיכלעך. די מחותנים געהען פון בויד זייטען. ר' יחזקאל אליין איז אין א שטרוימעל, אין שיך און זאקען גלייך מיט'ן מחותן. די מחותנת'טעס פיהרען די כלה אונטען ארום. דאס אלץ וואלפּט אן אריסטאקראטישען גלאנץ, חסידיש און נגידיש. און די פידלען שפּיעלען און די חסידים זינגען מיט און די הבדלות לויכטען מיט...

נאך דעם ערשטען צוג האט זיך געווויזען דער צווייטער. נאטע

וועט זיין א לעבען!... אויך ביי נאָטעם חופה וועט זיין ניט אבי ווי, נאָטע וועט צודעקען יענטען דעם קאָפ פאר כל־ישראל. ניט אומזיסט איז שוין אזא מנהג ביי די אלטע בעלי־בתים חתונה צו מאכען א דיענסט אין איין טאָג, וועו מען ניט די יוננסטע טאכטער אוים. אוך היינט דער יום־טוב פון אריינגעבען דאָם ערשטע מאל א ספר־תורה אין חברה תהלים!

דאָם נאנצע שטעדטעל איז פול מיט מחותנים אוך מחותנת'טעם, מען ראמפעלט ארום אויף שליטענם, וועלכע קלינגען מיט די גלעק־לעך אין אלע נאסען. יונגען כאפען זיך פון הינטען ארויף, אוך עם איז א לייארים אוך נעטומעל. עם בעווייזען זיך חסידים אין זיידענע היט, סאמעטענע היט, אין שטריימלעך אוך ספאדקעם, געקנייטשט אין דרייען, טהיילען זיך כבודים אין דער נאס. עם בעווייזען זיך יודען אין אויסגעשמירטע שטיוועל מיט אויל, אין שבת'דינע, טובענע קאפאטעם מיט'ן שניט פון הינטען; מחותנת'טעם מיט ברייטע שטע־רענטיכער, מיט הארץ־ברעטלעך, מחותנת'טעם מיט הויכע הויבען, מיט שליפעלעך אוך זיידענע ברייטע קליידער, ברוגז'דינע מוהמעם שטעהען פאר די טהירען, אננעטהון מיט די קייטלעך, מיט די ברעשקעלעך אוך ווארטען אויף דעם שליטען, וואָם מען האָט ארויס־נעשיקט נאך די חתונה־נעסט (א ניי־מאדישער אויפטהו), באָטש זיי האבען אייניגע טריט נאר אריבערצוגעהן. מיידלעך, בעלי־בתי'שע קינדער (א פאר טאָג נאך פאר דער חתונה זיינען זיי שוין ארומ־נענאנגען מיט קליינע צעפלעך, וועלכע זיי האבען זיך נעפלאכטען, כדי די האָהר זאלען זיין „נעקארבט"), זיינען אויסגעציערט אין ווייסע קליידלעך, אין בלויע סטעננעם אוך מיט ווייסע שיכלעך. אין די הענד האלטען זיי סאמעטענע בייטעלעך אויף טאנץ־נעלה. עם נעהען צום חתן בחורים אין אטלעסענע קאפאטעם, אין סאמעטענע היט, טהייל אין משפחה־שטריימלעך, וואָם איז א צייכען, אז דער בחור האלט ביי א שדוך טהון. עם בעווייזען זיך יונגלעך אין קאפעלעך אוך מיידלעך מיט אויסגעצוואָגענע קעפלעך, וואָם נעהען מיט די מאמעס אויף די חתונה. די מוזיק הערט זיך שוין אין נעסל. מען טאנצט, דאָם נאנצע שטעדטעל קומט אן אויף איין פלאץ אוך מען טאנצט אין שניי. יונגען קנעטען קוילען שניי, אוך גרייטען זיך אן, וועו מען וועט חתן־כלה צו דער חופה פאר'ן שוהל־הויף פיהרען... אוך די לבנה שטיפט אויך

א מכשפה אין א קיטעל רייט אויף א בעזעם אין דער הויף, עם קומען אָנצולויפען ווילדע ברואים און פיהרען דעם שמאדטס־בכור אין א קאפאטע אָנגעטהון. האלאוועקעם אין סמאלע געטונקט, אין פייער געצונדען און צום הימעל געוואָרפען. שראָט אן שטיינער געקלאפט, די קנאקען געהען אין הימעל אויף. צי ווילען זיי יריחו'ס מויערען איינגעהמען! שוואַרצע מאסען יודען, ימים שוואַרצע סאמעטענע היט און קאפאטעס, מיט די קינדער אויף די הענד, מיט נגונים אויף די ליפען, טאַנצען ארום דעם בלינדען עקיבא, וועלכער האלט דאָס קליינע ספר־תורה'לע און האָבצעט דערמיט בלינדערהויט: אונזער ספר־תורה'לע! אונזער ספר־תורה'לע! קיין וואַרים לעפעל עסען האָט דער סגי־נהר קיינמאל ניט געהאט, אויף א שטיין איז ער געשלאָפען, אין די הייזער געגאנגען, א גראָשען צו א גראָשען צוגעלעגט, און אויף דער עלטער א ספר־תורה'לע זיך געלאָזט שרייבען, א ספר־תורה'לע, א קינד, א קריש נאָך זיך. און יודען, די חברה תהלים, האָבצען מיט איהם און זינגען מיט איהם: „אונזער ספר־תורה'לע, אונזער ספר־תורה'לע!" אהרן לייב דער שוסטער האָט די קאפאטע פון זיך אראָב־געוואָרפען, דעם פעלדשער'ס קאפעליושעל זיך אָנגעטהון, מיט פערערען עס נאָך בעפוצט, געבאפט דאָס ספר־תורה'לע און א טענצעל אין קאָן דערמיט געמאכט. דער בלינדער עקיבא פאטשט מיט די הענד: זיין קינד, זיין יורש, זיין מצבה נאָך איהם. ער קושט עס. יודען מיט די קינדער אויף די הענד טאַנצען ארום דעם ספר־תורה'לע, קושען עס, האלזען עס: אונזער ספר־תורה'לע, אונזער ספר־תורה'לע! און די גלעקלעך קלינגען מיט, און די פייערלעך קנאקען מיט, און די טראָ־מייטען שאלען מיט, און די יודען מיט געזאנג, מיט געוואלדען, טאַנצען צו, שפרינגען צו, און יונגען קנעטען קוילען שניי און שיסען צו און וואלירן צו...

אויף דעם הויף פון דער שוהל, וועלכער איז געווען ארומגערינ־געלט מיט א נידריגען פלויט פון שוואַרצע, האלב־פערברענטע בריקען, זיינען די דריי חופות אָנגעקומען. הינטער א ווייסען צודעק שניי, וועלכער האָט נענרייכט ביז צום פלויט, איז די חורבה געלעגען צוגע־דעקט. די בעשנייטע חורבה האָט נעקוקט מיט איהר ווייסער קאפאטע אויפ'ן קאפ אין הימעל ארויף; די לבנה האָט זי מיט ליכט בענאָסען.

ביי דער חורבה האָבען זיך די דריי חופות אָבגעשטעלט. די

פיהרט יענטע'ן אונטער דער חופה. פון פּאַרענט איז געלאָפען א יונג און האָט געטראָגען די שוהל־לאמטערנע מיט די אויסגעשניטענע לייבען און בערען, וואָס יעדער פון זיי האָט זיך געברענט אין אן אנדער קאָליר. עס האָט זיך נעהערט יעקעל'ס מיט די ארומגעבונדענע באקען בעמבע: בים־באָם, בים־באָם! עס האָט נעהילכט און געקלונגען דאָס געסעל. א יונג האָט ערגעץ־וואו דערפאקט דעם שטאָדט־נרעגער, וואָס הענגט אויפ'ן קלאָץ פאר דער קאָזע, און האָט אָנגעהויבען צו גרע־גערען. יודען בעלי־עגלות האָבען ארויסגענומען די שטולקאטשען פון די וועגען און התן־כלה בעגלייט. רחל־לאה די מוהמע האָט זיך מיט א מחותן א בעל־עגלה בייַ די הענד אָנגענומען און האָבען פאר חתן־כלה געטאַנצט. און די בעמבע קלאפט־צו, און די יונגען פייפען־צו, כאפען קויען שניי, קנעטען זיי פעסט און לאָזען אין די קעפ. דער חתן פיהרט די כלה. נאָטע זעהט אוים אין זיין שבת־היטעל, ווי נאָר אן ארענטליכער מענש, נאָר די אויגען ווינקען לאָבוסעוואָטע פון היכ־טער דער חופה ארוים... די כלה יענטע, אָנגעטהון אין אסתר'לם שבת־קלייד־על, ווייגט אויפ'ן קול. דער שטאָדט־רב נעהט צווישען די מחותנים, בעלי־עגלות, וואָס זיינען אין קארטענע כאלאטלעך, אין אויסגעשמירטע שטיוועל און אין שווארצע שבת'דיגע טוך־היט. דאָ און דאָרט שפרינגט ארוים א מחותנת'טע אין א בריוט קלייד מיט באנדען, און מיט א שלייפעל אויפ'ן קאָפּ, פערלענט די הענד אויף די זייטען און, אָנגעהמענדיג א פערזאָרגטען מחותן בייַ די באָקעס, טאַנצט זי מיט איהם אויף איין אָרט און זינגט:

און וואָס איך האָב געוואָלט
האָב איך אויסגעפיהרט.
זאָל איך אזוי לעבען,
זאָלען מיינע שונאים צופלאָצט ווערען!

און יעקעל'ס מיט די געשוואָלענע באקען בעמבע באמבעלט צו: בים־באָם! בים־באָם!

נאָך דעם צווייטען צוג איז אָנגעקומען פון א הינטער־נעסעל דער דריטער פון דער „חברה־תהלים". די טראָמייטערס האָבען פאָראוים פאר זיי א וועג אויסגעשאלט אין שטעדטעל. וואָס איז! צי איז משיח אין שטעדטעל געקומען! אויף די פערד רייטען פערשטעלטע יורען. דאָרט רייט א טערק מיט א טלית ארומגעבונדען אויפ'ן קאָפּ,

טויט לעבען. אלט־קאָמער האָט פון דערווייטען פערנומען די נגונים פון די פידלען, די צוריסענע טענער פון די געזאַנגען און דאָס ווייטע שאָלענדינע עכאָ פון די טראָמייטען און פון דער בעמבע. נאָר דאָ האָבען זיך די נגונים נישט נעקריענט, נישט איינער נעווּאָלט דעם צווייטען נובר זיין. שטיל און רוהיג, ווי פון א בעהאָלטענער וועלט, האָבען די טענער אהער געבלאָנדזעט, און האָבען זיך דאָ אין איינעם אויסגעמישט, צוזאַמענגעקלונגען: יעדער האָט נעגעבען זיין טאָן אין ניגון, די חסידישע פידעל, די בעל־הבתישע טראָמייט, די בעל־עגלה'שע בעמבע, און עס איז אין ניגון געוואָרען פון איין שטעדטעל...

און דער וואַנדלער צוזאַמען מיט דעם ניגון האָבען זיך אין איינעם מיט דער שווארצער וואַסער־רינע ערגעץ ווייט אין דער ווייסער אונענדליכקייט פערבלאָנדזעט...

נגונים פון די אלע דריי חופות האבען זיך נישט אויסגעמישט, נישט געשטימט אין איינעם. יעדער נינון פון יעדער כלי איז זיך בעזונדערען וועג נעגאנגען, פאר זיך, און האט בעזונדער אבגעקלונגען. און עס האט זיך געדאכט, אז די נגונים האלטען צווישען זיך מלחמה, איין כלי מיט דער צווייטער. די איידעלע, חסידישע פידלען, די בעל־ענלה׳שע בעמבע און די בעל־הבת׳ישע טראמייטען האבען זיך נעקריגט, און איינע האט די אנדערע געוואלט גובר זיין...

הינטער דער שטאדט איז די וועלט ארום און ארום אין וויסען געווען בעדינקט. שטיל און רוהיג איז געווען ארום, ווי אויף א גרויסען בית־עולם. אין דער לופטען איז וויט געהאנגען א נישט־בעשטימטע וויסע כמארע, וואס האט צוזאמענגעוועבט הימעל און ערה. די לבנה האט אויגע אליין ארומגעשפאציערט אין דער וויסער, שטומער אונ־ענדליכקייט. אויפ׳ן וויים־בעשנייטען בארג איז אלץ נאך נעלענען אויסגעשפרייט דער בית־עולם, און צווישען זיינע מצבות, וואס האבען קוים פון הינטער דער וויסער דעק ארויסגעשטארט, האט די לבנה ארומגעשפאציערט, און וואו נישט וואו און וועו נישט וועו א הויכע מצבה מיט ליכט בעגאסען. הינטער דעם פלויט פון בית־עולם איז דער שוואַרצער טיף נערונען, דער טיף, וואס מען זאגט וועגען איהם אין שטעדטע׳, אז ער רינט פון משה רבנו׳ס שטיין ארויס, און וואס זיין וואסער איז א רפואה צו קראנקע אויגען. נאר דער טיף אליין האט זיך נישט נעלאזט צודעקען הינטער דער וויסער צודעק. דא און דארט האבען זיך אין זיין שוואַרץ וואסער שטיקער שניי נעגענאיבער דער לבנה נענעצט, וואס האבען אויסגעזעהן ווי ווילדע ברואים, ווי זיי זיצען אויף די אייער... וויט הינטער׳ן בית־עולם האט דער שוואַרצער טיף, אין נעשטאלט פון א שוואַרצער רינע, אין דער וויסער אונ־ענדליכקייט זיך פערבלאַנדזעט, און מען האט נישט נעוואוסט וואו זיין סוף איז.

איינער אליין, מיט דעם פעקעל אויף דער פלייצע און מיט׳ן שטעקען אין דער האנד, איז דער וואנדלער נענאנגען איבער׳ן וועג, וואס פיהרט פארבי דעם בית־עולם. צווישען די הויכע, וויים־בע־שנייטע מאפאלען, וועלכע האבען אין ליכט פון דער לבנה אויסגעזעהן ווי וויסע עדות. דא איז אלץ רוהיג און שטיל נעווען, געלעבט זיין

קיין אמעריקא

פון

שלום אַש

ארויסגעגעבען פון „פאָרווערטס"
175—173 איסט בראָדוויי, ניו יאָרק
1917

קיין אַמעריקא

וועָן מאיר איז אהיים נעקומען זונטאג אויף־דער־נאכט נאָך מעריב, וואו ער האָט זיך געהאלט שוין אַבנעזונענט מיט זיין חברה, — צו עסען דאָס לעצטע נאכט־עסען מיט זיין משפחה, בעפאָר ער פאָהרט נאָך אמעריקא — האָט ער שוין נעטראָפען יאָסעלען, זיין אינגסטען, זעקס־יעהרינען זוהן שטעהענדיג אויפ'ן בענקעל און ער איז דער ערשטער נעווען צו דעם מיט לעפעל־טעלער נערעקטען טיש — און דערזעהענדיג דעם פאָטער, האָט יאָסעלע מיט א לעפעל נעקלאפט אָן טיש, און נעשריען הויך אויף זיין קינדיש קול'כעל:

— ווייסט, טאטע, וואָס די מאמע קאָכט היינט? — בעבלעך, טאטע.

די מוטער, חנה־לאה, האָט דעם קאָפ ארויסגעבויגען פון הינטער דעם פאָרהענגעל, וועלכעם האָט פערשטעלט די קיך, און אויף איהר שוין גאנץ, גאנץ אַבגעניצטעם געזיכט האָט זיך בעוויעזען א שמייכעל, ווי א שטילע פרייד האָט זיך צורונען איבער איהר נישט גאנץ ארויס־נעזוהענעם שטערן פון הינטער'ן טיכעל, און די אויגען האָבען אהין נעוויזען אויפ'ן אינגעל.

דער פאָטער האָט מיט א געמאכטען בייזערדינען טאָן זיך אָנ־גערופען:

— דו יונגאטש אייגער! וואָס די מאמע קאָכט ווייסטו, און וואָס פאר א סדרה עס געהט, ווייסטו אויך?

—איך וויים! — האָט יאָסעלע ניט אָהן גאוה געענטפערט.

— לאָמיר הערען?!

— לך לך! — ענטפערט יאָסעל אָב מיט איבערציגונג.

— טא אנטלויף יונגאטש אייגער! — שרייט דער פאָטער מיט דעם פריהעריגען געמאכטען בייזער.

אינהאלט פערצייכנים:

			פּוירושעס:
קאפּ.	1	קיין אמעריקא	3 — 17
"	2	אליין אין דער פרעמד	18 — 30
"	3	דער בריעף	31 — 38
"	4	ווי אזוי חנה לאה האָט זיך געזעגענט מיט איהרע טויטע קינדער	39 — 41
"	5	איבער די גרענעץ	42 — 51
"	6	שיף־ברידער און שיף־שוועסטער	52 — 57
"	7	צום אמעריקאנער ברעג	58 — 63
"	8	אויף דעם אינזעל פון טרעהרען	64 — 70
"	9	יאָסעלע	71 — 75
"	10	אידישע רחמנות	76 — 86
"	11	דער נס מן השמים.....	87 — 94
"	12	דער ערשטער טאָג אין סקוהל.....	95 — 102
"	13	א זומער־טאָג אין ניו יאָרק.....	103 — 112
"	14	יאָסעלע'ס טויט.....	113 — 118

— נאָך אמעריקא. — האָט יאָסעלע אָבגעענטפערט.
— און וואו איז אמעריקא? — פרעגט דער פאָטער.
— ווייט, גאָנץ ווייט, — וועיזט יאָסעלע מיט דער האַנד. דער פאָטער האָט יאָסעלע'ס פאות'לעך געגרייזעלט, געגלעט דאָם פנים'ל, טיעפער איהם אַראָבגערוקט דאָם היטעלע, וואָם ער האָט איהם געהאָט געקויפט פאר דעם ניט־לאַנג פערגאַנגענעם שמחת תורה, און האָט אין דער שטיל געקרעכצט.

(די פאָטערלעכע צערטלעכקייט האָט יאָסעלע דערנאָך געדענקט דורך דער גאַנצער צייט וואָם דער פאָטער איז ניט געווען אין דער היים).

באלד האָט זיך די טהיר געעפענט מיט א קנאַק, און אין שטיבעל זיינען מיט אמאל אַריינגעלאָפען צוויי אינגלעך פון א יאהר אכט, ביידע אזוי ווי א צוויליינג, מיט גלייכע קאפאָטקעלעך און קאשקעטעלעך. זיי זיינען אַריין לאכענדיג און פרעהליך, נור דערזעהענדיג דעם פאָטער, האָבען זיי זיך מיט איין מאל בערוהיגט.

— אהא, די קאמאנדע איז געקומען! — האָט די מוטער אַרײַנ־געוואָרפען א ווארט פון הינטער'ן אויוועז.

די „קאמאנדע" האָבען זיך נעבען פאָטער ביים טיש אַוועקגעזעצט, ווי סטאטיקס.

— וואָם איז עפעס די מעשה אזוי פריה? — האָט דער פאָטער געפרעגט.

— דער רבי האָט אונז אהיים גלאָזט צו נעזענענען זיך מיט'ן טאטען. — האָבען ביידע מיט אמאל אָבגעענטפערט.

אלע זיינען א מינוט שטיל געבליבען.

נור יאָסעלע, וועלכער איז דאָ געווען דער אינגסטער, און נעפיהלט זיך דאָ דער גלייבסטער, האָט זיך צום ערשטען אָנגערופען, פרעהענדיג זיך:

— דער טאָטע פאָהרט אוועק נאָך אמעריקא, נאָך אמעריקא!

די אינגלעך האָבען ניט געוואָגט צו לאכען, כאָטש זיי האָבען געוואָלט.

— וואָם איז אויף דיר די שמחה? — האָט די מוטער געזאָגט ארויפשטעלענדיג די זופ אויפ'ן טיש. — מאיר, וואש זיך! — האָט זי געזיי־דינט דעם זאָטץ.

— און אויף רחל'ען וועסטו ניט וואַרטען?

— האָב איך ניט געוואוסט, טאטע! — רייצט זיך יאָסעלע.

אָבער די מוטער, וועלכע איז די גאנצע צייט נעשטאנען אין קיך, אומגעקערט מיט'ן פנים צו יאָסעלען, מיט יענעם מוטערלעכען נחת־דיגען שמייכעל, וועלכער איז מעהר עהנלעך צו וויינען וויי צו לאכען — און וועלכער האָט זיך צו חנה־לאה'ס פנים אזוי־צוגעפאסט, וואָרום די גרימאסע פון צער, וואָס האָט זיך נור תמיד נעוויזען אויף דעם געזיכט פון דער אידענע, האָט די קנייטשען צום וויינען פערהאָרטעוועט אין איהר פנים און ביי יעדער בעוועגונג פון איהר געזיכט, האָט חנה־לאה'ס טרויעריגער פנים אָנגענומען א וויינענדיגע גרימאסע — איז יעצט בעלויכטען נעווען מיט נחת פון איהר קינד'ס חכמה. נור באלד האָט זיך אין קיך, פון וואָנען זי האָט זיך אקאָרשט אָבגעקערט, עפעס אָנגעהויבען צו זידען און צו לויפען. די אידענע האָט פערגעסען אָן איהר פרייד, און האָט שוין אָנגעשריען אויפ'ן אינגעל מיט א טאָן פון א קלאָה, אזוי ווי דאָס קינד וואָלט שולדיג נעווען אין דעם:

— ווי דאָס איז אריינגעטהאָן אין דער אכילה! וועו ער וואָלט נור אזוי לערנען נעוואָלט, ווי עסען. נור די מוטער האָט אויף דעם קליינעם יאָסעלע לשון הרע נערעדט. אין די זעקס יאָהר וואָס יאָסעלע איז אלט נעווען, האָט ער צו וועניג נעגעסען און צו פיעל נעלערנט, און איבערהויפט זיינען יאָסעלע'ס יאָהרען ניט דורכגענאנגען אין האָניג און פוטער נעשמירט. דער קלייַנער אינגעל, ביי וועלכען עס האָבען זיך נור ארויסנעוויזען די אויגעלעך פון דעם גוף'ל, וועלכער איז בעשטאנען פון הויט און ביינער, האָט שוין נעהאט צו פערצייכנען א היבש ביסעל פורענות.

ער איז נעווען א קינד, וואָס אלעס האָט זיך צו איהם נעטשעפעט, ווי די מוטער פלעגט אויף איהם זאָגען. וואָס פאר א קרענק עס איז נור אומגענאנגען אין שטעדטעל, האָט זי זיך פריהער צוגעטשעפּט צו יאָסעלען. נור יאָסעלע פלעגט דאָך ארויסקריכען פון אלע שארלעכע און טיפוסען, און שטעהט אט דא, מיט זיינע זעקס יאהר אידישע־קינדער־לעבען, מיט א פאַרטיגע עברי, מיט א סדרה און א לעפעל אין האנד.

דער פאָטער האָט איהם ביי דער האנד אָנגענומען, אָנגעקוקט איהם מיט א שמייכעל, און נעזאָגט צו איהם:

— ווייסטו, יאָסעלע, וואו דער טאטע פאָהרט?

פעטער מיט נאָרנישט, האָט זי נעכאָפט דאָס טיכל אויף זיך, און זי האָט געזאָגט, אז זי וועט ניט אוועקגעהן ביז זי וועט ניט ברענגען מיט זיך די פינף־און־צוואַנציג רובל, וואָס פעהלט דעם טאַטען אויף הוצאות.

מאיר איז זיך ניט געגאַנגען וואַשען, נור האָט זיך אַרומגעדרעהט איבער'ן שטוב, נעריכטיי זיך די באָרד און יעדעס מאָל א צוק געגעבען מיט'ן פּנים, ווי ער וואָלט עפּעס פערטרייבען פון זיך, און צו די אינגלעך האָט ער נעזאָגט:

— איהר זאָלט די מאַמען האָרכען! — בערל! חיים! דו הערסט? איהר זאָלט די מאַמען האָרכען, און איהר זאָלט וועלען לערנען, וועלען לערנען, וואָרום אז איך וועל ניט זיין, וער וועט זיך...

ער האָט שוין נעוואָלט זאָגען א וויץ וואָרט, — וואָס איז נאָר ניט לויט זיין כאַראַקטער, נור דאָס דענקען וועגען די וויטע רייזע, און וועגען זיין עלטסטע מיידל, וואָס שטעהט יעצט און טענה'ט פאַר'ן פעטער וועגען די פינף־און־צוואַנציג רובל, האָט איהם געבראַכט דערצו,— נור דערזעהענדיג וויי בערל זיצט מיט איין פוס הינטער זיך און מיט'ן צווייטען פוס וויי ער וואָלט נעקניעט, האָט ער אָנגעהויבען צו שרייען:

— זעה וויי דער יונג זיצט, זעה! — די פיס אַראָפּ, דו יונגאַטש אייגער!

— אָה, יא, שעהן וועלען זיי מיך הערען, עס וועט זיין א חורבן נאָך מיינע יאהרען; ביי וועמען לאָזטו מיך איבער? — האָט זיך דאָס ווייב דערמאָנט.

די ביידע אכט־יעהריגע יונגען זיינען נעזעסען שטיל, האָבען זיך נעפיהלט ווי זיי וואָלטען די מוטער נעקוילעט און האָבען מורא געהאַט צו בעווענגען מיט אן אבר. נור דער קליינער יונג, יאָסעלע, מיט'ן יאַרמולקע און אייגנעשמוצטען פנים'ל — ער האָט נעקלאַפּט מיט'ן לעפּעל אָן טיש און זיך נעפּרעהט: „דער טאַטע פאָהרט נאָך אמעריקא! דער טאַטע פאָהרט נאָך אמעריקא!"

נור באָלד איז אריינגעקומען די מוהמע שיינערלע, אין א טוך אייגנעוויקעלט, און די „רויטע פלעקען" וועלכע האָבען זיך נעוויזען אויף איהרע בייגערדיגע באקען, האָבען אויסגעזאָגט, אז איהרע לוגנען זיינען ניט אין נאַנצען... און דעריבער האָט מען זי מאָקע נערופען

— איך וויים ניט וואס זי זיצט אזוי לאנג.

— מן הסתם קען זי ניט דורכקומען מיט'ן פעטער. א קלייניקייט אזא עקשן! — האט מאיר געזאגט מיט א פלינקע בעווענונג מיט דער בארד, און האט ארויסגעוויזען אזא צער אויפ'ן קינד. די אידענע איז מיט די זופ שטעהען געבליעבען און נעקוקט אויף איהר מאן. ביי איהר איז עס [illegible]ען א וואונדער, אז איהר מאן, וועלכער האט קיינמאל צו די קינדער ניט נערעדט קיין ווייך וואָרט, האט שטענדיג נעשריען אויף זיי, זאל רעדען מיט אזא צער וועגען זייער עלטסטע טאכטער רחל'ען, וועלכע איז יעצט נענאנגען פועל'ן ביים פעטער וועגען די 25 רובל וואס ער האט געזאלט צוגעבען אויף די הוצאות.

דער פעטער וואלף איז געווען מאיר'ס א אינגערער ברודער, וועלכער האט נעטהאן א שידוך ניט לויט זייער יחוס, — מיט א גרושה, האט יעצט פערמאגט א שענע פאר טויזענד רובל. פריהער האט ער זיך איבערהויפט נעהאלטען פון־דער־וויטענס פון איהם, נור דערנאך, אז דאס נעשעפט אין גאס, וואס ער האט נעהאט, האט זיך אין נאנצען אבנעשטעלט, און דאס מפרנס זיין פון זיין וויב און קינד האט איהם שוין נעהאט נעבראכט ניט צו איין שאנד, האט ער נעמוזט אנקומען צום „נגיד", צו זיין ברודער, וועמעס וויב, די גרושה, האט איהם נענעבען צו בייסען פאר אלעס, וואס ער האט זיך נעהאלטען פון־דער־וויטענס פון זיי — ביז אזוי לאנג, אז דער איד, וועלכער האט נור נעקענט דאס נעסעל פון זיין שטעדטעל, וואס פיהרט פון זיין הויז צום בית המדרש אריין, האט אבנעמאכט ביי זיך אראבצופאהרען קיין אמעריקא, ווי אלע די וואס האבען ניט נעהאט קיין פרנסה אין שטעדטעל האבען נעטהאן, און וואו ער האט נעהאט א פאר פון זיין משפחה. און די לעצטע פינף־און־צוואנציג רובל, וואס עס האט איהם נעפעהלט צו דער שיפסקארטע האט ער נעוואלט קריענען פון זיין ברודער, דעם „נגיד", און, אז ער האט ניט נעקענט פועל'ן ביי איהם, האט ער אריינגעשיקט צו איהם זיין עלטסטע מיידעל רחל'ען, וועלכע איז בעקאנט נעווען אין נעסעל פאר א נאנצע בריה'טע און איז שוין ניט אינמאל דעם פאטער צוניץ נעקומען אין די זאכען; וואָרים כאטש זי איז נאך אזוי יונג נעווען, קוים צעהן יאהר אלט, האט זי שוין אזא מייל'כעל נעהאט, אז ווען דער פאטער איז צוריקגעקומען פון

ווייב שיינדעלע האָט יעצט ארויסגעזאָגט, געזאָלט אריינקומען צו מאיר'ן. דאָס האָט מאיר'ן אביסעל געוואונדערט.

נאָר באַלד האָט זיך די טהיר האַסטיג געעפענט און רחל'ע, קוים כאָפּענדיג דעם אָטהעם, איז אריין אין שטוב. איהרע האָאר האָבען זיך געוואָרפען פון אונטערען טיכעל. אין דער האַנד האָט זי געהאַלטען א צוקנייטשטען פּאַפּיערעל און מיט א טריאומפירענדע מינע האָט זי עס דערלאַנגט דעם פאטער.

— ער האָט נעמוזט נעבען!

אלע האָבען זיך מיט אמאל נעגעבען א וואָרף צו דעם צוקנייטשטען פּאַפּיערעל. דער פאטער האָט עס צוגענומען מיט א לאַבענדע מינע און האָט עפּעס ניט־וויל־ענדיג געגלעט דעם מיידעל'ס קעפּעל. דאָס איז געווען אזוי אונגאטירליך פאר דעם שטרענגען פאטער, און דאָס קינד איז צו אזעלכעם אזוי ניט געוועהנט געווען, אז זי האָט זיך פערשעהמט און איז רויט געוואָרען. די מאמע האָט זי באַלד גענומען צו זיך אין ווינקעל אריין ביי דער קיך און עפּעס זיך מיט איהר נע'סוד'עט. די מוהמע האָט זיך עפּעס, פאר אלעמען אונבעוואוסט פאַרוואָס, אבגעשאָקעלט און דער פאטער האָט די טאַכטער אויסגעפרעגט ווי עס איז צוגעגאנגען.

— און די מוהמע וואָס האָט געזאָגט, הא? — האָט דער פאטער געפרעגט מיט א פרייד, וועלכע האָט זיך אויסגערדיקט אין דעם, וואָס ער האָט יאָסעלען אויף די הענד גענומען און איהם אונאויפהערליך נעקלאַפט איבער'ן גזעסעל. און דעם יונג איז, קענטיג, די פּאָזיציע נעפעלען, וואָרום ער האָט דו נאָנצע צייט געקוקט דעם פּאטער אין די אויגען, אויב ער מיינט עס אויף־א־רעכטען־אמת.

— איך האָב דער מוהמע גאָרנישט געזאָגט, איך האָב דעם פעטער אבגעוואָרט ביי דער טהיר, וועו ער איז מיט נאָך מענשען געשטאַנען, און האָב אָנגעהויבען הויך צו רעדען, אז אלע זאלען הערען. — א, איך בין ניט אזא נאר, אז איך זאל אַרויפגעהן צו דער מוהמע! — האָט דאָס מיידעל מיט א קינדערשער פרייד דערצעהלט.

אלע האָבען זיך דעריבער נעפרעהט, און די מוטער האָט זיך נאָך מעהר פון אלעמען נעפרעהט, און האָט נעזאָגט צו איהר:

— רחל'ע, דערלאַנג צום טיש.

דער פאטער האָט אויך אין דיעזען מאמענט פערגעסען אָן דער

„רויטע בעקעלעך". אריינגעקומען איז זי מיט א מינע, ווי מען קומט אריין בעוויינען א טוירטען. איידער זי האָט נאָך געזאָגט „גוטען אבענד", האָט זי געגעבען א ציה מיט די אקסלען, א הוסט געגעבען און א גנבה'שען בליק געוואָרפען ארום שטוב און, ווי עפעס ביי די וועגד געפרעגט:

— רחל'ע איז נאָך ניט צוריקגעקומען? (די נאנצע שטאדט האָט געוואוסט וועגען די פינה־און־צוואנציג רובל און וועגען רחל'ס שליחות). און ניט וואַרטענדיג אויף קיין אנטוואָרט, האָט זי שוין געשטעלט א צווייטע פראגע:

— נאָך ניט געגעסען? — און קוים האָט זי געענדיגט די פראגע, האָט זי שוין געהאט א דריטע:

— און לייבוש איז נאָך ניט געווען?

די דריטע פראגע האָט איהר ברודער, מאיר, מעהר אין אנבעטראכט גענומען ווי די אנדערע. לייבוש איז געווען איהר מאן, זיין שוואָגער, מיט וועלכען ער פלעגט א גאנץ יאָהר זיין ברוגז. כאָטש זיי האבען געהערט צו איין שטיבעל און זיינען געפאָהרען צו איין רבי'ן. וואָרום לייבוש עפשטיין, וועמען מאיר'ס פאָטער, עליו השלום, האָט גענומען פאר אן איידעם פאר זיין טאכטער שיינדעלע, איז ביי זיי געווען א נאנצער מורנו — ער וואקסט פון א שעהנער משפחה — און האָט שטענדיג נאָר געהאט פרעטענזיעס, אז דער שווער האָט איהם ניט אבגענעבען דעם נאנצען נדן וואָס ער האָט איהם צוגעזאָגט, און איהם ניט אבגענעבען די נאנצע קעסט, וואָס ער האָט איהם פערשפראכען. און כאָטש דאָס איז שוין נעווען אן אלטע מעשה, און דער שווער איז שוין טויט א יאָהר צעהן, און האָט קיינעם קיין ירושה ניט איבערגעלאָזט — דאָך איז ער ברוגז געווען אויף דער משפחה און האָט נאָך ביז היינטיגען טאָג פרעטענזיעס צו זיין ווייב. א קאלטער, א וועניגרעדעוודיגער, א בעהאלטענער אין זיך, מען האָט קיינמאל ניט געוואוסט וואָס ער טראכט. נור דאָך איז ער געווען זעהר א וואַרימער משפחהמיטגליעד. ביי יעדער עראיינגנים אין דער משפחה אדער ביי א שמחה אדער ביי אן אונגליק, חלילה, פלעגט ער שטענדיג זיין דער ערשטער; און אויך יעצט, ניט קוקענדיג וואָס ער האָט ניט נערעדט מיט מאיר'ן, כאָטש ער האָט איהם יעדען טאָג געטראָפען, האָט ער, אזוי ווי זיין

די מוהמע האָט עפּעס מאָדנע אַרויסגעשמייכעלט פון אונטער איהר טוך.

— ביי אייך איז עס אזא משפּחה־פּעהלער, צו פּערנעסען איינער אַן דעם צווייטען. איז אייער יונג צווּעק — וויל ער ניט הערען, וויל ער ניט נעדענקען אן אייך. האָט איהר געהערט אביסעל אַ זוהן! — האָט זיך די אידענע אליין ניט נעקענט בערוהיגען.

וויעדער האָט זיך געהערט דאָס מאָדנע שמייכעלע מיט'ן הוסט אויסגעמישט: כי־כי־כי! פון דער מוהמע, וועלכעס האָט אויף די קינדער אַ שרעק אָנגעווּאָרפען. און פון דער העלער הויט, ביים ערשטען לעפעל, איז די אידענע, חנה־לאה, אַרויס מיט איהר נעוויין:

— אוי, מאיר, אויף וועמען לאָזסטו מיך? וואוהין פּאָהרסטו? — האָט די אידענע הויך נעכליפּעט און פערשטעלט די אויגען מיט'ן פּאַרטוך.

רחל'ע האָט אויך דעם לעפעל אוועקגעלענט און מיטגעהאָלפען דער מאַמען; דער פּאָטער האָט טרויעריג ערגעץ־וואו געקוקט, זיך די האָאר פון דער בּאָרד נעביסען, נור די „קאַמאנדע" אליין האָט זיך ניט נעלאָזט געריהרט וועדען. אזוי וויי זיינען שוין נעווען צוגעוועהנט צו דער מוטער'ס טערערן, האָבען זיי וויעטער נענעסען.

יאָסעלע אליין איז געוועסען און איינגעקוקט זיך דער מוהמע אין פּנים אריין. אויף איהם האָבען דער מוהמע'ס וועדטער וועגען „אָנבינדען אן בּרעט", כאָטש ער האָט עס ניט אין נאָנצען פערשטאַנען, אַ שטאַרקען אייגדרוק געמאַכט. ער האָט דערפיהלט, אז די מוהמע האָט עפּעס דערצעהלט שרעקליכעס, און ניט דער מוטער'ס טערערן יעצט, נור דער מוהמע'ס זיפּצען און די „רויטע בעקעלעך" האָבען איהם דערשאָקען, אן ער האָט שוין נעהאַלטען בּיים וויינען.

די מוהמע האָט יעצט אָנגעהויבען טרייסטען:

— נו, ניט אַלע וועדען דאָך קראַנק, ניט אַלעמען בינדט מען דאָך אן אַן א בּרעט.

חנה'לאה האָט זיך אָבער שוין מעהר ניט נעלאָזט טרייסטען, און אַלע צרות, וואָס האָבען זיך איהר נעטראָפען אין איהר נאָנצען לעבען, — און אזעלכע זיינען ניט נעווען וועניג — האָבען יעצט אן אָבקלאָנג נעפּונען אין איהרע טערערן. נור באַלד האָט זיך די טהיר נעעפּענט און א שטיל'ער, טרויעריגער „גוטען־אָבענד" האָט זיך געהערט. אין

וויטער רייזע, וואס שטעהט איהם פאר, און נור פרעהענדיג זיך איבער די פינף־און־צוואנציג קערבלעך, וואס ער האט געהאלטען אין האנד, און איבער די חכמה פון זיין קינד, האט ער צו די קינדער געזאגט: „וואשען". און איז אליין אויך נענאנגען זיך וואשען צום עסען.

אלע זיינען ארום טיש געזעסען. די מוהמע איז געווען די ערשטע וואס האט דערמאהנט אן דער רייזע. וואהרום די מוהמע האט שטענדיג די געוואהנהייט צו רעדען וועגען די שרעקליכסטע זאכען. זי איז אימער די ערשטע, וועלכע רעדט נור וועגען טויט און דערצעהלט מעשיות פון שרים. די קינדער האבען שטענדיג פאר איהר א נעוויסע מורא, מען זעהט זי תמיד אליין נעהן אויפ'ן בית־עולם, און איבערהויפט האט די מוהמע, וועלכע פלעגט תמיד זיין איינגעהילט אין א טוך און שטענדיג רויטע פלעקען אויפ'ן פנים געהאט, עפעס דערמאהנט וועגען טויט.

אזוי האט זי זיך יעצט אויך אנגערופען:

— אוי, מאי־ל, און דו האסט נאר קיין מורא ניט פאר'ן וואסער? מען זאגט, אז מען וועט קראנק אויפ'ן וואסער נעהמען זיי און בינדען אן אן א ברעט און וואלפען אריין אין וואסער. — דערצעהלט זי מיט א בעזונדער שמייכעלע, וועלכער ליענט ווי א טויט־שרעק אויף איהרע בלייכע, דינע ליפעלעך, און איהרע אויגען האבען דאן אנגענומען א גרינלעכען קאליר, מאכענדיג אן איינדרוק ווי שפיצינע, און גלייך נאכ־דעם האט זי זיך צוהוסט מיט א געלעכטערל: כי־כי־כי...

א מינוט זיינען אלע ארום טיש געזעסען שטיל, און עם האט זיך נור גהערט דאס קלאפען פון די לעפעל אויף די טעלער פון דער „קאמאנדע".

וועג זי האט זיך שוין נעהאט גוט אויסגעהוסט, האט זי וויטער אנגעהויבען:

— וועי וויים צי מיט מיין פנחס'ן האבען זיי אויך ניט אזוי געטהאן! פאר דריי יאהר איז דער יונג אוועק און מען הערט ניט פון איהם און מען זעהט ניט פון איהם.

— דאס איז שוין ניט וואהר. הענדל דער שניידער האט דאך איהם אליין נעזעהן אין לאנדאן — שפיעלט אין קארטען און איז א היטעלמאכער... — האט זיך חנה־לאה אבגערופען.

— ער וועט אפשר אונזער פּנחס'ן בענעגענען, לייביש? — האָט זיך די מוהמע אָנגערופען צום מאן.

— אונזער פּנחס'ן? — וועמען נאָך, דעם ימח־שמו'ניק אודאי, שוין א מיתה משונה איינגענומען! — האָט דער איד גאָר אנדערש נעענדערט דעם טאָן, וועז ער האָט אָבגעענטפערט דעם ווייב זיינס.

מאיר האָט זיך באלד נענומען צום בענשען, און האָט זיך זעהר ערנסט און פרום געשאָקעלט דערביי, און אייניגע מאל זעהר טיף מיט צער אָבגעקרעכצט אין בענשען, אויף וועלכען דער שוואָגער האָט איהם צוגעהאלפען. אז מאיר האָט זיך אויפגעהויבען פון טיש, איז ער צוגענאַנגען צו לייביש'ן, און האָט געזאָגט זעהר שטיל און ערנסט, ווי ער וואלט זיך געווען פערענטפערט:

— עס איז באו מיט עד נפש, איך האָב אנדערש ניט געקענט, — אפשר פערלאַנגט דער רבונו של עולם אז איך זאל האָבען גלות — וועל איך האָבען גלות, — אבי מיין ווייב און קינדער א שטיקעל ברויט, ווייזט ער אויפ'ן ווייב און קינדער — איך קען ניט אנדערש, לייביש,— איך וועל וועלן א פראָסטער יגיע כפים — איך האָב קיין אנדער עצה ניט; דאָ שעהם איך זיך, איך וועל ארָאבווארפען פון מיר די בושה.

— און מיט'ן אידישקייט? — פרענט דער שוואָגער, קרעכצענדיג.

— אזוי ווייט ווי דער רבונו של עולם וועט מיר העלפען — מילא, אז מען וויל זיין א איד, קען מען אומעטום זיין א איד — דער וואָס וויל.

— אודאי, — ענטפערט לייביש אָב.

— און וואָס דער רבי האָט געזאָגט, וויסטו דאָך אודאי.

— יא, איך האָב עס געהערט אין שטיבעל. אודאי מיט'ן רבונו של עולם'ס הילף.

—— און וואָס קענען מיר מעהר טהון?

דערווייל ווי מאיר און לייביש האָבען געפיהרט דעם געשפּרעך, האָבען זיך די ווייבער, די צוויי שוועגערינס, וועלכע פלעגען אויך א נאנץ יאָהר זיין ניט קיין נרויסע גוטע פריינד, אין א ווינקעל זיך פער־קליבען און נערעדט צווישען זיך זעהר פערטרויליך. חנה־לאה האָט איהר דערצעהלט וועגען די מעשה מיט א גט אויף א תנאי, וועגען וועלכע מען האָט עפעס נערעדט, אז דער מאן זאל נעבען, און זי האָט ניט נעוואלט הערען און נערעדט ערפון. שיינדעלע האָט איהר רעכט

שטוב האָט זיך אריינגעשלעפט א הויבער, פינסטערער מאנספערזאָן פון א יאָהר עטליכע און פערציג, ארעם געקליידעט, און האָט זיך אהן א וואָרט אוועקגעזעצט אין אווינקל פון שטוב.

— לייביש, דו ביזט עס?

— יא, איך, איך. — האָט זיך געהערט א בייזער טאָן.

דעם בייזערדינגען טאָן האָט דער איד נור אָנגעוואנדעט, וועז ער האָט געהערט מיט זיין ווייב און קינדער. אין האַרצען איז ער געווען א גוטער מענש, און האָט קיינעם ניט געקענט קיין שלעכט וואָרט זאָגען און קיין הויבע שטיימע אָנוועגדען. דורך דעם טאקע איז ער געווען א לא יוצלח, און צו וואָס ער האָט זיך געמוסען איז איהם ניט געגאנגען. ער האָט פלינק אָבגעטראָטען יענעם, און זיך ניט געקענט קריגען און דינגען, און נור עפעס צו זיינע אייגענע האָט ער ניט געקענט אנדערש רעדען, נור ווי אין א געבייזער: ער האָט קיין מאל צו זיין ווייב און קינד קיין גוט וואָרט ניט געזאָגט, כאָטש ער האָט זיי טיף אינעוועניג געליעבט. איהם האָט זיך געדאכט, אז וועז ער האָט געדעדט צו זיין ווייב עפעס אנדערש ווי אין געבייזער, איז עס מעשה חונף, און דאָס האָט ער ניט געליעבט. דורך דעם איז אזא וואונדער געווען פאר אלע בייס טיש, וועז זיי האָבען פלוצלונג דערהערט דעם פעטער'ס קול, וואָס זיי האָבען אזוי זעלטען־וועז געהערט, ווי ער האָט אָנגעהויבען צו טרייסטען חנה־לאה'ן:

— וואָס האָט זי צו ווייגען, זי האָט ניט וואָס צו ווייגען; א וועלט מיט מענשען פאָהרען, און אלע קומען בשלום אהין; מיט השם יתברך'ס הילף וועט ער געזונטערהייד אָנקומען. א וועלט מיט מענשען פאָהרען, זי האָט ניט וואָס צו ווייגען.

די וועלטער האָבען אין גאנצען וועיך געמאכט לייביש'ן, און ער האָט אָנגענומען דעם טאָן, וועלכער איז געלענגען אין זיין כאראקטער, און האָט אָנגעהויבען צו רעדען מיט זיין שוואָגער, ווי זיי וואָלטען די בעסטע גוטע פרייגד געווען — האלב אביסל אין שפאָט אויף די ווייבער:

— א אידענע, ווייגט זי; וויסט ניט, מעשה אידענע, ווייגט זי.

— און שטילער, צוגויגענדיג זיך צום שוואָגער — עס איז ניט קיין וואונדער אין אזא וויט מקום.

— אודאי אזוי, אודאי אזוי, — האָט זיך מאיר פרום געשאָקעלט.

נעפאלגט די „קאמאנדע", בערגל און חיים, וועלכע זיינען אויך אייני־נעשלאפען אויף דעם צווייטען זאק, און האבען די שטיוועל אויס־נעשטרעקט אין שטוב אריין.

די נאכט איז נאך נעלענגן טיף און שווארץ איבער דער ערד, און האט אויך אנגעפילט מיט פינסטערנים מאיר'ס קליינע שטיבעל, וועו דער איד איז נעשטאנען פאר'ן הילצערנעם בעט פון זיינע צוויי קדיש־זאגער'ס, בערגל און חיים, און האט עפעס שטיל ארויסגעמור־מעלט זיך אין דער גרויסער באָרר אריין. זיין געזיכט האט קיינער ניט געזעהן, און דורך דעם קען איך ניט זאגען אויב זיין געזיכט האט אנדערש אויסגעזעהען, וועו ער האט זיך געזעגענט מיט זיינע קינדער, וואָרום כאָטש די שטוב איז געווען בעלויכטען מיט דער ליכטיגקייט פון א דין נאפטען־קנייטעל, אבער דער איד האט געהאלטען די אויגען פערמאכט און זיין גאנץ פנים איז געווען פערשטעקט אין די האָאר פון דער באָרד, נור מיט די הענד האט ער געטאפט די קעפ פון דער „קאמאנדע", וועלכע זיינען יעצט נעלענגן, און ביי דער שיין פון ליכטל האבען זיי גארניט אויסגעזעהן ווי א „קאמאנדע", נור ווי צוויי דינע צווייגעלעך אדער ווי צוויי קעלבער, וואס בוינגן צו די קעפ איינס צום צווייטען און קענען נעבעך „קיין צוויי ניט צעהלען". דער פאטער האט זיי צוריק אנגעטהאן די יארמולקעס, וועלכע זיינען געווען ארא־נעפאלען פון זייערע קעפ, און טאפענדיג מיט זיינע הענד זייערע קעפ, האט ער עפעס נעמורמעלט, און די אויגען געהאלטען פערמאכט. דערנאך איז ער צונעגאנגען צו יאסעלע'ן, וועלכער, מען דארף זאגען צו זיין שאנד, איז נאך נעשלאפען מיט דער מוטער. ער האט איהם אן אויגענבליק אנגעקוקט, און א קרעכץ געגעבען, — ביי מאיר'ן א קרעכץ איז ניט קיין חדוש — און זיך ארָאבגעבויגען, און — א גאט, יאסעלע'ן א קוש אין קעפעל נעגעבען.

ער האט נעמיינט, אז יאסעלע שלאפט. ערשט, אז חנה־לאה וואס איז דערביי נעשטאנען האט צוגעבויגען דאס ליכט, וועלענדיג דעם מאן וויזיען יאסעלע'ס פנים'ל, האבען זיי דערזעהען יאסעלע'ס שווארצע אויגען, וועלכע זיינען בריים אפען נעווען און נעקוקט מיט בעלעבונג אין די אפענע נאכט אריין. דער פאטער האט זיך דאן צו איהם אנגערופען:

געגעבען און דערצעהלט באלד דערביי עפעס א שרעקליכע מעשה און האט דערביי געגעבען אנצוהערען, אז מען דארף זעהר פארזיכטיג זיין, ווארום דארט, אין דער נייער וועלט, פערלויפען זיך מעשיות מיט מענער מיט פרעמדע ווייבער... און האט דערביי חנה־לאה'ן דאס הארץ אבגעשראקען...

רחל'ע איז געוועסען ביי די ווייבער און אויסגעהארכט דאס געשפרעך, און אנטהייל געגומען דערינען ווי אן ערוואקסענע אידענע. די געלעגענהייט האבען די „קאמאנדע" בענוצט, און האבען אנגעהויבען צו געפינען אין די אויגען פון די „גרינע מוהמע", ווי זיי פלעגען רופען די מוהמע שיינדעלע, „קליינע מענשעלעך", וועלכע טוקען זיך אין דעם ים. און בערעל, דער אינגערער פון די „קאמאנדע", וועלכער האט זיך געקענט אויף „די זאכען", האט דערצעהלט וועגען פערשיידענע כשופ־מאכערינס און מכשפות, וואס העגגען זיך אן די פרעגזלען פון דער „גרינער מוהמע'ס" פאטשייעלע און וועלען פערטרונקען אין איהרע אויגען. און בערעל האט געוויזען אויף די אויגען פון דער מוהמע, וועלכע האבען יעצט ביי דער שיין פונ'ם נאכט־לאמפ און ביים דער־צעהלען דער מאמע'ן די שרעקליכסטע זאכען פון ווייבער וואס פער־פיהרען פרעמדע מענער דארט אין אמעריקא, טאקע אנגענומען א גרינעם קאליר, און א סך מענשעלעך האבען זיך אין זיי געטוקט: אלע וואס זיינען אין שטוב געווען; און פון דעם האט בערעל ארויס־גענומען, אז א שיף אויפ'ן ים גההט אונטער, און ער האט דערצעהלט וועגען גרויסען ים און די שיפען, און די פיש און חיות וואס זיינען אין ים, ווי ער וואלט דאס אלעס מיט די אויגען געזוהען. דערביי איז אסעלע געזעסען און האט אויסגעשטעלט די גרויסע אויגען זיינע און געשלונגען יערעם וואס, און ער האט דאס אלעס געזוהען מיט זיינע גרויסע אויגען וואס בערעל האט דערצעהלט, און ער האט אנגעהויבען מורא צו קריגען פאר דעם ים, און פאר דער מוהמע, און פאר אלעס, ביז ער האט אנגעהויבען צו ווייגען. אויף דעם ווייגען האט אויף קיינער קיין אכט ניט געגעבען און קיינער האט זיך ניט געלאזט שטערען אין געשפרעך, ביז ער איז איינגעשלאפען אויף דעם פאטער'ס געפאקטען זאק, וועלכער איז געלעגען אין א ווינקעל, מיט די שרעקליכ־סטע חלומות אודאי וועגען ים, און וועגען די מענשעלעך וואס טוקען זיך אין די „גרינע מוהמע'ס" אויגען, און ניט לאנג האט איהם אויך

— הײַנט נעהען מיר ניט אין חדר אַריין, דער טאַטע איז נאָך אמעריקא נעפֿאָהרען.

יאָסעלע האָט זיי גאָר ניט געענטפֿערט, ער האָט ביי זיך אין זיין הערצעל בעהאַלטען דעם פּאָטער'ס ווערטער, און א געוויסער שטאָלץ האָט איהם אַרומגענומען אויף דעם וואָס דער פּאָטער האָט איהם געזאָגט, און ער האָט ביי זיך אָבגעמאַכט אַלעס צו פֿאָלגען וואָס דער פּאָטער האָט איהם אָנגעזאָגט.

— דער טאטע פֿאהרט אוועק, יאָסעלע, — פֿאהרט ווייט אוועק.

יאָסעלע האָט געשוויגען, נור די אויגען האָבען אויסגעזאָגט, אז ער הערט אלעס צו אויפמערקזאם.

— און עס וועט ניט זיין קיינער, ווער עס זאל דיך פערהערען... בעגעהר צו לערנען, יאָסעלע, בעגעהר, און דאוון פרום אין שטיבל, און לויף ניט ארום... און האַרך די מאמע, יאָסעלע... וואַרום דער טאטע וועט ניט זיין... — האָט מאיר געזאָגט.

יאָסעלע האָט אלץ געשוויגען, נור ער האָט מיט אמאל אלעס פערשטאנען און גוט געוואוסט וועגען וואָם דא האַנדעלט זיך, און האָט געפיהלט זיין נאָענט אידיש יתום'קייט... און אז דער פֿאטער האָט זיך אראָבגעבויגען צו איהם און האָט איהם דאָם לעצטע מאל א קוש געגעבען, האָט יאָסעלע אָבגעענטפערט:

— פֿאהר געזונטערהייט, טאטע. — און דאָם האָט נעהייסען אז ער זאָגט צו אלעס, וואָם דער פאטער האָט געזאָגט.

דאָם קושען איז עפעס אזוי אונגאטירליך געווען פאר דעם איד, אז חנה־לאה האָט זיך דערביי הויך צוואווייגט. ער האָט זיך וויעדער אראָבגעבויגען און וויעדער א קוש געגעבען, און האָט עפעס הויך געזאָגט; און וויעדער די אויגען פערמאכט און מיט'ן קאָפּ צונעשאָקעלט. דערנאָך איז ער ארויס אין בעגליטונג פון זיין ווייב, מיט זיין עלטסטע מיידל צו דער פוהר צו, מיט די צווי אָנגעפילטע זעק.

אז די פוהר האָט זיך געריהרט, האָט זיך חנה־לאה צוואווייגט, און האָט זיך ניט געקענט איינהאלטען. זי האָט זיך דערמאָנט אָן די מעשה וואָם שיינדעלע האָט איהר דערצעהלט, און זי האָט הויך נאָכ־געשריען:

—מאיר, פערגעס ניט, אז דו לאָזט א ווייב מיט קינדער איבער!

אז די אידענע האָט שוין געענדיגט דעם זאַץ, האָט זי זיך פער־שעהמט און געוואָלט צוריקכאָפּען זיך, אבער עס איז שוין געווען צו שפעט.

מאיר האָט זיך אויך פערשעהמט.

אז יאָסעלע האָט געהאָט די אויגען געעזענט, האָט ער געטראָפען די „קאָמאָנדע" זיצענדיג אויף דער ערד, און אלע שטוהלען פון שטיבעל איבערגעקעהרט, און זיי האָבען איהם אָפּיצעל מיטגעטהיילט.

ער, מאיר ר' יאָסעלע סאָהאטשאווער'ס, וואָס די שטאָדט האָט געקלונגען מיט זיין לערנען, א נערער חסיד, און איז עפעס פון דער היים־אויס א סוחר נעווען — זאָל ווערען א העמדל־נייהער, ווי סענדערל דער „דאמסקער" שנוידער ביי זיי אין שטעדטל! — דאָ איז אלעס מענליך און פאר דעם איז ער דאָך אראָבנעקומען, און דער עיקר פרנסה, — פון דעם ווען ער דאָך קענען מפרנס זיין זיין ווייב און קינדער אין דער היים, וועלכע ווארטען אוים אויף א בריוועל מיט א רובל. איז ער באלד צוגעוואוינט געווארען, האָט צוגעלעגט דעם קאָפ און זיך נעזאָגט: „דאָס איז מיין פרנסה", — איז ער געזעסען טאקע א נאנצען טאָג, אלע אהן היט — ער אין א קאפעל. עס זיינען דאָרט מיידלעך אויך נעווען. ער האָט זיי נישט געזהן, און האָט געארבייט מיט פליים, מיט קייגעס קיין ווארט נישט נערעדט, פאר זיך אליין האָט ער זיך איבערגע'חזר'ט א משנה, אבער מהרסטען איז זיין נדראנק נעווען פערנומען מיט דער היים: וואָס מאכען די קינדער, און יאָסעלע. ער האָט בעשיינפערליך געזהן ווי יאָסעלע זיצט אין חדר און לערנט די פרשה חומש און טייטשט אוים דעם „ואני"; האָט א גוט קעפל און פערנעהמט, און נעהט צווישען מנחה־מעריב אין בית־המדרש אריין און דאוונט פרום. „א גוט אינגל", האָט ער זיך נעזאָגט, און דאָס הארץ איז איהם אויסגענאנגען פאר בענקעניש נאָך איהם. און אז עס איז טאקע נעקומען, אז ער האָט אהיים נעשיקט חנה לאה'ן די ערשטע צהן רובל (דאָרט איז עס נור פינף טאָלער), איז מי ידמה ומי ישוה לו — טאקע דאָס הארץ איז איהם פול נעווארען מיט פרייד. ער איז נעווען מיט זיי אין דער היים; ער האָט נעזהן, ווי דער פאסטמייסטער טראָגט אריין דעם בריעף, און זיין שוואָגער לייביש לייענט איהם פאר חנה לאה'ן, — זי איז דאָך א צדיקית, א צדיקית ממש, מילא וואָס די אידענע רייסט זיך אוים, צער נדול בנים, און אלעס אויף איהר, און די קינדער, — שכר למוד נעלד, און יאָסעלע שטעהט ביי די מאָמע און רייסט זי ביים שירץ: „ווייז מיר דעם טאטען'ס בריעף".

מען זאָגט, אמעריקא איז א לאנד, וואו מען קען נישט אבהיטען דאָס אידישקייט ווי מען דארף. עס איז אבער נישט אזוי. דער וואָס וויל אבהיטען דאָס אידישקייט, קען עס אומעטום אבהיטען.

אַליין אין דער פרעמד

אזוי ווי אַן אייגנזאמער אין א ווייסטע איז מאיר נעזעסען אויף דעם דריטען שטאָק אין איינם פון די טענעמענט־הייזער אויף עסעקס סטרים, אין ניו יאָרק, וואָס איז ביים ברעג אויף יענער זייט אָקעאַן — צוויישען א פינף מיליאָניגע בעפעלקערונג, און צוויישען ניין הונדערט טויזענד זייגע אייגענע גלויבענס־נעאָסען. צו קיין חברה, צו קיין סאָסייעטי, סיי ציווילנע אָדער רעליגיעזע קאָנגרעגיישאָנס האָט ער נישט נעהערט, און האָט זיך איבערהויפט מיט קיינעם נישט נעמישט. די לאָנדסלייט פון דער דריטער סטריט, צו וועלכע ער האָט אַן אַדרעס נעהאַט און וועלכע האָבען איהם פון שיף אַראָבנענומען, האָבען איהם נעשאָפט א אידיש „פליים", א שאָף, אין וועלכען מען ארבייט ניט שבת. שוין העכער פון זיעבען חדשים זיצט מאיר ביי א פענסטער, וואָס נעהט ארוים נעגענאיבער א הויכער וואַנד, און נייהט אויף דער מאשין זויטען פון העמדער. ווי אזוי ער איז דאָרט אהין נעקומען, וויים ער נאָך ביז היינטיגען טאָג נישט, כאָטש ער פאָהרט יעדען טאָג צו דער ארבייט, און יעדען טאָג פון דער ארבייט. דער לאָנדסמאַן, דער קרוב, די מוהמע מלכה'לעם (דעם טאָטען'ס א שוועסטער'ס) א זוהן האָט איהם אריינגעפיהרט אין א טיפען קעלער, און ער איז מיט דער באָהן אהין־נעפאָהרען. פון דעמסטמאָל אָן פאָהרט ער יעדען טאָג צו דער ארבייט און יעדען טאָג פון דער ארבייט. ער האָט זיך נאָר נישט נעווואונדערט איבער די באָהן, וואָס לויפט ווי א שרעקליכע חיה אין דר'ערד; ער האָט איבער זיין וועג קיין אמעריקא אזוי פיעל זאָכען נעזעהן, און דער קאָפּ איז איהם אזוי בערוישט נעווען, אז ער וואָלט זיך שוין אויף נאָר נישט נעווואונדערט. ער האָט זיך אויף נישט נעווואונדערט, ווען דער קרוב האָט איהם פאָרנעלייגט, אז ער זאָל העמדער נייהען, און אז מ'האָט איהם ביי א מאשין אוועקנע־זעצט...

שאפס. זיי האבען זיך איינגעהערט צו די געוואלדיגע אויסרופען פון די סוחרים, וועלכע האבען אויסגעריהמט זייער סחורה מיט די גרעסטע נעשריייען. אידישע אינגלעך, — ער האט זיי דערקענט אין די פנים'ער, — האבען אין דעם שבת אריינגעשפיעלט באלל אין מיטען גאס, האבען פייער אנגעצונדען פון דעם ליעגענדען מיסט און פאפיער און קיינער האט זיי ניט דערמאהנט, אז עס איז שבת. דער האנדעל פון דער וואכענס האט איהם נאכגעיאגט ביז צו די טהיר פון די חברה, און נאך אויך די טרעפלאך וואס פיהרען ארויף צו די חברה זיינען געוסטען אידישע וויבער און האבען געפיהרט א האנדעל מיט די וואס געהען אין די חברה אריין דאוונען. ער האט זיך ענטרונען פון דער וואכענס, וואס איז אויך דער גאס, אין די חברה; נור דער שבת וואס איז נעווען אין די חברה, וואס איז געשטאנען אין מיטען גרעסטען „דערוואכענס", איז נעווען אן ארימער, א וואכערינער, און האט געמאכט אן איינדרוק, ווי ער וואלט פערטרונקען געוואָרען אין דעם גרויסען וואכעדיגען טאג, אין וועלכען ער איז געשטאנען. ער האט זיך ארומגעקוקט און האט געזוההן א בעלעמער און אן ארון, וועלכען א איד האט ארויסגערוקט פון א ווינקעל אין מיטען שטוב.

א צווייטער איד האט אנגעהויבען ליכטלעך אנצינדען, כאטש עס איז שוין נעווען א שטיק אין שבת אריין. די חברה האט זיך אנגעהויבען אינצינווייז אנצופילען. דאס זיינען מהרסטענס געווען בעלי מלאכות פון זיין שטעדטעל, וועלכע ער האט נאך געקענט פון דער היים. טהיילי האט ער געקענט פון גאנץ אלטע יאהרען, וועלכע ער האט געזהען וועז ער איז נאך א קינד געווען, זיי האבען געמאכט אויף איהם דעם אייגדרוק ווי זיי וואלטען איהם ערשיינען אין א חלום. אנדערע האט ער ניט געקענט פון דער היים. דער גבאי איז געווען א טאנדעטנער שניידער פון דער היים. „קאזיען" פלענט מען איהם רופען, מיט א נעל בערדעל. מען האט איהם אמאל פאר א גנבה פערשיקט נאך בריסק און פון דאמאלס אן איז ער פערשוואונדען געווארען... דא איז ער נעווען דער גאנצער בעל־הבית פון שוהל; ער האט מאיר'ן מיט א בריייטקייט שלום עליכם אבגענעבען און געקוקט אויף איהם יעצט ווי מיט א רחמנות־פנים. ער האט זיך ארומגעקוקט, געזוכט א בעקאנטען פון דער היים, מיט וועלכען ער זאל א וואָרט קענען רעדען — ער האט נאר נעזהען צווישען זיי בעלי־מלאכות;

והא ראיה, מאיר פלעגט זיך אויפהויבען, ווען עס איז נאָך טונקעל געווען, כדי ער זאָל קענען פאָר'ן דאוונען נאָך אָבלערנען זיין פּרק משניות, ווי ער איז געוואוינט געווען פון קינדהייט אָן (משניות'ן האָט ער מיטגעבראכט מיט זיך פון דער היים). צוערשט האָט דער „בארדער", דער יונגער־מאן, וואָס איז געשלאָפען מיט איהם אין איין שטוב תרעומות געהאט; ער לאָזט ניט שלאָפען. דערנאָך האָט ער זיך צוגעוואוינט צו איהם. האָט זיך מאיר פערקליבען אין זיין ווינקעל פון שטוב, וואו זיין בעט און זיין קעסטעל זיינען געשטאנען, און האָרט איז זיין היים געווען. דאָרט, ביים טישעל, האָט ער אין דער־פריה געלערנט, גערַאוועט בעפאָר ער איז צו דער ארבייט געגאנגען. דאָרט אין זיין ווינקעל האָט ער זיך פרייטאָג צו נאכט זיינע צוויי שבת־ליכט אָנגעצונדען, און ביי זיי „שלום עליכם" געזאָגט: איהם האָט ניט געפֿאַרט וואָס עס איז פאָרגעקומען ארום איהם — ער האָט עס ניט געזעהן. טהיילמאָל ווי ער פלעגט פרייטאָג צו נאכט זיצען ביי זיין טישעל און מקבל שבת זיין, איז פונקט זיין שכן געזעסען און האָט געטהאָן א וואָכעדיגע ארבייט, אָדער האָט מיט זיינעם א חבר קאָרטען געשפּיעלט; ער האָט זיי ניט קיין מוסר געזאָגט; ער האָט געוואוסט עס וועט ניט העלפען. ער איז זיך ניט געגאנגען זוכען קיין אנדערע וואָהנונגען; ער האָט געוואוסט, אז אנדערש־וואו וועט אויך אזוי זיין, נור ער האָט ניט געקוקט און ניט געזעהן וואָס עס טהוט זיך אין צווייטען ווינקעל — אין זיין ווינקעל איז געווען שבת קודש.

אין קיין חברה האָט ער ניט געדאוועט. דעם ערשטען פרייטאָג צו נאכט האָבען איהם די לאנדסלייט פון דער דריטער סטריט מיט־געזומען אין די „קאָנגרעגיישאָן אנשי לענשנע", די חברה פון זייער שטאָדט. די חברה איז געווען אויף די זעלבע גאס וואו ער וואָהנט, אויף עסעקס סטריט. אז ער איז געגאנגען אין חברה אריין, פריי־כאָג פאר נאכט, איז די גאס געווען פול געפאקט מיט מענשען, אוז, ווי עפעס אויף להכעים דעם שבת, איז דער גרעסטער מארק געווען פרייטאָג צו נאכט. מיט די נאכט האָבען זיך געמעהרט די טישלעך אין מיטען דער גאס, און האָבען פערשטעלט דעם גאנצען דורכגאנג פון דער גאס, און ביי יעדען טישעל זיינען געשטאנען רעלעך מענ־שען. דאָס זיינען געווען אהיים־געהענדע אידישע ארבייטער פון די

— וואָס, אין אַ מקום קדוש, פֿרייטאָג צו נאכטס?! שרייט אויס מאיר.

— די „קאָנגרעגיישאָן אנשי לעגשנע" דאוועגט דאָ יעדען פֿרייטאָג פון 6 ביז 8 ווינטער־טיים, און פון 7 ביז 9 זומער־טיים, עס איז שוין נאָך אכט, פון אכט אוהר קומט דער טאָנץ־מייסטער.

— דאָ, אין מקום קדוש! — וואונדערט זיך נאָך מאיר.

— יעצט איז עס שוין נישט קיין מקום קדוש, יעצט איז עס אַ טאָנץ־האַלל.

מאיר האָט נעכאָפּט דעם סדור און איז אנטלאָפֿען. פון דעגסט־מאָל אָן דאוועגט ער נישט אין קיין חברה, עסט ניט קיין פֿלייש פון אמעריקאָנער שחיטה, נאָר אַליין פֿאָר זיך, ביי זיך אין ווינקעל, צווישען זיין בעט און קעסטעל, איז מאיר מקבל שבת, זינגט מאיר אַלע נגונים פון רבי'ן, ביינקט מאיר נאָכ'ן אידישקייט, נאָך זיין ווייב און קינדער, און דער עיקר, נאָך זיין אינגסטען קינד, נאָך יאָסעלע'ן.

וואָרים יאָסעלע'ן האָט מאיר ליעב געהאָט איבער אַלע גרענעצען, און ווי אַ קאָלטער פֿאָטער דער איז איז נעווען אין דער היים, אזא הייסער פֿאָטער איז ער נעווען, ווען ער האָט די קינדער נישט געזעהן. אפילו אין דער היים, אז עס איז אַ קינד קראַנק נעווען, פֿלעגט ער וואכען דערביי נאָנצע נעכט און דאָס לעצטע פֿארזעצט פאר אַ דאָקטאָר און אַפּטייק, בפרט דאָ אין דער פֿרעמד און אַזוי ווייט געהט ער אויס נאָך די קינדער — און דער עיקר נאָך יאָסעלע'ן. עס פֿלעגט איהם טהייל מאָל אָננעהמען אַ פערלאָנג צו דערצעהלען פון יאָסעלע'ן, אויסצוריהמען אַלע זיינע מעלות און זיין חכמה. און חכמות האָם ער זיך יעצט דערמאָהנט פון איהם אַ מענגע, און ווען עס פֿלעגט איהם אָננעהמען אזא פערלאָנג צו דערצעהלען וועגען יאָסעלע'ן איז ער געגאנגען אויף דער דריטער סטריט צו די לאנדסלייט. אויף דער דריטער סטריט ביי די לאנדסלייט זיינען זיך צוואַמענגעקומען די „אנשי לעגשנע", האָרט האָט געוואָהנט די אלמנה פון ר' חיים כהן מיט איהרע זיבען זיהן און דריי טעכטער. ר' חיים כהן איז נעווען אויך נער פון די שהנסטע בעלי בתים אין זייער שטעדטל און אַ האַלב שטעדטל זיינען זיינע פאַמיליע נעווען. זעהר אַ גרויסע משפּחה (דער פאָטער און זיין פאָטער'ס פאָטער, אַלע לעגשנער נעווען, האָבען אָהן עין הרע אַ סך קינדער נעהאָט), איז יעדער צווייטער בעל־הבית

ניט פון זייגע מענשען. זיי האבען איהם שלום עליכם געגעבען, און האבען איהם אויסגעפרעגט פון דער היים.

באלד איז צוגענאננען א איר צום באלעמער און האט זיך אוועק־געשטעלט דאוונען. ער האט איהם נעקענט, — עפעם א געוועזענער סאוואל אין זייער שטעדטל...

מאיר האט זיך דערמאהנט דעם שבת אין דער היים, אין דעם קלייגעם שטעדטל, וואו אלע געוועלבער ווערען פערמאכט, די גאנצע שטאדט איז פערשלאסען, און ר' לייבל בער'ס דעם רבי'נס חזן'ס קבלת שבת — און א בענקשאפט האט איהם ארומגענומען נאך דער היים, זיין ווייב, זיין הויזגעזינד, זייגע קינדער. שבת — זיין יאסלע שטעהט יעצט אין רונדען קאשקעטל, וואס ער האט איהם געקויפט אויפ'ן לעצטען שמחת תורה (מאיר האט יאסלע'ן אלץ געזאהן אין דעם קאשקעטל), און שאקלט זיך איבער'ן סדור. אין דער היים איז געגרייט צום טיש. די לייכטערלעך ברענען, און חנה־לאה, אן אשת חיל, איז אנגעטהאן אין די נייע הויב — און ער איז אזוי ווייט — אבער קיין ענמת נפש האט ער זיך ניט צוגעלאזט — עס איז דאך שבת און קבלת שבת בצבור, האט ער מיטגעזונגען דעם „שניי־דערשען" „לכה דודי". נאכ'ן דאוונען האט ער זיך אוועקגעזעצט אין א ווינקעל, ווי ער איז געוואוינט געווען פון דער היים, ניט גלייך נאכ'ן דאוונען אהיים צו גיהן — נור צו לערנען פרייטאג צו נאכטס נאכ'ן דאוונען — און צו וועמען האט ער גיהאט זיך אהיים צו אויפלען? און שבת'דיג האט ער זיך דאך געפיהלט, כאטש אין די בגדים. נאר אזוי ווי ער זיצט און שאקלט זיך איבער „אתקינות סעודתא", זעהט ער ווי מען רוקט וויעדער אב דעם ארון קודש מיט'ן בעלעמער אין א ווינקעל אריין, און מען פערהייבט עס מיט עפעם — און עס הויבען זיך אן צו ווייזען נאר אן אנדערער עולם — עפעם כלי־זמרים, מיט בתולות און בחורים. מאיר הערט אויף צו זאגען, קוקט זיך אום פער־ווונדערט. עס גיהט צו איהם צו דער זעלבער איד, וואס האט די לייכטלעך אנגעצונדען, אין דעם גאליציאנער קאשקעטל, און מיט'ן גאליציאנער לשון זאגט ער איהם:

ר' פעטער, איהר ווערט דאס ארט פערלאזען, מען דארף די טישען צושטעלען, ווארים דער טאנץ־מייסטער קומט באלד צוגעהן.

מיט ווייניגער אויגען — זי ווי אהיים פאהרען. און עם האט זיך שוין אמאל געטראפען, מען האט איהר געמוזט א שיפס־קארטע קויפען און זי אהיים שיקען, נור קוים איז זי צום שיף אראפגעקומען און האט זיך אומגעקוקט און דערזעהן די קינדער מיט די אייניקלעך וואם זי לאזט איבער אויפ'ן ברעג, האט זי זיך אפגערופען: „צו וועמען זאל איך מ'שטייגט געזאגט פאהרען, אז דער קאלומבוס האט מיר אלע קינדער צוגענומען?" און האט געזעמען דאם פעקעל און צוריק גע־גאנגען אויף די דריטע סטריט.

איז דארט געווען ביי די אלמנה חיה אויף די דריטע סטריט דער „סבארנע פונקט" פאר די אנשי לעשנע. די יונגע לייט זיינען דארט נעקומען צו די בחורים, וואהרים די לעשנער יונגע לייט האבען אויך געהאט א בעזונדער סאסייעטי, וועלכע רופט זיך „די לעשנער יאנג מען סאסייעטי", און די בחורים זיינען געשטאנען אן דער שפיצע פון דער חברה און געפיהרט דארט די הינטער־קולים־פאליטיק יע־דען שבת אויף דער נאכט. און די עלטערע מענשען האבען געהאט די קאנגרעגיישאן פון די „אנשי לעשנע", און די פראסטע ווייבער זיינען גלאט געקומען צו חיה'ן, וואהרים מען האט נעווארסט, אז וועז מען ווי טרעפען א לאנדסמאן און אז מען ווי ריידען פון דער היים, קען מען עם געפינען אויף דער דריטער סטריט.

שבת אויף דער נאכט. וועז מאיר האט געהאט הבדלה אפגע־מאכט אין זיין ווינקעל צווישען דעם קאסטען און בעט, האט ער זיך אנגעטהאן דעם ראק און איז אהין געגאנגען, ווי זיין נעווארינהייט איז געווען, צו די לאנדסלייט אויף די דריטע סטריט. ער איז געווען זעהר טרויעריג, וואהרים אכט חדשים איז ער שוין פון דער היים, אהן דער ווייב און אהן די קינדער, — און איז דען פאר א איד א תכלית צו זיין אליין? — ער האט זיך דערמאהנט אן זיינע שבתים, זיין פסח אליין, און די קינדער אין דער היים אהן א פאטער, — ווער קוקט זיך אויף זיי ארום? טאקע ער האט פון די ערשטע מינוט אן, וואם ער איז אהער געקומען, אנגעהויבען צו קלעהרען אויף א תכלית, און כאטש ער האט חנה לאה'ן אהיים געשיקט געלה, דאך האט ער שוין אנגעהויבען אפצושפארען יעדע וואך פון זיין פערדיענסט א קלייניג־קייט אויף א תכלית. אבער וואם וועט זיין דער סוף: ער וועט אהיים פאהרען אדער זיי אהער ברענגען? נור, וואם ער האט נע־

אין שטעדטעל נעווען א מחותן אדער א פעטער, אדער גלאט א שני בשלישי. נאך ד' חיים'ס טויט האבען זיך די קינדער אויפגעוויזן אננעהויבען אוועקצולאזען אין די ווייטע מקומות. צוערשט איז א אינגערער זוהן אוועקגעפאהרען, א בעל מלאכה נעווען, און ער האט דאס אננעהויבען אבצושלעפען די נאנצע משפחה נאך זיך, ביז זיי האבען די עלמנה אראפגענומען. און פון דענסטמאל אן איז די וואהנונג אויף דער דריטער סטריט די „אדרעס" פאר אלע וואס פאהרען קיין אמעריקא פון לעגשנע, מיט א האלב שטעדטעל משפחה פאהרען זיי אלע אראב. צו די „מוהמע" אין שטוב טעלעגראפירט מען פון שיף, וועו עס קומט אראפ א לעגשנער און פון דארט נעהט ארויס א יונג אפגעהמען פון שיף. דארט, ביי די „מוהמע", האלט מען זיך אויף די ערשטע פאאר טעג, ביז מען טהוט אוים דעם „גרי־נעם" און מען קריגט ארבייט. און דארט, אין שטיבעל ביי דער „מוהמע'ן", קומען זיך צוזאמען אלע לאנדסלייט יעדען שבת אויף דער נאכט, און מען שמועסט פון דער היים, פון שטעדטעל. אז עם קומט א נייער לעגשנער, ברענגט ער מיט נרוסען און ברייטען פאר די לעגשנער, קומט מען דארט צו דער „מוהמע" אפגעהמען.

א נרויסע שטוב, אלע פרייטיגע ברידער וואהנען ביי דער מאמע, און די משפחה האלט זיך אין איינעם, און חיה, חיים'ס ווייב, איז נעווען א אידענע וואס האט געפיהלט וואס עס הייסט אז מען דארף אנקומען צו „קאלומבוס'ען", זי האט עס מיט־געמאכט. כאטש די יונגען האבען נע'טענה'ט מיט איהר, זיי ווייסען נישט וואס זי האט צוגעלייגט צו אמעריקא, אין דער היים האט זי ארויסגעקוקט אויפ'ן פלימפעל און דא נעהט זי אין די טהעאטערס. נור די אידענע האט נע'טענה'ט, אז איהר איז פער'מיאוס'ט קאלומבוס (די אידענע האט בערופען אמעריקא „קאלומבוס") מיט זיינע טהעאטערע. און איבער־הויפט האט זיך ביי איהר קאלומבוס א שוואַרץ יאהר אויסגעריכט.

אז א יונג האט נישט אהיים געבראכט די ווייזשעם אין נאנ־צען, האט זי קאלומבוס'ען פון קבר ארויסגערופען און האט שוין אייניגע מאל נעסטראשעט, אז זי וועט אהיים פאהרען, כאטש זי האט שוין נישט נעהאט צו וועמען צו פאהרען נאך לעגשנע — איהר נאנצע משפחה איז אין אמעריקא. ס'פלעגען די יונגען איהר נישט איינמאל טרעפען אין א מיטען דאנערשטאג זיצען מיט פערליינטע הענד און

וועלעך, אין וועלכע די ווייבער פון די אנשי לענשנע האבען געבראכט צופיהרען זייערע קינדער, און ער האט זיך ווידערער דערמאהנט אן חנה לאה'ן, און ביי זיך געטראכט: האבען נישט ביי וועמען די קינדער צו לאזען, מוזען זיי מיט זיך מיטנעהמען די קינדער. די שטוב איז געווען פול מיט מענער, ווייבער, עלטערע און זויגענדע קינדער — אלע זיינען געווען אויסגעזעצט אויף די בעטען, אויף די בענקלעך, אויף די ערד. די ווייבער האבען די זויגענדע קינדער געהאלטען, און די עלטערע קינדער האבען זיך אין מיטען שטוב געשפיעלט, און די שטוב איז פול געווען מיט רויך פון פאפירוסען. אויבען־אן ביים טיש איז געזעסען יואל וואטענמאכער פון דער היים, ארום אים — די אנשי לענשנע, און ער האט דערצעהלט וועגען לענשנע.

יואל וואטענמאכער איז ערשט געהאט אנגעקומען פון לענשנע, און באלד האבען זיך די לעגשנער פון גאנץ ניו יארק דערוואוסט, או ס'איז אנגעקומען א נייער לענשנער, און זיי זיינען זיך צוזאמענגעקומען צו די אלמנה חיה, אויספרעגען ביי יואל'ען אויף די זייערינע.

— און וואס מאכט דאָרט די אלטע חיה־ראשע, לעבט זי נאך? — האט אויגער געפרעגט פון עולם ארוים — אויף אן אלטע אירענע פון שמאדט, וואס אלע האבען זי געקענט.

— ניין, לעצטען חל־המועד פסח איז זי געגאנגען אראב אין קעלער אריין, א פוס זיך אויסגעגליטשט און געשטארבען.

— געשטארבען! — שאקלען זיי אלע מיט די קעפ — אן אלטע אידענע געווען.

און באלד דערמאהנט מען זיך די מעשיות פון חיה־ראשע'ן.

— געדענקסט, חנוכה אויף דער נאכט, ווי זי האט ביי אונז דאס שמאלץ אויסגעלאזט אויף פסח, און האט אונז דערצעהלט די מעשיות מיט א פייערדיג העגדעלע — רופט זיך איין ברודער פון חיה'ס יתומים אן צום צווייטען.

— א גאנצע קעבין געווען. איהרע מאכלים! ווייסט, זי האט דאך ביי מיר אויף מיין חתונה דאס געבעק געבאקען. איהרע פארעמלעך, איהרע האמבורגער קיבעלעך — איז דאס געווען א געבעק! — רופט זיך אן א אידענע, וואס איז ערגעץ וואו ווייט הינטען געזעסען.

— און וואס מאכט דאָרט מיין מוהמע? — פרעגט א איר פון מיטען ארוים.

האט אפנעשפּארט איז נעווען זעהר וועניג אי פּאר אהיים צו פּאהרען, אי זיי אהער צו ברענגען. און דאָ רעדט מען עפּעס וועגען א סלעק, וועו ס'מאכט זיך א שלעכטע צייט. אנדערע נעהערען עפּעס צו אזעלכע חברות, וועלכע צאהלען אין א שלעכטע צייט. דער קרוב פון דער דריטער סטריט האָט איהם צוגערעדט, ער זאל אויף אריינטרעטען אין עפּעס א חברה „אחדות", וואו אלע ארבייטער האלטען זיך צוזאמען. נור איהם האָט בעת מעשה פּערדראָסען, וואָס דער קרוב האָט איהם נענומען בבחינת ארבייטער? — וואָס פּאר אַן ארבייטער איז ער? ער איז א איד, א יודע ספּר.

נור נישט וועגען דעם האָט ער יעצט נעקלעהרט, נעהענדיג צו די דריטע סטריט. אהיים פּאהרען צוריק — וואָס וועט זיין דער תכלית? דער זעלבער אָרימאַן וואָס פּריהער. און מיט וואָס וועט ער זיך מפּרנס זיין? וועו ער איז דאָ, פּערדיענט ער דאָך אוך פּיהרט צוויי הייזער (מאיר האָט זיך נערעכענט פּאר א הויז) אוך שפּאָרט נאָך א ביסעל. אוך רחל'ע, די עלטסטע טאָכטער, זאָגט מען, וואָלט דאָ אויך באלד נעקענט פּערדיענען, אוך אז מען קומט אהער מיט קינדער, וועט דאָ עלטערען נאָר גליקליך, והא ראיה, ר' חיים'ס אלמנה פון די דריטע סטריט. נור גלאָט ווי נעהאָט מען אהער חנה לאה'ן מיט די קינדער, אוך וואָס וועט זיין מכח אידישקייט, מכח לערנען? מילא פּאר די „קאָמאַנדע" — וועלען זיי נישט זיין קיין נרויסע לומדים — זיי ווילען סיי ווי סיי נישט לערנען. אָבער יאָסעלע? אוך קלעה־דענדיג וועגען יאָסעלע'ן, האָט איהם אזא פּאָטערליך רחמנות־נעפּיהל ארומענומען, אז ער האָט אליין אויף זיך אָננעהויבען רחמנות צו קרינען. ער האָט שטענדיג נעזוהען יאָסעלע'ן ווי ער שטעהט אין שטיבעל אויף זיין ארט אוך האלט דעם סדור אין האַנד אוך דאַוועט פּרום. אָדער ער האָט איהם נעזוהען ווי שבת נאכמיטאג (יאָסעלע האָט אָננעהויבען חומש צו לערנען אוך קען שוין די ערשטע פּרשה) נעהמט ער דעם חומש אוך מישט זיך אויף, אוך ווי! אז עס זאל איהם זוער פּערהערען. ער נעהט צו צו די מוטער, זי זאל איהם פּערהערען די פּרשה חומש. נאָר די מוטער קוקט אריין אוך ווייס נישט וואָס יאָסעלע זאָגט.

מיט אזעלכע נעדאַנקען איז מאיר אָננעקומען צו די לאַנדסלייט. ביי די לאַנדסלייט אין הויז האָט ער שוין נעטראָפען די קינדער־

רופען נעמען פון מענשען, וועלכע זיינען שוין לאנגס אויפ'ן „גוטען אָרט" געווען און נעמען פון היימאר און גאסען, וואס עס איז שוין פון זיי קיין זכר נישט געווען — דענסטמאל האָט זיך אויפגעהויבען משה'לע דער קאזאק, וואס איז נאָך אין דער היים געווען בעוואוסט פאר א גרויסען ליץ און קונצען־מאכער, און וואס ער האָט אין דער היים עפעס אין א טהעאטער געזאָלט האָבען געשפיעלט און דאָ איז ער א גאנצער פריזירער און א מאכער אויף אין די טהעאטערס — און האָט אָנגעהויבען נאכצומאכען ווי שלמה סוקניק דאוועמט אין די חברה פאר'ן עמוד מיט זיין קוויטשענדיג קול'כעל, און ווי חיה־ראשע טאנצט אויף די חתונות פאר די כלה צום לעגען־פיהרען, און ווי גענעדעל בריינג פאלט שבת אווענט נאָך די קוגעל אויף די „חאלערע" און איציעלע דער פעלדשער קומט צו לויפען מיט'ן „שמעק־פלעשעלע". דאָס זיינען אלץ געווען נעמען פון מענשען, וועלכע האָבען שוין לאנג גרוהט אין דר'ערד ערנעץ ווען אויף א בערגעל, אויף יענער זייט ים, און וואס קיינער פון די לעבעדיגע האָט שוין נישט געווארט פון זיי און נישט געהערט פון זיי — אויסער דאָס ביסעל „אנשי לענשנע", וועלכע זיינען פערבלאָנדזשעט געוואָרען אויף יענער זייט ים, און האָבען זיך צוזאמענגעקליבען אין דעם קליינעם שטיבעל און דערמאָהנען זיך פון לענשנע, זייער אלטער היים.

וועז משה'לע קאזאק האָט נעקוויקט דעם עולם מיט די לענשנער זעלטענהייטען, האָט זיך מאיר אין דער שטיל צוגערוקט צו יואל וואטמאכער, און האָט געפרעגט אויף זיינע. יואל האָט זיך אומגעקוקט און האָט דערזעהן מאיר'ן:

— א, איהר זייט עס! שלום עליכם. אייער קליינער יונג, ווי רופט מען דאָס, יאָסעלע, דאכט זיך, ער שם'ט דאָך אין די נאנצע שטאָדט, איז מיר נאכגעלאָפען נאָך די פוהר און האָט זיך געבעטען אז איך זאָל אייך איבערגעבען א גרוס, אז ער לערענט זיך, און וואָרט ביז איהר וועט איהם פערהערען. שא, ער האָט מיר עפעס מיטגענעבען א בריוועל.

יואל האָט נעזוכט אין די קעשענעס.

— יא, ער האָט מיר נעהייסען אייך זאָגען — האָט ער ווייטער גערעדט — אז דער רבי לערענט איהם שרייבען, און ער שיקט אייך א בלאט, וואס ער אליין האָט אויפגעשריעבען.

— וואר איז דאס זיין מוהמע? — קוקט זיך חיה אום, און זוכט צווישען דעם עולם דעם פרעגער — ביז זי בעמערקט א קליין אידעל — א, בייא גענעדעל?

מאיר האָט אויך געוואלט פרעגען אויף זייגע — נור דער עולם האָט געהאט אזוי ארומגערינגעלט דעם וואטענמאכער, אז ער האָט זיך נישט געקענט צוקריגען צו איהם. יעדער איינער האָט אויסגעפרעגט נישט בלויז אויף זייניגע, נור אויף בעקאנטע און עם האָבען זיך געפונגען אזעלכע, וועלכע זיינען נייגעריג געווען צו וויסען וואס עם איז געוואָרען דער סוף פון געוויסע נאסען, הייזער, בהמות און חיות פון לענשנע, — איינער, אן עלטערער מענש, מיט א דיק בייכעל און א סך נאלד אויף זיך, אויך א לענשנער, און וואס מאיר האָט איהם נעדענקט וויי אוים א חלום — דער עולם האָט איהם געדרופען דער „אלרייטניק" — האָט עפעס געדרעדט וועגען יאהר־צייט אוז וועגען אהיים פאהרען נאך יאהר־צייט. דערנאך האָט ער דערצעהלט וועגען זייגע געוועזענע כלות, וואס ער האָט איבערגעלאזט אין דער היים. האָט זיך אויסגעפרעגט אויף אלע זיינע כלות, וועלכע ער האָט געמיינט, אז זיי זיינען נאך אלע מיידלאך. פאר איהם, דעם „אלרייטניק", האָט דער וואטענמאכער געזעהן, האבען אלע דרך ארץ. דורך דעם האָט ער איהם אלערשטענס אבגעענטפערט. עם האָט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז די אלע כלות וואס דער „אלרייטניק" האָט אין דער היים איבערגעלאזט, זיינען שוין אלע אלטע וויבער גענוארען, און האבען שוין אלע אויסגעבענע קינדער, און ער האָט זיך אזוי געוואונדערט דעריבער, וויי ס'וואלט געשעהן אן אוננאטירליכע זאך. דערנאך האָט ער דערצעהלט, דער „אלרייטניק", אז אלע זיינע געוועזענע כלות שיקען צו איהם די ערוואקסענע זיהן און פאר יעדען קוש, וואס ער האָט די מוטער נעגעבען אין די יונענד, בעצאהלט ער יעצט די זיהן צו צעהן טאלער. דער עולם האָט זיך צולאכט און מאיר האָט זיך פערשעהמט און פערקליבען זיך אין א ווינקעל.

דער עולם איז אבער ארויסגעקומען אין א ליכטיגע שטימונג פון דעם „אלרייטניק'ס" מעשיות מיט די כלות, און דער „אלרייטניק" האָט אראבגעשיקט נאך ביער פאר דעם נאנצען עולם. דענסטמאל האָט מען זיך אנגעהויבען צו דערמאהנען אן אלע זאכען, וואס זיינען אין שטעדטעל פערלאפען איז די קינדער־יאהרען און מ'האָט אנגע־

דער בריף

חנה־לאה האָט זיך אַרומגעוויקעלט אין דעם נייעם שבת'דיגען טיבעל, געגומען יאָסעלע'ן ביי די האַנד און צוגעפיהרט איהם צו די חברה אנשי אמת, וואו דער דיין האָט געלערנט שבת נאָכמיטאָג מיט די אידען פון די חברה, און האָט אריינגעשיקט יאָסעלע'ן מיט'ן חומש — צום דיין, און געבעטען מען זאָל איהר לעבעדיגען יתום פערהערען.

זי האָט איהם נישט געוואָלט פיהרען צום שוואָגער לייביש און נישט צו קיין אַנדער משפחה — זי האָט נישט געוואָלט, אז די שונאים זאָלען דערפרעהט ווערען איבער איהרע צרות, וואָרים כאָטש לייביש מיט'ן ווייב זיינען געווען ביי מאיר'ן ביים געזעגענען זיך, דאָך האָט זיי חנה־לאה געהאַלטען פאר שונאים, און דאָס וואָס יאָסעלע האָט גישט דעם פאָטער, נור אז אַנדערע זאָלען איהם פערהערען, האָט זי בעטראכט פאר א צרה, מיט וועלכע די „שונאים וועלען דערפרעהט ווערען".

מיט די „קאָמאַנדע", מיט איהרע צוויי ערוואַקסענע זיהן, האָט זי זיך נישט געקענט קיין עצה געבען. זיי זיינען געגאַנגען אין חדר אריין, וועו זיי האָבען געוואָלט, כאָטש דאָס נאָנצע געסעל אידען האָבען זיך געפיהלט פערפליכטעט אכטונג צו געבען אויף די „לעבעדיגע יתומים", ווי מען האָט זיי גערופען; און ווי א איד האָט געוואָהנט א יונג פון די „קאָמאַנדע" אין נאָס ארומלויפען, האָט ער א כאָפ געטהאָן דעם פאָסעק און געשריען: „אין חדר אריין, דו יונגאָטש אייגער!" — דאָך האָבען זיך די יונגען געפיהלט פריי און זיינען נאָנצע טעג אויף די פעלדער ארומגעלאָפען און אין „פאַלענט" געשפיעלט.

דאָס נאָנצע שטעדטעל האָט זיי געהאַלטען פאר פערלוירען און פערפאַלען און בעדויערט חנה־לאה'ן, „וואָס פון קינדער וועדט, אז א

יואל האָט עפּעס געפּונען און אַרויסגעצויגען פון קעשענע א צו־קנייטשט שטיקעל פּאַפּיער.

— דער קליינער יונג האָט מיך אזוי געבעטען, איך האָב עס איהם נית געקענט אָבזאָגען.

מאיר האָט זיך פערקליבען אין א ווינקעל, און אויפגעפּענט דאָס צוקנייטשטע פּאַפּיער. עס איז געווען א בלאַט פון א שרייב־בוך, אויף וועלכען עס איז אין שורות, איין שורה נאָך די אַנדערע, געווען אויפגעשריבען אין זילבען מיט א קינדישע האַנד־כתב:

„איך וויל דעם טאַטע־שי זע־הען. איך וויל דעם טאַ־טע־שי זע־הען". אזוי איין שורה נאָך די צווייטע.

מאיר האָט לאַנג בעטראַכט זיין זוהן'ס האַנדשריפט. א מינוט האָט ער עפּעס געקלעהרט — צוליבגט דאָס שטיקעל פּאַפּיער אין האַנד, און איז מיט אַבגעלייגטע טריט און געדאַנקען צוגעגאַנגען צו חיה'ס עלטערען זוהן משה דוד, וועלכער איז שוין געווען א גאַנצער אַמעריקאַנער און נערעדט ענגליש און ער האָט שטענדיג געלערענט די נייע אַנגעקומענע ווי זיי זאָלען זיך האַלטען — און האָט איהם געפּרעגט מיט פּאַרזיכט:

— מען זאָגט, אז מען קריגט שיפּס־קאַרטען היע אויף אויס־צאָהלען — איז עס וואָהר?

— וואָס, איהר ווילט אייערע אַראָפּברענגען? — האָט איהם דער קרוב געפּרעגט.

— איך וויים? — איז ער זיך מישב — און וואָס זאָגט איהר?

דישען אימפעט (נור ביי יאָסעלע׳ס ערנסטקייט אוו רוהיגקייט האָט עם אויסגעזעהן ווי א ספּריט פון אן ערוואקסענעם). קיינמאל האָט מען איהם נישט געזעהן זיך שפּיעלען. קיין חברים האָט ער נישט געהאַט, נור איז זיך געגאַנגען זיין „אָקסען שרירט". אין חדר איז ער געזעסען שטענדיג שטיל, מיט א געוויסע ערנסטקייט אוו האָט זיך גוט איינגעהאַרכט וואָס דער רבי רבי האָט געזאָגט. ער האָט שטענדיג געקענט וואָס ער האָט געלערנט, אוו אז ער איז אהיים געקומען, איז ער נישט געלאָפען איבער דער גאַס, האָט זיך נישט געשפּיעלט, ווי אַנדערע קינדער, נור ער האָט זיך אוועקגעזעצט ווי אן ערוואקסענער ביי ערוואקסענע מענשען אוו האָט זיך איינגעהאַרכט וואָס מען רעדט; דורך דעם איז ער זעהר געפּעלען אלעמען אוו אלע האָבען איהם געריהמט.

פּרייטאָג פּארנאכט האָט ער געזומען דעם טאַטען׳ס סדור אוו איז געגאַנגען אין שטיבעל ארויין, וואו דער טאַטע האָט געדאַוונט, אוו זיך געשאָקעלט אוו הויך געדאַוונט, כדי אלע זאָלען הערען זיין מעריב. יעדערער האָט איהם דערפּאר א קניף געטהאָן אין בעקעל. יאָסעלע האָט זיך געפּיהלט געשמייכעלט. ער האָט עם אָבער נישט ארויסגעווויזען, נור ווי אן ערוואקסענער מענש — פערשוויגען. מיט די ברידער האָט ער זיך נישט גע׳חבר׳ט, אוו אז ער האָט געהערט ווי די מוטער ערגערט זיך איבער זיי וואָס זיי לויפען ארום, האָט ער זיך אויך אוועקגעזעצט אין א ווינקעל א פערקלעהרטער, ווי ער וואָלט געזאָרגט וועגען דעם, וואָס עם וועט אוים די ברידער וועלען. ער האָט אויך יערען שבת נאכמיטאָג די מוטער דערמאָהנט, אז זי זאָל איהם פיהרען אין די חברה ארויין צום דיין פערהערען. ער שטעהט פאַר׳ן דיין און פאַר די גאַנצע חברה אידען אוו זאָגט הויך די פּרשה חומש מיט רש״י, וואָס ער האָט די וואָך געלערנט, מיט א זעלבסט־געפיהל פון אן ערוואקסענעם, ווי ער וואָלט די אידען געוואָלט זאָגען: „דער טאַטע איז נישטא, מוז איך איבער מיר אליין זאָרגען". אוו זיין מאַמע, חנה־לאה, שטעהט פאַר די טהיר פון די חברה (זי וועט דאָך נישט ארויינגעהן, עם זיינען דאָך אידען דערינען) אוו הערט זיך צו צו זיין קול, אוו זאָגט צו די פארביגעהענדע ווייבער מיט א קרעכץ:

— עם איז דאָך מיין יאָסעלע, דער פּאַטער איז דאָך נישטא, מוז

טאטע איז נישטא". און צווישען חנה־לאה'ן און די „קאמאנדע" איז א שטענדיגע מלחמה געווען. חנה־לאה האָט אייגנגעשלאָסען דאָס ברויט מיט די שטיוועל אין קאסטען, און די יונגען האָבען עס ארויס־געקראָגען. חנה־לאה האָט זיי געהאלטען פאר פערפאלען, דאָך, זי די קאמאנדע איז אהיים געקומען און האָבען דערצעהלט, אז מען האָט זיי אין שטיבעל (וואו זיי האָבען געדאוועגט) פון דעם פאָטער'ס אָרט אוועקגעיאָגט, איז חנה־לאה ארונטער און האָט אום שבת געמאכט א גוואלד: „איהרע לעבעדיגע יתומים פערטרייבט מען פון די שוהל און גאָט וועט זיך פאר איהר אָננעהמען".

נור מיט יאָסעלען איז אנדערש געווען. אויף יאָסעלען אכטונג צו געבען האָט זי זיך געפיהלט פערפליכטעט פאר מאיר'ן, איהר מאן. דאָס קינד האָט בעגעהרט צו לערנען — און מען מוז דאָך איהם אויס־לערנען א איד צו זיין, און כאָטש דער שכן, ר' משה, האָט איהם יעדען שבת פערהערט די פרשה חומש (יאָסעלע האָט שוין אָננעהויבען חומש), דאָך האָט איהם חנה־לאה געפיהרט יעדען שבת נאָכמיטאָג אין די חברה אריין צום דיין פערהערען. זי האָט געוואלט ווייזען דאָס געסעל, אז זי וויסט ווי א מאמע צו זיין און מאיר קען זיך אויף איהר פערלאָזען מיט יאָסעלע'ס ערציהונג. ווארים יאָסעלע איז גאָר געווען אן אָנדער קינד, ניט ווי זיינע ברידער. צייט דער פאָטער איז אוועקגעפאָהרען איז יאָסעלע אן ערוואקסענער איד געווארען. בייי־נאכט, ווען דער פאָטער איז צו איהם צוגעקומען צום בעט און האָט זיך מיט איהם גשועגענט, איז ער „רייף" געווארען. ער האָט אָנ־געהויבען צו פערשטעהן, אז עס איז עפעס געשעהן א וויכטיגע זאך אין זייער משפחה, און אז דער פאָטער איז אזוי לאנג נישט צוריק־געקומען, האָט ער נישט געפרעגט ווען דער פאָטער וועט צוריק־קומען, נור ער האָט פערשטאנען, אז דער פאָטער איז ווייט פון זיין משפחה, ווייל ער מוז — און ער מוז אָנהויבען ארום זיך צו קלעהרען, און אזוי ווי דער תכלית וואלט שוין געווען געפיקט אין דעם קעפעל פון דעם קליינעם איד, האָט ער געגעבען א נעהם זיך צו זיך זעלבסט. ער האָט געפיהלט, אז דער פאָטער איז נישטא און די מוטער קען ניט איבער איהם אכטונג געבען, האָט ער אליין איבער זיך געזאָרגט. קיינמאל האָט מען איהם נישט געדארפט הייסען געהן אין חדר אריין; ער האָט זיך אליין אין דער פריה אויפגעהויבען מיט א געוויסען קינ־

ריקא, — און קוקענדיג אויף די אונטערנעהענדע זון, האָט ער זיך דאָך נישט נעקענט אויסהאלטען און פרענט די מוטער:

— ווייסט, מאַמע, יעצט הויבט זיך דער טאַטע אויף.

— פון וואַנען ווייסטו דאָס?

— די זון נעהט דאָך יעצט אויף אין אמעריקא. אז ביי אונז ווערט נאַכט, הויבט דאָרט אָן טאָג צו ווערען — דערצעהלט יאַסעלע דער מאַמען און גיט איהר צו פערשטעהן מיט זייגע הענטעלעך.

אויף דעם האָט חנה־לאה נעלעבען א קרעכץ:

— אָה, נעלאָזט מיך דאָ — מיין מאַן נעלאָזט מיך דאָ — שאָקעלט די אידענע מיט'ן קאָפּ.

— וואָס מיינסטו, עס איז איהם גוט? — פרואַווט יאַסעלע צו פאַרענטפערען דעם פאַטער — אוי, וויל ער אונז אודאי זעהן!

אז עס איז נאַכט נעוואָרען, באַלד נאָך הבדלה, האָט זיך פון דער העלער הויט נעיאַווען די מוהמע שיינדעלע. עס האָט קיינער ניט בעמערקט ווי זי האָט זיך אַרויסגעשלייכט מיט איהר „גוט וואָך". די „רויטע בעקעלעך" האָבען אַרויסגעשיינט פון הינטער דעם טוך, וואָס זי האָט נעטראָגען איבער'ן קאָפּ — און דאָס קיכערן — כי־כי־כי — האָט זיך מיט'ן הוסט נעלאָזט הערען צוזאַמען.

יעדעם מאָל ווען די מוהמע שיינדעלע האָט זיך פון דער העלער הויט נעיאַווען, האָט עס חנה־לאה'ן נענעבען א שטאָך אין האַרץ. זי האָט נעוואוסט, אז די מוהמע שיינדעלע ווייזט זיך ניט בחנם — מן הסתם מוז עפּעס זיין נייעס — אזוי פשוט קומט די מוהמע נישט. נור איהר לאַבען מיט'ן הוסט האָבען איהר אָנגעזאָגט, אז דאָ מוז עפּעס עקסטרא זיין. די מוהמע שיינדעלע האָט זיך, ווי איהר נעוואוינהייט, אוועקגעזעצט אין א ווינקעלע און האָט געפרענט:

— לייביש איז נאָך נישט נעווען?

האָט חנה־לאה נעיואוסט, אז עס איז עפּעס נעשעהן: ענטוועדער א צרה אדער א פרייד. וואַרים די מוהמע יאוועט זיך פלוצלונג אין ביידע פעלע. און חנה־לאה האָט זיך אוועקגעזעצט מיט א קלאַפּענדיג האַרץ פון שרעק וואַרטען אויף לייביש'ן. זי האָט נישט נעוואָלט די שוועגערין דאָס פערגענגען אָנטהאָן און זי פרענען, וואָס איז נעשעהן (עפּעס אנדערש ריידען האָט זי יעצט אויף נישט נעקענט), איז זי נעוועסען שטיל, האָט זיך יעדע מינוט אויפנעכאַפּט, געשריען

איך איהם פיהרען אין די חברה אריין, אז דער דיין זאל איהם פער־
הערען.

און אז יאסעלע האט אבגעזאגט די פרשה חומש, קנייפט איהם
דער דיין אין בעקעלע. יאסעלע נעהמט דאס חומש אונטער'ן ארעם
און זאגט א געלאסענעם „גוט שבת" און נעהט ארויס מעלאסען, ווי אן
ערוואקסענער, און די מוטער נעהט מיט איהם איבער'ן נעסעל אהיים.
עס איז שבת פארנאכט און די וויבער זיצען פאר די טהירען פון די
הייזער, און פאר יעדע קופקע ווייבער שטעלט זיך חנה־לאה אף:

— גוט שבת.

— גוט שבת, גוט יאהר.

— פון ווענען נעהט איהר, חנה־לאה?

— איך נעה דאס מיט מיין לעבעדיגען יתום פון די חברה. דער
דיין האט איהם פערהערט, דער פאטער איז דאך נישטא — דערצעהלט
חנה־לאה דעם פזמון פאר יעדע קופקע ווייבער.

און יאסעלע מאכט דערביי אן ערנסטע מינע, ווי ער וואלט מיט
זיין קעפעל צוגעשאקעלט, און נעהט מיט די מוטער ווייטער.

די וויבער קוקען זיי נאך, און מאטלען עפעס דארט צווישען זיך.

אנגעקומען פאר די טהיר פון זייער הייזעל, זעצט זיך די מוטער
מיט'ן זוהן אוועק. עס איז א זומערדיגער שבת־פארנאכט. אלע
זיצען פאר די טהירען אין נעסעל, די מענער נעהען אהיים פון שוהל־
כעל, פון מנחה־דאוונען; די יונגען לויפען אין נאס און יאגען זיך
איינער דעם צווייטען, דערונטער מוז די „קאמאנדע" אויך זיין. די
מיידלעך, אין די שבת'דיגע נייע קלייד־לעך, שפאציערען איבער'ן נע־
סעל און שאקלען אין יעדען פענסטער אריין „גוט שבת". און די
זון נעהט אונטער אונטער די לייטערס פון די ווינד־מיהל.

יאסעלע מיט די מאמע זיצען פאר די טהיר, רחל'ע שפאציערט
מיט די חבר'טעס אין נעסעל און די מוטער פיהרט אן ערנסט נע־
שפרעך מיט יאסעלען, ווי מיט אן ערוואקסענעם.

— שוין לאנג נישט נעווען קיין בריעף פון טאטען — זאגט די
מוטער.

— האט זיך אודאי פערשפעטיגט — ענטפערט יאסעלע מיט דעם
טאן פון אן ערוואקסענעם און גיט דערביי צו פערשטעהן מיט זיינע
קינדישע קלייענ העניטלעך — עס נעהט דאך אזוי לאנג פון אמע־

א מינוט איז שטיל געוואָרען. חנה־לאה האָט נישט געוואוסט וואָס אויף דעם צו ענטפערען.

— כי, כי, כי, — האָט זיך וויעדער אמאָל געהערט די מוהמע'ס דינער הייזעריגער קול.

דער קלייבער יונג פון די „קאָמאנדע" האָט זיך שוין נישט גע־קענט אייגהאלטען, און האָט די מוהמע'ן נאכגעמאכט.

— חא, חא, חא, — האָט ער פון ווינקעל ארויסגעקרעהט.

אלע האבען זיך ארומגעקוקט אויף איהם, נור קיינעם איז יעצט דער קאָפּ ניט געווען צו איהם.

— ווי הייסט איך זאָל קיין אמעריקא ארָאבקומען? — האָט חנה־לאה צום סוף דאָך ארויסגעקראָגען א ווארט צו זאָגען — כאָטש זי האָט אליין נישט געוואוסט צו וואָס זי זאָגט עס.

— ער שרייבט, האָט לייביש ווייטער דערצעהלט מיט זיין שטי־לען קול און געשאָקעלט זיך דערביי און האָט דעם בריף אויפגע־עפענט. שטעלען האָט ער פון איהם ארויסגעלעזען און שטעלען האָט ער דערצעהלט, — ער שרייבט מיר, אז רבות מחשבות בלב איש, און ער ווייס נישט וואָס צו טהאָן. אהיים צו קומען, זאָגט ער, האָט ער נישט גענוג געלד, און צו וואָס? — צו וואָס וועט ער זיך נעהמען? דא א בעל מלאכה וועלען, שעהמט ער זיך, און גלעלד אויף א געשעפט זיך צו מאכען האָט ער ניט, — און ווער ווייס צו ער וועט אזוי פלינק האבען, וואָרים כאָטש מען זאָגט, אז אמעריקא איז א לאנד, וואו מען שעפט גאָלד, נור בזעת אפיך תאכל לחם. — און ער דא, און זי דארט, איז אויך קיין תכלית ניט. ערשטענס, צוויי „הייזער" פיהרען, אין א יאָהר איז ער שוין אהן זיין „זוגתו היקרה ובניו שיחיו, ונפשו קשורה בנפשם", — האָט ער זיך אן עצה געהאלטען מיט זיין קרוב דארט און ער האָט איהם אויך צוגעראטהען, אז ער זאָל דאָם ווייב מיט די קינדער ארָאבנעהמען, וואָרים דא איז א מאָרע, אז מען גיט שיפס־קארטען אויף אויסצאָהלען. און וואָס נוגע אידישקייט, איז אומע־טום, וואו מען וויל, קען מען אבהיטען דאָם אידישקייט, והא׳ראיה, ער, „עם לבן גרתי" — און דאָך פיהרט ער זיך ווי אין דער היים. — און, אז מען קומט ארָאפּ מיט קינדער, איז מען דא גאָר געהאלפען. „ובתי רחל שתחיה" — וועט דא באלד קענען געלד פערדינען, וואָרים מיט טעכטער איז נאָך בעסער ווי מיט זיהן, און קיין אנדערע עצה

אויף די יונגען, אויף רחל'ען — אלעס איז איהר פון די הענד געפאלען, דאס גלעזעל פון לאמפ האט געפלאצט, דאס גלאז, אין וועלכען זי האט געוואלט די מוהמע טהע אנגיסען, איז איהר פון האנד געפאלען, און די מוהמע איז געזעסען אין איהר טונקעל ווינקעל און די רויטע בעקעלך האבען ארויסגעשווויטשעט — און האט נעקיבערט, כי, כי, און האט געהוסט.

נור באלד איז לייביש אנגעקומען. (איבער אן אונבעקאנטע זאך זיינען זיי קיינמאל נישט צוזאמען אנגעקומען, נור שטענדיג די מוהמע צוערשט, דערנאך דער פעטער). צו ערשט האט ער זיך אוועקגעזעצט און געשווויגען און זעהר ערנסט זיך די באדרד אויסגעצויגען. חנה לאה איז געזעסען ווי אויף הייסע קויהלען, האט אבער נאר נישט געפרעגט. רחל'ע איז געזעסען ביי איהר, יאסלע האט זיך שטיל אוועקגעזעצט אין א ווינקעל זעהר ערנסט, און אפילו „די קאמאנדע" האבען זיך עפעס רוהיג פערהאלטען, זיינען געשטאנען ביי דער וואנד און געקוקט מיט נייגעריגקייט דא אויפ'ן פעטער, דא אויף די מוהמע, נור די מוהמע שיינדלע אליין האט הויך אבגעהוסט און אין איהר הוסט האט זיך שטענדיג ווידערהאלט דאס לאבען כי, כי, כי — אזוי, אז דער קלענערער יונג פון די קאמאנדע האט די צונג ארויסגעשטעקט, נאכגעמאכט הינטען ארום ווי די מוהמע הוסט, נור דער עלטערער, חיים, האט איהם ביים ארבל געצויגען, וואהרים ער־האט אויף פערשטאנען, אז דא וועט עפעס זעהר ערנסטעס געשעהן.

נאך א פאר מינוט האט זיך ענדליך דער פעטער אנגערופען זעהר ערנסט, ניט קוקענדיג אויף קיינעם, ווי ער וואלט גערעדט צו דעם פאל.

— כ'האב ערהאלטען א בריעף פון מאיר'ן.

— כי, כי, כי — האט זיך די מוהמע, מען ווייסט נישט צולאבט אדער צוהוסט.

— וואס שרייבט ער? — האט צום סוף געפרעגט חנה לאה.

— ער שרייבט מיר, זאגט דער פעטער לייביש און נעהמט פון בוזעם־קעשענע ארויס א בריעף, אז איך זאל אריינגעהן צו זיין זונתו (מיט דעם לשון פון בריעף), און איבערריידען מכח ארבקומען קיין אמעריקא. ער ווייל, אז זיין ווייב מיט די קינדער זאלען זיין אמעריקא ארבקומען.

ווי אַזוי חנה לאה האָט זיך געזעגענט מיט איהרע מוימע קינדער

חנה לאה איז זיך געגאַנגען געזעגענען מיט די אבות — א טאָג בעפאָר איידער זי האָט לענשנע פערלאָזט קיין אַמעריקא צו רייזען.

צו די מוטער אין קבר חנה לאה אזוי אריינגערעדט:

— ביי וועמען לאָזט דו מיך? צו וועמען וועל איך געהן? איך מוז דאָך אַרויסגעהן אין די מדבריות, איבער דעם וויסטען ים. צו וועמען וועל איך דאַרט אהין געהן? ביי וועמען אויפ'ן קבר וועל איך זיך קלאָגען? מאַמע, מאַמע, ווי לאָז איך דיך? איך וועל דאָך דיך קיינמאָל שוין ניט זעהן, קיינמאָל צו דיין קבר נישט קומען! מאַמע, מאַמע, וואו לאָזטו מיך?

אויפ'ן „גוטען אַרט" זיינען אַבער געווען נאָך צוויי אייגענע, מיט וועלכע אייגענטליך חנה לאה האָט פשוט נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן.

דאָס זיינען געווען איהרע צוויי קינדער, אבהם'ל און הינדעלע, א אינגעלע פאר יאָסעלע'ן און דאָס מיידעלע נאָך יאָסעלע'ן. דאָס אינגעלע וואָלט שוין היינט אלט געווען ניין יאָהר, און דאָס מיידעלע זעקס. ביידע זיינען זיי געשטאַרבען פון מאָזלען.

מיט די קינדער האָט די אידענע אייגענטליך נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן. זי האָט זיך נאָר נישט געקענט פאַרשטעלען אז זי וועט זיי אזוי איבערלאָזען אליין אויפ'ן „גוטען אַרט" און אוועק־פאָהרען און קיינמאָל שוין נישט זעהן זייערע קברים'לעך. איהר האָט זיך נעדאכט, אז די קינדער מוזען דאָך ביי וועמען איבערבלייבען, אז זי פאָהרט אָב פון לאנד. קיין קלאָרען געפיהל האָט זי וועגען זיי עפעס נישט געהאט — זיי זיינען דאָך טוט און ליגען ווי אלע טויטע דאַרט; נור דאָך זיינען עם דאָך איהרע קינדערלעך. נעוואלד, ווי

איז נישטא, וואָרים ווי לאנג איז דאָס דער שיער צו בלייבען אליין, ער דאַרט און זי דאָ? און נאָכ'ן אידישען דין... אלזא, אזוי ווי ער האָט קיינעם נישט דאָ, בעט ער „את גיסו היקר", ער זאָל אריינגעהן צו זיין ווייב שתחיה — און זאָל מיט איהר אלעס איבערריידען, ובפרט זאָל ער איהר טרייסטען, וואָרים דער ים, אז גאָט ווילּ, איז גאָר נישט, וואָרים „ביד ה' אפקיד רוחי".

אויידער לייביש האָט נאָך געענדיגט דעם בריעף צו לעזען און צו דערצעהלען, איז חנה־לאה ארויס מיט אזא שרעקליך האַרץ־רייסענדע געווויין, ווי עס וואָלט חלילה ווער געשטאָרבען. די אידענע האָט ניט געוואוסט צי זי זאָל זיך פרעהען איבער'ן בריעף, צי זי זאָל טרויערן — נור זי האָט געפיהלט ווי די טרעהרען שטיקען איהר אין האלז און זי האָט אזוי שרעקליך זיך צוואוויינט, אז קיינער האָט זי נישט געוואָלט טרייסטען און אבהאלטען זי. די יונגען זיינען שטיל געוואָרען און ערנסט, רחל'ע האָט אויך אין דער שטיל געווויינט, אלע האָבען געוואָרט און געשווויגען ערנסט און נאָכגעקלעהרט עפעס וואָס, און נעלאָזען די מאמע ווייגען. נור די מוהמע'ס קול האָט זיך געהערט אין דעם שטילען געווויין, און יעצט האָט מען עס בפירוש געהערט ווי עס לאכט, מיט א כריפענדיג קול, און די מוהמע'ס דין־שפיצענדיגע לאכען האָט מעהר געשראָקען ווי די מאמע'ס געווויין.

— כי, כי, כי, — האָט עס געקלונגען איבער די אידענעם געווויין.

בעטגעוואנד איז נאך נישט געפאקט, — און וואס שטעה איך דא, נארישע אידענע?"

און זי האט זיך ווי עפעס ארויסגע'נגב'עט פון „גוטען אָרט". איז האַרצען ביי זיך האט זי געהאט א שלעכטען געפיהל, — אזוי ווי זי וואלט עפעס אן עולה געטהאן...

געהענדיג אהיים האט זי שוין געטראפען די מאנספערשוינען געהן אין בית־המדרש מנחה דאוונען, ס'איז געווען נאך סכות, נאך שהנע טעג, די זון איז אונטערגעגאנגען, און די בוימער האבען געווישט.

ביי זיך אין שטוב — האט זי צוערשט געזוהן דאס פעקעל, וואס איז געלעגען אין מיטען שטוב און משה אהרן דער קרעמער האט געוואלט דאַרויף, פון פעקעל האט ארויסגעקוקט דאס הענג־לייכטערעל, מיט די קלאהרע פאפירלעך, וועלכעס זי האט בעהאנגען אויף פסח, זי האט עפעס אונווילענדיג געדענקט וויפיעל ס'איז נאך צו פריי־טאג — און ווי זי וועט דעם פרייטאג די ליכט בענשען — זי האט יאמערלעך געהויבען דאס געלד־באקסעל פון דער וואנד אַבריסען און ארונטערטראגען אין בית־המדרש אריין.

דערנאך איז אריינגעקומען דער פעטער וואלף אליין מיט זיין וויב. דאס וויב האט עפעס געבראכט אונטער דעם דושעקעט פאר די קינדער'ס. וועגען — דער שוואגער לייביש איז מיט'ן אגענט גע־קומען — דעם ליטוואק — האבען עפעס גערעדט. אין שטוב איז געווען א גרויסער גערודער, די בעטען האט מען צוגומען, די בענק־לעך האט מען אוועקגענומען, דאס ספרים־שראנקעל ארויסגעטראגען, דאס הענג־לייכטער'ל איז נישט געווען. רחל'ע האט געפאקט דאס בעט־געוואנד אין מיטען שטוב. א סך שטרוי איז געלעגען אנגע־לייגט, און די מוהמע שיינדעלע האט געהוסט און געלאכט, זי איז עפעס געשטאנען איז מיטען שטוב און האט עפעס געשריען, נור וואס געדענקט זי שוין אליין נישט. פון דעמסטמאל אן האט די אידענע געלעבט ווי אין א חלום.

אזוי לאזט מען זיי איבער! און קיינער וועט אויפ'ן קבר נישט ארויפקומען — נישט אין „די דריי וואכען", נישט אין תשעה באב.

וואָרים צו די קינדער אויפ'ן „גוטען אָרט" האָט חנה לאה נאך נעפיהלט א געוויסע בעציהונג ווי צו לעבעדיגע. זי פלעגט ארויס־געהן אויפ'ן „גוטען אָרט", און מען האָט זי געטראָפען און געפרעגט: „צו וועמען?" — „צו מייגע צוויי יונגע בוימעלעך", פלעגט זי אָב־ענטפערען. און איז איהר שלעכט געווען, איז די מאמע'ס קבר גע־וען, דערנאך די קינדער: „לויפט קינדערלעך און בעט פאר'ן כסא הרחמים פאר אייער מאמע חנה לאה בת יענטע, וואס איז אין א גרויסע צרה!"

די קאמאנדע און יאסעלע האבען אויך געהאט זייער ברודער'ל און שוועסטער'ל אויפ'ן „גוטען אָרט", און אז עס איז געקומען תשעה באב פלעגען זיי די חברים אהין פיהרען צו זייערע קברים און פלענען דאָרטען שוועדען אריינשטעקען, און זיך ריהמען מיט זייער ברודער'ל וואס ליגט דאָרטען, און האבען זיך דערביי געפיהלט גרויסע בעלי־בתים אויפ'ן „גוטען אָרט", וויל זיי האבען א ברודער מיט א שוועסטער'ל דאָרט — כאטש זייער חבר שמעיה האט א גרעסערע פרעטענזיע צום „גוטען אָרט" — וויל זיין טאטע און מאמע ליגען דאָרטען.

דורך דעם איז עפעס חנה לאה יעצט, אז זי האט געדאַרפט אהיים געהן דאס לעצטע מאל פון'ם „גוטען אָרט", נאכ'ן געזעגענען זיך מיט דער מאמען און די קינדער שטעהן געבליבען ביים טויער:

— מאמע קרוין, — האט זי געזאגט, — וואוהין נעה איך? און אברהם'לען און הינדלען לאז איך דא — מיינע קינדער, און האט זיך וויעדער אמאל געוואָרפען אויף זייערע קברים'לעך, וועלכע זיינען שוין מעהר נישט געווען קענטיג אין דעם מיט נראז בעוואקסענעם פעלד. די ברעטלעך צובראכען — און דער קבר גלייך מיט דער ערד. — וי האט נישט געווייגט, האט נישט געזאגט: „נעהט קינדערלעך, לויפט בעט פאר אייער מאמען" — זי האט געטראכט איבער דעם, אז זי לאזט עפעס איבער — און וואס לאזט זי איבער, משטייגם געזאגט, „ס'איז דאך נישט קיין לעבעדיגע", האט זיך די אידענע אליין געזאגט. דאך אוועקגעהן האט זי נישט געקענט...

זי טראכט ביי זיך: „מען דארף דאך מיך אין דער היים, דאס

דער גרענעץ". דאָס איז געווען א צייכען, וואָס דער אַנענט האָט איהר געזאָגט, און זי האָט איבערגענעבען דעם יונגען־מאַן דאָס קווי־טעל; דאָן האָט ער גענעבען א געהיימען ווינק צו איהר: „געהט נאָך מיר" — און זי האָט צוזאַמענגענומען די פּעקלעך. רחל'ע האָט אַנגענומען יאָסעלע'ן ביי דער האַנד. די קאַמאַנדע די פּעקלעך אויף די קלייצקעלעך, און ווי צו דער שחיטה זיינען זיי נאָכגענאַנגען דעם יונגען מאַן. פּון דעמסטמאָל אָן האָט זיך חנה לאה געפיהלט „געפאַנגען", און די ריכטינע רייזע „קיין אַמעריקא" האָט זיך ערשט אַנגעהויבען. מענשען האָבען אויף איהר געשריען, איהר בעפעהלען, און געהייסען אזוי און אזוי טהאָן, און זי האָט אלץ אויסגעפיהרט, ווי א געפאַנגענע.

דער יונגערמאַן האָט צוגעווארפען א ווארט „צו די פוהר", און פּלוצלונג האָט ער נעגעבען א ברום „בעהאלט זיך פאר'ן זשאנדאַרם", און אַליין איז ער פערשוואונדען געווארען ווי אין דער ערד אריין. א פּאָר מינוט איז חנה־לאה מיט די קינדער מיט די פּעקלעך געשטאַנען אין מיטען סטאַנציע און איז געווען צומישט, האָט נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן און איז בעריים געווען, אז דער זשאַנדאַרם זאָל צוגעהן צו איהר, און מען זאָל איהר מיט די קינדער אוועקפיהרען כאָטש אין די שאָל תחתיה — און זי האָט זיך אליין געפונען שולדיג עפעס פאר א גרויסע זינד וואָס זי האָט געוואָלט בעגעהן, „אריבער די גרענעץ"... און זי האָט זיך שוין געהאַלטען פאר פאַרפאַלען. ערשט אין א פּאָר מינוט אַרום האָט זיך וויעדער פּלוצלונג געיאוועט דער יונגערמאַן, און האָט זיך נעגעבען א בייזער „צו די פוהר". זיי זיינען צו צו דער פוהר, דאַרט איז שוין געווען פול אידען, וויבער, קינדער מיט פּעק־לעך. מען האָט זי מיט די קינדער ארויפגעווארפען — און — וויא! די פוהר איז פלינק אוועק.

די פוהר איז אַבגעפאָהרען א צוויי שעה אין די נאכט אריין און חנה לאה איז אַנגעקומען אין א גרויסען הויף אריין. אַרום איז ג־לעגען די שווארצע נאכט איבער די פעלדער, און א וואסער האָט אויך דאַרט געמוזט זיין — ס'האָט געבלאָזען א ווינד. הינד האָבען ג־וואָיעט, און חנה־לאה'ן האָט זיך געדאכט, אז זיי זיינען אַנגעקומען צום טויער פון די מדבריות, דורך וועלכע מען דארף דורכגעהן, אז מען פאָהרט קיין אַמעריקא. א טויער האָט זיך אויפגעפענט און זיי

איבער די גרענעץ

די משפחה איז געזעסען אין וואגאן צוזאמענגעדריקט, חנה לאה מיט די קינדער און די פּעקלאך, ווי א הוהן זיצט איבער די אייער. און זיי זיינען געפאהרען אין דער ווייטער וועלט אריין. חנה לאה האט קיין קינד נישט געלאזט זיך ריהרען פון אָרט — האט ווי מורא געהאט, אז מען זאל איהר אייגס נישט אוועקכאפען, און זי האט געהאלטען אין איין שרייען אויף אייגעם פון די „קאמאנדע", אויף חיים'ן, וועלכער איז זעהר נייגעריג געווען צו וויסען אלעס וואס עס טהוט זיך אין וואגאן און אויסער דעם וואגאן. ער האט זיך אלע מאל אוועקגעשלייכט און געווארפען א בליק דא דורכ'ן פענסטער, דא דורך די טהיר, און ביי יעדעם מאל ווען דער יונג איז אוועקגעקומען פון אונטער איהר האנד, האט זי געמיינט ער איז שוין פערלארען גע־גאנגען און פערפאלען געווארען. וואָרים אויף אלע מענשען אין וואָ־גאן האט חנה לאה געקוקט מיט שרעק און חשד, אלס אזלכע, וועלכע זיינען אָנגעשטאנען אויף איהר לעבען און אויף דעם לעבען פון איהרע קינדער, און זי האט מורא געהאט מיט וועמען א וואָרט אויסצוריידען, אדער וועמען עטוואס צו פרעגען (וואָרים אזוי האט איהר דער אנענט אָנגעזאגט: „מיט קיינעם גאָר ניט רייד'ען"), כאטש די מענשען זיי־נען נאָך געווען אונזערע און דער לשון אונזערער.

אזוי איז זי אָבגעפאָהרען א גאנצען טאג אין וואגאן, און ארום פארנאכט איז זי אָנגעקומען צו דער סטאנציע, וועלכע איז געווען אויסגעשריעבען אין קוויטעל וואס דער אנענט האט איהר געגעבען, און וועלכעם זי האט געהאלטען די גאנצע צייט אין דער האנד און געהיט ווי אן אויג אין קאָפּ.

דורך די וואגאנען איז דורכגענאנגען א יונגער־מאן אין א גומע־נעם מאנטעל מיט אן אויסלענדישע אכט־קאנטיגע היטעל און האט געווארפען א געהיימען בליק צוישען די פאסאזשירען: „ווער צו

פֿאהרט קיין ברעסלוי מיט א קראנקעם קינד צו א דאקטאר — האט דער אידענע אבגעענטפערט האלבע ווערטער:

— ניין, איך פֿאהר מיט א קראנקעם קינד צו א דאקטאר קיין אויסלאנד.

די אידענע האט מאהנע די ליפֿען פערביסען און זיך אנגערופֿען מיט א שמייכעל אין א ווינקעל ארײן:

— נו, יואל, זיי פֿאהרען אויך צו א דאקטאר קיין ברעסלוי.

פון ווינקעל האט ווער אבגעענטפערט אין א לאכענדען טאן:

— מיר אלע פֿאהרען קיין ברעסלוי, — אי פֿאהרען מיר נאך ברעסלוי!

די אידענע האט וויעדער געפרעגט חנה־לאה'ן:

— וואס, איהר האט א מאן דארטען?

חנה־לאה האט פערשטאנען, אז דא האט זי נישט וואס צו בעהאלטען, האט זי געפרעגט די אידענע: — און איהר האט אויך א מאן דארטען?

— הלואי וואלט איך איהם אזוי נישט געהאט, ווי כ'האב איהם! — האט די אידענע אבגעענטפערט מיט א קרעכץ.

חנה־לאה האט זיך פערוואונדערט, און מורא געהאט וויטער צו רוידען מיט דער אידענע. זי האט זיך געוואלט אויסדרעהען צי די איהריגע, וואהרים אט טאקע איז יאסלע'ס קעפל געפאלען אין איהר שוים. דאס קינד איז מיער געהאלטען און מיט'ן שטיקל ברויט אין האנד, און מיט דער „מוציא" וואס ער האט געמאכט איבער די ליפֿען איז ער איינגעשלאפֿען אין דער מוטער'ס שוים.

נור די אידענע האט זיך געהנטער אוועקגעזעצט נעבען חנה־לאה'ן, און האט אנגעהויבען צלײן צו דערצעהלען:

— איז אראבנעפאהרען פאר אכט יאהר. „אויפ'ן צווייטען יאהר נעהם איך דיר אראב", האט ער געזאגט. אזוי זאל מען נאך הערען פון איהם ביז'ן היינטיגען טאג, מיט א קינד ביי דער ברוסט האט ער מיך איבערגעלאזט. איך האב געמיינט, אז ער איז געשטארבען, ערשט עס שרייבען מיר בעקאנטע הייסישע מענשען, אז ער לעבט דארט מיט אן אנדערער און האט קינדער מיט איהר. אט פֿאהר איך האם אראב צו איהם מיט מיינע שוואלבען — ווייזט זי אין ווינקעל ארײן אויף די שלאפענדע קינדער. מען זאגט, מען וועט מיך פֿאר

זיינען אריין אין א גרויסע סטאדאלע, וואו זיי האבען דערוועהן ביי דעם שיין פון א קליין נאפט־לעמפעל, וואס איז געהאנגען אויף דער וואנד, א גאנצע מחנה אויסוואנדלער, וועלכע זיינען געלעגען פאר מיליען־וויז ארום זייערע פעקלעך אין די ווינקעלעך פון דער קרעטשמע.

יעדער פון די אנגעקומענע האט זיך אויסגעזוכט אן אנדער ווינקעל. חנה־לאה מיט איהרע קינדער האבען באלד געפונען א בינטעל היי, וועלכעס איז געלעגען אן א זייט, האבען דאס אבגעלייגט זייערע פעקלעך און זיך אוועקגעזעצט. חנה־לאה האט זיך אומגעקעהרט און דערזעהן, אז די מענשען, וועלכע געפינען זיך דא, זיינען אידען, און כאטש זיי רעדען ליטוויש — מוז עס דאך זיין ליטוואקעס — דאך זיינען זיי אידען; איז איהר פיעל גרעסער געווארען אויפ'ן געמיטה, וואס זי האט זיך געפונען צווישען אייגענע. זי האט געזעהן, אז די קופקעלעך ארום איהר מאכען זיך בעקוועם. די ליטוואקעס בינדען אב די טשאיניקעס פון זייערע פעקלעך, נעהמען ארויס אוגערקעס פון זייערע טיכלעך, צושניידען זיי און צוטהיילען זיי ארום מיט ברויט צו זייעריגע, יעדע משפחה פאר זיך ארום זייערע פעקלעך, האט זיך חנה לאה דערמאהנט אן איהרע שוואלבען, אז זיי האבען א גאנצען טאג הוינט אין מויל נישט געהאט, האט אויפגעפענט איהר פעקל אן ארויסגענומען פון דארט די חלה מיט די וואורשטלעך וואס די רייכע שוועגערין האט איהר מיטגעגעבען אויפ'ן וועג. זי האט צוטהיילט איהר עסען איהרע קינדער, און רחל'ע, וועלכע איז מעהר ענערגיש געווען פאר די מוטער און האט מעהר מוטה געהאט פון איהר, האט גענומען דעם משאיניקעל און איז נאכגענאנגען די ליטוואקעס אין דעם צווייטען שטיבעל אריין קויפען ווארימע וואסער.

וועז די משפחה האט געטרונקען טהע פון איין גלאז, וועלכעס איז ארומגענאנגען פון איין האנד צו דער צווייטער, האט זיך חנה לאה'ן צוגעבראקט א אידענע פון א צווייטען ווינקעל, און אוועקזוצענדיג זיך נעבען זייערע פעקלעך, האט זי זיי געפרעגט:

— איהר פאהרט אויך קיין אמעריקא?

חנה־לאה, וועמען מען האט אנגעזאגט פאר'ן ארויספאהרען, אז זי זאל קיינעם ניט זאגען, אז זי פאהרט קיין אמעריקא, נאר אז זי

געהאלטען ארום זיך, ווי זי וואלט חלילה מורא געהאט, אז די אידענע זאל פון איהר נאר נישט אוועקנעהמען, און ווי בעוואוסרענדיג זיך שוין פון אן איבערפאל האט זי מעהר זיכער געפיהרט דעם געשפרעך מיט דער אידענע. אין איהר שטימע האט זיך געהערט א צופריע־דענער טאן:

— און וואר זיינען דאס די? — האט זי געפרעגט אויף דעם ווינקעל, פון וואנען די אידענע איז ארויסגעקומען — אייערינע?

— ס'איז א חתן מיט א כלה פון אונזער שטעדטעל, פאהרען בוידע קיין אמעריקא אראב.

— אזוי — האט חנה־לאה אבגעענטפערט גאנץ בעל־הבתיש. באלד האט זיך דערהערט א קינד'ס ווייגען.

— אהא, מיינס וועקט זיך שוין, — האט זיך די פרעמדע אידענע אויפגעכאפט. נא, נא, מיר וועלען זיין „שיף־שוועסטער", האט זי געזאגט צו חנה־לאה'ן, און איז געלאפען אין איהר ווינקעל ארויין.

— וואס איז דאס אזעלכעם? — האט חנה לאה געפרעגט.

— מיר וועלען אינאיינעם אויף איין שיף פאהרען — האט די אידענע אבגעענטפערט פון דערווייטענס.

דער עולם איז דערווייל איינגעשלאפען. פון דא און דארט האט זיך געהערט א כראפען, די קינדער זיינען געלעגען ארום זייערע מוטערס אויף די פעקלעך און זיינען געשלאפען. די פאטערס, אנגעלעהנט אויף די קעסטלעך, און ביי דעם שיין פון דעם לעמפעל האט דער עולם אויסגעזעהן ווי שאטענס, ווי דורכגעהענדע, ווי אייביגע וואנדלערס, וואס קומען אן פון א פרעמדער וועלט און וואנדלען ערגעץ דורך נעכט, דורך טעג, אין א פרעמדער וועלט ארויין. אויף זייערע פנים'ער איז געלעגען דאס געהיימניס־טרויער פון אייביגען גלות. די מוטערס האבען געהאלטען די קינדער אויף זייערע הענען זיינען געשלאפען. די אינגלעך זיינען געלעגען אין די פאטערס שויסען און געשלאפען. אויף די וועגד זיינען געפאלען די מיערע שאטענס פון די שלאפענדיגע, מיט זייערע פעקלעך און טשאיניקעס. און זיי האבען אויסגעזעהן ווי ארויסגעטריבענע פון אן אייגענער־מענער שטאדט, ווי נעכטען וואלט ערשט דאס בית־המקדש חרוב געווארען, און אט ערשט קומען זיי אן פון וועג פון ירושלים, און נבוזרדן

נישט אריינלאָזען אין אמעריקא. אויב ער וועט נישט אראָבקומען צום שיף מיך אראָפנעהמען — אָט האָסטו דיר א פרייע לאנד!

חנה לאה איז זיצען געבליבען מיט א קלאפענדיג הארץ. איין מינוט איז איהר אויסגעפאלען וואם די שוועגערין שוינדעלע האָט איהר דערצעהלט פאר מאיר'ס אוועקפאָהרען. איהרע ליפען האָבען געציטערט, און איהרע הענד האָבען קראמפהאפט אנגענטאפט יאסעלע'ן, וואם איז געלעגען אין איהר שוים — אפשר איהר מאיר אויך? — א קשיא אויף אמעריקא, אין אזא וויים לאנד! באלד האָט זי זיך פארגעשטעלט איהר מאן. ניין, מאיר נישט, — האָט זי זיך בערוהיגט, — ניין, און כאטש דאם הארץ איז געבליבען אונרוהיג, — דאָך וועז די אידענע האָט געפרענגט אויף איהר מאן, האָט חנה־לאה נישט אהן גאוה אבגענטפערט:

— מיין מאן (זי האָט אקצענטירט דאם וואָרט) נעהמט מיך מיט די קינדער אראָב. א יאָהר איז ער ערשט דאָרטען און נעהמט אונז שוין אראָב.

— א גליקליך ווייב — האָט די אונבעקאנטע אידענע געשאָקעלט מיט'ן קאָפ אויף חנה־לאה'ן. עס זיינען דאָ מענער אויף דער וועלט — און איך — האָט זי געקרעכצט — זואם האָב איך נישט געטהאן! איך האָב זיך אין א קאפעלוש געלאָזט מאהלען און מיינע בילדער ארבענעשיקט — האָט זי געשאָקעלט מיט'ן קאָפ. מען זאָגט צו מיר: לאָז דיך אבפאטאגראפירען אין א קאפעלוש, שיק איהם דיין בילד אראָב, לאָז דיר די באקען רייטלען — וויין איהם, אז דו ביסט אויף א שעהנע וויבעל. איך האָב זיך געלאָזט די באקען רייטלען, האָב מיך פון דער נגידית'טע א קאפעלוש געבארגט, און האָב איהם די בילדער געשיקט. — אוי, — קרעכצט די אידענע, — ס'זיינען פאראן מענער אויף דער וועלט: ערשט א יאָהר דאָרטען, און נעהמט שוין דאם וויב מיט די קינדער אראָב, — שאָקעלט זי אויף חנה־לאה'ן.

חנה־לאה האָט אויסגעשפיגען, אז די אידענע זאָל איהר חלילה נישט קיין עין־הרע געבען, זי האָט די קינדער נעהנטער צוגעדרוקט צו זיך און גערופען דעם יונג, חיים'ען, וועלכער איז שוין נעווען אין אלע וויינקעלעך, האָט זיך שוין געהאָט בעקאנט געמאכט מיט אינגלעך פון אן אנדער משפחה און קוקט שוין דורך דער טהיר אין די צווייטע שטוב אריין. זי האָט צוגעשריען אויף איהם, אלץ ארומ־

נאכט־טוי ; פון דערווייטענס האָט זיך נעריסעווען א שווארצער שאָ־
טען פון א וואלד און מען האָט זיך נעמאָסטען צו צוגעהן צום וואלד.

חנה לאה האָט נעדרעפטשעט מיט די קינדער אין דעם וואסער.
יאָסעלע, וועלכער איז נאָך נעווען פערשלאָפען, האָט נישט נעוואוסט
וואוהין מען פיהרט איהם, האָט מורא נעהאט, און האָט ניט נעווואָלט
נאכאייל̈ען די וואנדל̈ער, וועלכע האָבען נעדרעפטשעט איבער דער נאָר
וואָס נעאקערטער עהד. איז זי פון הינטען נעבליבען. די נוים האָ־
בען נעשריען אויף איהר — און יאָסעלע האָט נאָך מעהר מורא נע־
קראָנען, איז שטיל נעוואָרען, און מיט אידישע טרויעריגע אונטער־
טהעניקייט וואָס איז שוין אייגען נעוואָרען דעם אונטערטהעניגען איד,
האָט ער אָננעהויבען נאָכצולויפען, און זיי זיינען אין וואלד אריין.

דער וואלד איז נעווען נעריבט און די נאכט האָט אָננעהויבען
שווארץ צו ווערען. די לבנה האָט זיך בעהאלטען און די אָגענטען
זיינען צופריעדען נעווען. פאר מעהר זיבערהייט האָט מען די מחנה
צוטהיילט און מען איז נעגאנגען גרופען־וויז צווישען די נעריבטע
בוימער. די צווייגען האָבען דעם וועג פערשטעלט און מען איז יעדעם
מאָל איינגעטונקט נעוואָרען אין א פערוואקסענעם בוש, פון וועלכען
מען האָט זיך נישט נעקענט ארויסקריגען. פון אלע ווינקעלעך הא־
בען ארויסנעקוקט טויטע נשמות וואָס האלטען זיך אויף אין די וועל־
דער... און יאָסעלע האָט זיי נעזעהן ווי זיי וואנדלען צווישען די
בוימער ; און אָט באלד, באלד וועט מען טרעפען א נאנצע מחנה
טויטע נשמות אין ווייסען נעהיילט ווי זיי ציהען דורך דעם וואלד
דורך צו דעם וואסער צו און נעהען זיך טובל זיין... איידער זיי
שטייגען אין הימל ארויף צום דין...

אין חדר האָט ער זיך אָננעהערט מעשיות, און אליין האָט ער
נעלייענט אין די „מעשה־ביכלעך", וואָס ער פלענט קויפען ביי לייביש
איינבינדער יעדען פרייטאָג, פון די ווילדע וועלדער און ווייסע פעל־
דער, אין וועלכע ס'וואלנערען זיך נשמות ארום, אין וועלכע נזלנים
האלטען זיך אויף און פאנגען דעם „בן־מלך" מיט די „בת־מלכה" און
פערשליסען זיי אין די טיעפע הייל̈ען, וואו דאָרט אין דעם וואלד איז
דאָ א שטיין, וועלכער ליענט אויפ'ן מויל פון דעם הייל, וועלכעם
פיהרט אין גן־עדן התחתון אריין. יאָסעלע איז נעווען זיכער, אז דאָס
איז דער מורא'דיגער שרעקליכער וואלד, פון וועלכען ער האָט אין די

געהט מיט זיי אין טרייבט זיי נאָך; און אָט זיינען זיי דאָס אויף דעם וועג צו דעם לאַנגען, לאַנגען גלות...

אין א ווינקעל האָט זיך געהערט א שטים פון אן אלטען אידען, זיין סדור'ל האָט ער געהאַלטען פאר דעם שיין פון דעם לעמפּעל און געוואָגט מיט זיין אלטער טויזענד־יעהריגער אידישער שטימע דאָס שרעקליכע געזאַנג:

„למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק".

אין צוויי שעה ארום זיינען די גוים געקומען אריבערצופיהרען די מחנה אויסוואַנדלער איבער דער גרענעץ.

חנה לאה איז ערשט וואָס געהאַט אייניגעשלאָפען אויף דעם קעסטעלע, וועלכעם איז געשטאַנען הינטער איהר. און דער יונגער־מאַן מיט דעם גומענעם רעק איז ארומגענגען צו די שלאָפענדע און זיי אויפגעוועקט. פון אלע ווינקעלעך האָבען זיך געהויבען מענשען־קעפּ. מען האָט פלינק צונויפגעלעגט זיך די פעקלעך; די מוטערס האָבען פאַרזיכטיג זייערע קינדער אוים דעם שלאָף געוועקט, און אלעם האָט זיך מיט א שטילען ערנסט פארטיג געמאַכט אין וועג אריין.

רחל'ע האָט יאָסעלען גענומען אויף די הענד. דאָס קינד איז מיער געווען און פערשלאָפען און האָט בשום אופן ניט געקענט פערשטעהן, וואו ער איז און וואָס ס'טהוט זיך דא — ער האָט מורא געהאט און פעסט זיך געהאַלטען אן דער מאמען. די „קאַמאַנדע" האָבען אויך די פלינגלען פערלאָרען, זיינען שטיל געוואָרען, טרויעריג און פערדענקט. נור רחל'ע אליין האָט זיך געהאַלטען — אן אלעם געדענקט, און האָט מונטער אויסגעקוקט.

פאַראויס זיינען געגאַנגען די גוים, די מחנה נאָך זיי. מען איז אויף דער נאס ארויסגעקומען. די נאכט איז געווען א קאלטע און א ליכטיגע. די לבנה האָט זיך געהאט ארויסגעוויזען פון הינטער די וואלקענס — און דאָס איז זעהר שלעכט געווען פאר די פיהרער, האָבען זיי זיך לאנג געשלאָגען מיט דער דעה, יא צו פיהרען, אדער נישט. נור דער הימעל איז געווען בעוואלקענט, און די לבנה האָט זיך פון צייט צו צייט בעהאַלטען הינטער די וואלקענס — דאָס האָט ערוועקט האָפענונג ביי די פיהרער און מען האָט בעשטימט וווייטער צו גיהן. מען איז אדורכגעגאַנגען דורך דעם טויער פון הויף און מען איז ארויסגעקומען אויף א בריים פעלד וואָס איז נאָס געווען פון

א שד, און וועז מען זאגט עם, קען ער קיין שליטה ניט האבען.

— שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד! — האט דער קלייגער איד נעצויגען אין איין אטהעם דעם „אחד".

און וער ווייס אויב זיין קלייגע תפילה האט נישט געהאלפען? מען האט באלד געהערט די זשאנדארעס'ס פערד אפרייטענדיג ווייטער טיף אין וואלד.

— אין דער שטיל, ווייטער, מאכט קיין נערודער... — האט דער אנענט נערופען צווישען עולם, און מען האט זיך אויפגעהויבען און מען איז ווייטער נעגאנגען...

נעלויבט השם יתברך! — האט חנה לאה אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל, — די אבות האבען זיך נעמיהט.

אזוי איז מען דורכגענאנגען א גאנצע נאכט.

און אויף מארגען אין דער פריה, וועז די מחנה האט זיך נעפונען שוין אויף דער צווייטער זייט גרענעץ, וואו מען האט זיי ארייננע־פיהרט „אין באד" אויף דיזענפעקציאן, — האט זיך שוין קיינער נישט געפיהלט ווי אייגענע מענשען, נור ווי שטיקלעך „סחורה", וועלכע מען האט עקספארטירט קיין „אמעריקא" און מען וואלפט עם פון איין האנד אין דער אנדערער ארויין, ביז עס קומט אן צום ברעג...

מעשה־ביכלעך געלייענט; און דורך די שרעקליכע מדבריות און וועל־דער נעהט מען דאָס טאָקע דורך, וועו מען פאָהרט נאָך אמעריקא. און איהם האָט זיך געדאכט, אז פון די וועלדער נעהען ארוים וועגען וואָס פיהרען נאָך ארץ ישראל און נאָך אלע לענדער פון דער וועלט; און דאָרט, וואו דער וואלד ענדיגט זיך, ענדיגט זיך די וועלט, — און כ׳וויזען זיך באלד די גרויסע, גרויסע מענשען־פרעסער מיט די לאנגע בעהר, וועלכע האלטען זיך אויף אין דעם וואלד. ער האָט געוואָרט אויף זיי מיט א קלאפענדיג הארץ, און אט זיינען זיי שוין דא, פון דערווייטענס הערט מען א גאלאפ פון רייטערס און אן עכא שלאָגט אפ. וואָס איז דאָס? אלע וועלען שטיל, מען געהט נישט וווייטער, אט פאלט מען צו דר׳ערד. די מוטער שלעפט איהם אראפ — בע־האלט דיך! אלץ, די גאנצע פארטיע לויגט שטיל, אויסגעצויגען צוויישען די בוימער, האלטען איין דעם אטהעם, מען הערט נאָר דאָס קלאפען פון די פערדישע פּאָרקאָווּעס, וואָס אמאל נעהנטערען זיך די מענשען־פרעסער, אט באלד וועלען זיי זיי דערזעהן און אלעמען געפאנגען נעהמען אין זייער הייל, און וועלען זיי האלטען אין א שטויג און זיי אויספאשען אז זיי זאָלען פעט ווערען, און דערנאָך יעדען טאָג בראטען איינעם פון זיי אויף דער „פייער־פאן". א קינד פאנגט אן צו ווייגען אין דער מחנה און ס׳ווערט פלוצלונג פערשוויגען, די מו־טער האלט איהם צו מיט דער האנד דאָס מויל. נעבען זיך הערט ער א ציטערענדיג קול תהילים זאָגען אין דער שטיל, לויענדיג אויף דער ערד צווישען גראָז, ער הערט די מאמע ליפּען בעוועגען זיך: „גאָט פון אברהם, העלף אונז!" — רחל׳ע בעט אויך לויענדיג אויף דר׳ערד נעבען איהם: רבונו של עולם — און זאָגט מיט דער מאמע׳ס טאָן, וועו זי בענשט ליכט. איהם האָט זיך געדאכט, אז אלע לויגען גרייט צום טויט און זאָגען שוין אָב וידוי. — אָט באלד וויל ער ווייגען — ניין! די מאמע פליסטערט צו איהם צו שטיל, שטיל: יאָסעלע, יאָסעלע, זיי שטיל, זיי וועלען באלד דורכרייטען, — ניין, ער וועט נישט ווייגען; ער וועט זיי נישט לאָזען הערען זיין קול, אז זיי זאָלען ניט ווייסען וואו זיי זיינען. ער וועט אויך בעטען, וויי די גרויסע, ווי אלע בעטען — רבונו של עולם — ניין — הימעל, ניין, די גרויסע תפילה וואָס מען זאָגט וועו די נשמה געהט אוים, וואָס אלע אידען זאָגען, וועו זיי זיינען אין א סכנה, און אז מען דערזעהט

זעהען, אז זי נעפינט זיך צווישען בלויז אייגענע. דאָס איז געווען די אבטהיילונג פאר „אידישע פאמיליעס מיט קינדער".

— נא, זי איז דאָך אויך דא! וואו זייגט איהר געווען דורך דעם נאנצען וועג?

חנה־לאה האָט זיך אומגעקוקט, ווער עס רעדט מיט די ווערטער — עס איז געווען די אידענע, מיט וועלכער זי האָט זיך בעגעגענט בייַ דער גרענעץ, און וועלכע פאָהרט צו איהר אנטלאָפענעם מאן.

חנה־לאה האָט זיך מיט איהר דערפרעהט, ווי מיט אן אלטען פרייַנד.

— וואו זייגט איהר געווען? איך האָב דאָך אייך געזוכט.

און די ביידע שכנות אויף די צוויי סעניקעס האָבען צוזאמענגענומען זייערע קינדער און האָבען אָנגעהויבען צו רייַדען צווישען זיך דורך די גראטעס, ווי אלטע צוריקגעפונענע פרייַנד.

דערווייל האָט זיך הינטען איין איד בעקאנט מיט'ן צווייטען, אלע האָבען נערעדט אין אייגעם, האָבען אויסגעפרעגט אויף בעקאנטע פון זייערע שטעדט, און איין איד האָט אזוי לאנג געפרעגט דעם צווייטען, ביז עס האָט זיך אויסגעווייזען, אז אייגער איז מיט'ן צווייטען משפּחה. אזוי איז ארומגענאנגען דער „ספר היוחסין", ביז עס האָט זיך געפונען, אז א האלבע שיף איז משפּחה און איין איד איז מיט'ן צווייטען א שני בשלישי.

— אויב אזוי, טא מענען מיר דאָך טאקע מנחה דאוונען, — האָט זיך אָנגערופען א פרעהליף קול.

— נו, אדרבא, אדרבא, האָבען זיך געהערט ארום קולות.

— אידען, איהר ווייסט, אז מען זינדט היינט דאָס ערשטע ליכטל? — האָט ווער אין א ווינקל דערמאָהנט.

— א גוטער סמן, אין ערשטען טאָג הצובה אויף דאָס שיף ארויפגענאנגען.

— ווער איז דא פון אונז א בעל־מנגן? — פרעגט ווער פון עולם.

— ווי הייסט, מיר האָבען דאָך דעם קעלצער חזן דא? — האָט א איד נעווייזען אויף א יונגען מאן מיט א גל בערדל, וועלכער האָט זיך געהאלטען א ביסל אָבגעזונדערט פונ'ם גאנצען עולם.

— פון וואנען ווייסט איהר, אז דאָס איז דער קעלצער חזן? — פרעגט מען דעם איד.

שיף־בריידער און שיף־שוועסטער

אין א פאר טעג ארום האָט זיך שוין די משפחה געפונען אויף דעם שיף, וואָס איז געלעגען אין די וואסערען פון גרויסען אָקעאַן, דאָס שיף איז נאָך נישט געהאָט ארויסגעפאָהרען, עס איז נאָך געלעגען אין האפען, און די צווישען דעקענדיגע האָט מען א גאנצען טאָג צופריהער אויף דאָס שיף אויפגעפאקט. א גאנצען טאָג איז א גרויס געוודער געווען אויף דעם שיף, פערשיעדענע פעלקער זיינען ארויפגענגען אויף דאָס שיף, מעהרסטען קליין־רוסישע גוים, — און חנה־לאה מיט די קינדער זיינען ווי דערטרונקען געווארען אין דעם ערד־דער. מענשען האָבען געשריען אין פערשיעדענע שפראכען, זי איז געגאנגען וואוהין אלע זיינען געגאנגען. א קליין שיפעל האָט זי מיט די איהריגע צוגעפיהרט צו דעם גרויסען שיף. זי האָט נישט געזעהן דעם ים, זי האָט מורא געהאָט צו קוקען, זי האָט זיך פערלאָזט אויף גאָט.... א גאנצען טאָג האָט זיך איינס דאָס אנדערע געזוכט, פעקלעך זיינען געלעגען פאר די פיס, קיינער האָט נישט געקאָנט געפינען דאָס זיניגע, און אלעס האָט געשריען. מען האָט זי דורך קעלערם געפיהרט, אין די טיעפענישען אראָב, זי האָט געהאלטען יאָסעלע'ן ביי דער האנד און נאָכגעגאנגען, זי האָט נישט מורא געהאָט, זי האָט זיך פערלאָזען אויף גאָט.... צום סוף האָט מען איהר אָנגעווייזען א סעניק אין א ווינקעלע צווישען א סך, א סך סעניקעס, און זי איז ארויפגעקראָבען מיט איהרע קינדער, האָט זיך איינגעזעצט אין איהר ווינקעל מיט די איהריגע און האָט זיך מורא געהאָט צו ריהרען. ערשט איצט האָט זי אָנגעהויבען מורא צו קריעגען פאר'ן גרויסען שרעקליכען ים, כאָטש זי האָט איהם נישט געזעהען, כאָטש זי האָט איהם נישט געפיהלט, וואָרים דאָס שיף איז נאָך געלעגען אין האפען.

דערווייל איז אין דער קאָמער, וואו זי איז געלעגען, געווארען גאנץ הייסליך, און אז חנה־לאה האָט זיך ארומגעקוקט, האָט זי דער־

ענדיגט דאָס זינגען, האָט זיך אָנגערופען דאָס פרעהליכע אידעל, הויך אויפ'ן קול, רייבענדיג זיך די הענד:

— איצט פאסט די גוטע „לאטקע", און די פעטע גריוועז לכבוד חנוכה.

— און אפשר דאָס פיינע קערטעל? — רופט זיך אָן א צווייטער.

— און טאקע דאָס פיינע קערטעל אויך! — ענטפערט אָב דאָס אידעל, רייבענדיג זיך די הענד.

— גריוועז זיינען דאָ — רופט זיך אָב א וויבערויש קול פון א סענק אראָב, און דערלאָנגט פון א גרויסען פאק ארויס אן איינגע־פאקטען טאָפ קאלטע גריוועז.

— פון וואָנען האָט איהר געקומען גריוועז? — פרעגט א אידענע.

— מיין טאָכטער האָט מיר מיטגעגעבען אין וועג אריין — דאָס הארץ צו דערכאפען, — ענטפערט די אידענע נאָנץ גלייכגילטיג.

אין א פאָר מינוט ארום זיינען שוין געזעסען די אידען פון פער־שיידענע געגענדען און לענדער, וועלכע האָבען זיך נאָך נעבטען נישט געקענט, מיט זייערע קידער ארום איין טיש, האָבען גענעסען פון איין טעלער, האָבען זיך געטהיילט די ביסענס און האָבען זיך געפיהלט צווישען זיך ווי מיטגליעדער פון איין משפחה, ווי אלטע, אלטע פריינד פון אמאליגע, אמאליגע צייטען, וועלכע האָבען זיך געטראָפען נאָך דאָן, וועז דאָס בית־המקדש איז געשטאנען, זיינען אין איינעם אין די פריהערדיגע גלות'ן געווען, און בעגענגען זיך וויעדער דאָ, אויף דעם וועג קיין גלות־אמעריקא....

נור יאָסעלע איז ביי דעם אלעם ניט געווען, בחנם האָט די מו־טער איהם יעדעם מאָל געצויגען ביים ארבעל, וועז דער חזן האָט גע־דאָווענט. וואו איז יאָסעלע'ס שהנער „אמן" נאָכזאָגען? וואו איז זיין „יהי שמיה רבה", זיין „קדושה", מיט וועלכען דאָס שטערטעל האָט געקלונגען? פערגעסען האָט יאָסעלע זיין אידישקייט. זייגע גרויסע גלאנצענדיגע אויגען קוקען איצט דורך דאָס פענסטער'ל אין די נאכט אריין אויף דעם בריטען גרויסען ים. דאָס איז ער, דער ים הגדול, פון וועלכען עם שטעהט אין חומש, וואָס לויפט ווייט אוועק וואו קיין עק איז נישטא, וואו די וועלט ענדיגט זיך, וואו די הימלען הויבען זיך אן. טונקעל איז ער און שווייגענדיג, קאלט און ערנסט ליענט ער

— מיר דארף מען נישט קיין פינגער אין מויל אריינצולעגען, איך וויים שוין, — טענה'ט דאָס אידעל פלינק, און גיט א וואונק צום געלעגן יונגען מאן, — איך דערקען שוין, אין זיין באס־שטים דערקענט מען שוין. — נא, זעהסט, וווייזט ער אויף דעם יונגען מאן, דו זעהסט נישט דעם לאנגען נאָגעל פון גראָבען פינגער, — וווייסט, איך האָב דאָך איהם אליין דאוונען געהערט.

עס האָט אביסעל געדויערט, ביז דער געלעער יונגער־מאן האָט זיך געלאָזט „צו וויסען געבען" פאר זיינע ברידער, אז ער איז טאקע דער קעלנער חזן. דערנאָך האָט עס א ביסעל געדויערט ביז ער האָט זיך געלאָזט אייניריידען, אז ער זאל געהן „פאר'ן ברעטעל". נור איז א פאָר מינוט ארום איז ער שוין געשטאנען פאר צוויי ליכטלעך, וועל־כע האָבען געברענט אויף א קעסטעל, און דער יונגער־מאן האָט נעגאָרגעלט פאר'ן עולם, און אלע וווייבער און קינדער פון שיף האָבען מיטגעזאָגט קדושה.

א מנחה־דאוונען איז געווען א שעהנס און א חזן'יש. נאָך מנחה־דאוונען — האָט מען געפרענט, ווער האָט „חנוכה־ליכטלעך". עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז אלע האָבען זיך געריכט אויף חנוכה און האָבען אָנגעגרייט חנוכה־ליכטלעך. האָט יעדע משפחה אָנגעצונדען די ליכט־לעך אויף איהר קעסטעל. און דער קעלנער חזן האָט זיך אוועקגע־שטעלט פאר'ן עמוד, וואָס איז בעשטאָנען פון איין קעסטעל אויף א צווייטען, דער עולם האָט באלד געפונען א פאָר קוויטשערלעך פאר איהם, א סאפראנדעל האָט ער אליין מיטגעפיהרט מיט זיך, זיינס א איינגעל, א קינד א וואונדער אין דער וועלט — אמעריקא וועט אויפ'ן קאָפ שטעהען, — און עס איז געווארען אָבגעוונגען א חנוכה־בענשען מיט א מזמור, וואָס אזעלכעם האָבען נאָך די לייט נישט געהערט. חנה־לאה האָט זיך פערגעסען, אז זי געפינט זיך אויף דעם שיף. איהר האָט זיך געדאכט, אז זי איז ביי זיי אין שטעדטעל אין דער שוהל, עס איז איהר נור וועה געווען, וואָס מאיר איז נישטאָ דאָ. דאָס געזאנג איז געגאנגען וואָס אמאל העכער, דאָס איינגעל, דאָס סאפראנדעל, האָט וואונדער געוויזען, און דאָס גאנצע שיף אידען האָבען אונטערגעהאל־פען (עס איז אריינגעקומען דער שומר און האָט געשריען — האָט מען איהם דאָס מויל פערשטאָפט מיט א לא יחרצ'ך), און דאָס קול איז נע גאנגען וואָס אמאל העכער און פרעהליכער, און אז דער חזן האָט גע

זאָגט: ריהר זיך נישט — און דער לויתן גיט זיך קיין ריהר נישט. ער האָט איהם איצט בעשוויפערליך געזוהן, דעם לויתן, דאָרט אין דער טונקעלהייט, וואו ער שנוידט זיך אוים פון ים ארוים און שטויגט וואָס אמאל בולט'ער, בולט'ער פון ים ארויס, אָט וואקסט זיין קאָפּ, וואקסט זיין עק, און ציהט זיך אוים וואָס אמאל לענגער, אָט, אָט, ביז ער דערגרייכט שוין דאָ אהער, אָט וועט ער באלד אָנריהרען מיט זיין עק די וועגד פון שיף און אלץ וועט ער אומדרעהען אין ים ארויס.

— מאמע! — האָט פלוצים יאָסעלע געגעבען א שריי אוים מיט אזא האַרץ־שרעקענדיגען געשריי, אז חנה־לאה האָט זיך אויפגעכאפט, האָט זיך אומגעקוקט, וואו זי איז, — האָט געזומען יאָסעלע'ס קאָפּ הינטער איהר טוך ארונטער און האָט איהם דאָס פנים פערשטעלט.

— לייגן קריאת־שמע, יאָסעלע, און שלאָף.

און יאָסעלע האָט מיט האַרץ־קלאָפענישׂ קריאת־שמע געלייענט הינטער דער מוטער'ס טוך.

אויסגעצויגען און לויפט ווייט, ווייט אוועק. פון דער ווייטער טיע־
פעניש פון ים קומט אן צולויפען א וואל, גרויס איז ער ווי א שרעקליך
ווילדע חיה, און גיט א שרעקליכען ברום, און א שלאג אן אין דאם
שיף. אבט שוין האט זי, די חיה — דער וואל — דאם מויל געעפענט
דאם שיף איינצושלינגען, און אלע, דאם נאנצע שיף וואלט געווארען
איינגעשלונגען אין איהם, נאר גאט שטעהט און זאגט: „נישט", און
מיט א געבייזער גיט זיך דער וואל א שלאג אבּ פון דעם שיף און לויפט
ווייט אין ים אריין.... עס פאלען די הימלען איבער'ן ים, עס שטייגט
דער ים אין הימעל אויף און טונקעל ווערט איבער זיי ביידע — און
מיט אמאל גיבען זיך א צינד אן ליכטלעך אין מיטען ים און שווימען
אין דער לופטען, צוויישען הימעל און ים, איין ליכטעל, נאך איינס, א
נאנצע רייהּ, הונדערטער, טויזענדער, איינס נאכ'ן אנדערען, און גלייך
זיינען זיי, ווי בוימלעך איינגעזעצט, שטערען אויסגעזייהט — וואס
איז עס, צי איז ביי זיי אויך חנוכה? — און האט דער ים זיינע
חנוכה־ליכט אנגעצונדען? אדער זיינען דאס די ליכט פון די פענסטער
פון הימעל, וועלכע זיינען שוין פון יענער זייט ים? —

און שטיל איז שוין געווען אין דער אבטהיילונג פאר די אידישע
עמיגראנטען. דא און דארט זיינען די פאמיליעס געפאלען איבער די
כעניקעס און זיינען איינגעשלאפען. דא און דארט איז אן עמיגראנט
נעזעסען ביים שיין פון א צאנקענדיג חנוכה־ליכטעל און האט אויף זיין
קאסטען געשריבען דעם לעצטען גרוס פון שיף צו זיין פאמיליע, —
און יאסעלע איז נאך אלץ געלעגען ביי דער מוטער'ס זייט אויפ'ן סע־
ניק און האט מיט זיינע גרויסע אויגען ארויסגעקוקט אין די נאכט
אריין אויפ'ן ים. אין דרויסען איז שוין פינסטער געווען, א שווארצע,
שווערע כמארע איז געלעגען איבער'ן ים, און אלץ איז געווען פער־
שטעלט, נור פון הינטען, אויף די וועגד פון שיף, האט זיך געהערט
דאם ברומען פון די וועלען, וועלכע זיינען אנגעקומען צו לויפען פון
ים, און האבען געקלאפט אויף די וועגד פון שיף, און יאסעלע האט גע־
טראכט, פון וואגען די וועלען קומען אן צו לויפען — פון דער טיעפע־
ניש פון ים, פון דארט ווייט, נאך די ליכטלעך, וואו עס איז שווארץ —
דארט, וואו עס לייגט דער לויתן, און אויף זיין עק שטעהט די וועלט,
און עס איז געגנג, אז ער זאל איין וואהרף געבען מיט זיין עק, אז די
נאנצע וועלט זאל אין ים אריינפאלען, נור נאט שטעהט דערביי און

בער'ן ים, נאָך א טאָג צו פריהער האָט מען אין די קאיוטעס איבער'ן גאַנצען שיף אויסגערופען: מאַכט אייך גרייט.

די אמעריקאַנער פאָהן אויפ'ן מאַסט־בוים פלאַטערט שטאָלץ אי־בער דעם בריטען ים. און די פעלקער זיינען ארוים פון זייערע גע־צעלטען אויף דעם אויבער־דעק מקבל פנים צו זיין דעם אמעריקאַנער באָדען. יעדער איינער האָט דאָס בעסטע ארויסגענומען פון דעם באָ־דען פון זיין קאַסטען און דערמיט זיך אויסגעצייכענט. און אויסגע־פוצט אין יום־טוב־קלייד־ער שטעהען דאָ די פעלקער פון דער וועלט אויף דעם אויבער־דעק פון שיף; זייערע בליקען זיינען געוועגדעט מיט בענקשאפט און זיי ערוואַרטען מיט קלאפענדע הערצער דעם אמעריקא־נער ברעג. דאָ און דאָרט זעהט מען א קליין־רוסישען פויער מיט זיין רויט־העמדעל און שווארצען הוט, שטעהט און קוקט תם'ווואטע אויף דאָס וואסער, נעבען איהם זיין ווייב, דריקט צו מיט שרעק און גע־בעט דעם מעטאַלענעם צלם פון איהר הארץ צו איהרע ליפען; א פוי־לישע פּאַרטיע אין איהר רויטען נאציאָנאַל־קאַסטיום גרופירט די קינ־דער ארום זיך; א הויכער בריטער אימאַליענער מיט זיין רויטען האַלזטוך און צוקנייטשטען קאַפּאַלוש האַלט זיין מאַדאַלינע אין דער האַנד, ער האָט נאָר ניט צו בערגען פון זיין רייך לאַנד, נור זיין גע־זאַנג מיט זיין גיטאַרע צום אמעריקאַנער באָדען; עס ווארפט זיך דאָס קאַליפּטע טוך אויף א שפּאַניש שווארץ־מיידעלשען קאָפּ אין דעם ים פון פּארבען; עס בלייבט זיך ארוים צווישען דעם ים מענשען־קעפּ א בלייך כריסטוס־פּנים, ארומגערינגעלט אין א שווארצער באָרד פון א פוילישען אידען. דאָ און דאָרט נעהמען זיך צוזויף די רומענישע פויערים ארום א צלם, וואָס ווייזט זיך איבער זייערע קעפּ, קניען צו דער ערד און לאָזען שאלען איבער דעם בריטען ים א בריינסטיג רע־ליגיעזעס ליוב־ליער. די קאַטוילישע בעפעלקערונג טהוט זיי שוין נאָך: אין צווייטען ווינקעל האָבען זיך די פוילישע פּאַרטיעס און פויערים צוזאמענגעקליבען ארום א צלם און א קירך־פאָהן און עס דערהערט זיך דאָס מורא'דיגע קאַטוילישע קירבען־ליער, וועלכעס איז מעהר עהנליך צו האַרץ־רייסענדע געשריייען, ווי צו א ליער. און די זונן בעשימערט דאָס וואסער, בעגיסט מיט ליכט דאָס שיף, ברענט צוזויף די פּארבען פון די פערשיידענע פעלקער אין איין גרויסען קא־לירטען פאָהן; די געזאַנגען וועלען אויסגעמישט, די ליעדער ברומען

צום אַמעריקאַנער בּרעג

עס איז געווען א שעהנער טאָג אויפֿן שיף. די זון האָט בּרייט געשיינט איבערן ים, און אזוי ווי דאָ וואָלט מען זי גלאָזט אייך מאָל אין איהר לעבען אויסציהען זיך אין איהר נאַנצע גרויסקייט, אז עס זאָלען איהר נישט שטעהן אין וועג קיין שפּיצען פון דעבער און קלויסטערס — האָט זי איבערן ים געווויזען איהר פּראכט און שיין. וויפיעל זי האָט נור געסטייעט, האָט זי זיך פערשפּרייט איבער דעם בּרייטען, אונענדליכען וואסער, און האָט מיט איהר גלענצענדען ליכט, וואָס זי האָט געגאָסען פון זיך, אויפגעקאָכט די קאָלטע גיסענדע וועלען פון ים, דער ים האָט געבּרויזט געגנאיבער איהר שיין — און דאָס וואסער האָט געשימערט. איבער די ליינג פון ים, וואו דאָס אויג האָט נור געקאָנט דערזעהן, האָט זיך געווואָרפען איין גרויסע, לאַנגע שי־מערנדע וועל, וואָס האָט געבליטשטשעט אנטקעגען דער זונן, און האָט אזוי גלויכטען, אז דאָס אויג האָט נישט געקאָנט אריינקוקען אין איהר ליכט, און איבער דער וועל האָט אלץ דאָס שיף געשטאַרקט זיך דורכצושווימען און האָט נישט געקאָנט, די לויכטענדע וועל איז איהם פּאַראויסגלאָפען דעם נאנצען וועג, און האָט אויסגעברויזט איהרע וואסערען הינטער די רעדער פון שיף.

אויף דעם שיף איז הייניט געווען יום־טוב. מען האָט זיך דער־נעהענטערט צום בּרעג פון אמעריקא; כאָטש מען האָט דעם בּרעג נישט געזעהען — דאָך האָט מען געפיהלט זיין נאָהענטקייט, און מען האָט איהם ערוואַרט יעדען אויגענבליק צו דערזעהן.

נאָך א טאָג צו פריהער האָבען די מאטראָסען דאָס נאנצע גרויסע שיף געוואשען, נאָך א טאָג צו פריהער האָבען זיך די מעווען פון דער אמעריקאנער זייט געווויזען און האָבען מיט זייער שרעקע־דיג געשריי בעגלייט דאָס שיף איבער א נאנצער נאכט; נאָך א טאָג צו פריהער האָבען זיך אונענדליך פיעל קלייניע שיפלאך געווויזען אי־

עמוואָם אועלכעם, וואָם זי האָט נאָך קיינמאָל ניט געזעהען. די מענ־
שען אויפ'ן שיף זיינען געבליבען שטעהן און מיט גרויסע אויגען און
אויפגעעפענטע מיילער האָבען זיי געהאלטען אין איין קוקען אהין צו
די בערג, צו רעם — וואָם מען האָט נאָך קיינמאָל ניט געזעהען. נאָר
וואָם אמאָל איז דער נעבעל שיטערער געוואָרען, דורכזיכטיגער און
לייכטענדער, און פון רעם נעבעל האָבען זיך שוין שארף אויסגעשניטען
פינף הויכע פיער־עקעדיגע אייזערנע קאסטענס, וועלכע זיינען געשטא־
נען איינס האָרט נעבען אנדערען, און האָבען געבילדעט ווי אן אי־
זערנע וואנד אויף רעם ברעג פון ים, וועלכע פערשטעלט אלץ, וואָם איז
הינטער איהר.

דאָם זיינען געווען די ערשטע וואלקען־קראצערס, וואָם שטעהען
אויף רעם אמעריקאנער באָדען.

די מענשען זיינען געוואָרען פערבליפט און זיינען געשטאנען ווי
איין מענש און געקוקט מיט פערוואונדערונג און נייגיעריגקייט אויף
דאָם מאָדנע בעשעפענים. זיי האָבען אויסגעזעהען, די הויכע פיער־
עקיגע קאסטענס, ווי ווילדע בעשעפענישען, ווי מורא'דיגע לייבען,
וואָם שטעהען אויף רעם ברעג פון אמעריקא.

דערווייל האָבען זיך דורכגעשניטען איבער דער לייג פון וואסער
אונגעהויער גרויסע ליכטיגע שיפען, וועלכע האָבען שרעקליך ווילד גע־
פייפט; פון דערווייטענס האָט זיך פערנומען א מורא'דיג ברומען
ארויס פון רעם נעבעל, וועלכער איז געלעגען איבער רעם ברעג, ווי
דאָרט אין רעם טומאָן, וואָלט זיך א ים נעקאָכט, און דאָם קאָכענדיש
ברומט דאָם ארויס פון איהם. דאָם ברומען פון דער ווייטענס און
דאָם שרעקעדיגע פייפען פון די לויפענדע שיפען האָט א שרעק אָנגע־
וואָרפען אויף די מענשען. דאָם קירכען־געזאנג האָט אויפגעהערט,
דער צלם איז פערשוואונדען און א גרויסע שטילקייט האָט געהערשט
אויפ'ן שיף. אלע האָבען זיך געפיהלט צוגעדריקט און קליין פון דער
גרויסקייט, וואָם עפענט זיך אויף פאר זייערע אויגען פון טומאָן
ארויס. נור איין חנה־לאה האָט ניט מורא געהאט און איז ניט דער־
שראָקען געוואָרען. אומעטום איז דא נאָט, און זי האָט דאָך שוין
איהרם דאָרט אויף יענער זייט נעבעל — דער פאָטער פון איהרע קינ־
דער איז דאָרט.

דערווייל האָט דאָם שיף א גרויסען קרעכץ געטהאָן, האָט געגעבען

איבער'ן ים, די וועלט קלאפען הינטער די רעדער פון שיף, און עס ווערט איין גרויסע, גרויסע לויב־ליעד צו דעם ברעג, וועלכען אלע ערוואַרטען מיט ביינקענדע בליקען און קלאפענדע הערצער.

אמעריקא מקבל פנים זיין איז אויך אונזער חנה־לאה ארויס מיט איהרע קינדער פון דעם שיף־לאָך, אין וועלכען זי האָט זיך אויפגעהאלטען צוועלף טעג. אָנגעטהאָן אין איהר שעהנסטער שבת־הויב מיט דעם נייעם טוך, שטעהט זי דאָ צווישען די פעלקער פון דער וועלט מיט יאָסעלע'ן ביי דער האַנד, מיט דער „קאמאנדע" און רחל'ען. אָנגעטהאָן יאָסעלע'ן דאָס שבת'דיגע סאמעטען היטעל, אָבגעוואשען איהם דאָס פנים און פערקריזעלט איהם די פּאות'לאָך, אז ער זאָל אין די אמעריקאַנער אויגען חן געפינען; די „קאמאנדע" אויך אויסגעפוצט די קאפאטקעלעך, אויסגעשמירט זיי די שטיוועלעך, און רחל'ען פערפוצט מיט איהר נייעם שבת־קלייד'ל, — שטעהען זיי דאָ, אונזער פלייש און בלוט, צווישען די פעלקער פון דער וועלט און ערוואַרטען דאָ אויך דעם אמעריקאַנער ברעג, אויף וועלכען עס געפינט זיך זייער פאָטער, וואו ער איז אהינגעפאָהרען זוכען פאר זיי — אן אָברוה און אן אויפהאלט.

קיין ליעד זינגט זי ניט, קיין וואַרט זאָגט זי ניט. וואָס זאָל זי רעדען, וואָס זאָל זי זאָגען — וואָס זי ווי'ל, וואָס זי ווינשט אין איהר הארץ — וויסט גאָט גאנץ גוט.

אזוי שטעהט זי, חנה־לאה, מיט איהרע קינדער, און ערוואַרט אמעריקא מיט איהר מאן מאיר'ן. די הויב גלייך זיך געמאכט אויף איהר קאָפּ, אז זי זאָל ביי מאיר'ן אין די אויגען חן געפינען, ווי א אידישע טאָכטער די האָר פעסט הינטער דער הויב ארונטערגעשטופט — ניט זי א וואַרף א בליק אויף די קינדער, — וואָס וועט ער זאָגען צו זיי, ניט זי א רוק צוריק א יונג פון דער „קאמאנדע", וועלכער האָט זיך ארויסגערוקט, מאכט גלייך דאָס היטעלע אויף יאָסעלע'ס קעפעלע, און גלעט איהם דאָס פנים'ל.

באלד האָט זיך דערהערט א גרויסער אויסגעשרייט אויף דעם שיף, און די מאַסע, ווי איין מענש, האָט זיך געגעבען א לאָז אראָפּ אויף די פּניע און זיך גע'צלם'ט. חנה־לאה האָט זיך מיט שרעק געגעבען א קוק אום. זי האָט דערזעהן פאר זיך א לייכטענדען דיקען טומאן און פון טומאן האָבען זיך ארויסגעשניטען הויכע פיער־עקעדיגע בערג,

דאקטאר האט ענומען יאסעלע'ן פאר דער האנד, איהם געקוקט אין די אויגען אריין — יאסעלע האט געציטערט, האט אננעבאפט די מוטער ביים קאפטען — דער דאקטאר האט איהם אויפגעדעקט דאס קאשקעטעל, געגעבען א קוק אויפ'ן קעפעל און האט א וואונק געטהאן צום אינספעקטאר.

חנה־לאה'ס הארץ האט עפעם שלעכטס אננעזאגט. איהרע הענד האבען א ציטער געטהאן.

— גאר נישט, פון לעצטען טיפוס א קראץ אין קאפ, — פערענט־פערט חנה־לאה.

דער אינספעקטאר האט געגעבען א וואונק צו נאך איינעם. קיין איין וואכרט איז נישט געווארען געזאגט, און יענער האט שוין אננענומען יאסעלע'ן ביי דער האנד, און אוועקגענומען איהם אן א זייט.

יאסעלע האט אבער פעסט געהאלטען דער מאמע'ס קאפטען, זיינע אידישע אויגען האבען א ציטערנדיגען בליאסק געגעבען. די פאות־לאך האבען געציטערט.

— פון לעצטען טיפוס א קראץ אין קאפ געבליבען — טענה'ט נאך אלץ חנה־לאה פאר'ן אינספעקטאר אויף אידיש, אנהאלטענדיג יאסעלע'ן ביי דער האנד.

קיינער האט זי נישט געהערט, מען האט זי באלד אוועקגעשטופט. אויף איהר ארט האבען פעלקער געווארט.

— אוי, מאמעלע קרוין! — האט די אידענע געגעבען א שריי אוים און איז שוין נעווען אין דעם ווינקעל, וואו מען האט יאסעלע'ן אהינגעפיהרט.

— און וואו זיינען מיינע שוואלבען? — האט זי געזוכט מיט איהרע בליקען אויף יענער זייט צוים די איהריגע.

נאר אויף יענער זייט איז שוין נעשטאנען רחל'ע, די „קאמאנדע" האט זי געהאט נעבען זיך און האט די מוטער בערוהיגט מיט א מאך מיט דער האנד, אז זי קען זיך פערלאזען אויף איהר.

א גרויסען קראַך אין וואסער און איז געבליבען שטעהן. צום שיף איז א קליין שיפל צוגעפאַהרען. אין א פאָר מינוט אַרום זיינען צוויי מענשען אַרויף, אמעריקאנער, מיט אמעריקאנער פעהנדלאַך און שטעררעַנדלאַך אויף די היט, האָבען נעגעבען א זאָג און דאָס גאנצע שיף מענשען האָט זיך געשטעלט אין א רייהע, איינער נאָכ'ן אנדערען, זיי האָבען געמאכט א צוים, געשטעלט זיך און אלע מענשען פון שיף האָבען אָנגעהויבען דורכצוגעהן פאר זיי.

עס זיינען געווען דער אינספעקטאָר מיט דעם דאָקטאָר פון דער אמעריקאנער אינקווויזיציע.

די הערצער האָבען אָנגעהויבען צו שלאָגען פאר שרעק, אלע האָבען זיך גלייך געשטעלט, גלייכגעמאכט די היט און די רעק אויף זיך, שטארק געמאכט די אָרעמס און מיט פעסטע טריט האָבען די פעלקער אָנגעהויבען פארבייצוגעהן פאר זיי.

עס זיינען געגאנגען רוטענער, פּאָליאקען, רוסען, אידען, איטאַליענער, שפאַניער, ישראל איינער און איינער, יעדע פרוי מיט איהרע קינדער, האָבען געמאכט שטארק זייערע ארעמס און פעסט זייערע טריט, אז זיי זאָלען נעזונד אויסזעהן. גוט האָבען די אמעריקאנדע". אָנגענומען זיך בייזיד ביי די הענד, האָבען זיי מיט זייערע פעקוסק אין די אויגען אריין, אָנגעטאָפט די הענד, אויב נעזונד איז דאָס מענשען־מאטעריאל, וואָס ברענגט זיינע הענד אראָב, זיי צו בעדיענען, אויב נעזונד און שטארק ווען זיין דער דור, וואָס ווען פון די נעבוירען ווערען, צו בעזעצען זייער לאנד...

און אז עס איז אָנגענומען די רייהע צו הנה־לאה'ן, אז זי זאָל זיך און די איהרינג פאר די אמעריקאנער ווייזען, האָט זי, ווי יעקב פאר עשו'ן, איהר מחנה צוטהיילט: פּאַראוים האָט זי געשיקט פאר זיך רחל'ען מיט איהרע צוויי שוואַרצע שבת'דינע צעפעלאך. — רחל'ע האָט הן געפונען — דורכגעלאָזט; נאָך איהר איז געגאנגען די „קאַקאנדע". אָנגענומען זיך בייזיד ביי די הענד, האָבען זיי מיט זייערע שבת'דינע שטיוועלאך הויך געשטאָפעט אויפ'ן פּאָל, און זיי זאָלען געזונד אויסזעהן. בעפוקט די אויגען, דעם האלז, א קלאָפ געטהאָן זיי אויפ'ן רוקען און מיט א צופריעדענער מינע זיי דורכגעלאָזט. דערנאָך איז געגאנגען חנה לאה מיט יאָסעל'ען ביי דער הענד (א מינוט צו פריהער איהם געקרייזעלט די פּאות'לאך, אז ער זאָל הן געפינען). דער

לאנגזאם געהט עס, שווער, אזו עס איז ארומגערינגעלט מיט א טו־מאן, ווי עס וואלט געשוועבט דערויף דאס טיעפע געהיימנים, וואס האט מיטגענומען מיט זיך פון אפענעם בריי־טען מעער, פון וואנען דאס שיף שווימט איצט ארוים, זיין הארץ קלאפט אין איהם, דאס פנים איז בלייך, און ער האט זיך שוין אייניגע מאל נערוועז מיט דער האנד איבער דער בארד אריבערגעצויגען. באלד וועט ער זיי זעהן דא, וואו ער איז איצט, די וואס ער האט זיי אין דער היים אי־בערגעלאזט, און איהם האט זיך אויסגעוויעזען, אז דאס איז גאר־נישט נאטירליך, אז דאס איז עפעס א גרוים וואונדער, וואס די השגחה פרטית האט מיט איהם געטהאן.... ער האט זיך דערמאנט אן חנה־לאה'ן, — ער האט די אויגען פערקנייטשט, — זי איז דאך אן אשה צדקנית, האט ער זיך געזאגט, און עס האט איהם געגעבען א נעהם ארום אזא ווארים געפיהל, אז ער האט זיך פלוצים פאר זיך זעלבסט פערשעהמט. א רויטער שעהם־פלעק האט זיך איהם אויפ'ן פנים בעוויעזען, און ער האט מיט א כיון אן עפעס זיך פערגעסען געמאכט....

דאס שיף פאהרט איצט דערווייל צו, עס דרעהט זיך ווי א שלאנג אין וואסער און ברומט אויף די וועלען. הונדערטער און איבער הונ־דערטער מענשען ווארפען זיך צו די אפענע גרויסע פענסטער פון האלע און זוכען מיט די אויגען די זייערייגע; דאָרט, געגענאיבער אויף דעם ריעז, וואס דערנעהענטערט זיך איצט צו די פענסטער, זעהט מען אויך הונדערטער און איבער הונדערטער ווארפען זיך צו הער זייט פון שיף און פאכען מיט די וויסע טיכלאך, הויבען אויף פענדלאך, רויטע טי־כער און גיבען צייכענס פון דערווייטענס. א מינוט איז נאך טוידט־ישטיל ארום, נאר דאס שיף קרעכצט אלץ שווערער, צוגעהענדיג צום ברעג, באלד ברעכען אויף דא און דאָרט אויפצעלנע אויסרופען, גע־וואלדען, היסטעריש אויסגעשרייען, עס דערקענען זיך פאטערס מיט קינדער פון דערווייטענס, באלד ווערען די געשרייען עפטער און הע־כער, און וואס נעהענטער צום ברעג, אלץ העכער שטייגען די אויסרו־פען, ביז דאס שיף געהט צו צום ברעג און ווערט פערטויבט אין איין גרויסען, גרויסען היסטעריש־פריידען־געשריי.

מאיר שטעהט נאך אלץ און זוכט מיט די אויגען אונרוהיג און מיט שרעק צוווישען די קעפ. ער זעהט נישט און הערט נישט, וואס

אויף דעם אינזעל פון מרעהרען

מאיר איז אראָב צום שיף אָבנעהמען די זייניגע.

ער האָט געוואָרט אויף דעם טאָג די גאנצע צייט, וואָס ער האָט זיך געפונען אין דעם פרעמדען לאנד, און ער האָט זיך צוגעגרייט צו דעם פון דער ערשטער מינוט פון זיין ארָאבקומען קיין אמעריקא — געגאנגען אין גאס, אן איבערגעגן טאָלער געהאט, געזוכן אין א סטאָר א קינדערשטען מענטעלע, געקויפט, אהיים געבראכט. ביי זיך אין קאָסטען האָט ער אָנגענגרייט אָנצוטהאָן פאר דעם ווייב מיט די קינדער. ארָאב פון שיף, אריין צו מיר אין שטוב, קודם כל ארָאב דעם „גרינעם" און טהוט אייך איבער — האָט ער זיך געטראכט. א דירה שוין אויך גרייט, געהאָלפען איהם דינגען דער מוהמעם זוהן, אין שכנות מיט דער מוהמע אויף דער דריטער סטריט. — א קעלער, אבי זיין אייגען ווינקעל — האָט ער געזאָגט — און איצט האָט ער זיך אָנגעגרייט זיי פון שיף ארָאבצונעהמען.

געפאָהרען מיט זיי דורך דעם גאנצען ים, אלע טאָג אין אָפים נעלאָפען, וואו ער האָט געקויפט די שיפס־קארטע, און נאכגעפרעגט זיך „וואו דאָס שיף האלט". פון נעכטען אָן וויים ער, אז היינט 1 אזייגער נאכמיטאָג וועט דאָס שיף אָנקומען אין האבאקען; דאָרט, וויים ער גאנץ גוט, וועט מען איהם די „זייניגע" ניט ארויסגעבען — דאָרט לאָזט מען נור ארָאב די ערשטע־קלאָסיגע און צווייטע־קלאָסיגע; צו די זייניגע וועט ער מוזען פאָהרען שפעטער נאָך עלים איילענד, נור דאָרט, אין האבאקען, וועט ער זעהן זייגע פון העהווייטענם אויפ'ן אויבערדעק.

א נאכט פריהער איז ער געגאנגען צו דער מוהמע'ן; אייניגע לאנדלסלייט האבען איהם צוגעזאָגט, אז זיי וועלען מיט איהם מיטגעהן צום שיף — און איצט שטעהט ער שוין דאָ צווישען א גרויסען עולם ביי א פענסטער פון דער גרויסער האלע ביי דעם ברעג פון ים און זעהט ווי דאָס גרויסע שיף הערנעהענטערט זיך צו דער האלע צו,

מאבען. צום סוף איז מאיר אליין אויף עלים אויפֿענד אראָב, — לאָמיך כאָטש זעהן די איבעריגע.

אויף עלים אויפֿענד, ביי דעם טויער, דורך וועלכען אלע געהען דורך אין דעם גאַלדענעם לאַנד אַריין, האָט זיך געצויגען אַן אייביגע מענשען־סטענגע פון ברעג ים צו דעם גרויסען פיער־שטאָקינען הויז, דורך וועלכען אלע זיינען דורכגענאַנגען אין דאָם לאַנד אַריין. ביי פינף אויזערנע גראַטקעם זיינען געשטאַנען אמעריקאַנער טשינאָווניקעם און האָבען אויסגעפרעגט יעדען פערבייגעהענדען: ווי און ווען? — פאר וועלכע זיי האָבען בעראַרפט זייער געלד וווייזען, און די גענוגע הענד זייערע, וואָס זיי האָבען מיט זיך מיטגעבראַכט. די סטענגע האָט קיינמאָל נישט אויפגעהערט, יעדעם מאָל זיינען נייע שיפען צוגעפאָהרען צום ברעג, האָבען נייע מענשען ארויסגעוואָרפען — און די מענשען, וואָס איינער איז געשטאַנען הינטער דעם צווייטען, האָבען זיך געהאלטען אין איין ציהען. עס זיינען געגאַנגען יונגע און אלטע, וויבער און מענער, ערוואַקסענע און קינדער, ס'זיינען געגאַנגען פערשידענע פעלקער, נאַציאָנען, אין פערשיעדענע פאַסאָנען און קאָליִרען, די שפראַכען פון דער ערד האָבען זיך געהערט דורך דער סטענגע רייהען, און קיינמאָל, קיינמאָל האָבען זיך די רייהען נישט געענדיגט און ציהען זיך נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג און ביז צו דער איצטיגער מינוט.....

און א שרעק ליענט אויסגענאָסען אויף די פנים'ער פון די פעלקער, וועלכע ציהען דורך דעם טויער אין גאַלדענעם לאַנד אריין. מען זעהט, ווי זייערע הערצער קלאפען, ווי זייערע הענד ציטערען, און יעדער איינער רופט אָן דעם נאָמען פון זיין גאָט אין זיין שפראַך און בעט אום הילף — און אלע פיהלען זיך נאָהענט, איין מענש מיט'ן צווייטען. צום ערשטען מאָל הערען זיי די שפראַך, און דאָך פיהלט מען זיך נאָהענט. איין גרויסע אימה בינדט צוזאַמען די הערצער פון די פערשיעדענע מענשען פון די פערשיעדענע נאַציאָנען אין דער אייגער רייהע....

מאיר איז אראָפגעקומען. זיין הארץ איז געווען פערביטערט און זיינע ליפען פערקלעמט. ער האָט זיך נע'חזר'ט א גאנצע רעדע וואָס ער וועט האלטען פאר זיי, פאר די אמעריקאַנער. „ווי היסט?" — האָט ער געשריען אין זיך — „אז מען זאָל נעהמען א קינד פון א פאַ-

ארום איהם איז — ער שטופט אלעמען אב און רייסט זיך צו צום פראָנט פון פענסטער און זוכט אלץ מיט די אויגען. ער זעהט נישט, ער ווארפט אלע אוועק פון זיך — „וואָס איז? וואָס איז?" — קלאפט ער נעהוועז מיט די ליפען און א קאלטער שוויים האקט איהם ארויס ארויפ'ן שטערן. באלד האט ער בעמערקט א גרופפע קינדער, ווי זיי שטופען זיך צווישען דער מענגע צום עק פון שיף. דאָס מיידעל העכער, די אינגלעך נאָך איהם — זיינען דאָס זיי? — ער קוקט. דאָס פנים ווערט איהם איבערגעצויגען מיט א גרימאַסע פון פרייד, אין די אויגען א בלישטש, ער שטהעקט אויס די הענד, ווינקט און דאָס קול איז איהם פערשטיינערט געוואָרען אין האלז. באלד קוקען אויף איהם א פאָר גרויסע ליכטיגע אויגען — חיים איז עס. ער שלאָגט זיך אין דער דעה: איז עס יא דער פאָטער, נישט דער פאָטער? — באלד שטעקט ער אויס די הענטלעך און באלד האט עס געגעבען א הילף אין דער לופטען: דער טאטע! — און עס האט זיך געדאכט, אז דאָס שיף האט א ציטער געגעבען, און מענשען האבען זיך ארומגעקוקט: וואָס איז?

עס איז געווען א יונג פון דער „קאמאנדע". חיים, וועלכער איז געשטאנען אויף דער צווייטער זייט אויפ'ן שיף, האט געריסען מיט איין האנד דעם ברודער מיט די שוועסטער, און מיט דער צווייטער האנד געווינקען אויף מאיר'ן, און האט געהאלטען אין איין שרייען:

— דער טאטע! דער טאטע! דער טאטע! — און אזוי הויך, און מיט אזא פייער, אז מען האט געמוזט העם יונג איינשטילען.

— און וואו איז די מאמע, יאָסלע? — האט מאיר אין זיך געפרעגט און געזוכט אלץ מיט די אויגען.

אין א פאָר מינוט ארום איז ער פון אלעם געוואָהר געוואָרען.

ער איז געלאָפען איבער דער שטאָדט מיט א לאנדסמאן (דער מוהמע'ס זוהן) זוכען הילף. מען איז ביי אלע לאנדסלייט געווען, און אלע האבען שוין העם טאָג געוואוסט פון דעם „מראָבעל" וואָס מאיר האט מיט זיינם א קינד. מען איז אין די רעדאקציעס פון די אידישע צייטונגען געלאָפען, האט מען זיי אבגעשיקט צו די סאָסייעטים, די סאָסייעטים צו די לאָיערס, און דאָך האט קיינער גאָר נישט געקאָנט

די וועלטער פון צווישען די צייהן, וועלכע האָבען זיך געשאַרפט איי־נער צווישען אַנדערען.

דער יונגער־מאַן האָט א ציה געגעבען מיט די פֿלייצעס.

— אַן אפעלאציע נאָך וואשינגטאָן קען מען אָנגעבען — האָט דער יונגער־מאַן געזאָגט. מאיר האָט נישט געהערט זיינע וועלטער.

— אָבער זעהן זיך, זעהן זיך, זעהן זיך — האָט מאיר וויעדער געשריען און עקריצט מיט די צייהן.

— דאָס יא — האָט דער יונגער־מאַן געענטפערט, זיך אויפגעהוי־בען און ערנסט־וואו גיעפיהרט מאיר'ן. מאיר איז נאָכגענאַנגען נאָך איהם אויף טרעפען. ער האָט איהם אריינגעפיהרט אין א שטוב אריין און גיעהייסען איהם וואַרטען.

באַלד האָט מען געגעבען א פיהר אריין צו איהם חנה־לאה'ן.

א סעקונדע האָבען זיך ביידע ניט דערקענט. באַלד האָט די אי־רענע גענעבען אוא הארץ־געשריי: „מאיר!" און האָט גענעבען א בראָך ארויס אין אזא געווין, אז מאיר'ן האָט דאָס הארץ פערצי־טערט.

ער איז צוערשט בייז געווען אויף איהר, איבער איהר פינסטער מזל, נור עס האָט איהם יעצט אוא טיף רחמנות־געפיהל ארומגענומען אויף די אונגליקליכע אידענע, דאָס הארץ איז איהם אזוי צוגאַסען גע־וואָרען, אז ער האָט אויף נאָר נישט געקוקט, נור איז צוגענאַנגען צו איהר און האָט געמאַכט מיט די האַנד איבער איהר פנים, איבער איהר צירודערט שייטעל, איבער איהר קאפטען און האָט די ליפען גענעסען פאר צער און האָט קיין וואָרט ניט גערעדט.

און זעה, חנה־לאה שטעהט אזוי און נעהמט צו די לאסקעס פון מאָ, וואָס זי האָט קיינמאָל, קיינמאָל פון קיינעם ניט געהאָט און איהר הארץ גענט אוים אין כליפען.

— איך וויים, איך בין שולדיג — כליפעט די אידענע מיט טרעה־רען — מאיר, מיין שוואַרץ פינסטער מזל איז אזוי... איך בין שול־דיג, איך בין שולדיג — שלאָגט זיך די אידענע מיט די הענד איבער'ן קאָפּ.

און מאיר שטעהט אלץ און מאכט איהר מיט די האַנד איבער'ן פנים, און איבער'ן צושויבערטען שייטעל, און איבער דעם קאפטען.

טער און אוועקרייסען. אין סדום איז דאָך אזעלכעס ניט געווען"! — שרייט ער אין זיך — „ווי הייסט, וואָס זאָל איך טהאָן, אריינווואַר־פען מיין קינד אין וואסער אריין, צוריקשיקען"!

און א גרויסער שרעק האָט איהם ארומגעכאפט פאר דעם וואָרט. ער האָט מורא געהאט צו טראכטען ווייטער, אָבער עס האָט איהם נע־פויקט אין קאָפּ „צוריקשיקען", א קינד אליין איבער'ן ים, איבער דעם גרויסען ים!

ער איז געלאָפען אהין צו דעם אידישען אדוואָקאט, וואָס זיצט דאָרט פאר די אידישע עמיגראנטען, א בריף האָט ער געהאלטען אין זיינע הענד, אָנגעגרייט פאר איהם פון עפעס א סאָסייעטי, „אלעס וועל איך איהם זאָגען. וואו איז דאָס געהערט געווארען? עס איז דאָך עפעס אין אמעריקא, אין פרייען אמעריקא"!

אהין געקומען צום טישעל פון אדוואָקאט, האָט ער געזעהן, אז ער איז ניט דאָ איינער — ארום טישעל זיינען געשטאנען אייניגע גא־ליציאנער אידען און וויבער און האָבען געמאכט אזעלכע געוואלדען: „אמעריקא, פערשאָלטען זאָל וועלען קאָלומבום און זיין מדינה!" א אידענע איז געשטאנען און האָט געווויינט, מען לאָזט איהר די טאָכ־טער ניט אריין, און עפעס א יונגער־מאן האָט זיך געקלאָגט וועגען א כלה, און אלע האָבען געשריען איבער דעם יונגען־מאן, דעם אדוואָ־קאט, אז ער זאָל צולאָזען זייערע משפחות. דער יונגער־מאן איז גאנץ רוהיג געזעסען און האָט זיך גלייכגילטיג אויסגעהערט די געוואלדען פון די אידען מיט די וויבער און רוהיג זיך עפעס פערשריבען אין א ביכעל אריין. מען האָט געזעהן, אז ער איז שוין געוואָהנט געוואָרען צו דעם.

מאיר האָט זיך דערשלאָגען צו איהם און האָט איהם איבערגע־געבען דעם בריף פון די סאָסייעטי. דער יונגער־מאן האָט גאנץ גלייכ־גילטיג דעם בריף דורכגעלעזען (ביי מאיר'ן האָבען געציטערט הענד און פיס), דערנאָך געגומען דעם בריף און איהם גלייכגילטיג אויף דעם טיש אוועקגעלייגט, געגעבען א נעהם אראָב די פאנסנע פון די נאז, א פינקעל געטהאָן מיט די אויגען און געגעבען א ציה מיט די פלייצעס:

— איך קען נאָר נישט טהאָן.

— אָבער א קינד, א קינד, א קינד! — האָט מאיר ארויסגערופען

יאסעלע

יאָסעלע איז דערווייל געזעסען אין א גרויס צימער צווישען א סך מענשען און האָט געווארט אויף די מוטער. ער האָט ניט געווויינט, ער האָט ניט די מאמען צוריקגעהאלטען, אז מען האָט זי נערופען, ער האָט געשוויגען. פון די ערשטע מינוט אָן, ווען עס האָט זיך מיט איהם דאָס אונגליק געטראָפען, האָט ער גאנץ גוט פערשטאנען, וואָס עס איז דאָ געשעהן מיט איהם, און האָט זיך געפונען שולדיג, עפעס איבער א געהיימער זינד. און עס האָט זיך ערוועקט אין דעם קליינעם איד די גאנצע הכנעה און געדולדיגקייט, מיט וועלכע זיין פאָלק טראָגט איבער זיינע צרות, און ער האָט זיך געפונען צוגעגרייט צו די צרות אזוי, ווי זיינע עלטערען און אור־עלטערען פון אלע דורות וואָלטען פאר איהם א וועג אויסגעטראָטען צו די צרות.... שוויינענדיג און בעהאלטען אין זיך איז ער געזעסען ביי זיין מוטער, ווי אן ערוואקסענער, דער־קענדער מענש, אזוי ווי ער וואָלט די אלע זאכען פיאָלאָזאָפיש געגנו־מען און האָט נור אייגענטליך פערדרוס געהאט וואָס מען האָט די מאמע אוועקגעריסען פון זיינע ברידער און עס איז איבער דעם פערשטעהט געווארען די שמחה פון זעהען זיך מיט'ן טאטען.

און דאָס ארט, וואו ער האָט זיך געפונען, האָט געהייסען אין לשון פון פאָלק „דער אינזעל פון טרעהרען". און עס איז ווירקליך דאָרט געווען דער טרעהרען־אינזעל. אין דעם צימער, וואו יאָסעלע איז געווען, האָבען זיך אויפגעהאלטען די אלע, וועלכע זיינען געווען פעראורטהיילט צוריקגעשיקט צו ווערען מיט די שיפען, וועלכע האָבען זיי געבראכט, אדער, איבער וועלכע עס האָט זיך נאָך אונטערהאנדלונ־גען געפיהרט מיט וואשינגטאָן. עס זיינען מעהרסטענס דאָרט געווען פעראיינזאמטע, פער'יתום'טע מענשען, וועלכע האָבען ניט געפונען קיין גואל, קיין קרוב, וועלכער זאָל זיי פון שיף אראָבנעהמען; אדער גאָר עלטערע מענשען שוין, אדער גאָר יונגע נאָך, וואָס האָבען מיט

— וואָס ביזטו שולדיג? — נאָרישע אידענע — וואָס ביזטו שולדיג! — און פּערשטעלט זיך מיט די האַנד די אויגען.

איין מינוט זיינען זיי בײדע אזוי געשטאַנען פּערגעסען פון אלעס, פּעראייניגט אין איין גרויסען צער — און מיט פּיעל רחמנות — און אפשר איז עס געווען די אייניציגע מינוט אין זייער בײדענס צוזאַמענלעבען....

— און וואו זיינען די קינדער? — האָט זיך מאיר באלד דערמאָנט.

— איך ווייס? — האָט חנה־לאה אונשולדיג געענטפּערט.

נור באלד האָט זיך די טיהר געעפענט און מען האָט פּאר זיי אריינגעפיהרט די קינדער, און אז די „קאָמאַנדע" האָבען דערזעהען דעם פּאָטער מיט די מוטער, האָבען זיי פּערגעסען אַן אלעס און עס איז געווארען דאַרט אזא געשריי און אזא שמחה און אזא געוויין, אז די בעאַמטע זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפען פון די ארומיגע צימערען, זיי צו בערוהיגען; אָבער חנה לאה האָט אלץ געהאלטען אין איין ווייניגען און זיך געשלאָגען מיט די פויסטען אין קאָפּ.

— יאָסעלע, יאָסעלע, מיין אָרים, אָרים קינד!

מאיר האָט זיך געגעבען א כאַפּ אויף, האָט געלאָזט אלע שטעהן און געגעבען א לויף צו די טרעפּען, און איז צוגעלאָפּען צום יונגען־מאַן, צום אַדוואָקאַט, האָט געגעבען א נעהם ארויס דאָם געלד, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך און געגעבען א וואַרף דעם יונגען־מאַן אויפ'ן טיש און האָט געגעבען א געשריי:

— איך וויל איהר זאָלט מיר שרייבען א בריעף צום סאמע פרעזידענט, און איהר זאָלט איהם זאָגען, אז דאָס איז, אז דאָס איז — נור מאיר האָט נישט געקענט קיין וואָרט ווייטער פון מויל ארויס־ברענגען.

דער יונגער־מאַן האָט געגעבען א קוק אויף איהם און האָט זיך מיט שרעק אָבגערוקט פון איהם. זיין געזיכט איז בלייך געווען ווי א לייַלעך, נור זיינע אויגען האָבען געפינקעלט און די בלייכע צייהן האָבען זיך איבערגעביסען איבער די ליפּען, און דער איד האָט אלץ ניט געקענט ארויסברייננען פון מויל קיין וואָרט אויף דעם וואָס איז איהם געשעהן; נור איבער זיין פּנים איז געלעגען אויסגעאַסען אזא צער און אזא כעס, אז דער יונגער מאַן האָט גאַנץ גוט געוואוסט, וואָס איז דעם אידען געשעהען און האָט אָנגעהויבען מורא צו קריגען פאר איהם.

רען, ווערען האָב איך אין דער היים? — האָט א אידענע נע'דרשן'ט פֿאר די אנדערע.

— אוי, אהיים — האָט זיך א צווייטע געקלאָגט, — אז דו האָסט, מ'שטיינס געזאָגט, דאָס ביסלע בעטגעוואנד גענומען און פערקויפט, אין די ווייסטע וועלט זיך נעלאָזט.

— איך האָב דיר באלד געזאָגט, אז דו זאָלסט ניט פאָהרען, שרה, פאָהר ניט. דער יונג איז ערנעץ־וואו פערפאלען געוואָרען. האָט פאָטאגראפיעס געשיקט, ווייס איך, ווער גלויבט זיי — האָט דער איד פון תהלים מפסיק געווען און געזאָגט אין אזא טאָן ווי ער וואלט אין גאנצען אין אמעריקא מסופק געווען, אויב עס איז גאָר מענליך אזעלכעס.

— און בעטגעוואנד איז שוין אלעס? — מישט זיך א דריטע אריין.

— אז וואָס בעטגעוואנד, און א שטוב האָט ער יא? און צו וועמען וועט ער נעהן? — ווייזט זי אויף דעם מאן, ווי פאר זיך וואלט זי געווען פערזאָרגט.

ווי די ווייבער ריידען אזוי צווישען זיך, האָט זיך הערווייל יאָסעלע געפונען א חבר. דאָס איז געווען א אינגל אין זיינע יאָהרען, וועלכער האָט זיך אויך דאָרט אין דער שטוב ארומגעדרעהט. ער האָט שוין אייניגע מאל געוואָלט צוגעהן צו יענעם, יענער צו איהם, און האָבען זיך ביידע ארום איינס געדרעהט מיט א געוויסע שעמעוודיגקייט און געשוויגען. צום סוף זיינען זיי דאָך בעקאנט געוואָרען, האָבען זיך ביידע ביי די הענד אָנגענומען, אין א ווינקל זיך געזעצט און ווי די גרויסע אָנגעהויבען צו ריידען.

— מען שיקט דיר אויך צוריק?

— יא, און דיך?

— אויך.

— פאר וואָס?

— מען זאָגט, אז איך האָב טריבע אויגען.

— און מיר איז פון לעצטען טיפוס א קראַטץ אין קאָפּ געבליבען,

— און יאָסעלע נעהמט אראָב דאָס היטל און ווייזט דאָס קעפל.

— דו האָסט א טאטען דא?

— יא, און דו?

זייער אייגענעם כח נישט געקענט גוט־זאָגען פאר זיך אליין, אוו האָ־בען בעדארפט האָבען אן אייגענעם מענשען, וועלכער זאָל גוט זאָגען, אז ער וועט זיי נעהמען צו זיך — אוו זיי האָבען אועלכע ניט געפונען; זיי זיינען פרעמד געווען אין דעם לאנד. אוו זיי האָבען אויסגעזוכט וויי „רעשטלאך", ווי עם וואָלט דאָ פאָרגעקומען א גרויסע „חלוקה" פון מענשען צווישען איראָפּא אוו אמעריקא, אוו א „רעשטל" איז איבערגעבליבען צווישען די שיפען, ווי קערענדלאך גערשטען, וועלכע וואלגערען זיך ביי די ברעגען פון די פאָרטען ארום, וועו מען טראָגט איבער תבואה פון איין שיף אויף די צווייטע....

עס זיינען געווען אזעלכע, וועלכע האָבען נאָך געהאט א האָפ־נונג, אז מען וועט זיי אריינלאָזען אין לאנד, האָבען געהאט דאָ אויי־גענע, ווייט אין די מדינה אוו מען האָט געשריבען נאָך זיי. זיי זיי־נען געווען גליקליכער, רייכער פאר די אנדערע אוו האָבען שוין יענע צוגעזאָגט הילף, אז גאָט וועט העלפען, אז מען וועט זיי אריינלאָזען, וועלען זיי זיך זעהן סטארען, אז די איבריגע זאָל מען אויך אריינלאָ־זען. איבערהויפט איז דאָרט געווען אן עלטערע „מוהמע", וואָס האָט געהאט א „פלימעניק" אין שיקאגא וואָהנען. דער פלימעניק האָט ג־זאָלט זיין גאָר א גאנצער מאכער אוו א גאנצער אמעריקאנער. זאָל ער נור קומען — האָט זי געזאָגט — וועט ער שוין אלע ארויסנעהמען, אוו יעדען מענשען וואָס זי האָט בעגעגענט אין קאָריאָר, וועו מען האָט זי עסען געפיהרט אין גרויסען שפייז־זאָל, האָט זי געפרעגט אויף איהר פלימעניק, אויב ער פאָהרט שוין, אזוי ווי יעדער איינער וואָלט געהארפט קענען איהר פלימעניק פון שיקאגא, וואָס איז א גאנ־צער מאכער אוו אן אמעריקאנער. די אנדערע זיינען געזעסען שטיל. די אלטע אידען, וואָס האָבען ניט געקענט געפינען זייערע קינדער, זיינען געזעסען אוו געזאָגט תהלים, די ווייבער האָבען געווויינט אוו די קינדער, וואָס האָבען זיך דאָרטען געפונען, האָבען זיך שטיל אין די ווינקעלאך בעהאלטען. אויף אלע איז געלעגען דער אומעט פון אן „ארויסגעשטויסענעם" אוו עס האָט איבער זיי געוועהעט א פורכט פאר דעם ים, איבער וועלכען זיי שטעהט צוריק צו פאָהרען, אין די היימאטה־לאָזיגקייט.

— מיר איז ניט קיין חילוק, זאָלען זיי מיך אפילו שיקען קיין גושן, איז עס מיר שוין אויך אלץ איינס. צו וועמען וועל איך פאָה־

מאיר האָט געשווינגען און האָט נור בלויז נעקוקט אויף רחל'ען. די מאמע האָט ווייטער נעווינט.

— וואו וועל איך אייך אליין לאָזען? — ביסט דאָך נאָך אויך א קינד, איבער א ווייטען ים וואו וועל איך אייך אליין לאָזען?

— גיעב נור א קוק, איך וועל מיר שוין אן עצה געבען, איך וועל מיר שוין — ענטפערט רחל'ע און מאכט זיך וויעדער דאָס טיכל גליך אויפ'ן קאָפּ, ווי זי וואָלט שוין גרייט נעווען צו פאָהרען.

— מיין אָרים קינד, מיין אָרים קינד — פאָלט די מוטער ארויף אויף איהר.

און רחל'ע צוקושט זיך מיט די מוטער אין טרעהרען, ווי זי וואָלט שוין אן אלטע אידענע נעווען. דער פאָטער האָט נאָר נישט געזאָגט, געשטאנען, געקוקט און די ליפּען זיך געביסען.

און אז מען האָט יאָסעלע'ן צו דער שיף צוגעפיהרט, אויפ'ן שיף איהם ארויפצוזעצען, האָט ער נאָר נישט געזאָגט, אזוי ווי ביי דעם קליינעם איד וואָלט דאָס הארץ פערשטייכערט נעווארען. שווייגענדיג האָט ער פערנומען דעם פאָטער'ס קושען, האָט געפיהלט די מוטער'ס וואַרימע טרעהרען רינען אויף זיין קאָפּ; ער האָט נאָר נישט געזאָגט, ער האָט זיך געפיהלט שולדיג, שולדיג אין אלעם. מילא, ער איז פערפאַלען, נור ער שלעפט רחל'ען מיט זיך מיט. ער האָט גוט געוואוסט און פערשטאנען וואָס עס איז פאר די שוועסטער יעצט צו פערלאָזען אלעם און צוריק פאָהרען מיט איהם.

ער האָט געשווינגען, געשווינגען און דאָס קעפּל געבויגען צו דר'ערד.

דאָך, וועו ער איז ארויף אויפ'ן בריקעל וואָס פיהרט צום שיף און האָט זיך ארומגעקוקט און דערזעהן די מוטער מיט'ן פאָטער, האָט זיך דאָס קינד אין איהם ערוועקט און ער האָט פלוצים אנגעהויבען צו ווינען:

— מאמא!

און דאָס איז אזוי נישט פאסענד נעווען פאר דעם אכט־יאָהריגען איד.

— איך בין א יתום, איך בין צו א פעטער אראָפגעקומען — ענט־פערט דער צווייטער.

יאָסעלע האָט גרויס דרך ארץ געקראָגען פאר'ן צווייטען איינגעל, וויל ער איז א יתום און האָט זיך געהאַלטען פאר ניידריגער פאר איהם, און ווי די צוויי געטרייע קינדער פון זייער פּאָלק, האָט זיך קיין שמייכעל אויף זייערע ליפּען ניט געווייזען, די יוגענד פון זייערע גע־זיכטער איז אויסגעשטאָרבען, ווי קלוגע אלטע ערוואקסענע מענשען זיינען זיי געזעסען און אייגער פאר'ן צווייטען דאָס הארץ אויסגע־גאָסען.

באלד איז אריינגעקומען יאָסעלע'ס מאמע. איהרע טרעהרען זיי־נען נאָך געווען פריש און זי האָט מיט נאסע אויגען א צערטליכען רחמנות־בליק געוואָרפען אויף יאָסעלע'ן. יאָסעלע האָט פערשטאַנען זיין עלענד, זיין אונגליק און זיין שלים־מזל — אלעס איבער איהם... און האָט זיך געפיהלט ווי שולדיג, ווי ער וואָלט דאָס אלעס אָנגע־מאכט....

אין א פאָר טעג ארום איז צוריקגעקומען די ענטשיידונג פון וואַ־שינגטאָן. עס האָט גאָר ניט געהאַלפען. יאָסעלע האָט געמוזט מיט דאָס נעקסטע שיף צוריקפאָהרען.

די פאמיליע איז געשטאַנען צוזאמען. אלע האָבען געשוויגען און אלע האָבען געוואוסט וועגען וואָס עס געהט, כאָטש מען האָט דערפון קיין וואָרט נישט גערערט. עס האָט זיך געהאַנדעלט אין דעם, ווער עס זאָל יאָסעלע'ן אהיים בענגלייטען.

די מוטער האָט דאָך בעראַרפט דאָ בלייבען מיט די איבריגע קינדער, מען איז דאָך שוין פאָרט דא. די מוטער האָט געווייזט:

— איך וועל ניט לאָזען דאָס קינד אליין: עס וועט מיר פערלא־רען ווערען, איך וועל עס ניט לאָזען, איך וועל אלעס אין מיטען ים איבערלאָזען און וועל מיט'ן קינד מיטפאָהרען.

האָט זיך רחל'ע אבגערופען ווי אן ערוואקסענע.

— אויף וועמען וועסטו די קינדער לאָזען, דער טאַטע מוז דאָך ארבייטען געהן, בלייב שוין דא, בלייב שוין דא. איך וועל שוין פאָהרען — און זי האָט זיך דאָס טיכעלע גלייך געמאכט אויפ'ן קאָפּ, ווי עס וואָלט זיך געהאַנדעלט אום א גאַנג צום פעטער צו גיהן.

פופצאהט מעטער הינטער דעם רייך־בעלויכטענדען זאאל פון וואגען עס פערנעהמט זיך יעצט די מוזיק, אין א טונקעל ווינקעל פון א לאנגער ניעדרינער קאמער, העלפט אויף טאפטשאנען — העלפט אויף דר'ערד, איז יעצט פערואמעלט א קליינער עולם. אויפ'ן טיש לייכט זיך א שטיקעל ליכט, א פאאר דאמענעם זיינען צו־וואהרפען, א נלאז און איבערנעבליבענע שטיקלעך עסען. אין א ווינקעל־טיש שרייבט ווער א בריף. קיינער בעמערקט איהם נישט; דער עולם איז יעצט פערנומען אין אן ערנסטען געשפרעך.

עס פערצאהלט יעצט א הויכער שווארץ בעוואקסענער מענש מיט טונקעלע אויגען אוו זעהר שארפע טונקעלע ברעמען, און אלע הארבען זיך איין צו איהם מיט אויפמערקזאמקייט — וואהרים ביז יעצט האט ער געשווינגען און קיינער האט נישט געוואוסט ווער ער איז אזעלבער, כאטש די אלע רייזענדע פון שיף האבען זיך שוין נעהאט בעקענט פון ערשטען טאג אן, און ער פערצאהלט נאר וואונדער.

אויסגעווען איז ער שוין די גאנצע וועלט. אפריקא קען ער ווי זיינע פינגער און דארט וואו נור א איד פאהרט, איז ער שוין געווען, וו דאך פערלאזט ער דאם ארט און פאהרט אווק, נישט ווייל עם נעהט איהם שלעכט, — אומעטום וואלט ער זיין שטיקעל ברויט נעקענט פערדיענען, נור ער קען זיך נישט נעפינען קיין ארט. „עס בינדט איהם ניט צו" — זאגט ער — קומט אויף אן ארט, קוקט זיך ארום, קריענט ארבייט און איז אף א חדשים צוויי, דריי, א האלב יאהר און נעהמט באלד דאם פעקעל און — הוידא ווייטער. און אזוי פון קליינערהייט אן. ער איז א קינד נעווען, ווען ער איז פון דער היים אווק. ער וואלט שוין ראטשילד נעווען, ווען ער וואלט אויף איין ארט נעזעסען, נור ער קען נישט, — עס לאזט איהם נישט. יעצט פאהרט ער צוריק נאך רוסלאנד אין דעם קליינעם שטערטעל, פון וואנען ער קומט ארויס, ער פאהרט צו קבר אבות; ווייל דעם פאטער־מוטער'ס קברים זעהן; דער פאטער איז איהם צו חלום נעקומען. האט ער זיך דערוואוסט, אז דער פאטער איז טויט. נו, ווייס ער נישט, אויב רוסלאנד ווען איהם צוריק ארויינלאזען, צום מיליטער נישט נעקומען. שטעלט ער זיך דאם לעבען איין — ביים פאטער'ס קבר מוז ער דאך זיין — עס לאזט איהם נישט רוהען.

אלע האבען איהם אויסגעהארכט אויפמערקזאם און מיט פורכט

אידישע רחמנות

די נאכט איז געלעגען א שווארצע איבער'ן ים. האָט אלעם אריינ־
גענומען אין זיך און פערהוילען פון מענשען'ס אויגען. דאָס שיף איז
אליין געגאנגען איבער'ן ים. קיין מענש האָט זיך דערויף נישט גע־
וויזען, אזוי ווי די מענשען וואָלטען עס איבערגעלאָזען אויף גאָט'ס
חסד, אז עס זאָל זיך אליין אין דער פינסטער זיין ווען אויסשניידען.
א געדיכטער נעבעל איז געפאלען איבער אלעם און האָט אלעם פייכט
געמאכט. דאָס גאנצע שיף איז דורכגעווייקט געווען. דעם ים האָט
מען נישט געזעהן. ער איז געלעגען פערהוילען אין די שווארצע נאכט
ארום. מען האָט נור פערנומען זיין שווער אטהעמען פון דער נאכט
ארויס. דאָס איז געווען א שרעקליך ברויזען פון די וועלען, וועלכע מען
האָט נישט געזעהן, נור מען האָט געהערט זייער גיסען זיך איינס אין דאָס
צווייטע אריין דאָרט איז דרויסען, אין די נאכט, און דאָס האָט נאָך
מעהר געשראָקען און אָנגעזאָגט עפעס אונהיימליכעס, ווי עס וואָלטען
דאָרט אין דרויסען שרעקליכע לעבעדיגע ים־ברואים געלעגען און גע־
ביסען זיך איינס דאָס אנדערע און געווּאָיעט אונהיימליך.

אין אזא נאכט האָט זיך קיין לעבעדיגער נפש נישט געווייזען. די
מוזיק שפּיעלט אין דער ערשטער קלאָס און דאָרט אין ליכטיגען סלע־
נאנטען זאָל איז פערזאמעלט דאָס ערשטע קלאָסיגע פובליקום, אָנ־
געטהאָן אין באל־קלייד און פראָק. בריליאנטען און פערל בלישצען
נעגעאיבער דאָס עלעקטרישע ליכט. די פיינע זיידענע שפּיצען שאָ־
מען זיך ארום די פיס פון די שעהנע דאמען און שימערן ווי דער שוים
פון ים ביים ברעג שטראנד.... דער קאוואליער פיהרט די דאמע צום
טאנץ אונטער דעם קלאנג פון עלעגאנטען ווייענער וואָלצער, וואו
זיינע אָבגערייסענע טענער קומען אהער צו בלאנדזשען און וועלען פער־
לוירען אין דעם געברום פון די גיסענדע וועלען אין דרויסען אין דעם
ים, וואָס ליגט פערהוילען אין די שווארצע נאכט.

— אז דו וועסט איהם בעטען, וועט ער דיר אפשר אביסעלע שטיינדלאך געבען — זאגט די אלטע אידענע, וואם זיצט נעבען איהם — זעהט זיך אוים זיין וויב.

— וואם, אזא מתנה — עס איז דאך טהייערער פון בריליאנטען אן פערל — דאם אוועקשיינקען? — זאגט אן אנדער אידענע.

— עס קאסט דאך ניט קיין געלד, וועד עס ווי קען עס דאך נעהמען.

— מען דארף אבער דארט זיין.

עס האט זיך ארויסגעווייזען, אז דער פרעמדער איז דאך געווען נעריהרט פון אלטען און האט איהם אביסעלע ערד אבגעלאזט פון זע־קעלע. דער אלטער איד האט עס צוגענומען, אייגגעבונדען עס זיך איז ציצה־כנפות און מיט אזא דאנקבארקייט געקוקט אויף דעם פרעמ־דען, אז טרעהרען האבען זיך געווייזען אין זיינע אויגען.

— אפשר איז מיין פאטער אויך אזוי געווען, — זאגט דער פרעמ־דער, — איך האב דאך מיין פאטער נישט געזעהן, — אז איך זעה אן אלטען אידען, דאכט זיך מיר, אז עס איז מיין טאטע.

— און איך ווי מיין היימאטהס־לאנד נישט פערלירען. וואם עס וועט זיין, דאך א היימאטהס־לאנד.

אלע האבען זיך ארומגעקוקט, ווער ווי דאם נישט זיין „הייי־מאטה־לאנד" פערלירען. עס איז געווען א וונגערמאן, וואם האט געזאגט די ווערטער. ער האט געווייזען אויף זיך מיט די האנד און געזאגט נישט אהן פאזע: „כאטש איך ווייס מען וועט מיך צו די סאלדאטען נעהמען, דאך פאהר איך אהיים, איך ווי מיין היימאטהס־לאנד נישט פערלירען".

— מילא היימאטהס־לאנד, איך ווייס נאר נישט אויב מען וועט מיך אריינלאזען אין מיין „היימאטהס־לאנד" ארין.

— פאר וואם זאל מען אייך נישט אריינלאזען?

— איך האב דעם פאס אבגענעבען אן אנדערען, יעצט שיקט מיך אמעריקא צוריק.

— וואם הייסט מען וועט דיך נישט אריינלאזען? — נור וועד דען זאל דיך צוריקנעהמען? דו ביסט דאך א רוסישער?

— א קשיא אויף רוסלאנד.

דא האט זיך עפעם בעווייזען אין א ווינקעל א קינד פון א יאהר

אביסעל געקוקט אויף זיינע שוואַרצע ברעמען, ווי אין זיינע שוואַרצע אויגען וואָלט געלעגען א טראָפען פון דעם אונענדליכען גרויסען ים, וואָס גיסט זיך פון איין עק וועלט צו דער אַנדערער, וואָס ער וואָלט־ נערט זיך איבער זיינע ברענען ארום.

— אין אפריקא אויך געווען? — פרעגט א אידענע פון א ווינקעל ארויס.

— געווען — ענטפערט דער שוואַרצער אָפּ אויף זיכער.

— דאַרט האָב איך א זוהן — זאָגט די אידענע — איהר האָט איהם נישט געזעהן?

— אודאי איהם געזעהן, נור וועל קען וויסען — ענטפערט דער פרעמדער אָב אויף געווים.

— אין ארץ ישראל אויך געווען? — פרעגט אן אלטער איד פון א ווינקעל ארויס, וועלכער פאָהרט פון אמעריקא שטאַרבען אין דער היים.

— געווען — ענטפערט אָב דער פרעמדער.

— און די מאמע רחל'ס קבר געזעהן?

— דאַרט געווען, שטיינדלעך פון קבר אראָבגענומען, — ווייזט דער פרעמדער און נעהמט ארויס פון הינטער די וועסט א זעקעלע מיט ערד, וואָס ער טראָגט אויפ'ן הארצען.

— אָה וועה! — בעקוקען אלע.

— כלעבען, גלייכער ווי אין אמעריקא — קרעכצט דער אלטער איד — הלואי וואָלטען מיינע ביינער די זכיה געהאַט דאַרט צו ליגען, אז שוין יא איבער'ן ים נעפאָהרען.

— איך טראָג עם שטענדיג אויפ'ן הארצען — ווייסט ניט ווען דו וועסט ליגען, אין דער פרעמד, צווישען גוים קענסטו שטאַרבען. דאָם (ווייזט ער אויפ'ן זעקעלע) זאָל מען מיר שטענדיג אויף די אויגען לעגען, איז עם ווי דו וואָלסט אין ארץ ישראל געלעגען.

אוי איז עם וואהר, אוי איז עם וואהר! — הלואי וואָלט איך עם געהאט — כלעבען אביסעלע מעהר ווי אין אמעריקא געווען — קרעכצט דער אלטער איד, וואָס פאָהרט אהיים שטאַרבען — צוועלף יאָהר ביי מיין זוהן אין אמעריצקע געווען, גאָלדענע רינגען האָט ער מיר אָנ־ געהאנגען, א גאָלדענעם שטעקען מיר געגעבען. וואָס, אין דעם (ווייזט דער איד אויף די רינגען מיט'ן שטעקען) וועט מען מיך בעגראָבען?

אומגליקליך קינד, — זאגט א אידענע און נעהמט דאָס ליכט און בעקוקט דעם שלאָפענדען יאָסעלע — אזא מלכות'דיג קינד — און וואו איז די מאמע?

— די מאמע האָט דאָך נעמוזט בלייבען מיט די איבריגע קינדער, פאָהר איך אליין מיט איהם צוריק.

— פאָהרסט דו מיט איהם צוריק. — וואָס זיצט דו ניט? גיב איהר א בענקעל, לאָז זי זיצען, קום אהער דא מיידעלע, זעטץ זיך דא, — וווייזט איהר אן פלאטץ א אידענע, וועלכע האָט זיך אויפגענומבען. נא זעץ דיך, די פים מוזען דאָך נעבעך דיר וועה טהאָן.

— נא־דיר, דערכאפ דיר דאָס הארץ, — טראָגט איהר א אידענע אונטער א שטיקעל לעקעך, — און וועה די אומגליקליכע מאמע! איך פיהל נעבעך איהר ביטער הארץ, — קרעכצט די אידענע און וווישט זיך א טרעהר פאר חנה לאה'ן.

— מילא זי שלאפט שוין נישט דארט קיין נאכט, די אומגליקליכע מאמע, — קרעכצט א צווייטע אידענע און רופט דעם מאן: שמואל, שמואל! נעהם נור ארויס פון קעסטעל די פאמעראנצען, די מיידעל איז דאָך נעבעך שוואך.

— שווייגט, שווייגט! — איהר וועט דאָך דאָס קינד אויפוועקען, — רופט זיך אָפ א דריטע אידענע און נעהמט אראָפ איהר טוך פון זיך און דעקט צו דערמיט דעם שלאפענדען יאָסעלע'ן — דאָס קינד נעבעך, עס איז דאָך קאלט אויפ'ן שיף.

אין אידען האָט זיך געגעבען א דערוועק דער רחמנות. א געפיהל וואָס קען נור האָבען א פאלק וואָס לעבט שוין אזוי לאנג, וואָס איז שוין אזוי משפחה'דיג צווישען זיך, וואָס האָט שוין אזעלכע צרות דורכגעלעבט. דאָס געפיהל פון רחמנות האָט נעגעבען זיך א צינד אן אין אלע אידישע הערצער אויפ'ן שיף צו די צוויי קינדער און אלע האָבען זיך געפיהלט משפחה'דיג מיט די קינדער, אזוי ווי זיי וואלטען נעמוזט די ערטער פון זייער פאטער־מוטער פערטרעטען.

רחל'ע האָט ניט געוואוסט וואו זיך אהינצוטהאָן מיט די אלע מתנות, וואָס האָבען זיך נעגעבען א שאָט צו איהר פון אלע זייטען. וואו עס האָט זיך נור געפונען א אידענע אויף דעם שיף, איז זי אהער נעקומען אויסצוגיסען איהר מוטערליכען געפיהל צו איהר... זוער עס האָט נור עטוואָס זיסעס געהאט אין זיין קאסטען בעהאלטען, האָט

צוועלף, איז צוגעגאנגען צום קופקעלע מענשען, זיך אייגנעהאַרכט און איהרע שווארצע אויגען האָבען מיט שרעק אָנגעהויבען ארומצוקוקען די מענשען. זי האָט זיך שוין אָנגעהויבען ערנסט צוצוהאַרכען צו די רייד, און אָנגעהויבען אויסצופרעגען א אידענע וואָס איז געזעסען נעבען איהר, וועגען דעם וואָס מען רעדט דאָ.

— וואָס, מען וועט נישט צוריק אין רוסלאַנד אריינלאָזען? — האָט די מיידעלע געפרעגט. אין איהרע אויגען איז א שרעק געלעגען און איהרע ליפען האָבען געציטערט.

— וואָס איז דען? — פרעגט די אידענע.

— מען שיקט צוריק מיינעם א ברודער'ל — איך פאַהר מיט איהם צוריק; וואָס זאָגט רער איה, מען וועט נישט צוריק קיין רוסלאַנד אריינלאָזען?

— און א פאַס האָסט דו? — פרעגט די אידענע.

— א פאַס? — שטאַמעלט רחל'ע און פערליערט זיך נור אויף איין מינוט, — וואָס הייסט א פאַס, מען לאָזט דאָך איהם ניט אריין, וווייזט זי אויף דעם קלייענעם יאָסעלע, וועלכער איז געלעגען אויפנקאַרטשעט איז א ווינקעל און האָט געשלאָפען, צוגעדעקט מיט רחל'עס קאפטאַן און האָט אויסגעזעהן ווי אן ארימער וואַרים וואָלט געלעגען.

דער עולם איז שטיל געוואָרען און האָט זיך אָנגעהויבען אויפצוהאַרכען צו רחל'ען. זיי האָבען זי שוין באַלד פון ערשטען טאָג בעמערקט, נור רחל'ע האָט זיך אזוי פון דערווייטענס געהאַלטען פון אַלע רייזענדע און האָט מורא געהאַט מיט וועמען א וואַרט אויסצוריידען (אזוי האָט מען איהר אָנגעזאָגט), אז קיינער פון די רייזענדע האָט נישט געוואוסט פון די קינדער'ס צרות און מ'האָט געמיינט, אז זיי זיינען מיט א מוטער צוזאַמען. יעצט אז זיי האָבען געהערט, אז דאָס פאַהרט זי צוריק מיט א ברודער'ל, האָבען אַלע אָבגעהאַקט דאָס געשפּרעך און אָנגעהויבען זיך מיט איהר צו פראַינטערעסירען.

— וואָס הייסט מען שיקט אייך צוריק? פאַר וואָס שיקט מען אייך צוריק?

— ער האָט א ראַצע אין קעפּעל, פון טיפוס געבליעבען — פערצעהלט רחל'ע, וווייזענדיג מיט'ן פינגער אויף דעם שלאָפענדען יאָסעלע, אין אזא טאָן, ווי זי וואָלט זיין מוטער געווען.

— האָט מען אייך נישט אריינגלאָזט? אמעריטשקע גנב, אזא

— וואָס הייסט ער וועט ניט וועלען? — מען וועט איהם בעצאָהלען דערפאר, — זאָגט א איד.

— אודאי בעצאָהלען, וואָס הייסט ער וועט ניט וועלען? — שטימען אונטער די אידען.

— יענער איז א פּראָפעסאָר, א גרויסער מאן, ער הילט קיסרים סאמע, האָט מיר מיין דאָקטאָר פון ניו יאָרק מיטגעגעבען אן אדרעס צו איהם, ער זאָל מיר מיינע שטיינער גרינגער מאכען. אוי, איך האָב שטיינער! — קרעכצט די אידענע.

— וויזט נור העם אדרעס, לאָזט נור זעהן, — זאָגט א איד.

די אידענע האָט ארויסגענומען פון א הינטער־קעשענע א שטיקעל פּאפּיער און געוויזען דעם אדרעס פון גרויסען דאָקטאָר, וועלכער הילט סאמע קיסרים.

— נו, שוין גוט. איך וועל אודאי דורכפאָהרען דורך בערלין, וועל איך שוין אליין מיט זיי ארויפגעהן. מיר וועלען זעהן, אויב ער וועט ניט פאר איר אונזער גראשען געלד דעם קינד'ס קאָפּ אויסהיילען, — זאָגט דער איד און בעהאלט זיך דעם אדרעס אין קעשענע.

אין א פאָאר טעג ארום האָט מען געקענט בעמערקען פאר א שעהן הויז אויף דער פריעדריך שטראסע אין בערלין זיינען געשטאנען צוויי קינדער, א מיידעל און א קליין איינגעל, רוסישע „אויסוואנדלער", און האָבען זיך געאמפּערט מיט'ן שווייצער, וועלכער האָט אויף זיי חושד'יג געקוקט און זיי ניט געוואָלט ארייגלאָזען. די מיידעל האָט אָבער זעהר ענערגיש ג'טענה'ט און געבעטען און געוויזען אויף יאָסעלע'ס קעפּעלע, אז זי וויל צום דאָקטאָר קאהאן, וועלכער הילט נור קסרים. נאָך אייניגע מינוטען אונטערהאנדלונג, איז זיי דאָך גלונגען ארייגצוקומען אין הויז, און די זעלבע סצענע האָט זיך אויף אָפּגעשפּיעלט אין די טהיר פון דר. קאהאן מיט די שיקסע פון דר. קאהאן. רחל'ע האָט אָבער אויף נאָר נישט געקוקט, געגומען פעסט יאָסעלע'ן ביי דער האנד און ארייגגערוקט זיך אין שטוב אריין. יאָסעלע האָט זיך געלאָזט שווייגענדיג נאכשלעפּען מיט א מינע פון יאוש „עס איז מיר נאָנץ גלייך".

זיי האָבען לאנג געווארט אין עמפּפאנגס־צימער צוויישען די געסט. אז אלע זיינען שוין אוועק, האָט מען זיי ארייגגעלאָזט צום

מען עס געבראכט צו רחל'ען. איינע האָט איהר איהר געלעגער אָבּ־
געבאָטען, די צווייטע האָט איהר טיכער אויסגעטהאָן און רחל'ען אָנ־
געטהאָן, פּאָמעראַנצען איהר געבראכט, א שטיקעל שאָקאָלאָדע וואר
עס האָט נור געהאַט, אַלעס אין איהר שוים אריינגעלייגט.

— וואָס טויג מיר די נאַרישקייטען — רופט זיך א איד אָן —
מען דארף געוואָהר ווערען אָט וואָס, העם עיקר — גיט ער א וואונק
און א גענ צו רחל'ען און רוימט איהר איין אין אויער:

— און עפּעס געלד האָט אייך דער טאַטע מיטגענעבען?

— אודאי, וויזט רחל'ע אויף א זעקעל, וואָס זי טראָגט אויפ'ן
האַלז.

— דאָס איז נאָר נישט — זאָגט דער איד, נישט זעהענדיג וואָס
אין זעקעלע — מען דארף אָט וואָס:

— שמואל! — גיט ער א רוף א אידען אין א וויגקעל אריין, —
גיב נור אהער א פּאָר גילדען. אין א פּאָר מינוט ארום זיינען שוין
די אידען אין א וויגקעל געשטאַנען און געלד צוואַמענגעלייגט פּאָר
די קינדער.

און אז יאָסעלע איז פון שלאָף אויפגעשטאַנען, האָט ער זיך גע־
פונען ווי אין א גן־ערן, מען האָט אים אויף די הענד געטראָגען.
„לאָזט צו, לאָזט צו", האָבען אידען געשריען און אים אוועקגעזעצט
אויבען־אָן און געבראכט צו שלעפען, וואָס אייגער האָט נור געהאַט.
יאָסעלע האָט זיך ארומגעקוקט, האָט ניט געוואוסט וואו ער געפינט
זיך און האָט מיט שרעק געקוקט אויף רחל'ען.

— עס דאָס עפּעלע, מיין קינד, — זאָגט צו איהם א אידענע אין
בעקוקט איהם דערווייל מיט ליעבע דאָס קעפּעלע, — א ראטץ, —
זאָגט זי, — נאָר נישט קיין ראטץ, אמעריטשקע גנב. איך שמיר
איהם אויף מיט אביסעלע שפּירוטום, איז אוים ראטץ. איבער דעם
נעהמט מען א קינד און מען רייסט עם פון א מאמע אוועק. גוים,
ימח שמם!

— וואָרים א אידיש קינד נעהט זיי דען עפּעס אָן? א אידיש
קינד — זאָגט א צווייטע, און בעטראכט אויך יאָסעלע'ס קעפּעלע.

— און איך וויים פון א דאקטאָר אין בערלין, ער זאָל נאָר וועי־
לען, מיט אייז מאַך מיט דער האנד, איז אוים ראטץ, — דערצעהלט
א אידענע.

וואָס האָט צוגענומען דעם אדרעס פון דער אידענע. ער איז דאָס געפאָהרען מיט זיי פון דער שיף אַן אוֹן נישט פערלאָזט די קינדער. ער האָט אויך נעהאַט א פּאַס, אויף וועלכען עס זיינען געווען פער־שריבען זיינע קינדער, אוֹן מיט איהם האָבען דאָס געזאָלט רחל'ע מיט יאָסעלע'ן אריבערפאָהרען דעם גרענעץ אויף זיין פּאַס, אלם זיינע קינדער. ער האָט זיך נענומען יעצט יאָסעלע'ן אויסלערנען דעם נא־מען, ווי ער וועט הייסען ביי דער גרענעץ, — שמואל גאָלדמאַן.

— אלזא, ווי הייסט דו? — פרענט דער איה.

— שמואל גאָלדמאַן — ענטפערט יאָסעלע אָפּ פּעסט.

— אָט אזוי, וועסט ניט פערגעסען?

— ניין, איך וועל נישט פערגעסען. שמואל גאָלדמאַן, שמואל גאָלדמאַן — חזר'ט זיך יאָסעלע פּאר זיך.

— אָט אזוי זאָגט דער איה. און ווי הייסט דו? — פרענט ער רחל'ען.

— חנה גאָלדמאַן.

— וואויל. גוטע קינדער, גוטע קינדער — פרעהט זיך דער איה.

און יאָסעלע האָט טאקע נישט פערגעסען, ווי א געניטער רייזע־דער וואָס איז שוין אזוי פיעל מאָל די גרענעץ אריבערגעגאַנגען, און וויים, אז מען דארף זיך אן עצה נעבען, האָט ער אויפ'ן גרענעץ דעם זשאַנדארם געוויזען אויף דעם פרעמדען אידען, אז ער איז זיין פּאָטער.

עס איז נעווען דאָס אייניציג מאָל אין לעבען, וואָס יאָסעלע האָט זיין פּאָטער פערלייקענט. דאָס הארץ האָט איהם נישט גע־שלאָגען דערפאר. ער האָט געוואוסט, אז עס דארף אזוי זיין.

נאָך דער גרענעץ האָבען זיי זיך הערצליך געזעגענט מיט זייער „גרענעץ־פּאָטער", וועלכער איז אוועקגעפאָהרען אין אן אנדער ריכ־טונג און מיט די אנדערע וויבער, וואָס זיי האָבען געטראָפען אויף דער רייזע. מען האָט זיך אָנגעוואונשען אל־דאָס־גוטס, געדאנקט און מיטגענעבען זיך גוטע זאכען.

און אז זיי זיינען מיט די פוהר צוריק אין זייער שטעדטעל אריינ־נעפאָהרען צו די מוהמע שיינדעלע, האָט יאָסעלע'ס הארץ אָנגעהויבען צו קלאָפען און אז די מוהמע שיינדעלע האָט זיי דערזעהן, האָט זי

דאקטאר. דער דאקטאר, א ניעדריגער און א פויער מיט א הויפן קאפ און א פאאר גע'ממזר'טע אויגעלעך, וועלכע לויפען ארום אין פנים, מיט א פאאר אראפגעפאלענע ווענטעלעך, האט זיי צוגערופען אביסעל פערוואונדערט מיט די הענד פון דערווייטענס. רחל'ע האט די געלד געהאלטען אין איין האנד און מיט די צווייטע האנד געוויזען אויף יאסעלע'ס קעפעלע, האט זיך ניט דערשראקען, גע'טענה'ט מיט א פויל מויל אידישליך צום דאקטאר אזוי:

— פאני דאקטאר, האט רחמנות, די מאמע מיט'ן טאטען זיינען אין אמעריקא, מיין ברודער'ל לאזט מען ניט אריין — ער האט א קעפעלע, — ווייזט זי אויף יאסעלע'ן — היילט עם איהם אויס, איהר קענט דאך; האט רחמנות אויף א אידיש קינד. די מאמע מיט'ן טאטען זיינען אין אמעריקא, — האט רחל'ע געזאגט אין טרעהרען, און האט דערלאנגט דאם געלד מיט הער האנד.

זעהט זיך אויס, אז דער גרויסער פראפעסאר, וואם היילט נור סאמע קיסרים, האט פערשטאנען רחל'עם שפראך — האט דאם געלד צוגענומען פון רחל'ען, אויפ'ן טיש אוועקגעלענט און גוט זיך די הענד געוואשען און בעקוקט יאסעלע'ס קעפעלע און געשאקעלט מיט דער גאמבע.

— איהר זייד וואהל אויסוואנדלער, רוסישע אויסוואנדלער, וואם?

כאטש רחל'ע האט נישט פערשטאנען וואם דאם איז, נור כדי צולייב צו טהאן דעם דאקטאר, האט זי צוגעשטימט: „יא, יא", און יאסעלע האט איבערגעגעבען דאם קעפעל אין דאקטאר'ס הענד.

ער האט גהייסען וואשען אויף די צייט און פערשריבען א רעצעפט.

אז די קינדער זיינען אהיים געקומען אין די אכסניא אריין אין א פערוואהרפען געסעל, וואו עם האבען זיך אויפגעהאלטען אייניגע וואם זיינען געפאהרען מיט זיי אויפ'ן שיף און אונטער וועלכע עם איז אויך גע־ווען די אידענע וואם האט גהאט דעם אדרעס פון דאק־טאר, האט מען זיי אויסגעפרעגט און אלע האבען זיך געפרעהט, וואם דער בעריהמטער פראפעסאר האט זיי צוגענומען און געריהמט רחל'ען פאר איהר בריה'שאפט.

צווישען די רייזענדע האט זיך אויך געפונען דער איד פון שיף,

דער נס מן השמים

ווי נור די נעקומענע האבען די אמעריקאנער לופט דערשפירט, זיינען זיי ווי מיט דער האנד פערענדערט געוואָרען און מאיר איז ווי א פרעמדער צווישען זיינינע ארומגענאנגען. צייט ער האָט דאָס ווייב מיט די קינדער אראָבגענומען און די קינדער האבען אָנגעהויבען צו גיהן אין סקוהל אריין, זיינען זיי פאר זיינע אויגען ווי פערפרעמדט געוואָרען פון איהם. ער האָט נישט געוואוסט, ווי אזוי עס איז גע־וואָרען, נור מיט יעדען טאָג זיינען דאָס אנדערע קינדער געוואָרען, נישט זיינע, נור פרעמדע, וועלכע ער האָט נישט געקענט און פאר וועלכע ער האָט אָנגעהויבען מורא צו קריגען.

מאיר, דער יודע סופר, וואָס איז דאָרט אין דער היים געווען א איר א חסיד, א מפורסם, איז קליין און פערשעהמט געוואָרען פאר זיינע אייגענע קינדער, וועלכע זיינען ערשט נאָר וואָס אין חדר גע־נענאנגען. קוים זיינען זיי נאָר אראָבגעקומען, און האָבען אָנגעהויבען אין סקוהל צו גיהן, זיינען זיי ווי מיט דער האנד פערענדערט געוואָ־רען, האָבען נאָר צווישען זיך ענגליש גערעדט און זיינען געווען אייג־געטונקט אין ספּאָרט, ווי דאָס וואָלט נישט געווען מאיר דעם אירעג'ם פון קליינעם פוילישען שטעדטעל, נאָר אויפגעוואקסען איז א גאָר אנ־דערע סביבה, פעראינטערעסירט אין די פוס־באל (פוט־באל), וואָס איין שטאדט שפּיעלט מיט די צווייטע, און ספּאָרט־צייטונגען געלעזען. זיי האָבען דעם פאָטער געהאלטען פאר א „גרינעם" און פעראכטעט איהם וואָס ער קען ניט אזוי רעדען ענגליש ווי זיי און פעראינטערעסירט זיך ניט מיט דעם, מיט וואָס אין אמעריקא פער־אינטערעסירט מען זיך.

קיין זאך אסימילירט נישט אזוי אין אמעריקא ווי די סקוהלס און מיט יעדע לעקציע, וואָס די יונגען האָבען געמומען אין די סקולס, זיינען זיי אנדערש געוואָרען פון מאיר'ס שניט. דאָס זעלבסטשטענ־

זיך נאָרנישט נעוואונדערט, נור האָט געשמייכעלט מיט איהרע רויטע בעקעלעך און בלייכע ליפּען.

— כי, כי, כי! — האָט זי נעזאָגט — איך האָב באלד געוואוסט, אז עס וועט אזוי זיין.

— אראבגענומען מיר קיין אמעריקא מיין מאן צו קאלומבום'ען! אוי, קאלומבום, איינליגענען אין ד'ערד זאל ער נישט קענען!

און ניט דוקא די „קאמאנדע", נאר אפילו רחל'ע (לאנג איז זי שוין נעווען צוריק אראבגעקומען מיט יודעל שנייידער, איבערלאזענריג יאסעלע'ן ביי דער מוהמען), — אפילו רחל'ע איז דאָ אויך א גאנץ אנדער מיידעל. נעגאנגען איז זי אין שאפ און האט זיך אויסגעלערנט פון חבר'טאריגס, אין קאפעליושען האט זי זיך געפוצט און אין די טהעאטערס געגאנגען (האט חנה־לאה'ן אויך אמאל מיטגענומען).

זיינען זיי ביידע, מאן און ווייב, געוועסן און געבענקט נאך יאסעלע'ן, וועלכער איז איבערגעבליבען אויף יענער זייט ים ביי דער מוהמען. דאס „איינציגע קינד" האבען זיי איהם געוויסען און האבען איהם געגארט צו זעהען.

און יאסעלע איז דערווייל אן ערוואקסען איינגעל געוואקסען, וואָרים עס איז שוין געווארען א יאהר אנדערטהאלבען, צוויי, ווי ער האט די עלטערען נישט געזעהען; לענגסט שוין אנגעהויבען גמרא צו לערנען, לענגסט שוין איבערגענגען צו יעקב יודעל'ס אויף „שיעור" און נישט מאיר און נישט חנה־לאה האבען די זכיה זיין גמרא־נגון צו הערען. עס הערט זיין לערנען יערען שבת נאכמיטאג, וועז ער פערהערט זיך ביים פעטער, די מוהמע שיינדעלע, נאר די מוהמע שיינדעלע „חיחערט" אזוי, אז מען וויים נישט צו זי פרעהט זיך דעריבער, צו זי טרויערט. איהר געזיכט ווערט וואס אמאל בלייבער און די פלעקען אויף די באקען וואס אמאל רויטער און די אויגען וואס אמאל מעהר גרינער. זי זיצט א גאנצען טאג און נייהט זיך אליין תכריכים. „מען מוז זיין גרייט" — זאגט זי— „יעדער מענש דארף זיין גרייט". זי איז געווארען א חברה־קדישא אידענע. און ווי עס שטארבט ווער אין שטאדט, היט זי די נשמה אב, און יאסעלע וויסט פון אלע טוידטע, ווי אזוי זיי זיינען געשטארבען און וואס פאר א גרימאסען זיי האבען נעמאכט ביים טוידט... און נישט דאס דוקא וויסט ער. נור ער וויסט אויך, ווער עס וועט דער נעקסטער שטארבען, וואָרים די מוהמע זיצט דורך די גאנצע ווינטער־נעכט און רעכענט אוים ר', וועלכע וועלען באלד שטארבען, און יאסעלע זעהט זיי אין גאס און איהם דאכט זיך, ווי ער זעהט דעם מלאך המות וואס טאנצט פאר זיי

דינקייט, וואָס איז איינגעפֿאנצט אין דעם אמעריקאנער באָי (אינ־
גל), האָט זיך אויך ביי זיי ערוועקט. קוים האָבען זיי נאָר ענגליש
געקענט רעדען, האָבען זיי שוין געפֿרובירט אליין צו פערדיענען.
אהיים געקומען פון דער סקוהל, זיינען זיי אין די רעראקציאָנען גע־
לאָפֿען, גענומען „פייפערס" (צייטונגען) צו פערקויפֿען, אָדער זיך
געשטעלט אין טעלעגראמען־קאָנטאָרען טעלעגראמען אָבטראָגען. און
קוים האָט דאָס קינד די ערשטע פּאָר קוואָדערס (האלבע רובל) אהיים
געברענגט די מוטער, האָט עס זיך שוין געפֿיהלט זעלבסטשטענדיג;
קיינער האָט שוין קיין דעה נישט אריינצורעדען אין זיינע „ביזנעס"
(עסקים). די אידעאלע זעלבסט־בעוואוסטזיין און אכטונג צו פערזענ־
ליכע פרייהייט, וועלכע די אמעריקאנער פובליקום סקוהל פלאנצט
איין אין די צוקינפטיגע בירגער פון די יונייטער סטייטס, האָט זיך
באלד ערוועקט מיט די גאנצע קינהייט אין די יונגען פון דעם קלי־
נעם שטעדטל, איבער וועלכע דער פּאָטער האָט דאָ ערשט ניט לאנג
געהאט אזא גרויסע הערשאפט. און זיי זיינען גרייט געווען, ווי יע־
דעס אמעריקאנער קינד, צו פערטהיידיגען זייער פרייהייט מיט די
„פייסט", וועלכע זיי האָבען זיך אזוי גוט אין די סקולס אויסגעלע־
רנט. דורך דעם איז דעם פּאָטער'ס וואָרט קיין וואָרט ניט געווען
פאר זיי. זיי זיינען געגאנגען אין חברה אריין דעמאָלט, וועו זיי
האָבען געוואָלט, און געראָווענט, וועו עס האָט זיך זיי גענלוסט. נישט
געוואשען זיך צום עסען, נישט קיין ברכה געמאכט, מעהרסטען אָהן
היט ארומגעלאָפען און געטהאָן וואָס זייער הארץ האָט זיך געגלוסט.

מאיר האָט זיך באלד איבערצייגט, אז אמעריקא איז ניט
לענשנע. אין לענשנע האָט ער נעקענט זיין א געוועלטיגער אי־
בער זיינע קינדער, אבער אין אמעריקא איז אן אנדער מאָדע; דאָ
האָבען טאָטעס איבער קינדער גאָר נישט צו זאָגען, און אויף אלע
פאַרווירפע, וואָס ער האָט זיי געמאכט, האָבען זיי איהם צוריק אָב־
געענטפערט:

— מיינד יור אָון ביזנעס (היט דיר דיינע געשעפטען). און חנה־
לאה פלעגט פערשילטען קאָלומבוס'עס בייגער, כאָטש זי האָט נישט
געוואוסט ווער אוו וואָס אזעלכעס איז דאָס געווען דער קאָלומבוס,
נאָר זי האָט געהערט, אז אלע וווייבער אין אמעריקא שילטען קאָלום־
בוס'ן, האָט זי אויך געשאָלטען.

פרעמדער האָט מאיר זיך געפיהלט צו זיי. פאר זיינע אויגען זיינען זיי אויפגעוואקסען און אויסגעוואקסען זיינען זיי אונפערשטענדליך און פרעמד צו איהם, דעם פאָטער'ס העויות און פרומקייט האָט ביי זיי געלעכטער ערוועקט, זיי האָבען שוין ניט געוואָלט מיטגעהן אין די חברה אריין צו קדוש השבת, זיינען ווי עשו אום שבת אויף דעם „געיעג" געלאָפען. דער „געיעג" האָט געהויסען ביי חנה־לאה'ן דער באל־שפיעלען, צו וועלכען די יונגען האָבען גרויס חשק געהאט. אהיים געקומען יערען פאר־נאכט אבגעריסען, אהן היט, מיט א צו־דראפעט פנים, און ריידען זיי א ווארט האָט מען ניט געטארט. און אמעריקא איז אוא לאנד, וואו שלאָגען קינדער טאר מען נישט און די נאנצע אימה פאר'ן טאטען איז מיט די האנד אבגעווישט געוואָרען. און מאיר געהט ארום אין זיין הויז ווי א פרעמדער, ער זעהט ווי זיינע קינדער וואקסען אוים גוים, גוים ממש און זיינען עובר אויף הונ־דערט עברות יערען טאָג און ער קען זיי גאָר נישט זאָגען, און נאָך מעהר: זיי הויבען דעם פאָטער אָן צו האלטען פאר א חסר־דעה, פאר א נאר, פאר א „גרינהאָרן", און זיינען איהם מבטל מיט זיין גאנץ ביסל לערנען, מיט זיינע ספרים. און זיין אידישקייט זעהט גאָר אוים ביי זיי ווי חוכא וטלולא. און דא קריעגט ער יאָסעלע'ס בריף, „מלא אהבה על כל נדותיו", און די פשט'לעך, און דער שעור! יאָ־סעלע איז זיין אייניגינג כשר'ע אידישע קינד, — איז מאיר'ס הארץ אויסגענאנגען נאָך איהם. ער האָט איהם געוואָלט זעהן, מיט איהם רעידען, ביי איהם, יאָסעלע'ן, וועט ער זיין דער פאָטער מאיר, יאָסעלע וועט איהם מכבד זיין, וועט זיך פערהערען ביי איהם, וועט מיט איהם אין די חברה נעהן. — האָט ער געשריעבען צום שוואָגער לייבוש בריף און צו יאָסעלע'ן בריף, למען השם, אז יאָסעלע זאל קענען ארָאב־קומען.

עס איז נעווען א פאר־פורים טאָג. די זון האָט זיך שוין אָנגע־הויבען בעווייזען אין שטעדטעל, דער שנעע האָט אָנגעהויבען צו צו־געהן און אין דער לופט האָט מען שוין געפיהלט ווי עס בלאָזט דער ווינד פון פריהלינג. די קינדער פון חדר האָבען שוין אָנגעהויבען צו ריידען וועגען בי גייט פאָפאָטקעלעך, וואָס זייערע עלטערען מאכען זיי אויף פסח און האָבען געוויזען זייערע חברים די פראָבקעס סחורה און

פֿאראויס.. און דער פּעטער זיצט נאנצע טעג און שווייגט, קיין איין איבעריג וואָרט הערט מען נישט פון זיין מויל, נור דאָס וואָס ער דאַרף, ווי ער וואָלט אין אַן אַנדער וועלט נעשטעקט דורך זיין נאַנץ לעבען און קומט נור טהיל־מאָל צוריק דאָ אהער אין אַן אַנדער וועלט אַריין, וועו ער דאַרף עסען.... יאָסעלע רעדט זיך דורך מיט די עלטערן דורך בריעף.

און דאָס בענקשאפט צווישען פּאָטער און זוהן איז נעווען זעהר גרויס. א ים איז נעלעגען צווישען זיי, און דער ים האָט זיי אריבער־נעבראכט בריוועלעך פון איינעם צום אַנדערען, אין וועלכע זיי האָבען זיך די הערצער אויסגענאָסען. יאָסעלע האָט דעם פּאָטער מיטנע־טהיילט פון יעדען נייעם שיעור, וואָס זיי, די חדר־אינגלעך, הויבען אָן און פון יעדען שטיקעל פּלפול, וואָס דער רבי לערענט מיט זיי, און דאנענען דער פּאָטער איהם פון אלעם, וואָס עם פּאסירט אין אמעריקא.

וואָרים דער פּאָטער האָט זעהר נעבענקט נאָך איהם. פון די „קאמאנדע" דאַרט אין אמעריקא האָט ער נעהאַט גרויס שברת הלב. הויבען זיך אויף אין דער פריה און כאפען דאָס עסען און פערגעסען צו דאוונען. זיי זיינען נאנצע טעג אין די סקוהלס, וואו מען לערענט נור מיט זיי גוי'יש און לויפען ארום אָהן היט אונטער דעם פרייען הימעל אין די נאסען, וואו זיי צינדען אָן גרויסע פייערס, און זיי האָבען פערגעסען א אידיש וואָרט, און רעדען נור גוי'איש, און הערען נישט, וואָס דער טאַטע זאָגט און וואָס די מאַמע זאָגט — וואָרים דאַרט איז א מנהג, אז קינדער האַלטען נישט כבוד אב ואם, און רחל'ע איז אויך אין נאנצען נעענדערט נעוואָרען, קלויבט זיך אין קאָפּעליי־שען און געהט ארום אין טהעאטערען און צירקען. יאָסעלע האָט זיך זעהר פערוואונדערט איבער זיינע ברידער. עסען זיי אונגעראוועט! זוי עסט מען אָהן דאוונען? ווי קען דאָס א איד לעבען אָהן דאוונען? און ער האָט זיי בריעף ארָאבגעשריעבען, אין וועלכע ער האָט זיי דער־מאָנט די מצוה פון כבוד אב ואם, אין מעשה ביכעלעך זיי ארָאבגע־שיקט, אין וועלכע עם ווערט דערצעהלט ווי גרויס די מצוה איז פון כבוד אָב ואם בדרך משל, אז זיי זאָלען זיך א מוסר ארָאבנעהמען, אָבער זיי האָבען זיך צו איהם נישט צוגעהערט.

און וואָס גרעסער די קינדער זיינען געוואָרען אין אמעריקא, אלץ

די זון שיינט — אבער יאָסעלע האָט נעוואוסט, אז דאָס איז א נס טן השמים, ווארים דער רבונו של עולם האָט זיינע קרעכצען נעהערט און ווי איהם העלפען.

אז יאָסעלע׳ס קעפעלע איז ריין נעוואָרען, האָט ער דעם פאָטער־געשריעבען א בריף און האָט איהם מודיע נעווען, אז פון דעם קראָטץ איז ניט איבערנעבליבען קיין שריד ופליט און די שרים פון דעם גרענעץ וועלען נאָר ניט נענען איהם האָבען. דער פאָטער האָט באלד צוריקגעשריעבען א בריף צום שוואָגער און מען האָט איינגעזעהן, אז מן הסתם ווי נאָט, אז פאָטער און זוהן זאָלען זיך צוזאמען קומען, ווארים עם האָט זיך פונקט נעמאכט, אז יודעל שניידער האָט אראָב־געמען זיין משפחה קיין אמעריקא, איז נעבליבען, אז יאָסעלע זאָל מיטפאָהרען מיט יודעל׳ם משפחה. אין די רייזע האָט מען זיך נע־קליבען באלד נאָך פסח.

זעהר ריהרענד איז געווען דאָס צושיידען זיך פון יאָסעל׳ן מיט דעם מלמד און זיינע חברים. און דער רבי האָט איהם אויסגעלערנט א נייעם פלפול מקיים צו זיין די נמרא, אז אין תלמוד חכם שיידט זיך מיט׳ן צוויטען, נעהען זיי אויף מיט דברי תורה.

ווי די רייזע איז צוגענאנגען און די נסיעה איבער׳ן ים ווי־מיר ניט בעשרייבען, ווארים דאָס איז ביי יאָסעל׳ן נישט געווען קיין נייעם. ער האָט נעקנט דעם ים ווי זיינע פינף פינגער. א קלייניג־קייט נאָך די נסיעות וואָס יאָסעלע האָט שוין געהאט נעמאכט!

און אז עס איז נעקומען, אז ער זאָל זיך וויזען פאר די פריצים פון אמעריקא, האָט זיין הארץ נישט נעקלאפט ווי דעם ערשטען מאָל. ער האָט נאָנץ גוט געוואוסט, אז כין השמים ווי מען, אז ער זאָל דאָס מאָל זיך בעהעפטען מיט זיין פאָטער, אז זיין גלות האָט זיך נעענדיגט, האָט ער מיט בריסטקייט אראָבגענומען דאָס היטעל און געוויזען דעם נאכצען קאָפ.

און שמואל דעם רופא׳ס רפואה האָט טאקע נעהאָלפען, ווארים די שרים האָבען נאָר נישט נעהאט דערקענט, אז עס איז אמאָל דאָ נע־ווען א קראָטץ און איבער דעם קראָטץ האָט מען איהם נישט נעהאט אריינגעלאָזט, ווארים פון דעם קראָטץ איז מיט השם יתברך׳ס הילף קיין שריד ופליט ניט געבליבען.

אין א פאָר שעה ארום, אז יאָסעלע האָט דערזעהן דעם פאָטער

זיינען נעגאנגען צו די שניידערס אנמעסטען. האָט זיך יאָסעלʼען שרעקליך פערבענקט נאָך מאָטע־מאָמע. ער האָט נור נעוואָלט איין מאָג, איין אויף־דער־נאכט דאָרט זיין, שטעהן הינטער זייער טהיר און אריינקוקען דורך דעם שליסעל־לאָך און זעהען וואָס דערינען מהוט זיך. די מאָמעʼן זעהען, דעם פאָטער. ער איז אהיים נעגאנגען פון חדר פאר־נאכט, מען האָט דאָן שוין אויפגעהערט צו לערנען ביינאכט, די טעג זיינען שוין נעווען גרעסער נעווארען און די נעכט קלענער. איז זעהענדיג, ווי זיינע חברים אייליען זיך מיט שמחה אהיים, האָט ער זיך דערמאָנט אָן זיין פאָטער און מוטער און האָט זעהר ביטער נע־קרעכצט און האָט די אויגען אויפגעהויבען צום הימעל און זיין הארץ האָט אזא תפלה נעזאָגט: „רבונו של עולם! ווי לאנג נאָך וועל איך גלות אָבריכטען! (יאָסעלʼע האָט געהאָלטען דאָס, וואָס ער מוז זיין אָבנעריסען פון זיינע עלטערען, פאר גלות אָבריכטען). ווי לאנג נאָך, רבונו של עולם!" און ער האָט זיך זעהר, זעהר צוואויינט.

אז ער האָט זיך געהאָט גאנץ גוט אויסגעוויינט פאר נאָט, איז איהם אויפʼן הארצען לייכטער געוואָרען, ווי מען וואָלט איהם אָבנע־זאָגט, אז די ישועה איז נאָהענט און נאָט האָט נענעבען א מחשבה אין זיין הארץ און ער האָט אָבנעהויבען א טראכט צו טהאָן וועגען זיין קעפעל.

צו מאָרגענס אין דער פריה האָט ער זיך פאר קיינעם נישט ווי־סען נעמאכט (א פאָר נראָשען האָט ער שטענדיג ביי זיך נעהאָט. דאָס טאָשען־נעלד, וואָס דער פאָטער האָט איהם נעשיקט, האָט ער נישט אויסנעגעבען) איז ער נעגאנגען צו שמואל רופא פון זייער שטעדטעל אוז האָט איהם נעוויזען דעם קראָטץ, אז ער זאָל איהם נעבען א רפואה.

שמואל רופא האָט איהם דאָס קעפעל איינגעשמירט מיט אזא שמירעניץ אוז, זעה נאָטʼס וואונדער, דאָס וואָס דער פראָפעסאָר פון בערלין, וועלכער היילט סאמע קסרים, האָט נישט נעקענט בעוויזען, דאָס האָט שמואל רופא בעוויזען. דער קראָטץ האָט אָבנעהויבען צו פערשווינדען, ווי אונטער די האַנד. מען האָט נעזעהן נאָטʼס נס בע־שיינפערליך. נישט בחנם האָט דאָן די זון נעשיינט אכט טאָג כסדר ווי אין מיטען זומער. שמואל רופא האָט נעזאָגט, אז דאָס איז א נרויס וואונדער, וואָרים דאָס שמירעניץ היילט נור ביימות החמה, וועז

דער ערשטער מאג אין סקוהל

און יוסף האָט זיינע ברידער ניט דערקענט. דורך די צווויי יאָהר, וואָס ער האָט זיי נישט געזעהען, זיינען זיי גאָר אנדערע געווארען און ער האָט פאר זיי מורא געקראָגען. זיינען דאָס זיינע ברידער בערי׳ל און חיים? ניין, די פנים׳ער גוי׳שקע, ווי די שקצים, און געהען א גאנצען טאָג אָהן א הוט אָרום, אין קורצע קלייִדער, און רייִדען צווישען זיך אויף א שפראָך, וואָס ער פערשטעהט ניט. פאר׳ן טאָטען האָבען זיי נישט קיין מורא און עסען אונגעראָוועט, אונגעוואשען, און נישט דוקא זיי זיינען אנדערש געווארען, נור אלע. רחל׳ע געהט שוין אָנגעטהאָן ווי א גרויסע פריצטע און איז א גאנצען טאָג אין שטוב נישטאָ, און די מאמע איז אנדערש. זעהט ווי חיים און בערי׳ל עסען אונגעוואשען, און זי זאָגט זיי גאָר נישט. זיי צוברעכען האלץ אום שבת און צינדען פאָפיער אונטער, און דער טאָטע איז פערשטעלט, א קורצען ראָק געהט ער אָנגעטהאָן און קומט אהיים אויף דער נאכט און לעזט א צייטונג, און אלע געהען דאָ פערשטעלט אָרום. שוין צוויי וואָכען איז ער דא, יאָסעלע, און קיינעם איז נאָך נישט איינגעפאלען, מען זאָל איהם אין חדר פיהרען צו א רבי׳ן. מען זאָגט, מען וועט איהם אין א שקאלע פיהרען, דאָרט וואו חיים און בערי׳ל געהען. און דאָרטען וועט ער אויך אָהן א הוט זיצען און לערנען ווי זיי. דערווייל דרעהט ער זיך אין שטוב אָרום מיט דער מאמען (ער האָט מורא אין גאָם ארויסצוקוקען). וויפיעל די ברידער האָבען איהם נישט אין גאם ארויסגעצויגען, האָט ער נישט געוואלט. ער האָט מורא געהאט פאר די פרעמדע גאם. אזא גרויסען רעש הערט מען פון די גאם ארויס. דרעהט ער זיך ארום, ווי נאָך עפעם אין א פרעמדער שטוב און ער קען זיך אלץ ניט צוגעוועהנען צו דער שטוב. אלעם קומט איהם אוים פרעמד דא: די שטוב, די ברידער און אפילו די מאמע אויך. עפעם אנדערש געהט זי אָנגעטהאָן ווי אין דער הויים און רעדט אנדערש ווי אין דער הויים. ווייס ער נישט אויף וואָס פאר א וועלט ער איז.

און די מוטער און אז מאיר האָט איהם אָנגענומען ביי דער האַנד און האָט איהם פון שיף ארָאבגענומען און זיי האָבען געשטעלט דעם ערשטען טריט אויף דעם אמעריקאנער באָדען און ווי ער האָט זיך מיט זיינע ברידער בעקענט און מיט רחל'ען, און אלע לאַנדסלייט זיינען גקומען צוגעהן, האָט יאָסעלע פאר אלעמען זיין היטעלע ארָאבגענומען און יעדען נעוויעזען זיין רייז קעפעלע, ווי דאָס וואָלט קיינער אין דער וועלט נישט פערמאָגט, נור ער בלויז אַליין... און די שמחה איז דאָרט געווארען אזוי גרויס, — נור דאָס וועל איך נישט בעשרייבען, ווארים דאָס איז א מענשען'ס פערער נישט אימשטאַנד אויסצושרייבען.

לעצטען שיעור און דער טאטע זעצט זיך אנידער מיט איהם און לע־
רענט מיט איהם דורך דעם שיעור הויך אויפ'ן קול מיט'ן גמרא־נגון,
דאכט זיך איהם, אז ער איז ווידער אין דער אלטער היים, אז ער האט
עפעם צוריק געפונען, און ביידע, פאטער און זוהן, פיהלען זיך צוריק
נאהענט און האבען זיך ביידע פערבענקט נאך דער אלטער, אלטער
היים, פון וועלכע זיי זיינען ביידע אבגערייסען געוואָרען.

אווי האבען פאטער און זוהן אלע אויף דער נאכט זיך צוריקגע־
פונען ביי דער גמרא לערנען אין דעם גרויסען פרעמדען ניו־יארק.

עס איז געקומען די צייט, מען האט געמוזט יאָסעלען אין שקאָלע
אבגעבען.

מען איז שוין געווען אייניג מאל פון דער שקאָלע און געפרענט
אויף איהם. די מוטער האט איהם ביי דער האנד אנגענומען. בערל
איז מיטגענאנגען און מען האט יאָסעלע'ן צו דער שקאָלע געפיהרט.

אריינגעקומען אין א גרוים הויז. יאָסעלע האט מורא געקראָגען,
נור געוזהן, ווי בערל פיהרט זיך הייטיש דאָרט, גריסט זיך מיט אלע,
איז ער א ביסעל רוהיגער געוואָרען. בערל האט זיי אריינגעפיהרט
אין דער קאנצעלאריע אריין, וואו מען האט יאָסעלע'ן פערשריעבען
(לאנג האט די מוטער געמוזט טענה'ן מיט איהם, ביז זי האט גע־
פועל'ט, אז דאָס איינגל זאל דאָס היטעל אויסטהאָן — ער האט זיך
פערהאלטען מיט ביידע הענד דעם קאפ). ער האט פערוואונדערט
אנגעקוקט בערל'ען, ווי ער שטעהט און טענה'ט זיך אוים מיט א הוי־
כען גוי אויף גוי'יש און ער האט נאר קיין מורא נישט. דערנאך האט
בערל יאָסעלע'ן ביי דער האנד אנגענומען און אריינגעפיהרט איהם
אין א גרויסען זאל אריין.

יאָסעלע האט נישט געוואָלט אריינגעהן, ער האט מורא געהאט
און מיטגעצויגען די מאמע — „קום מיט!"

— געה, קינד, געה, האב נישט קיין מורא, זעהסט דאָך, בערל
איז דאָך אויך דאָרט.

נור ווי יאָסעלע איז אין דעם גרויסען זאל אריינגעקומען, אזוי איז
ער ערשטוינט געבליבען. אוא שטוב האט ער נאך נישט געוועהן,
גרעסער ווי א שוהל, להבדיל, און אלע קינדער זיצען ארום אויף שטוה־
לען. ער האט נישט בעמערקט, ווי מען האט איהם אוועקגעזעצט אויף
א שטוהל. ער האט געקוקט אויף דעם בעלעמער. דאָרט זיינען נע־

נעהמט ער טהיילמאל די גמרא, וואס שטעהט אין שראנק, און זעצט זיך אוועק איבער׳חזר׳ען דעם „שיעור", וואס ער האט געלערענט אין דער היים. די מאמע שטעהט אין א ווינקעל און ווייזט פאר פרייד. קוקט מען די ברידער אריין, לאכען זיי איהם אויס און רייסען איהם פון דער גמרא אוועק. דורך די אפענע טהיר און פענסטער רייסט זיך דער רעש פון די גאס אריין. מען קלומפערט אין דרויסען, מען שרייט און א שפיעל־קאסטען שפיעלט און צוטומעלט איהם דאס לערנען. שלעפען איהם די ברידער אויף דער גאס ארויס. אין די גאס איז ליכטיג און אזוי פיעל קינדער זיינען דא, און א קאסטען שפיעלט, און די קינדער שטעהען ארום דעם קאסטען און טאנצען; דאערט זאמלען קינדער פאפיערען פון די גאסען, לייגען עס צונויף און ציינדען א פייער אונטער. יונגען שפיעלען אין פאלענט און אלע פרעהען זיך און לאכען און שרייען און די קינדער שלעפען איהם מיט צום שפיעל און ער שטעהט פון דער ווייטענס, האט מורא צוצוגעהן. די ברידער שלעפען איהם און ער רייסט זיך פון זייערע הענד ארויס. האט מורא פאר די פרעמדע קינדער, האט מורא פאר דעם רעש און לויפט צוריק אין שטוב אריין און בעהאלט זיך אין א ווינקעל. די מאמע נעהמט איהם אליין ביי די האנד און פיהרט איהם אויף דער גאס ארויס. פיהרט איהם צו די שפיעלענדע קינדער צו, שטופט איהם צו: „גיי, יאסעלע, גיי, שפיעל זיך". יאסעלע האט מורא, רוקט זיך אן א זייט אפ, קומט צוריק אין שטוב אריין. זעצט זיך אן א זייט אוועק, נעהמט זיך צוריק צו זיין גמרא, אדער זוכט זיך א ספר׳ל אויס און קוקט זיך אריין, ווי אן אלטער, ערוואקסענער מענש.

טהיילמאל נעהמט איהם א בענקעניש אן צוריק אהיים, כאטש ער וויים, אז אין דער היים איז שוין נישט קיין היים, אז דא איז זיין פאטער און מוטער. אבער ניט דא איז די היים, נאך וועלכע ער האט געבענקט דאערט ביי די מוהמע, יענע היים פון אמאל. ניין, ערגעץ־וואו איז דא יענע היים, וואו דער טאטע האט ביינאכט געלערענט און ער איז אויפ׳ן טיש איינגעשלאפען ביים טאטען׳ס גמרא־נגון, ערגעץ־וואו איז זי דא, יענע היים — פון די מאמע, וואו זי איז געשטאנען און האט די ליכט אנגעצונדען.

נאר טהיילמאל אויף דער נאכט, ווען דער טאטע איז דא און ער נעהמט די גמרא און גיהט צו צום טאטען און מישט איהם אויף דעם

איז עס ווי א חלום, און וואָס טהוט ער דאָ, און וואר איז די שרות׳טע? באלד ברענגט זי איהם וויעדער אין א זאַל ארײן, קינדער זיינען דאָר־טען, און ווי זיי האָבען זי דערזעהען, זיינען זיי זי בעפאלען מיט לאַ־כען און פרייד, זי ווייזט די קינדער אויף יאָסעלע׳ן און אלע קוקען יאָ־סעלע׳ן אזוי נייגיעריג אָן. און זי נעהמט איהם ביי דער האַנד און זעצט איהם הינטער א סטענדער אוועק, און נעהמט פאפיער און לענט פאר איהם, און א בליי־שטיפט גיט זי איהם אין האַנד ארײן און ווייזט איהם אויף א מענשעלע, וואָס שטעהט אויסגעמאַהלט אויף א טאַבליצע און הייסט איהם, אז ער זאָל נאָכמאַהלען דאָס מענשעלע און געהט אי־בער צו די אנדערע קינדער.

יאָסעלע זיצט מיט די בליישטיפט אין דער האַנד און הויבט זיך אָן ביסלעכווייז ארומצוקוקען, וואו ער געפינט זיך דאָ. די זון שיינט ארײן דורך די גרויסע פענסטער, די זעלבע זון, וואָס האָט ארײנ־געשיינט ביי דעם רבי׳ן יצחק יודעל׳ס דאַרט אין לענשע, נור דאָרט איז געווען א שטיקעל זון און דאָ איז א גאנצע זון. און דאָ איז אלץ גרעסער; דאָרט זיינען געווען בלויז אינגלאָך חברים. משה׳לע דעם רב׳ס איז געוועסען נעבען איהם, און נענאַיבער האָט ער געהאט שלמה יעקב׳ן דעם חזן׳ס, און די גמרות זיינען אָפען געלעגען און אלע האָבען געוואָגט הויך אויפ׳ן קול און דער רבי האָט זיך ארומגעדרעהט מיט׳ן קאנטשיק אין דער האַנד און האָט אכטונג געגעבען, אז מען זאָל נישט ארויסקוקען פון דער גמרא ארויס; און קוים האָט נור א יונג בעלמוטשעט אויף אן אויגענבליק, איז דער קאנטשיק געגעבען א פאַל איבער די נאָז. מען האָט געפיהלט דעם עול, דעם תכלית פון לער־נען, און דאָ גיט מען איהם פאפיער מיט א פערדער אוו מען הייסט איהם בעלמוטשען און מענשעלעך מאכען. און מיידלעך זיצען דאָ אויך אין מען לאכט ארום און מען שפיעלט זיך מיט די שרות׳טעם און אלע בעלמוטשען.

און ווי ער קוקט אזוי אויף די זון, וואָס שיינט ארײן דורכ׳ז פענסטער, האָט איהם א גרויס בענקעניש אָנגענומען נאָך יצחק יודעל׳ס חדר. אוי, וואָלט ער געוואָלט זעהען יעצט משה׳לען און שלמה־יעקב׳ן און אין איינעם הויך אויפ׳ן קול אָבזאָגען דעם שיעור און אויסטייטשען גוט דעם תוספות׳ל! און ווי ווייט מוזען זיי שוין יעצט זיין, אודאי הויבען זיי שוין אָן א נייע מסכתא און דער שיעור

שטאנען שרים און שרות׳טעם און מען האָט געשפּיעלט אויף א כלי־זמר, וואָס האָט געמוזט זיין אַרגעל און וואָס א איד טאָר נישט הערן, וואָרים אין בית המקדש האָט געמוזט זיין אזא כלי־זמר, דער אַרגעל האָט געשפּיעלט און די קינדער האָבען אַלע מיטגעזונגען א ליעד, וואָס ער האָט נישט פערשטאַנען. נור עס איז אזוי שעהן געווען, אז מען האָט עס אודאי נישט געטאָרט הערען... נור איבערהויפּט דער אַרגעל. דער קול איז עפּעס געווען אזוי מאַראַליש און עס האָט אזוי געדונערט איבער דעם הויכען גרויסען זאַל, אז יאָסעלע איז געבליבען זיצען און איז דערשראָקען געוואָרען פּאַר׳ן קול און טרעהרען האָבען זיך איהם געוויעזען אין די אויגען, וואָרים דער קול איז געווען זעהר זים און שטאַרק און עס האָט געצויגען דאָס האַרץ. אין בית המקדש האָט מען געמוזט אזוי שפּיעלען, און דאָ זיצט ער אָהן א פערדעקטען קאָפּ און הערט זיך איין צום אַרגעל. נור באַלד האָט דער געזאַנג אויפגעהערט, די קינדער האָבען זיך אָנגעהויבען מיט רעש צוצוגעהן און ער איז פערוואונדערט געוואָרען, דערזעהעדיג ווי בערגל געהט צו צו איינע פון די שרות׳טעם און רעדט מיט איהר אזוי גלייך און פרעהט זיך מיט איהר און האָט גאָר נישט קיין מורא פאר איהר. און באַלד קומט די זעלבע שרות׳טע צו צו איהם. בערגל ווייזט עפּעס מיט די האַנד אויף איהם און רעדט מיט איהר. די שרות׳טע געהט צו צו איהם און נעהמט איהם אָן מיט דער האַנד ביים הענטעל און קוקט איהם אָן מיט א ליעבליכען שמייכעל און רעדט עפּעס צו איהם. יאָסעלע ווערט פערשעהמט פאר איהר, לאָזט אַראָב דאָס קעפּעל, בעהאַלט די אויגען. זי הויבט איהם אויף דאָס פּנים און וויעדער שמייכעלט זי אזוי ליעבליך צו איהם און גלעט איהם מיט׳ן האַנד איבער׳ן קעפּעל. יאָסעלע ווערט זעהר פערשעהמט און דאָס פּנים ווערט איהם רויט — א פרעמדע שרות׳טע דאָך, נישט די מאַמע... באַלד נעהמט זי איהם אָן ביי דער האַנד און פיהרט איהם ארויס פון זאַל. ער קוקט זיך אום נאָך בערגל׳ען. בערגל איז שוין לאַנג נישטאָ און דאָ נעהמט איהם אָן די שרות׳טע ביי דער האַנד און שפּרינגט מיט איהם און האָפּסט מיט איהם איבער׳ן זאַל ארויף אויף די טרעפּען און רעדט אלץ צו איהם, און שמייכעלט אלץ צו איהם, און דערצעהלט איהם און וויזט איהם מיט די הענד. יאָסעלע וויים ניט וואָס זי וויל, וויסט איבערהויפּט נישט, וואָס עס טהוט זיך מיט איהם מעהר. עפּעס

דען און האָט אלם קליין קינד פערלאָזט רוסלאַנד, וועלכעם זי האָט נישט מעהר געדענקט, האָט אבער נאָך תמיד געבענקט נאָך רוסלאַנד־און האָט צו רוסלאַנד געפיהלט ווי צו א צווייטע היימאטה, אבער מעהרסטען איז איהר הארץ געווען צוגעבונדען צו אידישע עמיגראַנטען־קינדער, וועלכע קומען פון רוסלאַנד. אין זייער צושראַמענהייט האָט זי דערפיהלט דעם גאנצען גלות פון אידען אין רוסלאַנד און א גרוים רחמנות האָט זי ארומגענומען צו די אידישע קינדער. זי האָט זיך אליין פאַרנעשטעלט אלם אזא עמיגראַנטען־קינד, וועז זי איז קיין אמעריקא אראָבגעקומען. דאָם האָט זי זעהר נאָהענט צוגעבונדען צו יאָסעלע'ן. אין זיינע דערשראָקענע אויגען און זיין ציטערען האָט זי דערזעהן די גאנצע עלענד, פערלאָזנקייט פון אידישען קינד אין רוסלאַנד. יערעם קינד, וואָם איז געקומען פון רוסלאַנד, האָט איהר א גרוים געבראַכט פון גלות. איבער דעם האָט זי זיך מיט בעזונדערע ליעבע געווענדעט צו יאָסעלע'ן.

יאָסעלע האָט דערפיהלט די ליעבע אין איהרע אויגען, און כאָטש ער איז אזוי פרעמד געווען דאָ, דאָך האָט איהר בליק און די פאָר אירישע ווערטער איהם דערנעהענטערט און היימישער געמאכט. דאָך איז יאָסעלע דורך די נאנצע צייט פון די לעקציע געזעסען, ווי אין א צווייטע וועלט, און אז בערעל איז דערנאָך געקומען און האָט איהם מיטגעשלעפט אויף די נאם ארוים אין א פאַרק אריין, וווּיזען ווי די יונגען ברעכען זיך, האָט ער נישט געוואָלט נעהן אהין און געווינט, אז ער זאָל איהם אהיים פיהרען.

אהיים איהם געבראכט, האָט זיך יאָסעלע אוועקגעזעצט אין א ווינקעל. בחנם האָט איהם די מוטער געבעטען, ער האָט גאָר נישט געעדט, נור ער איז געזעסען און נעשווינגען, געשווינגען און עפעם בעהאלטען אין זיך. די זון האָט אריינגעשיינט, פון די נאם האָט זיך אריינגעריסען דאָם נעשריי אוו פרייד פון די קינדער.... וויעדער האָט זיך דערהערט דאָם קאסטען־שפיעלען. די מוטער האָט איהם ביי דער האנד אָנגענומען און געוואָלט איהם ארויספיהרען צו די קינדער, האָט איהם ארויסגעשטופט פון שטוב, צוגעפיהרט איהם צו די שפיעלענדע קינדער. יאָסעלע האָט זיך אבער צוריקגעקעהרט אין שטוב אריין, זיך צוריק אוועקגעזעצט אין זיין ווינקעל און געשווינגען, געשווינגען. קיין וואָרט האָט ער נישט געוואָלט דערצעהלען פון דער שקאָלע. נור אז

איז שוין אודאי לאנג געענדיגט, און דאָ זיצט ער גאָר און מען גיט איהם מענשעלעך צו מאכען. און וואָס טהוט ער דאָ? ווי קומט ער דאָ אהער? וואו געפינט ער זיך? וואָס איז?

ער האָט געוואָלט ווייטען, נור ער האָט זיך געשעהמט פאר די אלע קינדער ארום, איז ער געבליבען זיצען, ווי אין א פרעמדע וועלט, ווי דאָס וואָלט אלץ אין חלום פאָרגעקומען.

באלד רופט זיך עפעס אָן צו איהם וועד. ער קוקט זיך אום און דערזעהט, אז דאָס אינגעל, וואָס איז געזעסען נעבען איהם מיט צוגעשויבערטע האָר און שרעקליכע ווילדע גוי'שע אויגען, רעדט עפעס צו איהם אויף אזא לשון, וואָס נישט ער און נישט די קינדער ארום האָבען פערשטאנען.

עס איז געווען אן איטאליעניש אינגעל פון סיציליען, קאטעקאמבאס, וועלכער איז אויך, ווי יאָסעלע, פון סיציליישען דאָרף אָנגעקומען אין דעם גרויסען אמעריקאנער טאָפ, די אמעריקאנער סקוהל, און זיצט שוין דאָ פיער טעג און פערשטעהט נישט קיין וואָרט, וואָס די קינדער רעדען און קיינער פערשטעהט איהם נישט.

דאָס איטאליענישע אינגעל האָט געפרעגט יאָסעלע'ן, אויב ער קומט אויך ארויס פון דעם דאָרף ציראָנע, פון וואנען ער קומט אליין. יאָסעלע האָט נור מיט שרעק איהם אָנגעקוקט און זיך אָבגעוואָקט פון איהם. זעהט זיך אויס, אז די פרעמדע סביבה און דאָס אונפערשטענדליכקייט ארום זיך האָט דעם איטאליענישען אינגעל אזוי אויפגערעגט, אז ער האָט זיך געוואָרפען אויף יאָסעלע'ן מיט די קולאָקעס שלאָגען.

די לעהרערין האָט עס באלד בעמערקט, צוגעקומען און בערוהיגט דאָס הייסע איטאליענישע בלוט פון דעם סיציליאנער אינגעל, יאָסעלע'ן איבערגעזעצט אויף אן אנדער בענקעל, געקוקט אויף איהם אזוי ליעבליך און בערוהיגט איהם מיט דער האנד אויפ'ן קעפעלע און גענזאגט צו איהם די אידישע ווערטער: „האָב נישט קיין מורא".

יאָסעלע, וועלכער האָט דערהערט די אידישע ווערטער פון די שרות'טע, האָט זי אָנגעקוקט פערוואונדערט. פון וואנען קען זי אידיש? נור פון דעמסטמאל אָן האָט איהר בליק פון איהרע מילדע אויגען איהם בערוהיגט און ער האָט געהאט צו איהר צוטרויען.

די לעהרערין, וועלכע איז אליין ארויסגעקומען פון רוסישע אי-

א זומער טאג אין ניו יארק

עס איז געווען א ווארימער זומער־טאג. ביי אונז ווּאלט עס שוין געהייסען א הייסער תמוז־טאג, אין ניו יאָרק איז עס געווען אייגער פון די מאי־טעג. א פייכטער ווינד האָט געבלאָזען פון אָפענעם ים און גע'לעגט זיך ווי א טומאן איבער די ניו יאָרקער לופט. די פענסטער פון די טענעמענט הייזער האָבען זיך אָננעהויבען צו עפענען, און אַלעס ווּאָס האָט זיך געשטיקט אין זיי א נאַכצען ווינטער האָט זיך אָננעהויבען אַרויסצוריסען אין גאַס אַריין. די באַלקאָנען פון די הייזער (פייער עסקייפּס) און די פענסטער זיינען פול בעלעגט געווארען מיט זאַכען, בעט־גענוואנד און ווינטער־קלייַדער; מאַטראַצען און קישענס האָבען זיך פון יערען פענסטער־לאָך געווויעזען. די טרעפּלאָך פאר די טהירען האָבען די איינוואָהנער אָננעהויבען צו בענוצען אלס פּאַרט־זעצונג פון דער שטוב, און די שטוב האָט זיך אַרויסגעריסען פון פער־מאַכטען הויז און איז אַרויסגעגאַנגען אין דער גאַס אַרויס. מען האָט זיך אַרויסגעשווינגען אויף די טרעפּלאָך אין גאַס מיט קינד און קייט, מיט נאַסע ווינדלאָך, און ברודיגע האַנדטיכער; ווייבער אין אויס־געטהאַנענע קאַפּטאַנס זיינען געזעסען אויף די טרעפּלאָך אין גאַס אַרויס, און האָבען די קינדער געשטילט מיט זייערע נאַקעטע בריסטען, און האָבען זיך ניט געשעהמט פאר די פאַרביגעהענדע, ווי עס ווּאָלט זיך ניט געווען מיט ווּאָס צו שעהמען. ביי קיינעם איז ניט בעסער, און יעדען ניו יאָרקער איינוואָהנער טרייבט דער זומער פון שטוב אין גאַס ארויס. פון די אויסגעלעגטע זאַכען, איז די לופט פול געווארען מיט פעדערען און עפּעס שטיקענדעס; און איבער די קעפּ, איבער די גאַסען איז גע'לעגען אויסגעשפרייט דער אייזערנער וועג פון דער שטאַדט־באַהן, און פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דער רעש פון א דורכלויפענדען צוג, און האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך א גערוך און א קאָרזש.

איבער דער גאַס האָט זיך פלוצלינג דערהערט א קינדישע מוזיק

דער פאָטער איז אויף דער נאכט אהיים געקומען, האָט יאָסעלע נאָכ'ן עסען ארויסגענומען די גמרא פון שראנק, צוגענאנגען צום פאָטער, זי אויפגעמישט און האָט אָנגעהויבען מיט'ן פאָטער צו לערנען הויך אויפ'ן קול. און אז זיי זיינען אין מיטען בעסטען נגון געווען, האָט זיך יאָסעלע פלוצלונג אזוי ביטער צואוויינט און נאָך איהם האָט זיך חנה־לאה צואוויינט, און מאיר האָט זיך אויפגעהויבען און אָנגעהויבען שפרייזען איבער'ן שטוב אהין און צוריק מיט גרויסע טריט און געבויסען זיך די באָרד איז מוי? און קיינער האָט נישט געפרעגט, וואָס איז געשעהן, פאר וואָס און ווען — זיי אלע דריי האָבען עס גאנץ גוט געוואוסט.

פאָטער, מוטער און קינד האָבען געבענקט נאָך די „אלטע היים".

געפיהרט די אינגערע ברידערלעך און שוועסטערלעך, וועלכע האבען אויך געוואלט זיין ביי דעם „מאי פאראד", אדער האבען אין די קער־בעלעך זיי עסען נאכגעטראגען, און צווישען אלע האט געהערשט א פרוינדליכע שטימונג.

אלע זיינען געווען גליקליך איבער די ליעבע זון, וואס האט זיך ארויסגעריסען צווישען די אייזערנע וועגען, וועלכע זיינען געלעגען איבער זיערע קעפ און האט בעגאסען די קינדער מיט פרעהליכע זומער שטראהלען. נאר יאסעלע, איין יאסעלע, נישט ער האט דאס פלייטען־שפיעל געהערט, נישט ער האט דאס קינדער־לאבען פערנומען, וואס האט ווי פרישעס וואסער ארום און ארום אפגעקלונגען, נישט דאס פרעהליכע זומער ליכט האט זיין מוטה ערהייטערט, ווי אן אלטער איד, זאט פון צרות וואס ער איז אויסגעשטאנען אין דער וועלט, געהט ער דא צווישען די קינדער א פערשטעלטער מיט אן אבגעקרייזדט פנים, אין א פאפירענעם הוט און מאכט זיך משוגע אין מיטען שעהנעם טאג. און וואס וועט דער תכלית זיין? דער „תכלית" האט צום מייסטען געפיקט אין דעם קעפעל פון דעם קליינעם איד. — דארט אין דער היים, לערנען די חברים ביי יצחק יודעל'ס און ווייט, ווייט האלטען זיי שוין אודאי אין דער מסכתא! און וואס וועט דער סוף זיין?... און דער טאטע איז א גאנצען טאג אין שטוב נישט דא, ארבייט, אויף דער נאכט, ווען ער קומט אהיים, איז ער מיעד, שלאפט ער; און די ברידער זיינען גוים, גוים ממש, און ארום און ארום איז גלות, און וויפיעל מאל קומט אוים איהם אליין בייצושטעהן דעם יצר הרע, מען אוילט זיך מיט'ן דאוונען — מען פערפעהלט שטיקער, און היינט דעם גאנצען טאג אהן א הוט זיצען און קיין צורת אות נישט זעהן. ער פערגעסט, פערגעסט אלעס... — בחנם האט איהם די מים איזאבעל, וועלכע האט איהם יעצט געהאלטען פעסט ביי דער האנד, אייניגע מאל אויפגעוועקט: „יאסעלע", געקוקט איהם ליעבליך אין די אויגען ארויין און געפרופט איהם צו ערהייטערען, איז מיט איהם אליין פאראוים געגאנגען און אנגענומען די מינע פון די קינדער און געטרעטען מיט די פיס אזוי ערנסט, ווי זיי, און איהרע ווייכע האאר האבען זיך איהר צולאזט און אין די קורצע קלייד־ל, פון וועלכע מען האט איהרע קליינע קינדישע פיסלעך ארויסגעזעהן, מיט דעם קינדישען שמייכעל אויף די ליפען איז זי אליין געגליכען געווען צו איינס פון די קינדער און מיטגעפרעהט

שפּיעלען, פּייקעלעך האָבען געפּויקט און פּליטלעך האָבען געקוויטשעט אין אמעריקאַנער סאַנג. באלד דאַרויף האָט זיך געוויעזען א שאַר פון קינדער; פערשטעלטע און אויסגעצירטע אין פערשיידענע קאָליר־טע פאַפּיער־קאָסטיומען זיינען זיי געגאַנגען אונטער די טענער פון א קינדער־מוזיק. דאָס איז געווען א „מאי־פאַרטיע". די פּובליק שול, אין וועלכער יאָסעלע האָט געלערנט, האָט געפּיהרט איהרע קינדער אין צענטראל פּאַרק (אין שטאַדט גאַרטען) צו פערווייַלונג. פריהער איז געגאַנגען די לעהרערין, מיסס איזאָבעל, די זעלבע וועלכע האָט יאָסעלע'ן אזוי פיין צוגענומען בייַ זיין ערשטען אריינטריט אין דער שולע. זי האָט בייַ דער האַנד געהאַלטען יאָסעלע'ן, וועלכער איז נאָר ניט געווען צו דערקענען. יאָסעלע האָט געזאָלט זיין דער פאָקעל־טרעגער פאַר דעם „קעניגליכען פּאָר", וועלכע זיינען געגאַנגען נאָך איהם הינטער א בלויע שטערען־בעזעצטע חופּה. יאָסעלע האָט געהאָט אויף זיך א וויים העמדעל מיט א בלויען לאַמפּאָס און א פּאָפּיערענעם הוט מיט א טראַלט, און האָט געהאַלטען א שטורקאַץ אין דער האַנד. אָבער יאָסעלע האָט זיך פּאַראוים געשלעפּט אין דעם פערשטעלטען אנצוג מיט זעהר א שווערען אידישען געמיטה, און זיין קאָפּ איז איהם ניט געלעגען צו די נאַרישקייטען און ער האָט נאָר ניט געוואוסט צו וואָס מען שלעפּט איהם מיט אין דעם הולך. די קינדער, וועלכע זיינען בעשטאַנען אוים אלע נאַציאָנען פון דער וועלט, אוים אלע טהיילען פון דער וועלט, זיינען יעצט געווען גרופּירט אין איין קינדער־לעגענדע. נאָך דעם „קעניגליכען פּאָר" איז נאָכגעגאַנגען זייער פעלד־יעגער, דאָס איז טאַקע געווען דאָס איטאַליענישע אינגעל קאָטעקאָמבאָס, וועלכער האָט שוין יעצט ענגליש פערשטאַנען. אין א רויטען הוט, ווי א גלית, האָט ער נאָכגעפּיהרט זיין געליעבטען הונד, וועלכער איז געווען בעפּוצט פון קאָפּ ביז צום וויידעל אין פערשיידענע קאָליר־טע פאַפּיע־רען. און נאָך איהם די קינדער אלם פאַזשען, גענערעלע, וואַלד־גזלנים און שקלאַפען. די קינדער זיינען געווען אויפגעראַמט. די מוזיק האָט געשפּיעלט פאַראוים פאר זיי און זיי האָבען זיך געהאַלטען אין טאַקט. די יונגען זיינען געגאַנגען שטרענג, געקלאַפּט מיט די פים זעלנעריש, די מיידלעך האָבען בלומען פערשפּרייט איבער די טראָטוארען און נעמאַכט פּאַראַד פאר דעם „קעניגליכען פּאָר". א סך מוטערס זיינען נאָכגעגאַנגען נאָך די קינדער; האָבען אין די קינדער־וויעגעלעך נאָכ־

דער פּראָוויאַנט צוגעשיקט. דאָ און דאָרט האָבען זיך קינדער אויסגע־זעצט עסען און א קינדער מוזיק האָט נעשפּיעלט פּאַר זיי.

די מיס איזאבעל האָט זיך געהאַלטען אין איין יאָגען מיט איהרע צווויי חבר׳טאָרינס און איינס האָט דאָס אַנדערע מיט אַבגעשניטען נראָז בעשאָטען. אין דעם האָט זי דערזעהן יאָסעלע׳ן, ווי ער זיצט אַליין הינטער א בוים אַבגערוקט פון די קינדער און קוקט זיך צו צו די שפּיע־לענדע, און א שמייכעל, וואָס דריקט אויס אי צער, אי אירגעניע, אי גלייכגילטיגקייט צו אַלעם און צו זיך, שפּיעלט אויף זיין בלייך פּנים׳ל. זי האָט זיך נעבען איהם אַוועקגעזעצט און אָנגעהויבען מיט איהם צו רעדען.

יאָסעלע האָט נאָך ניט פערשטאַנען קיין ענגליש, כאָטש ער איז שוין צוויי־דריי וואָכען אין שוהלע. דאָך האָט ער שוין פערנומען דעם קלאַנג פון די שפּראַך און נעפּעל׳דיג בעגריפען דעם אינהאַלט פון א זאַך, אַהנע צו פערשטעהן די בעדייטונג פון יעדען וואָרט בעזונדער. נור אם בעסטען האָט ער פערשטאַנען די מיס איזאבעל׳ס ענגליש. ער האָט אין איהרע אויגען, אין דעם שמייכעל פון איהרע ליפּען געפיהלט וואָס זי וויל זאָגען, און צייט ער האָט געהערט פון איהר די צווויי אידיישע וועדטער, איז ער געווען צו איהר זעהר נאָהענט. מעהרסטענס האָט ער געהאַלטען דעם קאָפּ אראָבגעלאָזט, און האָט זיך זעהר געשעהמט אין איהר געגענווארט און איז רויט געוואָרען. מיס איזאבעל האָט זיך אויך געפיהלט צום קינד זעהר נאָהענט, און האָט איהם זעהר ליעב געהאַט. און וואָס מעהר יאָסעלע האָט זיך געפיהלט פרעמד אין דער שוהלע, אַלץ גרעסער איז געוואָרען איהר רחמנות־געפיהל צו איהם. זי האָט אין דעם שווייגען, אין דעם טרויעריגען געמיטה פון קינד געזעהן דאָס נאַכצע אָרימקייט פון אידישען קינד, און אין יאָסעלע׳ס פערזאָן מיט די ליעבע וואָס זי וויזט אַרויס צו דעם פער׳יתום׳טען קינד, האָט זי בעצאַהלט איהר חוב צו איהר פאָלק, דאָרט וויט אין דעם פרעמדען רוסלאַנד.

וואָרום אין דעם פרעמדען וויטען רוסלאַנד האָט זי א פאָטער געלאָזען. די מוטער איהרע האָט זיך נע׳גט מיט איהם און איז אראָב־נעקומען מיט א פרעמדען מאַן, וועלכער זי האָט א מאָן געהאָט. איהר פאָטער האָט זי נאָך קיינמאָל נישט געזעהן און קיינמאָל נישט געהערט פון איהם. אין יאָסעלע׳ס בליבע געזיכט, טרויעריגע אויגען האָט זי

זיך מיט די קינדערס פרייד. אה, בחנם האָט זי געפרופט יאָסעלען צו ערהייטערן — האָט איהם ליעבליך אין די אויגען געקוקט און גערופען איהם „דארלינג" און ליעבליך געפרעגט: „וואס איז דהי מעטער מאי דיער באי"! און זי האָט איהם ביי דאָם הענדטעל געצויגען און פאר־אויס געגאנגען, געלאָפען מיט איהם, דערהויבענדיג הויך זיין האנד מיט'ן פאקעל. בחנם איז דאָם אלעם געווען. — יאָסעלע האָט דעם קאָפּ צו דער ערד געבויגען און פערשעהמט זיך פאר איהר.

די מענשען אין גאָם האָבען מיט ליעבע נאָכגעקוקט די קינדער און מיט יענעם „קולט", מיט יענער בעגייסטערטער בעציהונג צו קינדער, ווי נאָר די אמעריקאנער פערשטעהען, האָט מען די שפּאציע רענדע קינדער מיט פרייד אויפגענומען. די מענשען האָבען זיי נאָכגע־פאטשט בראוואָ מיט די הענד, די פאָליסלייט האָבען אָבגעשטעלט אלע טראמווייען און ווענען, און די קינדער דורכגעלאָזט. פון די הייזער האָבען מוטערס זייערע קינדער ארויסגעפיהרט און צוזאמענגעהעפט מיט די מאי־פּאראָד, און וואָם לענגער זיי זיינען געגאנגען, איז די גרופּע געוואָרען גרעסער, זיינען וואָם מעהר מוטערס צו זיי צוגעקומען און די קינדער אין גאָרטען בעגלייט.

אין דעם שהנעם גאָרטען פון ניו יאָרק, אין „צענטראל פּארק", וועלכער שטעהט אין מיטען דער שטאָדט, האָט די שטאָדט דעם שענ־סטען מיט גראָז־בעזייהטען פּלאַץ פאר די קינדער אָבגענעבען צו שפּיע־לען זיך. דאָם גרויסע אונענדליכע גרינע פעלד, וועלכע האָט זיך געצויגען אויף א היגעל ארויף און דאן זיך אראָבגעלאָזט אין א גרינעם אויסגעבעטענעם טהאל, איז נעווען אויסגעזייהט מיט קינדער, וועלכע האָבען אין זייערע בונטע פערשיעדענ־פארביגע פּאפּי־רענע קלייד־ער אויסגעזוהען, ווי א פעלד, וועלכעם איז בעשאָטען אין גאנצען מיט פערשיעדענ־פארביגע טיולפּאנען, וואָם לויפען ארום איבער אלע ווינקעלעך פון פעלד... די קינדער פון פערשיעדענע שקאָלעם האָבען זיך באלד צוזאמענגעמישט. די לעהרערינס האָבען איינגעאר־דענט פאר זיי פערשיעדענע שפּיעלען און זיינען אליין ארומגעלאָפען מיט די קינדער. די מיס איזאבעל האָט זיך געיאָגט מיט אייניגע מייד־לעך, דערביי זיינען איהר די ווייבע האָבר צופאלען, און זי האָט זיך מיט די קינדער אָנגעהויבען ארומקייקלען איבער דעם גרינעם ערשט אָבגעשניטענעם גראָז. פון פערשיעדענע אנשטאלטען האָט מען די קינ־

— און ווי אזוי ביזטו אליין אהין געקומען? — האָט זי געפרעגט האלב אידיש, האלב ענגליש.

— גומע מענשען האָבען רחמנות געהאט און מיך אָבגעפיהרט אהיים.

זי האָט זיך איין מינוט דערמאָנט אין זיך און האָט זיך געזעהן אלס יעהריג קינד, ווי די מוטער איז מיט איהר אָננעקומען צום ברעג פון אמעריקא מיט דעם קינד אויף דער האנד, וואָס האָט געקענט האָבען דעם אייגענעם אידישען ראָטען, ווי דאָס קינד וואָס זיצט דאָ אונטער'ן בוים, און זי וואָלט אויך געהאט אזעלכע טרויעריגע אויגען און אזא שווער געמיטה, ווי דאָס קינד דאָ האָט, און זי האָט מיט אמאָל דערפיהלט די גאנצע נאָהענטקייט, איהר נאָענ בשותפות'דיגעם, וואָס זי האָט מיט דעם אידישען קינד.

זי האָט פלוצלינג ארומגענומען יאָסעלע'ס קעפעל און מיט קושען עס בעדעקט, און פון איהר הארץ האָבען זיך ארויסגעריסען די איינציגע אידישע ווערטער, וואָס זי האָט געקענט:

— אָרים, אָרים אידישע קינד!

און יאָסעלע האָט דערפיהלט אויף זיין פנים'ל איהרע ווארימע טרעהרען.

אז יאָסעלע איז אהיים געקומען איז דאָס גאנצע געסעל, וואו זיי האָבען געוואוינט, פול געווען מיט ליכט און לעבען. אלע קינדער זיינען אין גאס געווען און אלע פאמיליעס האָבען אויף די טרעפלעך פון זייערע הייזער געוואוינט. דאָ און דאָרט האָבען זיך שטורקאצען אָננעהויבען אָנצינדען פאר די שטענדערס מיט די סחורות וואָס זיינען געשטאנען אין געסעל. און די גאס וואָס א גאנצען טאג נור אויבער און קינדער געזעהן, האָט זיך אָננעהויבען אָנצופיל'ען מיט מענער און יונגע לייט. צוערשט זיינען זיי געגאנגען גרופענווייז, נור וואָס אמאל מעהר. ווי די נאכט־שטונדען האָבען זיך אָננעהויבען אָנצוקומען, האָט דאָס גאנצע געסעל אָננעהויבען שווארץ ווערען פון מחנות מענשען. דאָס זיינען געווען די ארבייטער, וואָס האָבען זיך אָגעהויבען ארויסצושיטען פון די שעפער און די ווערקשטאטען צו געהן אהיים אויסרוהען פון א גאנצען טאג שווערע ארבייט. פון מינוט צו מינוט האָט געקלאפט דער עלעווייטער (די הויך־באהן) איבער'ן קאפ, אָבגעשטעלט, ארויס־

געוואלט איהר פאטער דערזעהן, דעם פרעמדען פאטער, וואם זי האט געלאזען אין דעם ווייטען, פרעמדען רוסלאנד.

וען זי האט יעצט יאסעלע'ן מיט אן איינגעבויגענע קעפעלע דערזעהן היינטער'ן בוים זיצען, האט זי א געפיהל ארומגענומען „איהר פאטער". זי איז צוגענאנגען צו איהם, זיך אוועקגעזעצט לעבען איהם. לאנג האט זי איהם געקוקט אין די שווארצע אויגעלעך אריין און בעטראכט זיין בלייך געזיכטל, וואם איז וואם אמאל מעהר בלייכער געוואָרען צייט ער איז אין אמעריקא, און גאר נישט קיין וואָרט צו זאגען, האט זי אלץ נאכאנאנד דאם אינגעל בעטראכט און פון איהר פאטער געקלעהרט, וואם זי האט ערגעץ דארט. זעהט ער אויך אזוי אוים ווי ער? און האט אויך אזא שוואר אידיש געמיטה? און אזעלכע טרויעריגע אויגען? און וועגען וואם קלעהרט ער? וואם טהוט זיך שוין דא אין דעם קלייגעם קעפעל? — האט זי ביי זיך געטראכט. וואם זוכט עם? און פאר וואם איז עם אזוי טרויעריג? נאט, אזוי טרויעריג — האט זי זיך געטראכט — און עם האט זיך איהר פארגעשטעלט א בילד פון איהר פאטער מיט אזעלכע טרויעריגע אויגען ווי יאסעלע, אזוי געהט ער ערגעץ דארט איבער די ווייטע סטעפעם פון רוסלאנד, מיט זיין פעקעל איבער די פלייצעם שפרייזט ער דארט ערגעץ־וואו איבער די לאנגע וועגען פון דעם גרויסען רוסישען לאנד און האט אזא טרויעריג געזיכט און אזעלכע טרויעריגע אויגען, ווי דאם קינד האט, און אלע אידען האבען דארט אזעלכע טרויעריגע אויגען און געהען אזוי די קעפ אראבגעלאזט אין אזעלכע שווערע געמיטהער.

זי האט יאסעלע'ס קעפעל אויפגערעקט און געפרעגט איהם, וואי ער האט דעם ראטץ געהאט, וועגען וועלכען זי האט שוין געוואוסט פון בערל'ען, אז מען האט יאסעלע'ן דערפאר צוערשט נישט אריינגעלאזט קיין אמעריקא.

יאסעלע האט געוויזען אויף אן ארט אין קעפעלע. זי האט לאנג בעטראכט יאסעלע'ס קעפעלע און האט אין דעם ראטץ געזעהן דאם גאנצע אריסקייט פון אידישען פאלק, ווי עס וואלט א סימבאל געווען איבער דעם אונגליק פון אידישען לעבען.

— און איבער דעם האט מען דיך צוריק געשיקט?

— יא, — האט יאסעלע אבגעענטפערט אויף אידיש, פערשטע־הענדיג איהר פראגע.

און איבער זייערע קעפ קומען צולויפען פון מינוט צו מינוט די עלע־ווייטעדס, ווי חיות רעות, מיט פלאמענדע אויגען און אלעם ווערט פערטויבט אין זייער רעש.

ווי אויף אן אנדער וועלט איז יאסעלע געזעסען אין א ווינקעל אויף די טרעפלעך און האט מיט שרעק געקוקט אין גאס אריין. די ליכט אין די געוואלדען, וואס האט אין זיך דאס גאנצע געסעל אריינגענומען, האט אויף איהם א שרעק אנגעווארפען און ער האט זיך בעאלטען אין דער טונקעלער שטוב. נור אין שטוב איז זעהר דושנע געווען — האט איהם די מוטער קוים אויף די טרעפלעך ארויסגעשלעפט פאר'ן הויז. דער פאטער, מאיר, ליגט אין העמד און קאפל אויף א שטוהל. ער איז געפאלען פון מיעדקייט און שלאפט. ווייט דארט אין געסל לויפען חיים און בערל ארום. די מוטער זיצט אויף אויף די טרעפלעך און דרעמעלט אין רעש, וואדפט דעם מיעדען קאפ אהין און צוריק, און יאסעלע קוקט אמאל אויפ'ן פאטער, אמאל אויף דער מוטער און חלום'ט פון עפעם ווייט, גאנץ ווייט. ער הערט ניט דעם רעש, ער זעהט נישט דאס ליכט. ער דערמאנט זיך אן געסל אין לעגשנע דעם זומער פאר־נאכט. פון בית־המדרש הערט זיך דעם פרוש'ס קול תורה, די לבנה שפאציערט אליין איבער'ן געסל אויפ'ן בית־עולם ארוים — און זיין פאטער, און זיין מוטער — ער קוקט זיך ארום אין די גאס, אויף זיינע עלטערן און פיהלט זיך מיט אמאל אזוי פרעמד, אזוי עלענד און אליין דא. דאס איז נישט דער פאטער, וועגען וועלכען ער האט געחלום'ט דארט, אין לעגשנע, א מיעדער בעל־מלאכה זיצט און שלאפט, אבגעארבייט א גאנצען טאג. קיין קול תורה הערט מען שוין נישט פון זיין מויל ארוים, קוים וואס ער דאוונט. און עפעם איז די מאמע דא אויף אן אנדערע נעוואהנען, און אלעם, אלעם איז אנדערש — די מוטער וועקט זיך און רופט האלב אין שלאף: — „געה, יאסעלע, געה צו די קינדער זיך שפיעלען", און מיט אמאל נעהמט עם איהם אזא וועהטאג ארום. דער קעפל הויבט איהם אן צו דרעהען, די אויגען צו שווינדלען. ער לעהנט אויף אן דעם קאפ אויף די שטיינערנע טרעפלעך, די אויגען פערמאכען זיך און א מיעדקייט פאלט אן אויף איהם. קוים, קוים קלעהרט ער נאך פון עפעם. אין פינסטערקייט, צוגעמאכט די אויגען זעהט ער דאס בית המדרש'ל פון לעגשנע האלב אין טומאן, יצחק יודעל'ס חדר, דאס שוינקעל גענגען איבער דעם טיש. צווישן בויימער

געשפּיגען פון זיך א שמוציג מחנה און ווייטער געקלאפט. און ווי ווערימלעך האָבען זיך די מענשען אָנגעהויבען צו צושיטען איבער אלע זייטען פון גאס. די ווענלעך האָבען אָבגעטראָטען פון די טראָטוארען, זיינען אין די בריטע גאס ארוים, די פּעדלערס האָבען אָנגעצונדען זייערע שטורקאצען און אויסגערופען זייערע סחורות. און וואָס מעהר די נאכט־שטונדען האָבען זיך אָנגערוקט, אלץ לעבעדיגער זיינען די גאסען געוואָרען. עס האָט זיך געדאכט, אז די איינוואוינער פון דער גאס האָבען זיך פערשפּעטיגט דעם טאג און הויבען ערשט זייער פריה־מאָרגען אָן, קויפען ערשט יעצט די מאָרגען־צייטונגען, וואָס איינלעך לויפען מיט זיי אין גאס ארום. אלע באהנען, אלע שענקען פילען זיך מיט מענשען אָן. אלע קענדי־סטאָרס זיינען פול מיט יונגע לייט; ווייבלעך לויפען אין די קראָמען ארום, קויפען איין עסען; פאָטערס שטעלען זיך פאר די ווענלעך אב, קויפען זייערע קינדער מתנות. און וואָס אמאל מעהר ווערט דאָס לעבען גרעסער אין געסל. קינדער פילען אָן די גאס, וואלגערען זיך אין די רינשטאָקען, צווישען די פים פון די פערבייגעהענדע. קיינער האלט זיי ניט איין, קיינער קוקט זיך נישט אויף זיי ארום, ווי די גאס וואלט איין גרויסע שטוב געווען. די טראָטוארען ווערען פול מיט שפּאציערענדע מיידלעך און בחורים, ווענלכע נעהען אָנגעטהאָן אין קאפּעלויושען מיט בריייטע ראנדען. די עלעקטרישע לאמפּען הויבען זיך אָן אָנצוצינדען פאר די טהעאטער־האלס און קינאָמעטאָגראפען (מואוויינג פּיקטשור פּלעצער) און בעגיסען דאָס גאנצע געסל מיט ליכט. די קאָמעדיאנטען כאפּען די פערבייגעהענדע אין זייערע צירקען, זייערע קאסטענס שפּיעלען, קינדער טאנצען אין גאס און זינגען, קרעמער שרייען, רופען, אינלעך שלעפּען צונויף פאפּיערען און שמאטעס און צינדען אונטער, ווייבער לויפען ארום מיט אייז־קרים און סאָדא־וואסער, מענער, ווייבער, קינדער האלב נאקעט עסען אויף די טרעפּלעך פון זייערע הייזער ביי דעם ליכט פון די שטורקאצען און עלעקטרישע לאמפּען. די פענסטער פון די הייזער זיינען פינסטער, די הייזער ווערען פערלאָזען און די גאנצע גאס ווערט איין גרויסעס, גרויסעס לעבען, אין ווענלכען אלע איינוואוינער מישען זיך אויס, קאָבען זיך צונויף מיט וויב און קינד אין דעם עלעקטרישען ליכט פון די צירק־האלען, ווערען פערטרונקען אין די מענער פון די שפּיעל־קאסטענס און אין די געשרייען פון די סוחרים,

יאסעלע'ס טויט

ביי דעם בעט איז געזעסען די מיסס איזאבעל און האָט געהאלטען יאָסעלע'ס שוואכע, בלייכע הענטעל און אריינגעקוקט איהם אין די אויגען אריין.

יאָסעלע איז געלעגען אויפ'ן בעט. זיין פּנים איז רויט געווען און די הייטלעך האָבען זיך אריבערגעצויגען איבער זיינע הויכע ארויס־געזעצטע אויגען. אויף זיינע ליפּען האָט די מיסס איזאָבעל בעמערקט דעם שוועבענדען, גלייכגילטיגען שמייכעל, און דער דאָרער האלז וואָס האָט זיך ארויסגעצויגען פון דעם בייגענדיגען לייבעלע האָט שווער־אָטהמענדיג געאָרבייט. פון צייט צו צייט האָט די מיסס איזאָבעל איהם צולעגעט אייז צום קאָפּ, וועלכע חנה־לאה האָט איהר צוגעטראָגען אויף א טעלער. חנה־לאה האָט שוין ניט געווייגט, מען האָט אין איהר פּנים געזעהן, אז זי איז שוין מיעד וווינענדיג. מאיר האָט זיך אהין און אהער איבער דעם שטיבעל געדרעהט, געבייסען די באָרד אין די צייהן, איבערגעריבען די האַנד איבער'ן שטערן, געקרעכצט: „אוי, טאטע!" און איז יעדעם מאל צום בעטעל צוגענאַנגען, א קוק געווארפען אויף יאָסעלע'ן.

אין שטוב איז שטיל געווען, טונקעל און דושנע. מען האָט דעם לאָמפּ אראָבגעדרעהט, אז עס זאל ניט זיין אזוי הייס, און דאָך איז די לופט אין שטוב געווען אזוי ווי אויסגעשטאָרבען און אזא פייכטקייט און מיעדקייט איז געפאלען אויף אלעמען, אז רחל'ע און די „קאָמאַנדע" זיינען געלעגען צונויפּגעווילגערט אויף דער ערד, די קאָפּ געהאלטען אויף די שטיינערנע טרעפּ פון קאָררידאָר, אז עס זאל זיך קיהלען, און זיינען געלעגען אזוי פער'חלש'ט, אז מען האָט ניט געוואוסט צי זיי שלאָפען אָדער זיי ליעגען וואָך, וואָרים די לופט איז אויסגעאַנגען אין אויר. — עס איז ניט געווען וואָס צו אָטהעמען און זיי זיינען געפאלען ווי פליעגען.

עס איז געווען איינע פון יענע זומער־נעכט אין ניו יאָרק, וועו די

שטעהען פאר דעם גוי׳אישען בערגערם טהיר; די בוימער רוישען יעצט און אינגלעך וואַרפען שטיינער אויף די בוימער און קלייבען כראבאַנדושעס, זשאבעס ברומען אין טייך — און ווער לערענט דאַרט? איז עס דעם טאטע׳ס קול? זיס, זיס ציהט עס זיך איבער דער שטוב. פערצעהלט עס דען פון חורבן בית המקדש, וואַס שטעהט אין די גמרא? — און טונקעל ווערט אלעס מיט אמאל. א מינוט ליכטיג, א מינוט טונקעל. פלוצים ווערט אלעס מיט אמאל אבגעהאקט...

יאַסעלע׳ס צוהיצטער קערפער׳ל האַט זיך א מיערער ארומגעוואלגערט ווי א שמאטע, ווי א שטיק פאפיר איבער די טרעפלעך אין דעם רעש און געוואלד פון גאס און די שטורקאצען האבען געברענט, דאַס עלעקטרישע ליכט האַט זיך גענאַסען און דער שפיעלקאסטען האַט געשפיעלט און די ווייבער, מענער און קינדער האבען געשריען און דער עלעווייטער האַט געקלאפט און איבער דעם האַט געבלאזען א נאסער וואַרימער שטראַם פון ים, די צוהיצטע מויערען, שטיינער און אייזענס האבען פון זיך דאַס וואַרימקייט אַרויסגעלאזט, וואַס זיי האבען געהאט אין זיך אריינגענומען דורך דעם גאנצען טאג פארען זיך אין די זון, און די לופט איז פול געוואַרען מיט א שטיקענדען פייכטען וואַרימען שטראַם, וואַס האַט ווי מיט בליי אלע אברים אַנגענאַסען און געוואַרפען א מיערקייט אויף אלעמען.

ניט געווען, נור געלעגען בעהאלטען אין זיך, ווי ער וואלט אין אנדער וועלט ארײנגענאנגען. די מיסס איזאבעל האט איהם פון צייט צו צייט בעזוכט, אבער צו איהר איז ער אויך געווארען פרעמד. מעלאנכאליש שווײגענדיג, מיט קיינעם קיין ווארט ניט אויסגעטוישט, לעגט ער דא אזוי מיט זיין אויסגעדארט פנים און אויסגעגלאצטע אויגען, שוואך פערווארפען דעם קאפ אויפ'ן קישען, ווי ער וואלט געזאגט: איך האב ניט מעהר נור מיין זינדיגען גופ'ל, נאט, אז איהר ווילט עם, נעהמט עם צו.

אין שטוב איז אבער געווארען אזוי אונערטרעגליך און דער אטהעם האט אזוי פערכאפט, אז מען האט בעשטימט יאסעלע'ן ארויסצוטראגען אין גאס ארויס. די מוטער האט איהם געזומען אין איהר שוים ארײן, זיין קערפער איז אזוי אײנגעשרומפפען געווארען, ווי ער וואלט צוריק א קליין קינד געווארען, און זי האט איהם אין גאס ארויסגעטראגען.

די מיסס איזאבעל האט זיך געזעגענט מיט די עלטערן, איז צו יאסעלע'ן, האט זיך געוואלט געזעגענען מיט איהם, נור ער האט יעצט געשטעקט אין אן אנדער וועלט און האט קיינעם ניט געזעהען.

אויף דער גאס איז אבער נאך ערגער געווען ווי אין שטוב. פאר די טהירען זיינען געלעגען צונויפגעקייקעלט נאנצע פאמיליעס מיט די קינדער און זיינען געלעגען ווי שטיקער שמאטעס אויפגעווארפען איינם אויף דאם אנדערע און האבען זיך ניט געקענט ריהרען. די קינדער האבען זיך אין די רינשטאקען, אויף די טראטוארען ארומגעוואלגערט, טהייל געשלאפען, טהייל געפאלען פאר מיעדקייט און די מיטערם האבען זיי בעשמוצטע אייז־קרים דערלאנגט. אין א ווינקל איז א אידענע געשטאנען ביי אן עמער לימאנאד, האט מיט א שוואך קול אויסגערופען איהר וואסער, נור קיינעם האט זיך ניט געגלוסט צוצושלעפען צו דעם עמער וואסער, כאטש א סך האט זיך געוואלט טרינקען. די לופט איז געווארען וואם אמאל ערגער, קיין בלעטעל, קיין פאפיערעל האט זיך ניט א ריהר געטהאן, אז צום סוף איז די אידענע מיט דעם קענדל וואסער אויף שטיל געווארען און דער לאמפ וואם האט דארט געברענט ביי איהר אין קרעמל איז פערלאשען געווארען, ווי ער וואלט אויך שוין נעפאלען. אזוי איז די מיעדקייט געפאלען אויף די קעפ און האט

לופט געהט אויס אין אויר, ווי מען וואָלט מיט א פייער אויסגעברענט די לופט, און די מענשען הויבען אָן אנידערצופאַלען, די גליעדער וועלען ווייך, צוגאַנגען — און ווערען לויז איינס פון דאָס צווייטע אזוי, אז דער מענש האָט ניט די מעגליכקייט זיך מיט זיי צו בעריענען. עס איז געווען איינע פון יענע זומער־נעכט, ווען מען הויבט אָן מורא צו קריגען אז ניו יאָרק וועט ניט צו־מאַרגענס אויפשטעהן; איינע פון יענע נעכט, ווען די נאַטור פערגעסט זיך אז דער מאַנהעטען אינזאַל איז שוין א ישוב און בלאָזט אַלץ מיט יענעם טראָפישען זומער ווי ווען די אינדיאַנער האָבען נאָך דאָ געוואוינט און די בופעל־אָקסען זיינען נאָך צווישען די בוימער געלעגען...

צייט דריי וואָכען, זינד די גרויסע היצען האָבען איינגעטרעטען, איז יאָסעלע קראַנק. קיינער האָט ניט בעמערקט ווי דאָס אינגאַל איז ארומגעגאַנגען ווי א שאטען צווישען זיינינג און האָט קיינעם ניט פערטרויט דאָס, וואָס האָט איהם געדריקט. א גרויס ביינקעניש האָט אין זיין הארץ געגליהט נאָך דער אַלטער היים, נאָך דעם אַלטען לעבען, נאָך דער אידישקייט, און אַלעס איז דאָ איהם פרעמד געוואָרען, אפילו זיין איינענער פאָטער, וועלכער האָט א גאנצען טאָג געארבייט און בייגאַכט אנידערגעפאַלען א מיעדער, א טויטער, און האָט קיין צייט ניט געהאַט מיט איהם א וואָרט אויסצורעדען; זיין איינציג מוטער, וועלכע איז געווען איינגעטונקט אין ווירטהשאפט און אָבגעגעבען זיך מיט די אנדערע קינדער, איז באַלד צוגעוועהנט געוואָרען צו זייער אויפפיהרונג און צו זייער לעבען, און זיינע ברידער אודאי שוין.

דער איינציגער מענש, מיט וועלכען ער האָט זיך געפיהלט נאָהענט איז געווען די מיסס איזאַבעל, וועלכע איז צו איהם אזוי גוט געווען — נור זי איז איהם אזוי פרעמד... איז דאָס קינד ארומגענאַנגען א פרעמדער, און האָט געביינקט, ניט געגעסען און אין איינזאַמער בעהאַלטען אין דיווינקעלעך, איז זיין קערפער אויסגעמאַגערט געוואָרען. קיין געזונד קינד איז ער קיינמאָל ניט געווען. די צרות וואָס ער איז שוין אויסגעשטאַנען דורך זיין קורצען לעבען, האָבען זיין גוף צובראָכען און אז עס האָבען זיך אָנגעזעטצט די גרויסע היצען, צו וועלכע ער איז ניט געווען גענוהנט געווען, האָט עס איהם אין גאנצען אנידערגעלעגט. ער איז אין היץ אריינגעפאַלען, די דאָקטוירים האָבען איהם רעצעפטען פערשריבען, ער אָבער האָט די רעצעפטען ניט געוואָלט נעהמען, גאָר

איהם נעהען נאָך די מלכי ישראל, און דערנאָך די נביאים אין וויסען אַנגעטהאָן, און דערנאָך אלע רבנים פון אלע דורות און דער רב פון זייער שטאדט אויך צווישען זיי, און דערנאָך דאָס נאנצע פאָלק — אלע, אלע אידען, וואָס האָבען וועז אמאל געלעבט. און צווישען דער עדה אידען זעהט ער ווי מען רינגעלט ארום אן אלטען אידען מיט א לאַנגע ווייסע בארד און א גרויסען קאָפּ האָט ער און א שטעקען האלט ער אין דער האנד — דאָס איז רש"י. א גרויסען חומש האלט ער אונטער'ן ארים און אלע אידען רינגלען איהם ארום און גיבען איהם שלום עליכם אב. און משה געהט פאראוים פאר אלע, ער פיהרט אן די לויה און ווייזט מיט זיין האנד אן וואו מען זאל נעהן. דער וועג איז נאָך ווייט, און וואָס לענגער מען נעהט אויף איהם, אלץ מעהר הימלישער ווערט ער, און ער פיהרט צו די הימלען צו, וואָס זיינען דאָרט ביים עק וועג.

און דער הימעל איז דאָרט ווי א ים. דאָרט הויבט זיך אן א נייעס לעבען פון הימעל און אזוי ליכטיג איז דאָרט, אז מען קען ניט אריינקוקען אין די ליכט אריין, נור אין דער ליכט זעהט מען ווי מלאכים שטעהען אין וויסען און וואַרטען אב די לויה, אז זי זאל אנקומען צו זיי. און וואָס מען קוקט אריין טיעפער אין הימעל, אלץ מעהר מלאכים שטעהען דאָרט, און די לויה פיהרט צום הימעל. וואָרים משיח ווייזט אן מיט'ן פינגער דאָרט צום הימעל, — און פלוצלינג פיהלט ער זיך, אז ער איז דאָס דער מת אין טלית און איהם פיהרט מען דאָס אין הימעל אריין, און וואָס מעהר מען געהט און וואָס נעהענטער מען קומט אן, וואָס ליכטיגער עס ווערט דער וועג, אלץ מעהר נאנצע שטיקער הימלען טרעפט מען אן, אט באלד, באלד וועט מען אנקומען אין דעם הימעל אריין — נאָר דערווייל געהט מען נאָך אלץ אויפ'ן וועג. און אט באלד ווערען שוין די געדאנקען שטילער, שטילער, ציהען זיך אויס, די אויגען הויבען אן צו שווינדלען פון ליכט, דער קאָפּ וועלקט זיך, משיח טרעט שוין אריין אין הימעל אריין, א פערבלענדעניש איז ארום, אז עס הויבט אן צו טונקלען פאר די אויגען. אט טרעטען שוין אריין די וואָס טראָגען די לויה און באלד האָט זיך אויפגעפענט א שפאלט הימעל און אלע זיינען אראָבגעזונקען אין דעם ים פון הימעל — און יאָסעלע איז געשטארבען אויף חנה־לאה'ס הענד.

אלעמען צוגעדריקט צו דער ערד, און עס איז אזוי ענג געוואָרען, אז עס האָט זיך געדאַכט, אז נאָך א מינוט וועט דער הימל זיך אראָברוקען צו דער ערד און וועט דאָ אלעמען צודריקען מיט זיין לאַסט...

חנה'לאה איז זיך מיט דעם קראַנקען יאָסעלע צוגעקראַכען אין רינשטאָק אריין און האָט מיט איהרע הענד אויסגעשטרעקט יאָסעלע'ן אין דער בריטער גאַס ארוים, ווי זי וואָלט דאָרט וועלען אָנשעפען א הויך לופט פאר איהם צו אָטהעמען, אָבער יאָסעלע איז געלעגען אין דער מוטער'ס שוים און איז געווען פערנומען נאָר אין אן אנדער וועלט.

ער האָט זיך געפונען אויף א בריטען ליכטיגען וועג, וואָס איז געווען אזוי ווייס ווי הימעל־ליכט, און איבער דעם וועג און איבער די פעלדער ביים וועג, וואָס זיינען אויך געווען ווי שטיקער הימעל, זיינען געגאַנגען אידען — די גאַנצע וועלט אידען, און פון אלע דורות אידען זיינען געווען פערזאַמעלט אויף די פעלדער און אויף דעם וועג, וואָרים משיח איז געהאַט געקומען און אלע זיינען צו תחית המתים אויפגעשטאַנען. אין מיטען דער עדה שטעהט דער משיח אין א גרויסען טלית אין א גרויסער, גרויסער עטרה אויפ'ן קאָפּ, און אלע אבות זיינען ארום איהם, און אלע נביאים, און משה רבינו איז אויך דאָרט. און אלע רבנים, וואָס האָבען וועז אמאל געלעבט, זיינען ארום דעם משיח און דער רב פון זיין שטעדטעל, רב ישמעאל'ע, וואָס איז געהאַט נפטר געוואָרען, שטעהט אויך דאָרטען צווישען זיי. — אָט זעהט ער איהם בעשיינפערליך, נור פאר דעם משיח פיהרט מען שוין א לויה. עפעס א גרויסער צדיק איז נפטר געוואָרען און דער מת איז אין א טלית אייגעהילט און מען טראָגט איהם אויף שטעקענס אין דער הויך איבער די קעפּ פון דער עדה, און די גאַנצע עדה איז נור פערזאַמעלט לכבוד דעם מת, וואָס מען טראָגט איבער די קעפּ. און עס איז עפעס א גרויסע שמחה ביי דער לויה: לויים שפּיעלען אויף די האַרפען און ארגלען זיינען דאָרט און ס'איז א גרוים, גרוים געוואַנג — די גאַנצע עדה זינגט און טראָגט דעם מת. נור הינטער דעם מת געהט נאָך די מאַמע רחל אין איהרע תכריכים און שווייגט, און זי איז אזוי הויך, העבער פון דער גאַנצער עדה, און אלע רוקען זיך אָב פאר איהר; דערנאָך געהען די אבות, אלטע לייט מיט לאַנגע וויסע בערד, און דערנאָך געהען משה און אהרן אין צווישען און זיי זיינען אויך זעהר הויך, העבער פון דער גאַנצער עדה, און אלע רוקען זיך אָב פאר איהר; דערנאָך געהען די גאַנצער עדה; און דערנאָך געהט דוד המלך איינער אליין און א הארפע

*

אז חנה־לאה איז צוריקגעקומען פון יאָסעלע׳ס לויה, ווי מען האָט איהם בעגראָבען אויפ׳ן גוטען־אָרט פון דער חברה אנשי לענשנע, האָט זי נעהאט דאָס זעלבע געפיהל, וואָס זי האָט געפיהלט ביים פערלאָזען איהרע קינדער׳ס קברים אויפ׳ן לענשנער גוטען־אָרט און זי האָט געטראכט, ווי אזוי וועט זי זיך שוין קענען אוועקציהען פון דאנען און איבערלאָזען יאָסעלע׳ס קבר דא?...

און איהר האָט זיך געדאכט, אז זי מוז שוין דא פערבלייבען אויף דער ערד, — זי האָט שוין דא א קבר...